

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı**

**MISIR ÖZELİNDE MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ'NİN
SOSYOLOJİK ANALİZİ
(İNGİLİZ İŞGALİNDEN ARAP BAHARINA)**

Hasan GÜRBÜZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2014 – MERSİN

T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı

MISIR ÖZELİNDE MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ'NİN
SOSYOLOJİK ANALİZİ
(İNGİLİZ İŞGALİNDEN ARAP BAHARINA)

Hasan GÜRBÜZ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇAĞLAYANDERELİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2014 – MERSİN



T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürlüğü



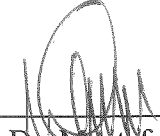

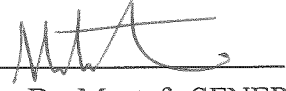
YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi Olarak Sunduğum “Mısır Özelinde Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Sosyolojik Analizi (İngiliz İşgalinden Arap Baharına)” Başlıklı Bu Çalışmanın, Bilimsel Etik Kurallara ve Geleneklere Uygun Şekilde tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini onurumla doğrularım.


07.09.2014

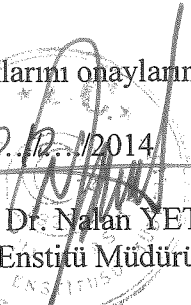
Hasan GÜRBÜZ

Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,
Hasan GÜRBÜZ tarafından hazırlanan “Mısır Özelinde Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Sosyolojik Analizi (İngiliz İşgalinden Arap Baharına)” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başarılı	Başarısız	Üye
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	Üye  Yrd. Doç. Dr. Mustafa Çağlayandereli (Danışman)
<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	Üye  Prof. Dr. Yaşar ERJEM
<input checked="" type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	Üye  Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞENER

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.


10.12.2014
Prof. Dr. Nalan YETİM
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Müslüman Kardeşler Hareketi'ni sosyolojik betimlemeyi amaçlayan bu tez çalışması fikir olarak Arap Baharı sürecinde başladı. Araştırmaya başladığım süreçte, Ortadoğu'nun toplumsal gerçeklikleri üzerinde yeterince sosyolojik araştırma yapılmadığını gördüm. Ortadoğu konusunu daha çok gazeteciler, uluslararası ilişkiler uzmanları ve siyaset bilimciler çalışmışlardır. Yapılan bu çalışmalar da yabancı literatürle kıyasladığımızda yetersiz kalmaktadır. Ortadoğu konusunu çalışmak hem cesaret gerektiren hem de özveri gerektiren bir alandır ve özellikle sosyologların ilgisini beklemektedir. Sosyolojide bu alana ilgiyi artırmasını umduğum mütevazı tezim, bana katkı ve cesaret veren hocalarım ve dostlarımın katkısı olmadan asla tamamlanamazdı. Öncelikle tezime çok emeği geçen ve bana her zaman cesaret veren tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇAĞLAYANDERELİ hocama; tez sürecinde deneyime dayalı fikirleriyle beni yönlendiren hocam Prof. Dr. Yaşar ERJEM'e ve jürime katılmayı kabul eden Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞENER hocama; tez çalışması kapsamında mülakat yaptığım, bana değerli zamanını ayıran Y.T.Ü. Siyaset Bilimi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Prof. Dr. Fulya ATACAN'a ve Marmara Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Doç. Dr. Yüksel TAŞKIN'a; tez çalışmamda bilgi alışverişinde bulunduğum, beni destekleyen Nermin TUTUCU, Mahir YALÇINYİĞİT, Hakan Menekşe, Turan TUTUCU, Şehriban SİM'e ve adını anmadığım birçok arkadaşşıma buradan teşekkürleri bir borç bilirim. Umarım bu çalışma akademik literatüre mütevazı bir katkı sunar ve yeni çalışmaların başlamasına vesile olur.

ÖZET

Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH), Mısır'ın işgal altında olduğu dönemde, çözülemeyen toplumsal sorunları karşısında İslam'ın özüne dönüşü öneren bir toplumsal hareket olarak doğmuştur. Benzerleri arasında en fazla taraftarı olan 'İslamcı' örgüttür. MKH'nin kuruluş yılları, İngiliz işgaline karşı doğan Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçtiği bir döneme denk düşer. İslam hukukunu (Şeriatı) esas alan MKH, şiddetsiz cihat anlayışı denemek istemiştir. Mısır'da ve Ortadoğu'da örgütlerin kurulmasına da kaynaklık etmiştir. MKH, kuruluşundan 1970'lere kadar kentli orta sınıflara dayanan bir örgüt olarak, camilerde ve kurduğu hayır kurumlarında örgütlenerek; Hz Muhammed'in sözlerini, davranışlarını ve Kuran'ı Kerim'i referans almış basit bir örgüt görünümündedir. Bu dönemden sonra, en zengininden en fakir köylü/bedevilere kadar birçok taraftarı olmuştur. 1990'larda siyasete de ısınan örgüt, Batı'da (Avrupa ve ABD) örgütlenmesini güçlendirmiştir. Bu gün anti-kapitalistlerden-neo-liberallere, fakir köylülerden-sermaye sınıfına kadar farklı kesimleri içerisinde barındıran MKH'nin yönetim kadrosu ve üyeleri arasında tam bir uzlaşma olduğunu söylemek zordur. Arap Baharında öne çıkan ve kısa süre iktidar olan MKH, bugün geldiğimiz süreçte açık anlaşılır bir toplum modeli ortaya koyamamıştır. Post-İslamcı çizgiye geçen hareketin yönü belirsizdir. İşte bu çalışmada MKH'nin toplumsal bileşenleri, hedefleri, örgütsel yapısı ve değişim süreci Bağımlılık Teorisi perspektifinden sosyolojik olarak betimlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müslüman Kardeşler Hareketi, Toplumsal Değişme, Arap Baharı, Siyasal İslam, Mısır, Bağımlılık Teorisi.

ABSTRACT
The Muslim Brotherhood Movement in Egypt Sociological Analysis
(British Invasion in the Arab Spring)

The Muslim Brotherhood Movement (MBM), came out as a social movement suggest returning to the original of Islam in the period of Egypt's occupation against its social problems unable to be solved. It is the Islamist organization which has the most supporters among similars. MBM.'s foundation years corresponds to the Arab nationalism's rising period against British occupation. MBM taking Islamic law (Sharia) as a basis wanted to try jihad without violence. It has been a source to the organisations in Egypt and the Middle East. MBM, as an organisation consists of the urban middle class from its foundation to the 1970s, organized at the mosques and charities, got reference The prophet Muhammad's utterances, manners and Quran seems as a simple organization. After this period, it has had many supporters from the richest to the poorest peasant/Bedouins. In 1990s, this organization doing politics strengthen its organization in the West (Europe and USA). Today, it's difficult to say there is a perfect agreement between MBM's board of directors and the members consists of different groups from anti capitalists, neo liberals, poor peasants to capital class. MBM, came into prominence and was a power for a short time in the Arab Spring, today could not present a clear understandable society model. This movement's trend passing to Islamist Post is unclear. So, at this study from the Dependency Theory perspective MBM's social components, aims, organizational structure and the process of changing has been described sociologically.

Keywords: Muslim Brotherhood Movement, Social Change, the Arab Spring, Political Islam, Egypt, Dependency Theory.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
KISALTMALAR	v
RESİM, TABLO VE GRAFİK DİZİNİ	vii
FOTOĞRAF	vii
HARİTA	vii
TABLO	vii
ŞEKİL	vii
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN TANITIMI ve LİTERATÜR	8
I.1 Araştırmanın Amacı, Önemi ve Soruları.....	8
I.2. Araştırmanın Kapsamı.....	10
I.3. Literatür.....	10
II. BÖLÜM: METODOLOJİ	19
II.1. Araştırmanın Niteliği.....	19
II.2. ARAŞTIRMANIN VERİ TOPLAMA VE VERİ ANALİZ TEKNIĞI	19
III. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	21
III.1. Kavramsal Çerçeve.....	21
III.1.1. Toplumsal Değişme.....	21
III.1.1.1. Modern/Modernlik/Modernizm/Modernleşme.....	23
III.1.1.2. Küreselleşme.....	27

III.1.1.3. Toplumsal Hareketler.....	37
III.1.1.4. Arap Baharı.....	47
III.1.2. Siyasal İslam (İslamcılık).....	55
III.1.3. Post-İslamcılık.....	62
III.1.4. Arap Milliyetçiliği.....	64
III.2. Kuramsal Çerçeve.....	72
III.2.1. Modernleşme Teorileri.....	72
III.2.2. Batı Dışı Modernlik Paradigması.....	75
III.2.3. Bağımlılık Teorisi.....	82
IV. BÖLÜM: MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ'NİN SOSYOLOJİK	
ÇÖZÜMLEMESİ.....	89
IV.1. Ortadoğu, Müslüman Kardeşler Hareketi ve Mısır'ın Toplumsal Yapısı.....	89
IV.2. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Hedeflediği Toplum Modeli.....	131
IV.3. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin İç ve Dış Dinamikleri.....	146
IV.4. Müslüman Kardeşler Hareketi'ni Öteki İslamcı Hareketlerden Ayıran	
Özellikler.....	163
IV.5. Mısır'ın Sosyal Yapısı ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Dayandığı	
Toplum Kesimleri.....	177
IV.6. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Örgüt Yapısı.....	182
IV.7. Mısır'da Arap Baharı ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin	
Rolü.....	193
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	209
KAYNAKÇA.....	228

KISALTMALAR

MKH: Müslüman Kardeşler Hareketi

MBM: Muslim Brotherhood Movement

MKÖ: Müslüman Kardeşler Örgütü

DKK: Devrim Komuta Konseyi

ÖAP: Özgürlük ve Adalet Partisi (30 Nisan 2011)

İhvan: Müslüman Kardeşler Hareketi

RESİM, TABLO VE GRAFİK DİZİNİ

Fotoğraf

Fotoğraf 1 - 17 Haziran 1965 Washington'da Vietnam Protestosu	42
Fotoğraf 2: Birinci Arap Baharı, 2013	53
Fotoğraf 3: İkinci 'Arap Baharı, 2011	53
Fotoğraf 4: General Cemal Abdül Nasır (1918-1970).....	107
Fotoğraf 5: Muhammed Enver Sedat (1918-1981).....	111
Fotoğraf 6: Muhammed Hüsnü Said Mübarek (1928-).....	112
Fotoğraf 7: Muhammed Mursi (1951-).....	113
Fotoğraf 8: Abdel Fettah el Sisi (1954-).....	114
Fotoğraf 9: Hasan el Benna (1906-1949).....	119
Fotoğraf 10: Müslüman Kardeşler Heyeti Beyaz Saray'da Eisenhower İle Birlikte-1953.....	150

Harita

Harita 1: Ortadoğu.....	90
-------------------------	----

Tablo

TABLO 1: Mısır Tanıtıcı Bilgiler	93
--	----

Şekil

Şekil 1: Müslüman Kardeşler Örgüt Şeması.....	191
---	-----

GİRİŞ

Ortadoğu bölgesi sınırları nerde başlayıp nerde bittiği belirsiz olan bir coğrafyaya verilen isimdir. Bilinen en eski medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bereketli Nil deltasında, Arap çöllerinde ve zengin Mezopotamya topraklarında birçok uygarlık gelişip serpilmiştir. Üç büyük tek tanrılı din (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) Ortadoğu’da ortaya çıkmıştır. Bu yüzden yalnızca medeniyetler arası çatışmalar değil, aynı zamanda ilk dinler ve mezhepler çatışmalarında bu coğrafyada patlak vermiştir. Bu çatışmalar günümüze kadar özde değil biçimsel olarak değişikliklerle günümüze kadar devam etmiştir.

Ortadoğu’da ki bu dinler, din olmanın ötesinde bir anlam taşır. Ulusal kültürün oluşumunun yanı sıra, siyasi bir birlik oluşmasına da katkı sunmaktadır. Hristiyanlığın ve Yahudiliğin doğması ve yayılması ile birlikte Araplarda İslam şemsiyesi altında toplanarak kendi siyasi ve kültürel birlikteliğinde bir çatı olarak kullandılar (Amin, 2006). Üç semavi din yayılıp geliştikçe çatışmaya (özellikle Hristiyanlık ve İslamiyet) başladılar. Bu çatışmalar 18. Yüzyıla kadar devam etti ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı karşısında gerilemesine kadar devam etti.

Bu gerileme sonucunda emperyalizm, Ortadoğu’da modernleştirme adı altında işgal etmeye başladı. Böylece başta İngiltere olmak üzere emperyalizm, İslam ülkelerine sömürü amaçlarının dışında “ehlileştirme” ve haçlı zihniyetiyle yaklaşmıştır (Said, 2003 ve Dirlik, 2008). İslami toplumlar emperyalizmin gözünde hep kamçı ile “ehlileştirilmesi” gereken bir kaplan olarak görülmüştür. 19. yüzyılda “medeniyet götürme” ve 20. yüzyılda “demokrasi götürme” politikalarının, Batı emperyalizminin sömürü politikasını hep gölgede bırakmıştır (Amin, 2006). Yöneticilerinde kayıtsız kalması Araplar arasında rahatsızlığa neden olmuştur. Hem Osmanlı ruhunu yeniden canlandırmak hem de İslami

birliği kurmak için örgüt ve tarikatlar kurarak kurtuluş çareleri aramaya başlamışlar. Bu arayışlar sonucunda Ortadoğu'da İslamiyet radikalleşmiş ve 'siyasal İslam' ortaya çıkmıştır. Siyasal İslam, emperyalizm ve onun temsil ettiği modern değerler sistemine karşı; İslamiyet'in ideolojik bir kimliğe bürünmesidir.

“İslam toplumları yeni bir dönemle karşı karşıya olduklarını 18. yüz yıldaki Batı üstünlüğünü açıkça ortaya çıkmasıyla iddia etmişlerdir”. Batı'nın daha çok askeri ve emperyalist baskısı, buna bağlı olarak İslam toplumlarının her alanda yenilgisi-gerilemesi belirli bir kargaşaya yal açmıştır. Bu kargaşa İslam toplumlarının birliğinin parçalanmasına ve Doğu'nun tarihteki belirleyici rolünün yitirilmesine yol açmıştır. O andan itibaren İslam coğrafyasında *sufi ekoller* daha etkin hale gelmeye başlamış ve bunların Batılı güçlerle çok boyutlu ilişkileri belirleyici olmaya başlamıştır (Metin, 2011: 55-56; Mardin, 2007; Ortaylı, 2005; Mitchell, 1969).

Arap-Ortadoğu coğrafyasında siyasal İslam, cemaat (sivil toplum) ve devlet olmak üzere iki kaynaktan beslenmiştir. Zaman zaman devletler (İran), zaman zamanda cemaatler (MKH), Arap-İslam toplumlarında hem gündelik yaşam alanında hem de ekonomi-politik alanda belirleyici olmuştur. Bu yüzden cemaatler, ruhani dünyayla ilgili kılavuzluk görevinin yanı sıra siyasal bir güç olarak da hareket ederler.

Tezin konusu olan Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH) siyasal İslamcılığın en etkili hareketlerinden birisidir. Mitchell'in tespitine göre MKH'nin kökeni sufi ekoller okuludur (1969). Sufi ekoller özünde dinsel içerikli olmakla birlikte 18. yüzyıldaki iç ve dış dinamiklerin etkisiyle siyasal içerik de kazanmaya başlamıştır (Amin, 2006). Böylece bu sufi ekoller, modernleşmeyi medenileşme ile eşanlımlı kullanma iddialarına karşılık, İslamcılık yeniden tanımlanmaya çalışmıştır. Bu anlamda, siyasal İslamcılarının bazı aktörleri aslında modernleşmeyi tamamen reddetmemekle birlikte, İslam'ın (şu an

gerilemiş olsa da) özü itibari ile parlak ve ayrı bir medeniyet olduğunu göstermeye çalışmıştır. Fakat bütün bunların ötesinde, 20. yüzyılda İslamcı hareketlerin öne çıkmasının nedenlerini sadece İslamcılığın kendisinde aramak yerine daha çok modernliğin açmazları, çelişkileri ve oryantalist-emperyalist politikalarda da aramak yerinde olacaktır.

Yukarıdaki açıkladığımız temel üzerine, bu tez çalışmasında ‘Mısır’daki MKH, toplumsal değişme sürecinin önemli bir aktörü olarak ele alınmış ve sosyolojik (toplumsal ilişkiler) zemininde tartışılmıştır. Tartışmanın ana eksenini şu sorulara verilen yanıtlar oluşturur: ‘Toplumsal yapının değişme süreci’, ‘Ortadoğu ve Mısır’da meydana gelen emperyalist işgal ve bunun MKH’nin gelişimine etkileri’, ‘Ortadoğu’da Modernleşme hareketleri karşısında MKH’nin tutumu’, ‘MKH’nin siyasi evrimi’, ‘sosyal hareketler ve MKH’nin sosyal hareketler içindeki yeri’.

Bu tez çalışmasında Ortadoğu-Arap siyasetinde ve toplumsal ilişkilerde yüz yıla yakın bir geçmişi olan MKH, tarihsel perspektifle ve toplumsal değişme sürecinde betimlenmiştir. Çalışmanın teorik zeminini toplumsal değişmenin makro sosyolojik teorileri oluşturur. Bunlar: ‘Modernleşme Teorileri’, ‘Bağımlılık Teorisi’ ve ‘Batı-dışı Modernite Paradigması’dır. Bu teorilerin seçilme nedeni Mısır modernleşme sürecinden geçmektedir ve MKH’de bu sürecin en önemli aktörüdür. Fakat bu modernleşme süreci Batı modernleşme tarzı bir amaç mı gütmektedir; yoksa Batı emperyalizminin kumandasında bağımlılık ilişkisi midir; ya da kendine has bir modernleşme denemesi mi vardır? Tezde bu sorulara Bağımlılık Okulu görüşleri çerçevesinde yanıt aranmıştır.

Lerner, Eisenstadt, Levy ve Inkeles gibi Modernleşme Teorisinin önde gelen düşünürleri, toplumsal değişme olgusunu Avrupa-merkezci bakış açısıyla ele almış ve toplumları ‘gelişmiş merkez ülkeler’ (Batı) ve ‘gelişmemiş çevre ülkeler’ (Doğu) olarak sınıflandırmışlardır. Modernleşme Teorisine göre, Batı’nın modern toplum yapısının

düşünsel temelleri antik Yunan'dan, Roma'dan gelir. Bu temel üzerine Rönesans, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve Reform gibi sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel alanları kaplayan toplumsal değişmeler sağlanabilmiştir. Bu tarihsel ve sosyolojik niteliklere sahip olmayan öteki - çevre toplumlar Batı modeline uygun bir yol izlerlerse kalkınabilecek, gelişebileceklerdir (Kongar, 2003: 227).

Bağımlılık Teorisi ise 'gelişmemiş', 'çevre' ya da 'Batı-dışı' denilen toplumların (modernleşme teorilerinde iddia edildiği gibi) Batı'yı taklit ederek gelişebilecekleri savı hem gerçeğe uyuşmamakta hem de tehlike barındırmaktadır. Samir Amin, İmmanuel Wallerstein, Fernando Cardoso, Andre Gunder Frank gibi Bağımlılık teorisyenlerine göre, Batı dışı toplumların geri kalmışlığı içsel dinamiklerle değil, daha çok dışsal dinamik olan emperyalizmle (sistemsel ve tarihsel faktörlerle) açıklanabilir. Buna göre 'geri kalmışlık'tan değil 'geri bıraktırmışlık'dan söz etmek daha doğru olacaktır. Çünkü 'çevre ülkeleri' Batı ile ilişkilerini yakın zamanlara kadar 'sömürge' ya da 'yarı-sömürge' statüsünde sürdürüyorlardı. Bu eşitsiz ilişki, geri kalmış denilen ülkelerde rantiyе-devlet ve tek-ürün ekonomisi gibi ekonomik sorunlara, (laikler-antilaikler gibi) kültürel yapıda ikiliklere ve askeri darbeler ve iç-savaşlar gibi siyasal istikrarsızlıklara yol açmaktadır. Wallerstein'in "Dünya Sistemi Teorisi"ne göre, merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerindeki egemenliklerini gelişmiş kapitalist ekonomileri sayesinde devam ettirmektedirler. Batılı ülkeler ucuz hammadde aldıkları öteki ülkelere pahalı teknolojik ürünlerini satmaktadırlar. Bağımlılık Teorisi'ne göre, toplumsal değişme modernistlerin ileri sürdüğü gibi lineer (doğrusal) değil, helezoniktir (sarmal). Dolayısıyla ileri-geri gidişler her zaman için olasıdır. Bağımlılık Teorisi'ne göre Batılılaşma ya da modernleşme süreci bazı ilerici kültürel-teknolojik değişmelere rağmen bu ülkeleri geri bıraktırmada araç

olarak kullanılmaktadır. O halde, çevre ülkelerin gelişebilmeleri için öncelikle emperyalist ilişkilere son vermeleri gereklidir.

Eisenstadt, Levy ve Moore gibi modernist düşünürler, ‘çoğul modernliklere dikkat çekmişse de Nilüfer Göle ile birlikte anılan ‘Batı-dışı modernlik’ paradigması en başta ‘modernliği’ Batı’nın kendi içinde ve kendi başına ürettiği izlenimi veren yaklaşımı eleştirir. Bu girizgâh Göle’den önce Baykan Sezer’de vardır (Sezer, 1997 ve Kızılcılık, 2000). Modernlik bir durumdur ve insanlığa ait (evrensel) bir kavramdır. ‘Modernleşme’ ise bir süreçtir ve modernliğe giden yolda farklılıkları da içeren (öznel) bir kavramdır. Esas itibariyle, ‘Batı-dışı modernlik’ paradigmasını ‘çoğul modernlik’, ‘yerel modernlik’ ve ‘alternatif modernlik’ kavramları bir arada temellendirir. Bu yeni paradigmada, Batı modernlik referans alındığı halde ‘yeni bir modernleşme anlayışının olasılığı üzerinde durulur. Bu yaklaşımda Batı modernliğini ‘reddetmek’ yerine onu ‘aşmak’ düşüncesi vardır. “Batı-dışı modernlik, modernliği farklı perspektiflerle, özellikle Doğu toplumlarının periferisinden yapılan bir değerlendirmeyi içerir”. Bu, aslında modernliği Batı’nın dışından anlama girişimidir ve gereklidir de. Küreselleşme sürecinde modernliğin Batı’yla ‘mutlak bağları’nın çözülmeye başladığı ve eğer yeni bir modernlik okuması olacaksa bunun da Batı dışından bir çabayla olabileceği iddia edilmektedir. Böylece, Batı-dışı modernlik paradigması modernleşme teorilerinin aksine ‘geleneği’ de içermektedir. Bu konuda Daniel Brown, Robert Bellah, Reinhard Bendix ve Nilüfer Göle aynı düşünceyi paylaşırlar: Modernlik ve geleneğin birbirlerini reddetmesi gerekmez, ikisinin karışımıyla yeni (melez) değerler oluşabilir (Yücedağ, 2010; Göle, 2004; Göle 2012).

Bu genel tanımlamalara göre, Modernleşme teorisinin ‘işlevci’, Bağımlılık Teorisi’nin ‘çatışmacı-diyalektik’ ve Batı-dışı Modernite paradigmasının da ‘eklektik’ yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Toplumsal ve toplumlararası eşitsizliklerin

derinleştigi, insan hakları ihlallerinin arttığı günümüzde neo-liberal ekonomi politikaları, modernleşme ve küreselleşme teorileri sorgulanmaktadır. Öte yandan ‘Batı-dışı modernite’ paradigması adı altında geliştirilmek istenen yeni ekonomi-politik ve bilim anlayışı ise (en azından Mısır, Türkiye ve Cezayir örneğinde) kurulu Batı-Doğu eşitsiz ilişkilerine dolaylı da olsa hizmet etmekte ve (en az bunun kadar olumsuz bir süreç olarak) ‘geleneğe ve modernite el ele’ söylemi altında kurulu görece laik/demokratik düzenler ve toplumsal ilişkiler ortaçağ din toplumlarının yapısına, statüsüne savrulmaktadır (din yeni modernlik olarak sunulmaktadır). Bu durumda ‘Bağımlılık Teorisi’nin görüşleri Mısır’daki MKH’ni açıklayabilecek gerçekçi bir araç olarak öne çıkmış gözüküyor.

Bu tezde MKH çevrecilik ve kadın hareketleri gibi konulara odaklanan mikro sosyoloji teorileri çerçevesinde değerlendirilmemiştir. Toplumsal hareket teorileri konuya kültürel, ekolojist, cinsiyetçi, milliyetçi, feminist ve din ekseninde baktıkları için Mısır MKH hareketini ve Mısır’ı çözümlenmekte bize doğru bir kılavuz olamazlar. Toplumsal hareketler toplumların tarihsel gelişimi ve sosyolojik yapısına göre ortaya çıkar. Her toplumsal hareket kendi koşulları çerçevesinde özgündür. Ancak, Ortadoğu’da emperyalist tahakkümün bağımsız bir değişken olarak rol oynadığı iktidar ve ekonomik paylaşım sorunları, dinsel ve milliyetçi hareketlerin ortaya çıkmasının ana nedenlerinden birisi olarak değerlendirilmelidir. Buna göre, MKH gibi dinsel hareketleri tek yönlü incelemek yanıltıcı olur, kapsamlı bir analiz gerekir. Batı’da geliştirilen toplumsal hareket teorilerinin görgül örnekleri daha çok Batı toplumlarını esas almaktadır. Böyle olmadığı durumda da toplumsal hareketler ‘çevre’ ya da ‘doğu’ genellemesi altında; öteki toplumların kültürel, ekonomik, siyasal koşulları göz ardı edilerek ‘modernist’ tarzda (ikili) açıklanmak istenmektedir. Mısır’ın tarihi sömürge tarihi olduğu için bu ülkede ortaya çıkan bir toplumsal hareketi kendi koşulları içerisinde ele almak en doğrusu olacaktır. Mısır’da

MKH ve diğler İslami hareketlerin ana karakteristiğı dini devlet amaçlamanın yanında emperyalizme karşı olmaktadır. Bu yüzden Bağımlılık Teorisi Mısır'ı ve MKH hareketini ele almamızda bize yol gösterici olmaktadır.

MKH'nin sosyolojik çözümlemesinin yapıldığı bu tezde Bağımlılık Teorisi'nin görüşleri esas alındığında tezin temel iddiası şöyle ifade edilebilir: İslam toplumlarının önemli bir ülkesi olan Mısır'ın 20. yüzyıldaki toplumsal değişme süreci 'modern sosyal teorinin' öngörülerinin dışında olmasa da modernist değişimlere rağmen, Mısır'da beklenen toplumsal kalkınma/gelişme sağlanamamıştır. Bu durumun etkisiyle, MKH emperyalizme ve onun işbirlikçisi yönetimlere, toplum kesimlerine muhalif bir hareket olarak doğmuş sistem karşıtı harekettir. Ancak modern dönemdeki birçok örgütün (özellikle Ortadoğı hareketleri için) ortak özelliğı olan *hareketin mevcudiyetinin devamı amaçların önüne geçmesinden* dolayı MKH'de doğuşundan bu yana değişen siyasi konjoktürlere göre örgütlenme yapısından-ilkelerine, örgüt yönetiminden-hedeflerine kadar değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bağımsız, kalkınmış ve İslami geleneklere göre şekillenmiş modern bir Mısır hedefiyle ortaya çıkmış olan MKH, 'özgül toplumsal değişme paradigması ve uygulaması' geliştiremediğı için sonuçta Mısır'ın 'Batı'ya bağımlılık' sarmalı dışında bir hareket değildir. Tezde bu tespitin sosyolojik nedensellikleri betimlenmek istenmiştir.

Tezdeki bilgilerin sistematigi hakkında şu bilgileri verebiliriz: Bu çalışmada tüm Ortadoğı'ya yayılmış olan MKH bir sivil toplum örgütü ya da geleneksel cemaat olmanın ötesinde toplumsal değişmede her zaman dikkate alınması gereken sosyolojik bir nosyon olarak kabul edilmiştir. MKH, sünni İslam kökenli hareketler için bir okul işlevi görmüştür. Mısır'daki radikal İslam hareketlerden hepsi ya MKH ya da MKH bünyesinde bulunmuş kişiler tarafından kurulmuştur. Bu yüzden MKH'ni anlamak diğler İslami

hareketleri anlamının da ön koşuludur (Erkilet, 2004: 229). Aslında MKH toplumsalın ötesinde küresel nitelikte bir harekettir: MKH farklı ülkelere yayıldıkça bulunduğu ülkenin özgün koşullarına göre şekil alarak çok merkezli bir hal almıştır. Bu yüzden MKH her ülkede ayrı bir inceleme konusu olmayı gerektirmektedir. Bu çalışma, Bağımlılık Teorisi'nin temel görüşü olan merkez-çevre ülkeler arasındaki eşitsiz bağımlılık ilişkisi çerçevesinde, bir çevre ülkesi olan Mısır'ın MKH'ni sosyolojik betimlemektedir.

Tezin Birinci Bölümünde MKH üzerinde yapılmış çalışmalarda ortaya konan 'temel çalışmalar' (literatür), Amaç ve önemi ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca öteki çalışmalarda görelî bırakılmış veya eksik gördüğümüz sosyolojik boyuta dair sorular belirlenmiştir. Tezin İkinci Bölümü çalışmanın metodolojisini tanıtmaktadır. Üçüncü Bölümde MKH'ni betimleme aracı olabilecek kavramsal ve kuramsal çerçeve ele alınmıştır. Tezin dördüncü bölümünde ise araştırma verileri sunulmuş ve analiz edilmiştir.

I. BÖLÜM: ARAŞTIRMANIN TANITIMI ve LİTERATÜR

I.1.Araştırmanın Amacı, Önemi ve Soruları

Tezin Girişinde ortaya konulduğu üzere Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH), küresel ilişkilerin yoğunlaştığı günümüzde özel olarak siyaset alanında önemli bir aktör haline gelmiştir. MKH siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve ilahiyat bilimleri gibi alanlarda yoğun olarak çalışılmış ve çalışılmaktadır. Bu alanlarda üretilen bilgiler sosyoloji bilimine aktarılmaktadır. Aktarılan bilgiler ise çok kez sosyolojik içerikten yoksundur. MKH'nin olgu düzeyine yaklaşan önemi ortadayken istendik sosyolojik bilginin henüz yeterli düzeyde ortaya konulamaması, sosyoloji kadar tarih, siyaset ve uluslararası ilişkiler gibi öteki alanları da ilgilendiren önemli bir sorunsaldır. Esas itibariyle MKH'nin sosyolojik çözümlemesine Mısır'ın, Ortadoğu'nun ve dünyanın (bu arada Türkiye'nin), günümüz ve önümüzdeki sürecinin toplumsal değişmelerini gerçekçi olarak

değerlendirebilmek için ihtiyaç vardır. Bu tez çalışmasının önemi buradan kaynaklanmaktadır.

Tezin temel amacı, Bağımlılık Teorisi yaklaşımı temelinden, Ortadoğu ve özelde Mısır'da etkili bir siyasal-toplumsal aktör olan MKH'ni toplumsal değişme sürecinde sosyolojik betimlemektir. Bu betimleme faaliyetinin verisi olmak üzere, MKH hakkında sorular sorulmuş ve literatürden ve gerçekleştirdiğim mülakatlardan bu sorulara yanıt aranmıştır. Araştırma soruları genel olarak şöyle ifade edilebilir:

1. MKH'ni doğuran toplumsal etken ve koşullar nedir?
2. MKH'nin örgüt yapısı nedir?
3. MKH'nin toplumsal ilişkilerdeki yeri nedir?
4. MKH'nin önerdiği toplum modeli nedir?

Araştırmanın bu dört genel sorusu ayrıntılandırılarak tekrar şöyle ifade edilebilir:

- 1) Mısırın ekonomik yapısı MKH hareketinin oluşumunu ve değişimini nasıl etkilemiştir?
- 2) Mısırın siyasal yapısı nedir ve bu yapı MKH hareketinin oluşumunu ve değişimini nasıl etkilemiştir?
- 3) Mısırın kültürel yapısı nedir ve bu yapı MKH hareketinin oluşumunu ve değişimini nasıl etkilemiştir?
- 4) Mısırın dünya sistemindeki konumu onun toplumsal yapısıyla nasıl ilişkilidir ve bu durum MKH'nin oluşumunu ve değişimini nasıl etkilemiştir?
- 5) İslamcılık ve post-İslamcılık nedir? MKH'nin İslamcılıktan Post-İslamcılığa dönüşüm yaşaması nasıl olmuştur?

- 6) MKH Mısır ve Ortadoğu'da örgütlenirken hangi içsel ve dışsal dinamiklerden beslenmiş ve etkilenmiştir? Hangi dinamikler MKH için dönüm noktası olmuştur?
- 7) MKH nasıl bir örgütlenme yolu seçmiştir? Örgütlenme biçimi zamanla nasıl değişmiştir? İslam, MKH'nin örgütlenmesinde nasıl bir işlev görmüştür?
- 8) MKH nasıl bir toplumsal amaçla kurulmuş? Siyasi kimliği nasıl biçimlenmiş? 20. Yüzyıl boyunca amaçlarında nasıl bir değişim geçirmiştir?
- 9) MKH dayandığı toplumsal taban nedir? Süreç içerisinde bu tabanda değişim olmuş mudur?
- 10) MKH'nin karar alma organları hangi kesimlerden oluşmuş ve nasıl bir değişim geçirmiştir?
- 11) Arap Baharı sürecindeki MKH'nin pozisyonu nedir? Yeni toplumsal hareketler olarak değerlendirilen bu Arap Baharı hareketleri sürerken, bir toplumsal hareket olan MKH Arap Baharı sürecinin neresindedir? Önce Batı'da ve sonrada Arap Baharında öne sürülen sivil haklara yönelik taleplere nasıl yaklaşmaktadır ve neyi amaçlamaktadır?

I.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu tez çalışmasında birçok ülkede şubesi ve örgütlenmesi olan Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH) sadece Mısır örneği ile ele alınmıştır. Hareketin global açıklaması için başka çalışmalara gereksinim vardır. Tez çalışması kapsamında Mısır'a seyahat ve mülakatlar öngörüldüğü halde bilimsel araştırma proje desteğinin yetersiz olması neticesinde gerçekleşmemiştir.

I.3. Literatür

MKH üzerine geniş literatür mevcuttur. Bu çalışmaların çoğu sosyolojik perspektiften uzaktır. MKH konusunda yapılan yerli çalışmaların hemen hepsi amaçladığımız sosyolojik analize yeterince uymamaktadır.

Yüzyıla yakın tarihi olan Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH), Ortadoğu'da kurulan ilk modern İslam örgütüdür (Atacan, 2013). Ortadoğu'da toplumsal etkileri yaygın olan örgütlerin en başında gelir (Roy, 1995). Tüm Ortadoğu'ya yayılmıştır ve birçok İslamcı örgütün ortaya çıkmasına doğrudan veya dolaylı etkisi olmuştur. Bu yüzden siyasette ve sosyal bilimde MKH üzerine yoğun ilgi vardır. MKH üzerine yapılan çalışmaların çoğu yabancı literatürdedir. Söz konusu çalışmalar sadece akademik alanda değil askeri ve istihbarat alanında dahi mevcuttur (Aboul-Enein, 2013: 1-22). MKH üzerine yapılan akademik çalışmaları alanlarına göre sınıfladığımızda çoğunlukla uluslararası ilişkiler, gazetecilik, stratejik araştırma merkezlerinin raporları ve tarihi çalışmalar öne çıkmaktadır (Roy,1995-2003; Çağlayan, 2011; Çetinkaya, 2011; Çubukçu, 2013; Dağ, 2011; Dağ, 2012; Havva, 1980; Hür, 2011, Kaçar, 2012; Karadavi, 2012; Lia, 2000; Merley, 2008; Walsh, 2003; Wickham, 2011).

MKH literatürüne gazetecilerin ve araştırmacı yazarların önemli katkıları olmuştur. Bunlardan birkaçını şöyle anabiliriz: Ayşe Hür'ün dergi ve radyolarda yazı ve röportajları (Taraf Gazetesi, Radikal Gazetesi vd.), Selin Çağlayan'ın (MKH'den Yeni Osmanlılar'a İslamcılık, 2010) ve Mete Çubukçu'nun (Yıkılsın Bu Düzen–Arap Ayaklanmaları ve Sonrası, 2012) kitapları öne çıkmaktadır.

Çubukçu kitabında Mısır, Tunus, Suriye ve Libya üzerinden Arap Baharı olaylarının öncesini ve sonrasını ele almıştır. 10 bölümden oluşan kitapta, Batı işbirliğindeki diktatörler tarafından yönetilen ülkelerdeki neo-liberal düzenin yarattığı yoksulluğun ve yozlaşmış düzenin ayaklanmaların en büyük nedeni olduğunu iddia

etmektedir. Çubukçu'ya göre, bu ayaklanma hareketleri çok bileşenlidir ve tek nedenli (İslamcı) okumak yanıltıcı olabilir. Mısır, Tunus, Libya ve Suriye üzerinden ayaklanmaları irdeleyen Çubukçu, ayaklanmalardaki halkın bileşenlerini çözümler. Özellikle gençlerin önemini ve profilini oluşturmaya çalışmış, ayrıca ayaklanmalardaki sosyal medyada ki gençlerin rolüne dikkat çekmiştir. Son olarak Çubukçu Tunus, Libya, Mısır ve Suriye'de örgütlü olan MKH'ni ayrıca irdelemiştir. Arap Baharı sonrasında iktidarı ele geçiren MKH'ne her ne kadar seküler gruplara ve Hristiyan nüfusa hoşgörülü olarak davransa da kafalardaki soru işaretlerini (özellikle Hristiyan gruplar) gidermeleri gerektiği önerisi yapar.

Selin Çağlayan ise 15 bölümden oluşan kitabında (2010) İslamcılığın tarihsel gelişimini incelemiş ve önemli aktörleri üzerinde durmuştur. Muhammed Abduh, Cemalettin Afgani, Seyit Kutup ve Hasan el-Benna gibi şahsiyetler önemli İslamcı fikir adamları olarak öne çıkarılmaktadır. Kitabın 11. Bölümünde MKH'nin Arap Baharı sürecindeki rolü ele alınmıştır. Yazara göre eylemlerin başlangıcında değilse de ilerleyen süreçinde MKH önemli bir aktör olarak öne çıkmıştır. Sonrasında ise durumu belirsizdir. Kitabın son bölümünde İslamcılığın bugünkü durumu ve geleceği irdelemiştir.

MKH ve Ortadoğu konusunda siyaset, ekonomi, sosyoloji ve uluslararası ilişkiler alanlarında birçok sosyal bilimcinin özel çalışmaları olmuştur. Bu isimlerden öne çıkanlar şöyle; Samir Amin'in "Le monde arabe dans la longue durée: un printemps des peuples?" (Uzun dönemde Arap dünyası, Arap Baharı mı?) (2011); Olivier Roy'un Küreselleşen İslam (2003) ve Siyasal İslam'ın İflası (1995); Emre Kongar'ın Siyasal İslam'ın ABD ile Dansı (2012); Brynjar Lia'nın MKH'in Doğuşu (2012); Zeynep Güler'in Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık (2004); Hamit Bozarıslan'ın Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi (2010).

Mısırlı bir sosyal bilimci olan Samir Amin, MKH'ni yakın olarak tanımaktadır. Samir Amin yazılarında (özellikle 2011'de yazdığı "Arap Baharı mı?" adlı makalesinde) 'MKH'nin, siyasal İslam'ın en ama en gerici-antidemokratik ve toplumsal ilerleme karşıtı selefi örgüt olarak İngiliz desteği ile kurulduğunu' iddia eder. Amin'in görüşleri özetle şöyle: "Nasır dönemine kadar saray ve İngiltere arasında dengeli bir politika izleyen MKH, yoksul kesim içinde 'hayır işleri' yaparak kitesini genişletmiştir. Nasır, MKH ve milliyetçilerin desteğiyle 1952 yılında Mısır'ı bağımsızlığına ulaştırdıktan sonra İslami bir düzen talep eden MKH ile çatışmıştır. Çünkü Nasır ordu kökenli seküler bir anlayışa sahipti, ayrıca popülist halkçı bir politika izleyerek hem Batı karşısında hem de İslamcılar karşısında mesafeli bir duruş sergilemiştir". Amin'e göre MKH bu yüzden ABD ile yakınlaşmaya başlatmıştır, bunun üzerine Nasır MKH'ni yasaklamıştır. Arap Baharı'na kadar yasaklı olarak devam eden MKH, ayaklanmalar başladığında temkinli davranmış ve ayaklanmalara başlangıçta katılmamıştır. Mübarek sonrasında, Nisan 2011'de liberal ve sol guruplar tarafından kurulan "Ulusal Konseye" katılmayı reddetmiş ve gerici bir blok kurmuştur. Daha sonrasında ise ordunun ve ABD'nin desteğiyle iktidara gelmiştir.

Roy, eserlerinde (1995, 2003) siyasal İslam'ın ideolojik ve aktörler bazında siyasi bir değerlendirmesini yapıyor. Roy, MKH'nin modernlikten beslenen yeni bir İslamcı proje yaratmaya çalıştığını ve bu politikanın handikaplarını değerlendirmektedir.

Emre Kongar kitabında Soğuk Savaş döneminden günümüze ABD ve İslam ilişkilerini ele alıyor. ABD ve İslamcı hareketlerin ilişkisini Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) merkezinde değerlendiriyor. Bu çerçevede Arap Baharı sürecini ve MKH'ni sosyolojik çözümlüyor. Kongar'a göre, ABD MKH'ni ılımlı İslamcı bir hareket olarak desteklemiştir ve ilerleyen süreçte bunun sakıncaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Kongar'ın

MKH'nin sınıfsal yapısının çözümlenmesi önemlidir ve bu tezde de referans olarak kullanılmıştır.

Tarihçi Brynjar Lia (2012) 1928-1942 arasında MKH'nin kuruluşunu ele alır. Bir taraftan yoksul halk kitlesine yönelik hayır işleriyle faaliyet gösteren MKH, diğer taraftan milliyetçi ve İslamcı bir görünüm çizerek geniş kitlelerce sempati kazanmıştır. Fakat MKH büyüdükçe sarayın ve İngilizlerin dikkatini çekmiştir. MKH bunun üzerine denge kurmaya çalışarak pragmatik bir politika izlemiştir. Lia'nın dikkat çektiği önemli bir konu ise, o yıllarda MKH halkın iktidara ve siyasetçilere olan güvensizliğini bildiği için siyasetten uzak durmuştur.

Akademik alandaki çalışmaların önemli bir kısmını yüksek lisans ve doktora tezleri oluşturur. YÖK Tez Merkezinde MKH konulu 9 adet lisansüstü tez mevcuttur. Bu tezler Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ve Ortadoğu Araştırmaları Anabilim Dallarına aittir. Bu tezlerde (Terzioğlu, 2010; Baban, 2010; Açıkalın, 2009; Avşar, 2008; Canbegi, 2013; Ateş, 1998; Özdemir, 2013; Arslantaş, 2013)

Akademik alandaki çalışmaların önemli bir kısmını yüksek lisans ve doktora tezleri oluşturur. YÖK Tez Merkezinde MKH konulu 9 adet lisansüstü tez mevcuttur. Bu tezler Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ve Ortadoğu Araştırmaları Anabilim Dallarına aittir. Bu tezlerde (Terzioğlu, 2010; Baban, 2010; Açıkalın, 2009; Avşar, 2008; Canbegi, 2013; Ateş, 1998; Özdemir, 2013; Arslantaş, 2013) MKH'nin ordu-siyaset ilişkisi, tarihsel gelişimi, öteki İslamcı hareketlere etkisi, ideolojisi ve siyasetteki yeri ve AKP-MKH karşılaştırması ele alınmıştır.

Arslantaş'ın yüksek lisans tezinde (2013) 'ılımlı İslam' olarak adlandırılan siyasal modelin Türkiye ve Mısır örneğinde farklılaşması ele alınmıştır. Bu modelin Mısır'da başarısızlığa uğramasının nedenleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Özdemir'in çalışmasında (2013), Hasan el-Benna'dan, Muhammed Mursi'ye; Mısır'daki MKH'nin siyaset tecrübesini analiz etmeye çalışmıştır. Çalışma genel olarak MKH'nin, kuruluşundan bu yana tarihsel olarak siyasi taktik ve stratejilerini ele almıştır.

Pehlivan (2013) Siyasal İslam'ın yükselişine yol açan faktörler: Mısır'daki MKH üzerinden ele almaya çalışmıştır. Çalışma siyasal İslam'ı analiz ederek, MKH'nin yükselişine neden olan faktörleri analiz etmeye çalışmıştır.

Eldeniz (2012) MKH ve Nasır arasındaki ilişkileri ele aldığı tez çalışmasında, her iki siyasi oluşumun da emperyalizme ve modernleşmeye karşı benzer tutum sergilediğini iddia eder. Diğer yandan, her iki kesim de birbirine karşı alternatif teori ve yönetim araçları geliştirebilmişlerdir. Çalışmada özellikle bölgenin baskın Batı değerleri ve modernizme karşı yerel alternatifler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Terzioğlu (2010) Haşimi Rejimi ve Ürdün'deki MKH Hareketi arasındaki ilişkiyi incelediği tez çalışmasında, Ürdün'deki MKH'nin diğer ülkelerdeki MKH'nden farklı olarak reformcu ve pragmatist bir politika anlayışına sahip olduğunu iddia eder. Araştırmacıya göre, iki taraf arasındaki ilişkiler, rejimin varlığını sürdürme endişesi ve bölgedeki Filistin sorunu ekseninde bir arada yaşama, işbirliği, kontrol, baskı ve çevreleme politikaları arasında değişiklik göstermektedir.

Avşar'ın tez çalışmasında (2008) Mısır'daki MKH'nin siyasi ideolojisinin dönüşümü ve demokrasi söylemi ele alınmıştır. Araştırmacının iddiasına göre, MKH 1980'lerden bu yana, İslamcılar ve devlet ilişkileri üzerine literatürde var olan hakim tartışmaya ters düşecek şekilde kendisini dönüştürmeye başlamıştır. MKH 1980'lerden sonra, baskı dönemlerinde dahi istikrarlı bir şekilde ılımlı kalarak radikal görünümünden sıyrılmaya çalışmıştır. Araştırmacı bu dönüşümün iç ve dış dinamiklerini belirlemeye çalışmıştır.

Ateş tez çalışmasında (1998) Ekonomik kalkınma ve köktenci hareketlerdeki değişimler üzerinde durur, MKH'ni örnek olay olarak inceler. Araştırmacıya göre, ekonomik liberalizasyon politikaları MKH'nin orta sınıf üyelerinin ılımlaşmasına ve örgüt içi hareketliğe yol açmıştır.

Canbegi tez çalışmasında (2013) Mısır'da MKH'nin tarihsel gelişimini betimlemiştir. Hareketin ortaya çıkış koşulları ve süreç içerisinde geliştirdiği siyasi ve ideolojik kimlik incelenmiştir.

Baban (2006) MKH'nin çağdaş İslamcı akımlar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Araştırmacının iddiasına göre, 1928'de Mısır'da kurulan MKH İslami nitelikli özü yanında anti-emperyalisttir. Bu niteliği nedeniyle diğer İslam toplumlarına da yayılmıştır.

Alev Erkilet, 'Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler' isimli çalışmasında kurulu rejime alternatif olabilecek 'devrimci' İslamcı hareketleri Türkiye, İran ve Mısır üzerinden incelemiştir. Teorik ve metodolojik olarak Erkilet'in çalışması ile bizim bu tez arasında benzerlik ve farklar var. Benzer olan yön, her iki çalışma da konuyu 'toplumsal değişme' ve 'modernleşme' ana sorunsalı içerisine oturtmuştur. Farklı olan yön ise, her iki çalışma da 'diyalektik' yaklaşımı esas almakla birlikte analitik çözümlemede Erkilet'in çalışması Sorokin'in içsel bakışı esas aldığı halde, bu tez çalışması toplumsal koşullar ve emperyalizmin etkisini önceleyerek dışsal bakışı esas almıştır.

Erkilet, İslamcı hareketler üzerine yapılan çalışmalarını olgunun kökenine inmedikleri için yani olguyu zihinsel temeller, değer sistemi gibi içsel dinamiklerden bağımsız ele aldıkları için eleştirmektedir. Erkilet'e göre, MKH'nin dini ideolojisinin temel referansları Kur'an ve Sünnet gibi içsel dinamiklerdir. Cihat ve şehadet emperyalist işgale karşı halkın doğal savunma biçimleri olan siyasal içerikli kavramlardır (2004: 10). Fakat

bu içsel dinamikler denilen Kur'an ve Sünnet, Âmin'in dediği gibi İslami ülkelerin Yahudilik ve Hristiyanlık karşısında kurumsallaştırmış olduğu ideolojik kalkan olarak yorumlanabilir. Böyle bir yorum geçerli kabul edilirse aynı kavramlar (değer sistemleri) dışsal dinamik olur. MKH vd. İslami hareketler, temelde halkın yoksulluğu, yoksunluğu, haklardan mahrumiyeti ve/veya anti-empyralist tepkilerinden doğmuş olan halk hareketleridir. İslamcılar değer sistemlerini işin içine katarak bunları örgütlemişlerdir.

Erkilet (2004) İslamcı hareketlerin ekonomik, toplumsal ve siyasal faktörler (dışsal dinamikler) esas alınarak açıklanamayacağını iddia ediyor. Gerekçe olarak da bunların Batı toplumlarını açıklama aracı olduğunu söylüyor. İslam toplumu ile Batı kültürü arasındaki farklara dikkat çekiyor. Haklılık payı vardır, çünkü toplumların kendi özgün süreçlerini ve değer sistemlerini (kültür) göz ardı edemeyiz. Fakat bunun tersi de geçerlidir. Erkilet'in çözümlemesinde dikkat çeken diğer bir husus, içsel dinamiklere seçici yaklaşımın olmasıdır. Şöyle ki kültürün içerisinde değer sistemleri esas alınmakta ve fakat değer sistemleri içerisinde de din esas alınmak suretiyle etnisite, ulusçuluk dışarıda bırakılmaktadır. Böylece Erkilet'in çözümlemesinde İslami toplumları geri bıraktıran eşitsiz bağımlılık ilişkisi ve ulusçuluk 'ara değişken' statüsüne indirgenmiştir.

Literatürden aktardığımız bu çalışmalar kendi alanları içerisinde MKH hakkında önemli bulgular sunmakla birlikte (Erkilet, Amin ve Kongar'ın çalışması hariç) sosyolojik içerikten yoksun gözüküyor. Tarihsel, coğrafi ve özel olarak kültürel (dinsel) bağımızın olduğu Ortadoğu'daki toplumsal değişimler ve bunun önemli bir aktörü olarak MKH'nin sosyoloji alanında betimlenmesi önemlidir. En başta konu hakkındaki geniş ve dağınık bilginin sosyal bilim teorileri içerisinde sınıflandırılarak, sistematik hale getirilmesi gerekiyor. Bu tez çalışmasında MKH, Bağımlılık Teorisi çerçevesinde betimlenecektir. Bu çalışmada eksik değerlendirilen sosyolojik içerik, 'MKH'in tarihsel

gelişimi’, ‘MKH’in toplumsal ilişkilerdeki yeri ve rolü’, ‘MKH’nin sınıfsal yapısı’, ‘MKH’nin küreselleşme sürecindeki yeri’ ve ‘MKH’in önerdiği toplum modeli’ gibi bilgiler bir arada ele alınmak suretiyle verilmiştir. Bu tez çalışmasını alanının öncü çalışmalarından birisi olarak görmek ve başka çalışmalarla sosyoloji literatürünü zenginleştirmek önerilmektedir.

Bu tez çalışmasının temel amacı, konunun önemine yapılan vurguda ortaya konulduğu gibi sosyoloji literatüründe yetersiz görülen bilgi açığını giderilmesine katkı sağlamaktır. Çalışma sonucunda ortaya konulacak sosyolojik bilginin sözü edilen alanlarda değerlendirilmesi ile sivil toplum ve katılımcı demokrasinin gelişme sürecine de katkı sağlanacağına inanılmaktadır.

II. BÖLÜM: METODOLOJİ

Bu tez çalışmasında Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH) üzerine sunulan bilgiler, belge tarama yoluyla temin edilmiş ve mülakatlar ile desteklenmiştir.

II.1. Araştırmanın Niteliği

Bu tez çalışması ‘teorik’ ve ‘betimsel’ niteliktedir.

Sosyolojik araştırmaya konu olan problemler (olgusalıklar) ya betimlenir ya da açıklanır. Araştırmacı araştırmanın konusuna ve amacına uygun olarak, bu iki araştırma türünden birini seçer ve seçilen araştırma tipine göre araştırmasını gerçekleştirir. “Açıklayıcı araştırma” belirli bir sosyolojik problemi ‘açıklama’ iddiasıyla gerçekleştirilir. Açıklayıcı araştırmaların belirgin özelliği varsayımdan hareketle bilgi üretmesidir. Açıklayıcı araştırma tipinde olguya ait elde edilen bilgiler literatür bilgileri ile karşılaştırılmak suretiyle nedensellik ilişkileri belirlenir, açıklanır. “Betimleyici araştırmalar” ise yeni ortaya çıkmış bir durumu veya az anlaşılmış bir konuyu betimler. Varsayım sınaama, genellemeler yapma söz konusu değildir. Araştırma ‘sorular’ sormak ve bunlara ‘yanıtlar’ vermek üzerine yürütülür (Güldiken ve Çağlayandereli, 1997: 6)

Bu tez çalışmasında varsayım yerine araştırma soruları kullanılmıştır. Bunun temel nedeni Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH) literatüründe farklı alanlar için yeterli sayıda bilgi olmakla birlikte ‘sosyolojik’ nitelikte bilgi yetersizliğidir.

II.2. Araştırmanın Veri Toplama ve Veri Analiz Tekniği

Betimleyici nitelikteki bu çalışmada öncelikle Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH) ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Belge tarama tekniği kullanılarak MKH üzerine yazılmış öne çıkan tez, makale ve kitaplar taranmıştır. Elde edilen bilgiler araştırma sorularına cevap verebilmek için sınıflandırılmıştır. Literatür bilgileri mülakat bilgileri ile desteklenmiştir. Mersin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Desteği

sayesinde MKH ile ilgili çalışmaları olan Y.T.Ü. Siyaset Bilimi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Prof. Dr. Fulya ATACAN ve Marmara Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden Doç. Dr. Yüksel TAŞKIN ile görüşmeler yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat formu aracılıyla tezin araştırma soruları görüşme yapılan kişilere sorulmuş ve yanıtlar kayda geçirilmiştir.

Bu tez çalışmasında aşağıda tanımlanan araştırma teknikleri kullanılmıştır.

Görüşme: Görüşme (interview, mülakat), sözlü iletişim yoluyla veri toplama tekniğıdir. Görüşme, genellikle yüz yüze yapılmakta ise de, görsel araçlarla da gerçekleştirilebilir. Sosyal bilimlerde kullanılan görüşme tekniğı, genel olarak araştırma konusu hakkında yeterli literatür olmadığı durumlarda ve konu hakkında daha derinlemesine bilgi toplamak amaçlandığında başvurulan bir araştırma tekniğıdir.

Belge Tarama: Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belge tarama denir. Duverger'nin (1973) belgesel gözlem dediğı bu metodu Rummel (1964) döküman metodu olarak tanımlamaktadır. Best (1959) ise bu yöntemi "mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesi" olarak tanımlamıştır. Bu teknik, kaynakları bulma, okuma ve not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsar. Belge tarama yöntemini iki şekilde ele almak mümkündür. Bunlar genel tarama ve içerik çözümlemesidir. Bu çalışmada genel tarama tekniğı kullanılmıştır.

III. BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde Müslüman Kardeşler Hareketi'ni (MKH) sosyolojik olarak betimleyebilmek için gerekli olan kavramlar ve teoriler tanıtılmıştır.

III.1. Kavramsal Çerçeve

Araştırmanın temel kavramları 'toplumsal değişme', 'siyasal ideoloji', 'siyasal örgütlenme' ve (mekân anlamında) 'Ortadoğu'dur. 'Toplumsal değişme' ana kavramıyla bağlantılı olarak 'modernleşme', 'küreselleşme' ve 'Arap Baharı' kavramları da tanımlanacaktır. İkinci olarak 'siyasal ideoloji' ana kavramıyla bağlantılı olarak 'siyasal İslam', 'post-İslamcılık' ve 'Arap milliyetçiliği' kavramları tanımlanacaktır. Üçüncü olarak 'siyasal örgütlenme' kavramıyla bağlantılı olarak 'Müslüman Kardeşler Hareketi' (MKH) tanımlanacaktır. Son olarak 'Ortadoğu' ana kavramıyla bağlantılı olarak da 'Mısır' tanımlanacaktır.

III.1.1. Toplumsal Değişme

“**Değişme**, önceki durum ya da davranıştan farklılaşma” olarak tanımlanır (Tezcan, 1991). “**Toplumsal değişme** ise, toplumun yapısını oluşturan ilişki ağlarının (rol ve statülerin) ve bunların genellemesi olarak toplumsal kurumların, kültürel örüntülerin değişmesi” olarak tanımlanmaktadır (Tezcan, 1991; Erjem ve Kızılcılık, 1996, 487).

Toplumsal değişme sosyal bilimlerin temel kanunudur ve sosyoloji biliminin temel konusudur. Sosyolojide toplumsal değişme konusu çok nedenli bir olgu olarak ele alınmaktadır ve süreç halinde açıklanmaktadır. Toplumsal değişmenin bilinen temel nedenleri şöyle sıralanabilir: İcatlar, keşifler, teknoloji, fikirler, inançlar, endüstriyel gelişmeler, nüfus artışı, kentleşme, kültürel etkileşimler, toplumsal gerilimler, savaşlar, ... (Erjem ve Kızılcılık, 1996, 488).

Sosyal bilimde toplumsal değişme olgusu en genelde ikili yaklaşımla ele alınmaktadır. Bunlar ‘işlevsel’ ve ‘diyalektik’ yaklaşımlardır. Diyalektik yaklaşımın temsilcisi Karl Marks’a göre toplumsal değişme devrimci bir nitelik taşır ve sosyal sınıflar arasında ekonomik temelli üstünlük kurma çatışmaları şeklinde gerçekleşir (Marshall, 1999:136). İşlevselci yaklaşıma göre ise toplumsal değişme rutin işleyen sistemin zaman içinde ‘gelişmesidir’ (örn. *refah toplumu olma*), bu süreçte ortaya çıkabilecek gerilimler alt sistemlerin kontrol mekanizmaları aracılıyla giderilir.

Sosyal bilimlerdeki bu iki farklı yaklaşımdan birisi oldukça karamsar diğeri ise oldukça iyimser olarak değerlendirilmektedir. Ancak ne var ki toplumların sosyal değişme sürecinde birçok sorunla karşılaştığı gözlenen gerçektir. Toplumsal değişme olarak nitelenen ‘yeni duruma’ karşı sosyal tepkiler ortaya çıkar. Değişmeye karşı olanlar ve değişme yanlıları arasında çok kez çatışma yaşanır (Erjem ve Kızılçelik, 1996, 488).

Toplumsal değişme kavramı genellikle ilerleme, kalkınma ve gelişme kavramları ile ilişkili olarak kullanılmasına rağmen her değişme gelişme olarak nitelendirilemez. ‘Gelişme’ veya ‘ilerleme’ kavramları ‘istendik yönde gerçekleşmiş bilinçli bir harekettir’. İstenilen yönün ne olduğu ise seçilen amaçlara, benimsenen değerlere göre değişik yanıtlar kabul eder. Yani ‘gelişme’ kavramı değer yargısı içerir (Kongar, 2003; Tezcan, 1991; Marshal, 1999).

Toplumsal değişme sınırları zor çizilen bir olgu ve süreçtir. Zaman olarak geçmiş ve gelecekle bağlantılıdır. Toplumsal yapı ve işlevlerin her alanında söz konusudur. Belirli zaman kesitinde toplumsal değişmenin belirli görünüşleri farklı kavramlar ile tanımlanmıştır. Bunlardan ‘modernleşme’, ‘küreselleşme’ ve ‘Arap Baharı’, ‘Toplumsal hareketler’, ‘Siyasal İslam’, ‘Post-İslamcılık’, ‘Arap milliyetçiliği’ konumuz itibarıyla tanımlaması yapılacak olan kavramlardır.

III.1.1.1. Modern/Modernlik/Modernizm/Modernleşme

Sözlük anlamına göre ‘yeni’ ve ‘yenileşme’ olarak kullanılan ‘modern’ kavramı sosyal bilimde ‘geleneğin’ yani ‘eskinin’ karşıtı olarak kullanılmaktadır. Literatürde bu kavramdan türetilen ve farklı anlamlarda kullanılan başka sözcükler de mevcuttur; ‘modernlik’, ‘modernizm’ ve ‘modernleşme’ bu kavramlardan bazılarıdır.

Modernlik: En kısa tanımıyla modernlik uzun insanlık tarihinin kümülatif birikimi sonucunda ulaşılan, eskiye benzemeyen, yeni tipte toplum olma durumudur. Bir toplumsal değişme kavramı olan ‘modernlik’ Anthony Giddens’a göre, 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları tüm dünyaya yayılan ‘yeni’ toplumsal yaşama ve örgütlenme biçimidir (2010). Berman’ın ayrıntılı çözümlemesine göre, modernlik ‘paylaşılan bir deneyim tarzıdır’. Modernlik deneyiminin içeriğini uzay ve zaman, ben ve öteki, yaşamın olanakları ve zorlukları oluşturur. Modernliğin mekânı dünyasaldır; ama coğrafi, etnik, sınıfsal, ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçen bir mekândır bu. Modernlik ‘paradoksal’ bir durumdur; hem birleşme hem de bölünmedir. Modernliğin zamanı 500 yıldan uzun bir süredir. Modernlik kendisinden önceki ‘Yitik Cennet’in’ geleneklerini yıktığı gibi algılansa da kendisi de 500 yıldır bir gelenek ortaya koymuştur¹. Modernlik pek çok kaynaktan beslenmiştir: Keşifler, bilimsel bilgi, teknoloji, sanayileşme, göçler, kentleşme, kitle iletişim sistemleri, bürokrasi, ulus devlet, toplumsal hareketler, kapitalist dünya pazarı... Tüm bu süreçler ‘modernleşme’ adını verdiğimiz ‘sürekli oluş hali’ diyebileceğimiz bir girdap yaratmıştır (Berman, 2000; Hobsbawm ve Ranger, 2006).

Latince ‘modo’ teriminden türeyen sözcük Türkçe anlamıyla ‘en son ya da tam şimdi’ olarak çevrilebilir. Beşinci ve yedinci yüzyıllarda ‘modern zamanlar’ ‘bugünün insanları’ anlamına gelecek şekilde kullanıldı. Bu yüzden modernlik Hristiyan Ortaçağında

¹ Ayrıntılı bilgi için tarihçi Eric J. Hobsbawm ve Terence Ranger’ın ‘Geleneğin İcadı’ eserine bakılabilir.

doğmuştur (Kumar, 2004: 97). Modernliğin doğuşu konusunda hem fikir olunmuş bir tarih yoktur. Krishen Kumar'a göre modernlik 17. yüzyılda Bacon, Hobbs ve Montaigne gibi sanatçı, filozof ve bilim adamlarının çalışmalarında kullanılmış bir kavramdır (2004: 97). Mike Featherstone'a göre modernlik, Rönesans'la birlikte doğmuştur (2005: 21). Modernlik geleneksel düzenle bir karşıtlık içinde ele alınır ve tüm dünyanın ekonomik, sosyal ve siyasal olarak adım adım rasyonelleştirilmesi ve farklılaşmasına işaret eder (Featherstone, 2005: 22; Altun, 2002). Modernliğin özünde geleneksellikte karşıtlık vardır, ama toplumun en modernleştiği dönemlerde bile gelenek yok olmaz, rol oynamayı sürdürür (Giddens, 2010: 39-40).

Giddens'a göre modernlik daha çok modern feodal çağ sonrası yeni bir toplumsal düzenin doğması anlamındadır ki buna birçokları 'modern toplum' demektedir. Peki, modernliğin parametreleri ya da kurumları nelerdir? Giddens'a göre modernliğin dört kurumsal boyutu vardır. Bunlar: Gözetleme (enformasyonun ve toplumsal denetlemenin kontrolü), askeri iktidar (savaşın endüstrileşme bağlamında şiddet araçlarının kontrolü), kapitalizm (rekabetçi emek ve ürün piyasaları bağlamında sermaye birikimi) ve endüstriyalizm'dir (doğanın dönüştürülmesi ve yapay çevrenin gelişimi) (Giddens, 2010: 58). Giddens modern toplumun 'kapitalist' özünü öne çıkardığı halde (Pierson, 2001: 85) Castells 'enformasyon sistemlerinin' yeni ve gelişmişliğini öne alır (2011), Foucault'da ise modernliğin doğuşunu bireyin kısıtlanması, mağdur edilmesi anlamında 'gözetlemenin' ve 'denetimin' artırıldığı toplum olarak okuma vardır (1998).

Nilüfer Göle'ye göre modernlik tarihsel ve sosyolojik pek çok ve sürekli ortamların ürünü olmakla birlikte, bir etken olarak, modernliğin aktörleri önemlidir. Modernlik bir yandan 'eylemcilerin' diğer yandan 'analistlerin' eseridir. Mühendisler,

siyasetçiler, girişimciler yani toplumu, devleti, ekonomi ve doğayı dönüştüren eylemciler önemlidir (Göle, 2012).

Modernlik insan algı, tutum ve davranışlarını ve toplum yaşamını devrimci tarzda dönüştürmüş ve geri dönüş yollarını tıkamıştır. Bu görüşe katılmakla birlikte Habermas için modernlik hala tamamlanmamış bir projedir (1996). Yani modernlik kusursuz değildir; olumsuz yanları da olan değişim sürecidir. Giddens, modernlik insanlara toplumun gelişimi ile güvenli ve hoş bir ortam yaratırken, karanlık tablolar da çizmiştir der. Giddens bu tespitinin yeni olmadığını; Marks'ın, Durkheim'in ve Weber'in de eserlerinde modernliğe eleştirel ve sorunlu (ya da geliştirilmesi gereken) bir alan olarak baktıklarını söyler (2010: 14). Peter Wagner ise modernliği madalyona benzetir; o bir yönüyle özgürleştirirken diğer yönüyle disiplin altına alır. Modern zamanlarda 'güven' ve 'risk' kavramları öne çıkmıştır. Risk kavramı geçmişten kurtulma ve geleceğin getireceği yükleri sırtlama çabasına işaret eder. Sigorta ve emniyet kavramları ise riskin diğer yüzüdür (2005). Daha karamsar görüşte olan post-modernistlere göre, modernliğin sonucunda 'belirsizlik' ve 'süreksizlik' hâkim hale gelmiştir; modernliğin radikalleşmesi ve dünyanın her yere yayılmasıyla birlikte risk toplumu ortaya çıkmıştır (Beck, 2011; Pierson, 2001: 90-91). Özetle, eleştirel modernistlerin² ve post-modernistlerin³ görüşleri esas alındığında; modernlik bireye ve topluma refah ve bolluk sunarken (en azından vadederken), risk ve güven sorununu da beraberinde getiriyor. Kentlerin dolup taşması, hayatın standartlaşması, denetimin artması sonucunda bireylerde yalnızlık ve güvensizlik hissi yoğunlaşıyor. Bu durum birçok yazar ve düşünürün eserlerinde görülmektedir (Talu, 2010: 141).

² Herbert Marcuse, Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Walter Benjamin, Jürgen Habermas, (kısmen) Anthony Giddens vd.

³ Martin Heidegger, Jacques Derrida, Michel Foucault, Jean-François Lyotard, Richard Rorty, Jean Baudrillard, Fredric Jameson, Douglas Kellner vd.

Modernizm: Tanım olarak ‘modernizm’; (a) modern (yeni/yaratıcı) düşünce biçimidir, (b) bir üslubun ya da bir ürünün modern zamana özgü özellikleridir, (c) moderne duyulan yakınlıktır (Arslanoğlu, 1988: 59). Modernizm, ‘modern olma bilincidir’ aslında. Bu bilinçlenme 16. yüzyıldan itibaren Avrupa’da başlamıştır; Avrupa, Doğu’ya göre kendi gelişmişliğini ve modernliğini keşfetmiştir. Aydınlanma felsefesine dayalı olarak artan ekonomik/teknolojik gelişme düzeyi siyaseten güçlenmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu gücün verdiği güven ve hırsla yeni düşünce ve uygulamalar eskilere (geleneğe) hükmetmeye başlamış; geleneksel yaşam tarzı gelişmenin önünde engel olarak algılanmıştır. Buna göre, modern olmak, artık düne ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamak demektir (Küçük, 1994).

Modernizm 19. yüzyıl sonunda edebiyat sanat ve bilimdeki radikal değişiklikleri tanımlamak için de kullanılmıştır (Marshall, 2003: 508). Featherstone’a göre, modernizm 20. yüzyılda başlamış olan çeşitli sanat ve bilim dallarında hakimiyet kuran bir tarzdır. Modernizm akımı temsilcileri olarak edebiyatta Joyce, Faulkner, Kafka vd. şiirde Eliot, Lorca, resimde Picasso vd. sayılabilir (2005: 28).

Genel olarak pozitivist, teknoloji merkezli ve rasyonalist eğilimli olarak algılanan modernizm, doğrusal gelişmeyle, mutlak doğrulara inançla, toplumsal düzenin rasyonel biçimde planlanması ve örgütlenmesiyle ve bilgi ve üretimin standartlaştırılmasıyla özdeşleştirilir. Bunu tamamlayacak biçimde Aydınlanma projesi olarak kabul edilen modernizmde, nesnel ve evrensel bilim düşüncesi, buna bağlı olarak evrensel ahlak ve hukukun olabilirliği temel parametrelerdir (Aslan ve Yılmaz: 96-97).

Modernleşme: Modernleşme en yalın tanımıyla, modernliğe doğru yaşanan süreci niteler (Altun, 2002). Modernleşme, batılı toplum bilimciler tarafından, bütün gelişmekte olan toplumların, batı toplumlarına benzer aşamalardan geçecekleri

anlayışından hareketle oluşturulmuş bir kavram ve (daha geniş olarak) teoridir (Kongar, 2003). Buna göre, dünyadaki ekonomik gelişmelerin (daha doğrusu kapitalizmin gelişiminin) geleneksel toplumları ve yapıları dönüştüreceği; bilim ve teknolojik gelişmelerin bunu destekleyeceği; ulus devletlerin yaygınlaşarak kurumsallaşacağı ve bunlara paralel olarak kentleşmenin, sekülerleşmenin, rasyonel toplum kurallarının vd. artacağı varsayılmaktadır (Featherstone, 2005: 22). Bu ‘yenileşme’ sürecinin başat unsurları sanayi toplumu olma (endüstriyalizm) ve bilimin ve teknolojinin ilerlemesidir (Kızılcılık ve Erjem, 1996: 385). Sanayileşme sürecinde, üretimde verimlilik artışı ve akılcılık anlayışı hâkimdir. Verimliliği sağlayan unsur modern yöntemlerin kullanılmasıdır (Marshall, 2003:195).

Daha çok kentleşme, sanayileşme, rasyonelleşme, bilim ve teknolojinin üretimde kullanımı gibi kavramlarla (altyapısal niteliklerle) anılan modernleşme sadece bunlardan ibaret değildir. Teknolojik gelişme ve sanayileşmenin yanında toplumun sosyo-kültürel yapısında da değişimler beklenmektedir. Burada hukuk kurallarının, aile yapısının, eğlence dünyasının, gündelik yaşamın... Batılı modernleşmiş toplumlara benzer değişim geçireceği varsayılmaktadır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 97).

III.1.1.2. Küreselleşme

‘Küreselleşme’ dünyanın değişim sürecini açıklamak için kullanılan anahtar kavramdır. Mimarlık ve güzel sanatlar gibi farklı alanlarda 1960’lardan itibaren kullanılmaya başlanan küreselleşme kavramı 1980 sonrası sosyal bilimde yer etmiştir. Küreselleşme kavramının bilimsel kullanımının temeli Garrett Hardin’in 1968’de yazdığı ‘Kaynakların Paylaşımı ve Kullanımı’ konulu çalışmasına dayandırılmaktadır (Karabıçak,

2002: 116'dan aktaran Kıvılcım, 2013: 221). Küreselleşme son dönemde ortaya çıkmış yeni bir olgu olarak değerlendirilse de bazı sosyal bilimcilere göre yeni olan sadece kavramın yaygın kullanımınıdır. Wallerstein'a göre, kapitalizm doğası gereği zaten küreseldir ve 500 yıldır zaten küresel bir ilişki ağının içerisinde yaşamaktayız (1999).

Genel olarak küreselleşme, insanın bugün iletişim ve hareket etme becerisini geçmişte hayal edemeyeceği kadar hızlı geliştirmesi sonucunda mal/para, fikir ve hizmet akışının küresel ölçekte dolaşımı⁴ olarak tanımlanabilir. Ne ki para/mal, fikir ve hizmetlerin dolaşımı kaçınılmaz olarak siyasi ve kültürel etkileşimlerin artmasına da yol açmaktadır. Sonuçta ortaya çıkan küresel ilişki ağı McLuhan'ın (1992) deyişiyle dünyayı kocaman bir köye dönüştürdü. Bayar, küreselleşme sürecinde toplumlararası iletişim ve etkileşim derecesinin 'karşılıklı bağımlılık' ölçütüne göre artmakta olduğuna dikkat çeker (2008: 25).

Küresel değişimler ekonomik, siyasi ve kültürel olmak üzere üç boyutludur. Bunların kısa açıklaması aşağıda sunulmuştur:

Küreselleşme Olgusunun Ekonomik Boyutu:

Küreselleşmenin belki de en önemli boyutu kapitalist dünya ekonomisidir. Dünya giderek tek (bütünleşmiş) pazar haline gelmektedir ve bu pazarın satıcıları ulus aşırı şirketlerdir (mal ve hizmet üreten firmalar, finans kuruluşları ve bankalar). Kapitalist dünya ekonomisinin belirgin özellikleri şöyle sıralanmaktadır (Açma, 1996; Kozanoğlu, 2002: 59-61; Giddens, 2010: 69-73; Ritzer, 2010: 55):

⁴Uluslararası sanayi mallarının ticareti 1955-2007 arasında 100 kattan fazla artmıştır (95 milyar \$'dan 12 trilyon \$'a). (BBC News. Globalisation Shakes The World. 21 January 2007)

- İşçiler üretim araçlarının kontrolünden uzaklaştırılmış ve iş gücü metalaşmıştır. Buna karşın, mal ve hizmet üretiminde teknolojik makineler (bilgisayarlar, robotlar, çipler...) hâkim hale gelmiştir.
- Belirli bir ürünün parçaları farklı yerlerde üretilmekte ve belirli bir yerde birleştirilmektedir (modül üretim).
- Lokal, standart ve stok üretim yerine küresel, esnek ve anlık üretime geçilmiştir (fordizmden post-fordizme geçiş).
- Küreselleşme sürecinde ülkelerin kendi içinde kapalı ekonomi olma özellikleri zorlaşmıştır. Sermaye ve sermayedar 'uluslararasılaşmış', ulusal sermaye devri kapanmıştır.
- Batıda yoğunlaşmış olan fabrikalar çevre ülkelere kaydırılmış ve böylece üretimde tek merkezlik ortadan kalkmıştır (desantralizasyon). Çevre ülkeler (özellikle Doğu toplumları) için sanayileşme Batı toplumları için 'sanayisizleşme' dönemi başlamıştır.
- Çevre ülkelerde kalkınmayı hızlandırmak amacıyla doğayı dikkate almayan ve uzun vadeli tercihler yerine kısa vadeli tercihleri yeğleyen sanayileşme politikalarının yanı sıra içinde buldukları özel (yetersiz) koşullar, sanayileşmeden kaynaklanan kirlenmeyi daha da artırmaktadır.
- 'Devletin ekonominin dışında yer almasının rasyonel olacağı' ve 'devleti küresel ekonominin ihtiyaçlarına adapte etmenin kaçılmaz olduğu' tezine dayalı neo-liberal ekonomi politikaları iman edilmesi gereken kural haline getirilmiştir. Bunu belirleyen başta ABD olmak üzere merkezi ülkelerin iradeleridir.
- Tüm bu değişimler, küresel ekonomiden 'kazananlar' ve 'kaybedenler' dikotomik yapısını ortaya çıkarmıştır: Çevre ülkeler merkez ülkelere daha da bağımlı hale

gelmiş; ekonomik bağımsızlığı kazanamaz veya kaybeder olmuşlardır. ‘Uluslararası Para Fonu’ (IMF) ve ‘Dünya Ticaret Örgütü’ (WTO) gibi ekonomik küresel kurumlar aracılığı ile gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri kontrol altına alınmaktadır. Bu kurumların işleyişinde gözlenen o ki üye ülkeler parasal katkıları veya ekonomik güçleri ölçüsünde söz sahibidirler. ABD ve bazı gelişmiş ülkeler bu kurumların para ve ticaret politikalarını belirlemektedirler.

- Tabakalaşma açısından ulus içi sınıfsal eşitsizlikler uluslar arasında da söz konusudur ve giderek derinleşmektedir. Birleşmiş Milletler’in (UNO) 2010 İnsani Gelişme Raporu’nda (HDR) yer alan bilgilere göre, en tepedeki 358 küresel milyarderin toplam serveti, en yoksul kesimi oluşturan 2,3 milyar insanın gelirin eşittir (dünya nüfusunun %45’i). Bu veriyi esas alan Ritzer’e göre, aslında tüm dünya küreselleşmiyor. Bu gün mali, ticari ve silah baronları vd. dünyanın üçte ikisini dışlıyorlar. Yani ‘tepeden küreselleşme sürecini’ yaşıyoruz. Bu gün ‘Sekizler Grubu’⁵ (G8) gibi bölgesel ortaklı küresel güçler çevre/fakir ülkelerin kaynaklarını kendi merkezlerine taşımaktadırlar. Bu ekonomik emperyalizm sürdükçe küreselleşme, dünyanın geri kalan çoğunluğu için gerçek bir kâbus olmaya devam edecektir.

Küreselleşme Olgusunun Siyasal Boyutu:

Dünyada siyasal köklü değişim ‘Sovyet Bloğunun Çözülmesiyle’ başlamıştır: Soğuk Savaş Döneminin iki kutuplu siyasal sistemin statik ve görece istikrarlı dengeleri terk edilerek, yerine dinamik ama belirsizliğin hâkim olduğu bir döneme geçilmiştir. Sistemler arası siyasal yapılanmanın çözülüşü siyasal coğrafyalarda büyük bir boşluğun doğmasına yol açmıştır. ‘Yeni Dünya Düzeni’ gibi kavramlar bu boşluğu doldurmaya

⁵ ABD, Japonya, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Kanada, Rusya.

yönelik arayışları yansıtmaktadır ama kavramın açık bir tanımı da yapılamamaktadır. Hatta dünya siyasetinin geldiği noktayı ‘Yeni Dünya Düzensizliği’ kavramıyla açıklamanın daha doğru olacağı önerisinde bulunanların sayısı artmaktadır (Hacısalihoglu, 2000: 49).

Dünyada siyasal anlamda bütünleşme arayışı var gözükse de küreselleşme sürecinin yapılanması buna imkân tanımamaktadır. Güncel görünüm; çok aktörlü, çok mücadeleli ve son derece dinamik yeni siyasal atmosferin karmaşık, istikrarsız ve oynak bir siyasal yapılanmayı sabitlediği noktasındadır. Siyasal güç ve rekabet mücadelesinde çok aktörlüğün başoyuncusu (şimdilik) ABD ise de en azından Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupalı ülkeler ve Japonya’nın kendi başrollerini oynayacakları yeni senaryolar için hazırlandıkları gözden kaçmamaktadır. Yeni Dünya Düzensizliğinin ilk habercisi bu gelişme olmuştur ancak Rusya’nın ve Çin’in yeni politik şekillenmede yer arayışları asıl önemli gelişmedir (Hacısalihoglu, 2000: 49-51). Şangay İşbirliği Örgütü ⁶ bunun açık argümanıdır. Rusya Devlet Başkanı Putin, Şangay İşbirliği Örgütü’nün Ağustos 2007 Bişkek Zirvesi’nde “*Tek kutuplu dünya kabul edilemez.*” diyerek bir anlamda birliğin misyonunu belirtmiştir (Şanghay İşbirliği Örgütü, 2014).

Küresel ekonomik değişimler küreselleşmenin siyasi boyutunu büyük oranda belirlemekte, şekillendirmektedir. Önemli siyasal değişimlerden biri *ulus devletin aşınması* durumudur. Küreselleşme sürecinde ulus devletlerin egemenliği tartışılır hale gelmiştir. Küreselleşme sürecinde devletlerarası sistemde hiçbir devlet başına buyruk hareket edememektedir. Özellikle çevre ülkeler için bu durum daha belirgindir (Wallerstein, 2009). Zapatistaların efsanevi komutanı Marcos küreselleşme konusunda: “*Devlet küreselleşme*

⁶ Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan’ın 1996’da yılında oluşturdukları ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel amaçları olan yapılanma Şanghay Beşlisi olarak anılıyor. Bu örgüt 2001’de Özbekistan’ın katılımıyla üye sayısını altıya çıkarttı. Hindistan, İran, Moğolistan ve Pakistan gözlemci olarak bulunuyor. İran tam üyelik başvurusunda bulundu. Türkiye 2012’de, Şangay İşbirliği Örgütü’ne Diyalog ortağı olarak katıldı (Şanghay İşbirliği Örgütü, (2014).

sahnesine çıktığında striptiz yapmaya başlar, gösterisinin sonunda üzerinde yalnızca çıplak acil ihtiyaçları, yani baskı güçleri kalır". Maddi temeli tahrip olmuş, egemenliği ve bağımsızlığı iptal edilmiş, politik sıfatı silinip kaybolmuş ulus devlet, mega şirketlerin basit bir güvenlik birimi haline gelmiştir. Dünyanın yeni efendilerinin doğrudan yönetmeye ihtiyacı yoktur artık; ulusal hükümetler onlar adına işleri yoluna koyma görevini üslenmiştir (Bauman, 2006: 77).

Küreselleşme sürecinin siyasal boyutunda dikkati çeken temel paradoks şu ki 'ulus devletin aşınması' olarak ifade edilen değişim merkez ve çevre ülkelerde eşit etkilenmeyle işlememektedir. Gelişmiş Batı toplumları, dünyanın ekonomik yaşamının kurumsal çerçevesini belirlerken, ulusal çıkarlarını korumak/sağlamak ve ulusal ekonomilerini denetlemek işlevini sürdürmektedirler. "Örneğin, Avrupa Birliği'nin birçok alanda bütünleşmiş birer 'ulus devlet topluluğu' olduğu, ulusal dürtülerin eksilmediği, hatta bu doğrultuda yeni politikaların geliştirildiği bilinmektedir... Oysa petrol zengini Ortadoğu'ya önerilen model, ulusal devletin yerine alacak 'Etnik Devletler'dir. Üstelik bunun çok yeni bir yanı yoktur. Çünkü 'Böl ve Yönet' politikası tarih kadar eskidir (Hacısalıhoğlu, 2000: 57).

Küreselleşme Olgusunun Kültürel Boyutu:

Bugün geniş kesimlerce 'küreselleşme sürecinde ulus devletlerin giderek aşınacağı, küresel çapta kültürel buluşmanın, bütünleşmenin sağlanacağı' tezi savunulmaktadır. Bu tezin temel vurgusu, 'ortak dünya kültürünün yaratılacağı' ve 'küreselin yereli dışlamadan içereceği' öngörüsü üzerinedir (Hacısalıhoğlu, 2000).

Küreselleşmenin kültürel yansımalarının genel olarak iki yönde seyir izleneceği ya da izlenmeye başlandığı noktasında olduğu düşünülmektedir. İlk olarak, "Ortak dünya" kültürünün yaratılacağı öngörüsü eşelendiğinde, (siyasal boyutta olduğu

gibi) küreselleşme sürecindeki ekonomik değişimlerin kültürel boyutu büyük oranda belirlediği ve şekillendirdiği tespit edilmektedir. “Yeni kültür endüstrilerinde, dünyanın kültürel bütünleşmesi yönünde bir inanç vardır ve bu inanç yaşam biçimlerinin, tüketici davranışlarının kısaca kültürlerin bütün dünyada birbirine benzer hale geleceği beklentisine yol açmıştır” (Morley ve Robins, 1997: 155, Hacısalihoğlu, 2000: 65). Gündelik hayattaki değişimler de hep bu yöndedir. Kültürel küreselleşmenin baş ajanı ‘Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ), küresel çapta grosmarketlerle, kentlerdeki renkli ışıklı mekânlarıyla, ‘*çilgin gençlik, açken sen, sen değilsin!*’ vb. kışkırtıcı sloganlı reklamlarla, markalarıyla, imajlarıyla; arzu, istek ve düşünceleri benzer olan ideal ‘dünya vatandaşı’ ve ‘tüketim dünyası’ yaratmaya çalışmaktadırlar. Bu durumda ortak bir dünya kültürünün oluşması yerine var olan kültürlerin yok olduğunu söylemek daha gerçekçi bir tespit gibi geliyor (Talas ve Kaya, 2007:152).

İkinci olarak, ‘küreselin yereli dışlamadan içereceği’ söylemi de tartışmalıdır. Dünyadaki gelişmeleri takip eden Kılıçbay’ın gözlemine göre, dünya çapında “*Mc Donalds veya Levi’s imparatorluğu vardır ve bütün yerellikler giderek yerelleşmekte, marjinalleşmekte ve mini-küresel öğeler olarak var olma şanslarını bile giderek kaybetmektedirler. Lahmacun, belli bir bölgeye ait olarak hayatta kalamaz, ya dünyasallaşacak ya da yok olacaktır*” (2002: 86).

Küreselleşme sürecinde kültürel değişimlerden biri ‘kimlik’ konusundadır. Küreselleşme kavramından pek söz edilmeyen 80’li yıllar öncesinde dünyada tanımlı kimlikler ‘ulusal’ nitelikteydi, ancak küreselleşme sürecinin hız kazandığı yıllarda artan iletişim ve ulaşım olanakları aracılığı ile ulus-altı yerel kültürler kendi değerlerini tanıtmaya fırsatı buldu. Ama devamında mikro-kültürler ve mikro milliyetçilikler, kimi yerde ayrılıkçı akımlara dönüşerek, ulus kimliğini tehdit eder hale geldi. Yerine göre,

küreselleşme sürecini coşkuyla destekleyenlerin, ulus-üstü kimlik (blok) yaratma çabaları da ulusal kimliği zorlayabilmektedir. Ancak yaratılmak istenen kimliklerin, topluma ve bireye, çağdaş dünyanın getirdiği belirsizlikler içerisinde sığınacak bir liman sağlama konusunda yeterli olduğunu iddia etmek güçtür (Şimşek ve Ilgaz, 2002: 195-197).

‘Kimlik’ konusunda dikkati çeken bir başka durum şu ki küreselleşme sürecinde Batılı kapitalizminin büyümesine kapılan yerel halklar ürettiğinden daha fazlasını tüketen, gösteriş tüketimi yapan, doyumsuz kuru kalabalıklar haline gelmektedir. Bu ‘yerel kimlik algısını’ değiştirecek kadar önemli bir değişimdir. Arabistan’da, Hindistan’da, Türkiye’de vd. kendi kültüründe olmadığı halde ayaküstü kola ve hamburgerle beslenen, giyim kuşamda batılı modayı takip eden, rap-pop-caz müzikleri dinleyen... gençler yerel kimliklerin ‘gönüllü asimilasyon’ örneklerini sunmaktadırlar.

Küresel değişim sürecinin kültürel etkilerinden bir diğeri meta anlatıları görelile hale getirmesidir. Bugün başta İslamiyet olmak üzere birçok Doğu dinleri, her ne kadar kültürel öz niteliklerini korusalar da, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutta devam eden küresel etkiler onların kültürel dokularına sızmıştır. Din kurumu kapitalizmin hâkim hale gelmesiyle giderek folklorik bir unsur haline gelmektedir. Batı toplumları bu deneyimi yaşadığı şimdi sıra çevre ülkelere gelmiş gibi gözüküyor (Kılıçbay, 2002: 86). Fakat şu an yaşadığımız dönemde Ortadoğu’da tersine bir eğilim saptanmaktadır.

Küresel değişim sürecinin bir başka önemli kavramı ‘kültürel hegemonyadır ve bunun önemli aracı dildir. Diller arasında hâkimiyet mücadelesini ABD ve Birleşik Krallık’ın etkisiyle İngilizce kazanmıştır ve dünya küreselleştiği ölçüde İngilizce konuşacaktır (Kılıçbay, 2002: 86). İngilizce dünyada resmi olarak 8 ülkede konuşulmaktadır ve en çok kullanılan üçüncü dil statüsündedir. Buna rağmen, küreselleşme sürecinin iletişim dili olarak kabul edilmektedir (Dil sıralaması, 2014).

İngilizce, kültürel hegemonyanın aracı olma işlevinin yanında yerli dillerin bünyelerine nüfuz ederek dillerin yapısını, özgünlüğünü bozmaktadır.

Küresel değişim sürecinin kültürler üzerindeki etkili aracı medyadır. Küresel medya ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda küresel politika ve uygulamaların meşruiyetini sağlamada ve tüketim toplumunu oluşturmada işlevsel olarak kullanılmaktadır. Sergie Latouche (1993) dünyanın kültür üzerinden ve özellikle de medya kullanılarak Batılılaştırıldığını söylemektedir. Latouche'un argüman olarak kullandığı bilgiye göre, dünyada bir günde ajanslara düşen haberlerin dörtte üçü, dört ajanstan çıkıyor (AP, CNN, BBC ve Reuters). Dünyadaki birçok yerel basın bu dört medya karteline abonedir. Haberlerin içeriğine, süresine ve hangi sıklıkta yayınlanacağına medya kartelleri karar verir. Dolayısıyla manipülasyona açıktır. Egemenlerin istemediği bir haberin dünyaya yayılması çok zordur ve onların gerçeği dünyanın gerçeği haline gelmiştir.

Fakat yine de küreselleşmenin olumlu getirilerinden söz edilebilir. Yenilenen ve gerçek anlamda kitleselleşen iletişim araçları sayesinde bilgiye ulaşmak kolaylaşmıştır. Bir yorumcu, modern gazetelerin çıkışıyla, küçük bir köyde oturan bir kişinin çağdaş olayları yüzyıl öncesinin yöneticilerinden daha iyi anladığını yazar. Bilgiye ulaşmanın kolaylaşmasıyla birlikte, sanal iletişim ağları (sosyal medya) oluşmuştur. 'Aşağıdan küreselleşme' denilen bir durumu egemenlerin hesaplayamadığı ve kontrol edemediği söylenmektedir (Latouche, 1993).

Bu tez çalışmasında 'Bağımlılık Teorisi' görüşleri esas alınmış ve küreselleşmenin bağımlılığı körüklediğini düşünmekteyiz. Wallerstein'a göre Küreselleşme kavramının 1980 sonrası artan kullanımı tesadüf değil amaçlıdır. 19.

yüzyıldan bu yana jeo-kültür ⁷ oluşturan liberalizm, girdiği krizlerden çıkış yolu olarak *küreselleşme* kavramına sarılmıştır (1999). Frank ve Gills'e göre de insanlık tarihinin 5000 yıllık küresel okuması yapılabilir. Bu süreçte yeni olan sadece sermayenin finansallaşması olarak ifade edilen kapitalizmin kar araçlarını değiştirmesidir; dolayısıyla sömürü de renk değiştirmiştir (2003).

Uzun bir açıklamasını yaptığımız küreselleşme kavramının tez açısından önemi büyüktür. Ortadoğu'da yapılar, devletler ve hareketlerde erken küreselleşme ve geç küreselleşme döneminde bir değişim ve dönüşüm geçirmektedir. Geçmişte Soğuk Savaş döneminde yapılan ittifaklar ve kamplaşmalar, küreselleşmeyle birlikte mezhepler ve çıkarlar etrafında ittifaklar oluşmaktadır. ABD'nin Ortadoğu'da İsrail ve Türkiye üzerinden Sünni-İslam hattı üzerinden yeni bir Ortadoğu şekillendirmeye çalışması açıktır. Bu gücün karşısında yer alan İran-Hizbullah tarafından şekillenen ve Suriye'nin de denkleme itildiği bir karşıt kamp oluşmuştur. 20. Yüzyıl başlarında başlayan ve 1950 ve 1960'larda İsrail karşıtlığı üzerinden yükselişe geçen pan-Arapçılığın hayalini kurduğu emperyalizme karşı Arap devletlerinin birleşmesi hayali⁸ küreselleşmeyle birlikte sona ermiştir. Artık çıkarlar uğruna her türlü şeytanla ittifakların yapıldığı küreselleşme sürecinde, seküler Arap milliyetçiliği şimdilik başarısız olmuş, köktenci ve anti-modernist hareketler ortaya çıkmıştır (Hardt ve Negri, 2003: 165). Cemaatleşmeler, devletlerin geçici ittifakları, Hamas, Hizbullah ve son olarak da IŞİD gibi radikal İslamcı örgütler ortaya çıkmıştır. Öte yandan genel anlamda bir dönüşüm geçirdiğini düşündüğümüz MKH

⁷ Jeokültür: Dünya-sistem içinde geniş ölçüde meşru oldukları kabul edilmiş normlara ve söylem tarzlarına gönderme yapan bir kavramdır. Devletlerarası sistemde güç kümelenmelerini ve manipülasyonları ifade eden jeopolitik adlı terime atıfta bulunulacak şekilde kullanılmaktadır. Daha açık bir tanımla jeokültür: Liberalizmi geçerli bir ideoloji olarak kabul ettirmek anlamındadır. Radikal ve muhafazakâr hareket ve ideolojileri kendine benzeten ve ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda liberal bir dünya kültürü oluşturma sürecine deniyor.

⁸ Tezin 4. bölümünde 'Mısır'ın genel tarihi'de ayrıntılarını verdiğimiz gibi Nasır, Suriye ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti girişimleri olmuş fakat başarısız olunmuştur.

özellikle küreselleşme döneminde radikal İslamcı görüşlerini terk ederek, “Yeni Dünya Düzenine” ayak uydurmaya çalıştığı açıktır. Özellikle “11 Eylül Saldırısı ”ardından başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin radikal İslam ile mücadelelerinde ılımlı görünmeye özen göstererek post-İslamcı çizgiye kaymıştır. Bu yüzden küreselleşmenin iyi bir açıklanmasına ihtiyaç duyduk.

III.1.1.3. Toplumsal hareketler

Belirli amacı, planlı ve programı olan bir sosyal grubun toplumdaki egemen sosyal kurum ve örgütlerin yapısını, ilişki biçimlerini koymak için giriştikleri örgütlü ve ortaklaşa eylemlere sosyal hareket denir (Erjem ve Kızılcılık, 1996: 494). Başka bir tanıma göre ise toplumsal hareketler, ortak umut, duygu ve çıkarları paylaşan kadın ve erkeklerin bir arada hareket etmesiyle oluşan, bilinçli, planlı ve bir amaca yönelik protestoları içeren kolektif eylemlerdir (Neveu, 2005: 3-5 ve Lecomte, 2005: 513-14 aktaran Atvur, 2014: 15). Farklı ve özgün bir bakış açısına göre toplumsal hareketler, kurulu yapılara verilen onayın kolektif olarak geri çekilmesi olarak bakılabilir (Brecher, vd. 2002: 44).

Toplumsal hareketler kavramını iki başlık altında ele alacağız. Biz bu iki başlığı tarihsel bağlamında irdeleyerek ele alacağız. Toplumsal hareketleri eski ve yeni toplumsal hareketler olarak ele alacağız. Toplumsal hareketleri eski ya da yeni diye ayırmamızın sebebi sadece ortaya çıkış zamanları değil, mücadele yöntemleri, hedefleri, profilleri, örgütlenme yöntemleri ve amaçları dâhil birçok farklılıkları vardır.

Eski Toplumsal hareketler:

Toplumsal hareketler ismi ilk kez 18. Yüzyılda Fransa düşünür Saint Simon tarafından kullanılmıştır. Sirmon, ülkesi ve başka ülkelerde ki toplumsal protestoları

nitelendirmek için ‘sosyal hareket’ terimini statükoya karşı çıkan toplumsal kalkışmaları nitelendirmek için kullanmıştır (Marshall, 2003:746). Eski toplumsal hareketlerin özü ‘sınıf mücadelesine’ yani kapitalizmin çelişkisine dayanır. Grevlere toplu gösteriler düzenlemek, gerekli durumlarda şiddete başvurmak ve silahlı mücadeleye girişmek bu hareketlerin temel mücadele yöntemleridir (Atvur, 2014: 16). Karl Marks kapitalist sistemin çelişkilerini ve sınıf mücadelesini, Fransa’daki sınıf çatışmalarına yani “Paris Komünü” deneyimine dayandırır (Arrighi vd, 1995: 17). Harvey bu mücadeleleri kent mücadeleleri olarak okur. Harvey’e göre kent menşeli sınıf mücadeleleri hayret verici bir tarihe sahiptir. Paris’te 1789’dan, 1830’e ve oradan da 1871 Komününe dek birbiri ardına sıralanan devrimci hareketler 19. Yüzyıldaki en bariz örnekleridir (Harvey, 2013: 171). Marksizm’in etkisiyle 19. Yüzyılda hız kazanan devrimci işçi mücadeleleri 1. Dünya Savaşı ile kesintiye uğramıştır (Atvur, 2014: 17). Daha sonra burjuvalar bu sınıf mücadelesiyle baş edebilmek için milliyetçilik kozunu kullandılar. İlk olarak İngiltere’de İngiliz işçi sınıfı ortaya çıktı ve kendilerini İrlandalı işçilerle ayırdılar. Bu ulusal işçi ve burjuvazi yaratma gayreti burjuvazinin sınıf çıkarlarını savunmada önemli bir anahtar oynadığı inancının var olmasıdır (Arrighi, 1995: 30-31). Bu durum “ulus” ve “ulus devleti” kavramının ortaya çıkmasının en önemli nedenlerindedir. Sonrasında ise sınıf hareketlerinin yanında ulusal kurtuluş hareketlerinin de ortaya çıkmasına neden oldu. Sistem karşıtı hareketler⁹, milliyetçi anti-emperyalizm ve proleter anti-kapitalizm temelinde ikili bir meşruiyet kazanmaya çalışarak, “ulusal kurtuluş hareketleri” giysisini giderek daha fazla büründüler (Arrighi, 1995: 33).

⁹ Arrighi vd toplumsal hareketleri tarihsel bağlamı içinde irdeleyerek “sistem karşıtı hareketler” olarak ele alırlar. “Sistem karşıtı hareketler” kavramı toplumsal hareketler, ulusal hareketler vd diğer hareket biçimlerini ele alan daha genel bir kavramdır.

Toplumsal hareketlerin dünyada birçok çeşidi vardır. 19. Yüzyıldan 21. Yüzyıla kadar toplumsal hareketler arasında keskin bir ayrıştırmaya gitmek mümkün olmasa da, toplumsal örgütlenme, amaç, mücadele yöntemleri ve ideolojilerine göre farklılaşırlar. Toplumsal değişimler hareketlerin eylemliliklerini, amaçlarını ve yöntemlerini de etkilemektedir (Atvur, 2014: 14-15; Arrighi vd, 1995). Bu hareketleri üç türe ayırır: Bu hareketlerden “Toplumsal hareketler” (burjuvazinin proletaryaya karşı, işverenin işçiye karşı başlatmış olduğu hareketler) ve “ulusal kurtuluş hareketleri” (bir etnik kökenin diğer bir etnik kökene karşı başlatmış olduğu hareket) devlet aygıtını ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Bu iki hareketin yanında reform yoluyla istedikleri amaçlara ulaşmayı hedefleyen “sosyal demokrat hareketler” vardır (Arrighi, 1995). Her üç harekette 20. Yüzyılın ortasına devlet yönetimini ele geçirmişler, fakat başarılı olamamışlar.

Sonuç olarak eski toplumsal hareketlerin özelliklerini belli başlıklar altında ele alabiliriz. Birinci olarak sistem karşıtı hareketler kapitalist sistemin yarattığı sorunlara ve emperyalizme karşı ortaya çıkmış hareketlerdir. İkinci olarak eski tür sosyal hareketler genel olarak amaçlarına ulaşmak için devlet aygıtını ele geçirmeyi hedeflemişler ve uzun vadeli hareketlerdir. Üçüncü olarak, 20. Yüzyılın ortalarına kadar iktidara gelmişler, amaçlarına ulaşamamışlar ve genel anlamda kendi kitlelerinde hayal kırıklıkları yaratmışlardır. Dördüncü olarak, genelde üç çeşidi olsalar da, her hareket tipi kendi içinde homojen bir yapıya sahiptirler.

Yeni Toplumsal Hareketler:

Yeni toplumsal hareketler, genel olarak, “‘endüstriyel toplumdan’ ‘post-endüstriyel topluma’, ‘örgütlü kapitalizmden’ ‘örgütsüz kapitalizme’ geçişin sonucu olarak ortaya çıkmış, geçmişin nesnel sınıf çıkarlarına (bölüşüm sorunlarına) dayalı olarak hareket eden işçi sınıfı hareketleri yerine kültür, kimlik, özerklik, nitelikli yaşam

meselelerini koyan hareketler” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamadaki ‘yeni’ kavramı, kronolojik bir sıralamaya değil fakat ‘eski’ sınıf temelli ve çıkar gruplarına dayalı hareketlerden bir farklılığa işaret etmektedir. (Coşkun, 2007: 134-135 ve 107; Tatar, 2013: 12).

II. Dünya Savaşı sonrasında Batıda uygulanmaya başlayan Keynesyen politikalar, devletin ekonomiye müdahalesi ve sosyal alanlarda sorumluluğunun artırılması yönünde adımlar atılmasını sağlamıştır. Batılı ulus devletler tarafından uygulanan sosyal politikalar, bir yandan kapitalizmin emek üzerindeki sömürsünün sınırlarını belirlerken, bir yandan da refah düzeyi artan işçi sınıfını sistemin içine çekmiştir (Harman, 2010: 522-24 aktaran Atvur, 2014: 18). Gelişen makro gelişmeler birçok yeni gelişmeleri körüklemiştir. Yeni toplumsal hareketler de bu gelişmelerden birisidir. Toplumsal hareketler uzun süredir var olsa da çağdaş hareketler 1960’larda doğan vizyonlarına çok şey borçludur (Dirlik, 2008: 73 aktaran Akpınar vd, 2011: 62). Kuramcıların ortaklaşa vurguladıkları noktada, yeni toplumsal hareketlerin yeni bir dönemi başlatıyor olmasıdır (Crossley, 2002: 150 Akpınar vd, 2011: 62). Söz konusu yeni dönemin başlangıcı da 1960’lar gösterilmektedir. 1950’lerde Fransa, Almanya, İngiltere ve oradan da dünyanın başka bölgelerine yayılan öğrenci eylemleri, Sonrasında feminizm hareketleri, çevreci hareketler ve Katolikliğin gelişimi yeni bir toplumsal hareketlerin işaretlerini vermekteydi (Della Porti ve Diani, 2006: 1 aktaran Akpınar vd, 2011: 62). 1968 öğrenci hareketleri daha sonra, zenci hareketleri (ABD’de Martin Luther King’in öldürülmesi ile), orta sınıfın demokrasi talepleri, Vietnam Savaşı’na karşı başlatılan savaş karşıtı eylemler ve ırkçılık karşıtı gösterileri körüklemiştir (Tilly, 2004: 113-115 Akpınar vd, 2011: 63). İşçi hareketlerinin düşüşe geçmesi, Vietnam Savaşı sonrası anti-kolonyal ve ABD karşıtı gösteriler, yerel toplulukların ve kentlerde gelişen sivil haklar için yapılan gösteriler,

sosyalist ülkelerde ki despotik yönetimlerin insanlarda hayal kırıklığına yol açması bu dönemde yeni tip toplumsal hareketlerin doğmasının işaretleridir. Özellikle işçi hareketlerin sona ermesi ve endüstri sonrası toplumun eleştirilerine yönelik hareketler eski tip toplumsal hareketlerden farklı bir toplumsal hareketlerin doğmasına yol açmıştır (Wallerstein, 1999 ve Tilly, 2004: 116; aktaran Akpınar vd, 2011: 63-64).

Ritzer bu hareketlerin ortak noktalarının küreselleşme karşıtı olduklarına dikkat çeker. Çünkü bu hareketler sadece toplumsal hareketler değildir, aynı zamanda küresel bir nitelik taşır. Çünkü bu hareketler kendilerini küreselleşme sürecini eleştiren hareketler olarak değerlendiriyor. İkinci olarak geleneksel olmayan eylem (örneğin sokak gösterileri gibi) yöntemlerini kullanıyorlar bu tür eylemleri giderek küresel hedeflere yönlendiriyorlar. Üçüncü olarak sosyal medyayı kullanıyorlar ve dördüncü olarak ise, çatışma tanımları küresel kapsamdadır... Yine Ritzer'e göre bu hareketler esnek örgütsel biçimlere ve birçok başka ağla ilintili bağlantılara sahiptir. Aşağıdan küreselleşme denen bu hareketlere karşılık gelecek en iyi kavramı "alternatif küreselleşme" karşılayabilir (Ritzer, 2010: 503).

Yeni toplumsal hareketlerin başlaması sadece kapitalizmin ve emperyalizmin değil; iktidara gelen eski toplumsal hareketlerin yarattığı hayal kırıklığı üzerine ortaya çıkmıştır. Wallerstein' e (1999) göre 1968 olayları bu durumun en önemli göstergesidir. Yeni toplumsal hareketleri eski toplumsal hareketlerle ortak noktaları vardır. Yeni toplumsal hareketler eski toplumsal hareketlerde olduğu gibi kapitalist ve emperyalist sisteme karşı olarak ortaya çıkmıştır. Eski toplumsal hareketlerin çözemediği sorunlar ve derinleşen kapitalizm kaynaklı problemleri karşı sokaklarda kendiliğinden ortaya çıkmış hareketlerdir. Her iki hareket tipi de sistem karşıtı olmasına rağmen yeni toplumsal hareketler eski toplumsal hareketlerin devamı niteliğinde olduğu söylenemez. Çünkü

özgün niteliklere sahiptir. Genel olarak yerel, topluluk temelli mücadele yöntemlerini benimsediği gibi, yeni toplumsal hareketlerin küresel alana taşınarak ulus-ötesi bir örgütlenme yönleri de vardır (Atvur, 2014: 23). İktidara ulaşmanın sorunları çözmede yeterli olmadığını anlayan yeni toplumsal hareketler, mikro direniş yöntemleri benimseyerek, çevre, insan hakları, demokrasi, feminizm, etnik sorunlar gibi birçok konuda kısa vadeli, çözüm odaklı barışçıl eylemlerle şeklinde örgütlenmektedirler.

Günümüzde belirli bir toplumsal hareketin konusu olan sorun, belirli bir toplumsal yapı içerisinde yeşermekle birlikte, küreselleşme sürecinin bir getirisi olarak tüm dünyanın ortak sorunu haline gelebilmektedir. “Önce sanal âlemde, sosyal ağlar vasıtasıyla inşa edilen birliktelikler daha sonra mekânda birliktelik yoluyla toplumsal hareketlere dönüşebilmektedir. Ya da ortaya çıkan bir toplumsal hareket, sanal âlemin etkisiyle sınır tanımaz bir mahiyette dalga dalga yayılabilmektedir. Herkesin kendisinden bir parça bulduğu sanal âlemin oluşturduğu ve vaat ettiği gerçeklik algısı ve olgusu bireyleri cezbetmektedir” (Tatar, 2013: 11).



Fotoğraf 1 - 17 Haziran 1965 Washington'da Vietnam Protestosu

Coşkun yeni toplumsal hareketlerin özelliklerini şöyle sıralar (Coşkun, 2007):

- Yeni toplumsal hareketlerin toplumsal tabanı sınıf yapısını aşar ve daha çok yaş, toplumsal cinsiyet gibi toplumsal statü unsurlarına göndermede bulunur.
- Yeni toplumsal hareketlerin ideolojik karakteri işçi sınıfı hareketinin ve ortak eylem için birleştirici ve bütüleştirici bir unsur olan Marksist ideoloji anlayışının tam zıddı bir noktada durur.
- Yeni toplumsal hareketler, düşünceler ve değerler çoğulluğu sergiler; pragmatik yöntemlerle birlikte katılımcıların karar alma mekanizmalarına katılımını genişletecek olan kurumsal reformları hedefler. Gündelik yaşamın “demokratikleşme dinamiği”ne ve siyasal boyutlar karşısında toplumsal yaşamın sivil toplum boyutunun genişlemesine işaret eder.
- Yeni toplumsal hareketlerde çelişkiler ve harekete geçirici faktörler , kimlik ile ilgili olan kültürel ve sembolik sorunlara ilişkindir. Yeni toplumsal hareketler dağınık ve merkezsizdir.

Yeni Toplumsal Hareketlere Farklı Yaklaşımlar:

Yeni toplumsal hareketlerin nitelikleri ve eylemcilerin sınıfsal konumu itibariyle iki farklı yaklaşım söz konusudur. Buechler’in sınıflamasına göre, yeni toplumsal hareketler “kültürel” ve “siyasal” versiyonlar olarak iki gruba ayrılabilir (Buechler, 2000: 48-51 ve Savran, 1992: 9’ dan aktaran Coşkun, 2007: 139):

Kültürel yaklaşım (post-Marksist bakış), geçmişteki ve günümüzdeki toplumsal hareketler arasında radikal bir kopma olduğu iddia eder. “Toplumsal bütünlüğü semiyotik ya da kültürel koşullarla özdeşleştirir. İktidar ve direnmenin merkezlesmiş doğasını vurgular ve gündelik yaşama, sivil topluma, devlet ve sivil toplum arasında özgür alanların yaratılmasına odaklanır. Yeni toplumsal hareketlerin toplumsal temelini sınıfla değil, fakat hareketi tanımlayan farklı değerler ve ideolojilerle özdeşleştirir. Bu anlamda yeni toplumsal hareketler, sınıf mücadelesinin ‘yerini almakta’, dolayısıyla da sınıf politikası aşılmaktadır”. Kültürel yaklaşım Habermas, Laclau ve Mouffe, Inglehart, Touraine, Melucci, Castells ve Cohen ve Arato tarafından temsil edilmektedir.

Siyasal yaklaşım (neo-Marksist bakış), çağdaş sınıf yapısını analiz ederek yeni toplumsal hareketlerin toplumsal temelini sınıf terimleriyle tanımlar; ileri kapitalizmi toplumsal bütünlük olarak ele alır ve yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı ile ileri kapitalizm arasında güçlü bağlar olduğunu iddia eder. Ortaya çıkan yeni çelişki ve antagonizmalar, genel olarak emek-sermaye çelişkisinin karmaşıklaşmış dolaylılarıdır. Bu yaklaşıma göre, sınıf temelli ve sınıf temelli olmayan hareketler arasında uygun ittifaklar ve koalisyonlar kurulabilirse yeni toplumsal hareketler ilerici bir değişim için potansiyel oluşturabilir. Eski ve yeni toplumsal hareketler arasında ‘süreklilik’ olduğunu iddia eden siyasal yaklaşımı Offe, Wallerstein ve Williams temsil etmektedir.

Yukarıda özeti sunulan iki farklı yaklaşımın argümanları toplumsal gerçekliklere denk düşmektedir, ancak kültürel yaklaşımda iddia edildiği gibi (ve ‘ideolojik bir söylem’ olarak) “sınıf hareketinin bittiği, bundan sonra gelişmesinin de olanaksız olduğu, bunun yerine yeni toplumsal hareketlerin geçtiği” biçimindeki yorum bütünüyle gerçeği yansıtmamaktadır. Yaşananlar kapitalist sistemin kendi içindeki değişimlerdir. Kapitalist sistem ortadan kalkmadığına göre sınıf hareketi de değişerek var olmaya devam edecektir (Coşkun, 2007: 112).

Bununla birlikte yeni sosyal hareketlerin en azından biçimsel olarak eski toplumsal hareketlerden önemli oranda farklılaştığı da doğrudur. Eski ve yeni toplumsal hareketler arasındaki farklar özetle şöyledir: Sonuç olarak hangi yaklaşım tercih edilirse edilsin, ‘toplumsal yapı ve işlevlerin değişmesine koşut olarak siyasetin değiştiği ve yeni toplumsal hareketlerin öne çıktığı bir gerçektir’. “Burada siyasetin parlamenter kurumlardan sivil toplum alanına kaydığı, geleneksel siyasi kurumların değer yitirdiği belirtilmektedir. Bu yeni sosyal hareketlerin kurulu çıkar gruplarından farklı olduğu gibi siyasi yöntemlerinin de geleneksel temsil mekanizmasından ve rutin siyasi yollardan farklı

olduğu vurgulanmaktadır... Bu yeni sosyal hareketler parti yapısını aşındırdığı gibi partiler hükümeti yapısını da aşındırmaktadır” (Yılmaz, 2003: 371).

Genel olarak yeni toplumsal hareketlerin özelliklerini aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz. Birinci olarak, toplumsal yapı ve işlevlerin değişmesine koşut olarak siyasetin değiştiği ve yeni toplumsal hareketlerin öne çıktığı bir gerçektir. “Burada siyasetin parlamenter kurumlardan sivil toplum alanına kaydığı, geleneksel siyasi kurumların değer yitirdiği belirtilmektedir. Bu yeni toplumsal hareketlerin kurulu çıkar gruplarından farklı olduğu gibi siyasi yöntemlerinin de geleneksel temsil mekanizmasından ve rutin siyasi yollardan farklı olduğu vurgulanmaktadır... (Yılmaz, 2003: 371). İkinci olarak katılımcı profillerini değiştirmiştir. Artık klasik bilek gücüne dayalı olan proletarya tanımı değişmiş, neo-liberal politikaların sonucu olarak tabandaki mavi ve beyaz yakalıların ücretlerinin erimesi ile bilek ya da kafa gücüyle ücretli olarak çalışan herkes işçi olarak algılanmaya başlanmıştır. Ayrıca protestolar sadece sınıf temelli değil, feminizm, çevre, etnik, dini mücadeleler gibi birçok konuda ortak amaçları olmayan insanlar eylemlerde bir araya gelmeye başladılar. Üçüncü olarak, yeni toplumsal hareketler genel itibari ile iktidarı şiddet yoluyla devirmeyi hedeflemeyen, kısa vadeli kazanımlarla devleti demokratikleşmeye zorlayan barışçıl eylemler geliştirmiştir. 21. Yüzyıl toplumsal hareketleri, yeni toplumsal hareketlerin ağ yapılanmasını genişletmiştir. 1999’da ABD’nin Seattle kentinde düzenlenen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Bakanlar Konferansı’na yönelik protestolar, 2001 yılında Brezilya Porto Alegre’da yapılan Dünya Sosyal Forumu gibi gelişmeler küresel bir direniş hareketinin başlangıcını oluşturur. Dördüncü olarak yeni toplumsal hareketleri eski hareketler gibi, iktidarı ele geçirmek gibi uzun vadeli hedefleri olmayan, kısa süreli kendiliğinden örgütlenen hareketlerdir. Beşinci olarak yeni toplumsal hareketler sınıf temelli, ideolojik temelli örgütlenmelerden çok, neo-liberal politikaların

yarattığı sorunlar karşısında sosyo-kültürel sorunlar temelinde örgütlenmişlerdir. Altıncı olarak özellikle 21. Yüzyılda sosyal medya yeni toplumsal hareketlerin örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Yeni toplumsal hareketlerde örgütsel hiyerarşi zayıftır ve enformeldir. Bireysel özerklik yeni hareketlerin yapısında temel bileşendir. Eski toplumsal hareketlerde görülen dikey hiyerarşik yapı yerine yatay örgütlenme söz konusudur. Hareketin (varsa) lideri, karizmatik ya da “kurtarıcı” niteliği ile değil, koordinasyonu sağlayan ve katılımı teşvik eden demokratik tavrı ile kabul edilir. Harekete katılanlar farklı toplum kesimlerinden bireylerdir; bunlar içerisinde eğitim seviyesi yüksek, nitelikli işgücünü oluşturan, yüksek statülü mesleklere mensup bireyler, öğrenciler, ev kadınları, eğitilmiş işsizler, (bazen) çiftçiler ve esnaf öne çıkmaktadır. Yeni toplumsal hareketler zayıf/gevşek yapılanması nedeniyle, görece kısa vadeli dir. Eski toplumsal hareketlerde yer alan büyük kalabalıklar yerine göre şiddet içeren eylemler gerçekleştirirlerdi. Yeni eylemciler ise daha yaratıcı yollarla ve kamuoyunun ilgisini, takdirini ve sevgisini kazanmaya yönelik eylemlerle kendilerini ifade etmektedirler. Bu eylemler özellikle internet aracılığıyla duyurulmaktadır (Offe, 1999’dan aktaran Tatar, 2013: 13-14).

Toplumsal hareketler açısından Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH):

MKH hem kronolojik olarak hem de örgütlenme/mücadele tarzı, hedef ve amaçları itibarı ile eski bir toplumsal hareketlerdendir. Emperyalizmin ve iktidar baskısının toplumda yarattığı huzursuzluk MKH’nin örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır. MKH sivil haklar, demokrasi vb. yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi yerel ve kısa vadeli hedefler çerçevesinde örgütlenmemiş, eski sistem karşıtı hareketler gibi kademeli hedefler belirlenmiştir. Önce devlet iktidarını ele geçirdikten sonra özlenen İslami temelli kalkınmış bir Mısır toplumu oluşturulacak sonrada Ortadoğu ve diğer İslam toplumlarını tek bir

bayrak altında toplayacak bir evrensel İslami Milletler Cemiyeti tesis etmeyi hedeflemiştir. MKH katı bir hiyerarşik temelli örgütlen geliştirmiştir ve homojen bir yapıya sahiptir. Yönetim anlayışı demokratik değil, liderlere biat şeklindedir. Disiplinli, hiyerarşik bir örgütlenme tarzı vardır, örgüte kabul olmanın ve yükselmenin belirli bir kurallar silsilesi vardır. Oysaki yeni toplumsal hareketler gevşek bir örgütlenme tarzına sahiptir ve hiyerarşik değildir. MKH eski toplumsal hareketler gibi ideolojik bir örgütlenme tarzına sahiptir, oysa ki yeni toplumsal hareketler ise; neoliberalizmin yol açtığı sorunlar ve katı devlet yapılanmasını hedef alır ve amaca ulaştığında dağılır.

III.1.1.4. Arap Baharı

Arap Baharı, 20. yüzyılın ikinci dönemine kadar bağımsızlığına kavuşmuş, ana karakteri baskıcı-otokratik olan yönetimlere karşı, Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında (Tunus, Fas, Mısır, Libya, Bahreyn, Yemen, Cezayir, Ürdün) orta sınıftan gençlerin başlattığı eylemlerdir. Eylemler, sadece anti-demokratik politikalara karşı değil, aynı zamanda işsizlik, enflasyon gibi yetersiz ekonomik koşullara karşı isyandır. Ayaklanmaların Mısır ve Tunus gibi ülkelerde iktidarı devirmeyi kadar giden devrimci sonuçları da olmuştur.

17 Aralık 2010'da Tunus'ta 'çalışmasına izin vermeyen' zabıtaçı protesto etmek için kendini yakarak ölen Muhammed Bouazizi (asıl adı Tarık el Tayyib) isimli seyyar satıcı Arap Baharının fitilini ateşledi. Bouazizi'nin ölümüyle öfkesi kabaran Tunus halkı, yoksulluğu ve baskıcı rejimi protesto etmek için kamu binalarına yönelik eylemler gerçekleştirdi. Eylemler ayaklanmaya dönüştü ve devamında mevcut rejim düştü. **Tunus** cumhurbaşkanı Zeynel Abidin Bin Ali rejiminin devrilmesi (14 Ocak 2011) 'kelebek etkisi' yarattı; halk hareketleri **Mısır** (25 Ocak 2011'de Tahrir meydanında ilk eylemler başladı.), **Libya** (17 Şubat 2011'de Kaddafiye karşı protestolar başladı), **Bahreyn** (14

Şubat 2011’de rejime karşı ilk büyük gösteriler düzenlendi), **Suriye** (18 Mart 2011’de ülkede ilk isyanlar başladı.), **Lübnan** (25 Ocak) Fas (9 Mart 2011) , Ürdün (25 Şubat), Irak (25 Şubat) ve **Yemen** (23 Ocak 2011’de Salih’e karşı protestolar başladı) gibi diğer Arap ülkelerine de sıçradı. Suriye’de aylardır süren iç savaşı ateşledi ve çatışmalar uluslararası kirli bir boyut kazandı ve hala devam etmektedir. Mısır’daki Tahrir Meydanı’nda aylarca süren gösteriler sonucu Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek görevi bırakmak zorunda kaldı ve bugün Mısır’da Ordu Arap Baharı sonucu kurulan Mursi hükümetini devirdi ve son olarak Genelkurmay Başkanı General Sisi düşük katılımı bir seçimle yeni cumhurbaşkanı seçildi. En kanlı sonu ise Libya lideri Muammer Kaddafi yaşadı. Koltuğu bırakmakta direnen Kaddafi, 20 Ekim’de doğum yeri Sirte’de muhaliflerce ele geçirilerek öldürüldü. Libya’da yeni seçimler yapılmasına ve yeniden hükümet oluşturulmasına rağmen ülkede meşruiyet hala sağlanamadı. Ülkede aşiretlerin ayaklanmasından dolayı ülkede hala hükümetin otoritesi tam olarak sağlanamadı. Tunus’ta El Nahda Partisi seçimleri kazandı ve halkın hoşnutsuzluğu yer yer eylemlerle kendini göstermektedir. Yemende Salih yönetimi bıraktı ve yeniden seçimler yapıldı. Bahreyn (Bahreyn’de Suudi Arabistan sunni yönetime destek için asker gönderdi), Fas ve Ürdün’de ise isyanlar reform hareketleri ile bastırıldı. (Arap Baharının Bir Yılı, 2011; Castells, 2013; 235-242 ve Aktaş, 2012).

Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında devam eden eylemler sırasında ‘Arap Baharı’ kavramı çok tartışıldı, kabul edenler ve reddedenler oldu. Kavram daha çok ideolojik içeriği açısından sorgulandı ve dış güçlerin etkisine (emperyalizm) vurgu yapıldı. Ortadoğu’da uzun süre gazetecilik yapan Çubukçu’nun toplumsal hareketleri kavramsal değerlendirmesi şöyle (2012:190):

Arap Baharı sözcüğünün kavram olarak ideolojik ve sıkıntılı olduğunu düşünüyorum. Tunus’ta ilk isyan dalgaları çıktığında kısa süre sonra Cezayir ve Ürdün’e sıçrayınca aceleci Batı medya yorumcuları ‘Arap Baharı’ terimini kullandılar; kavram o kadar beğenildi ki pek sorgulanmadı. Ama ‘bahar’ adı üzerinde uyanıştır ama geçicidir ve kısa dalgalı olmasa da düşünülmüş

olabilir. 'İsyan' ya da 'devrim' gibi kavramlar, Batı basını ya da neo-liberallere sevimsiz geldiği için pek kullanılmadı sanırım. Bu yüzden Arap Baharı yerine kısa vadeli olmayan 'Arap Uyanışı' ya da 'Arap İsyanları' demek daha doğrudur. 'Devrim' de diyemiyoruz çünkü hareket baştan beri yeterince örgütlü değildi ve henüz siyasi düzeni değiştirdikleri de söylenemez. Fakat Arap ayaklanmaları devrim miydi değil miydi? Diye çok tartışıldı. Sokaklara çıkan gençler bunun bir devrim olduğunu söylüyorlar. İçerik ve sonuç anlamında hala bir devrim gerçekleşmese de, ortaya çıkış ve hayata geçiriliş manasında kendileri açısından bir devrimdir.

Tüm dünyada 'heyecanla' izlenen ayaklanmaların nedenleri çok tartışıldı. Ama bilinen bir gerçek var ki Arap Baharı ansızın, gelişigüzel ortaya çıkmış bir hareket değildir. Slavoj Žižek eylemlerin esas talebinin *eşitlik, laik temelde özgürlük ve adalet* olduğunu söyler (2011). Totaliter Arap yönetimleri tarafından 'tepeden' ve 'baskıcı' tarzda uygulanan acımasız *neo-liberal politikaların* yol açtığı yoksulluk/yoksunluk durumu uzun yıllardan beri devam eden huzursuzluklara yol açmıştı. 1990'lı yıllardan itibaren irili ufaklı birçok gösteriler ve yer yer isyanlar Arap Baharının ipuçlarını veriyordu (Bayat, 2006; Amin, 2011; Çubukçu, 2012). Amin'in değerlendirmesine göre, kitlesel hareketlerin temel nedenlerinden olan neo-liberal politikalar, ulusaşırı tröstlerin taşeronu durumundaki şirketlerin kârlılığına hizmet ediyordu ve tamamen uyumsuz bir ekonomik sistem oluşturmuştu. Bu ekonomik yapı içerisinde orta sınıf giderek küçülürken alt sınıflarda da yoksulluk derinleşiyordu (Amin, 2011).

Bayat'ın çözümlemesine göre, isyan dalgasının önemli bir özelliği öncekiler gibi İslamcı tarzda talepleri öncelemesi değildir. Orta sınıftaki bu uyanışın sebebi (2011):

Son 20-30 yılda petrol gelirleri ile gelişen Ortadoğu ülkelerindeki gençlerin eğitim imkânlarının artması ile beraber sosyo-ekonomik yönden yeterince tatmin olamadıklarından dolayı bir tepki geliştirmiş olmalarıdır. Özellikle işsizlik kronik hale gelmişti ve insanlar artık demokratik olmayan ve ekonomik restorasyona kapalı otokratik yönetimlerden bıkmışlardı. İsyanın patlak vermesi için bir kıvılcım(Muhammed Bouazi'nin kendini yakması) yeterli olmuş ve sonuç olarak Tunus'ta isyan patlak vermişti. Halkın öfkesi o kadar büyümüştü ki, kısa sürede Tunus'ta ki yönetimin devrilmesi ile sonuçlanan isyan dalgası domino etkisi yaratarak sonra Libya'da ve Mısır'da da isyanların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İsyan dalgasının en önemli özelliği öncekiler gibi siyasal İslamcı bir ayaklanma değil, daha çok post-İslamcı görünümlüdür. Bayat bir röportajda bu konuda şöyle demektedir (Yıldırım: 2011):

Evet, ben bu isyan dalgasının post-İslamcı bir yönelimde olduğunu öne sürüyorum. Bununla 1980'ler ve 90'lardan bu yana Arap dünyasına (genel olarak da Müslüman dünyaya) hükmeden milliyetçi/yerlici ve İslamcı siyasetlerin egemenliğindeki hakim siyasette gözlemlenen bir değişikliği vurgulamaya çalışıyorum. Ancak bu isyanlarda dinsel bir dil mevcut değildi. İnsanlar İslami bir devlet çağrısı yapan sloganlar atmak yerine, demokrasi, sosyal adalet ve insan onuru konularına odaklandılar. Şu günlerde Mısır'da bile mesela, Selefiler'in bir anda ortaya çıkıp kamusal alanlarda 'demokrasinin haram olduğunu' ilan etmesine ya da rehber ilke olarak şeriatın hüküm sürmesini talep etmesine rağmen, halkın çoğunluğu genel olarak inançlı toplumlarının yapısı içinde sivil demokratik bir devleti tercih ediyor. Bence bu, post-İslamcı bir yönelim taşıyor. Gerçekte, dini esas alan liderler bile AKP'yi favori modelleri olarak gösteriyorlar. Bu, İran tipi teokratik ve baskıcı bir devletten ciddi bir kopuşu ifade ediyor. Bu anlamda olumlu bir gelişme olarak görüyorum.

Amin'e göre Üçüncü Dünya'nın devrim öncesi (ve belki devrim sonrası da) istikrarsız sistemleri çoğunlukla ABD desteğiyle kurulmuş ve sürdürülmüştü (1995: 15). Bu durum Ortadoğu'da ki Arap ülkelerini derinden etkilemişti. Bu yüzden ayaklanmaların ilk nedeni emperyalizme olan bağımlılıktır. İkinci neden ise, uzun süredir uygulanan neo-liberal politikaların yarattığı ve gittikçe derinleşen ekonomik bunalımdır. Çevre ülkelerin pek çoğunda olduğu gibi Ortadoğu'da yüksek işsizlik rakamları ve enflasyon nüfusun büyük bir kısmını yoksulluğa sürüklemiştir. 1970'lerde ABD, G-77 ve Bağlantısızlar Hareketi'ni saf dışı bıraktıktan sonra, Üçüncü Dünya ülkelerine IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığı ile neo-liberal politikaları dayatarak 'kemer sıkma, özelleştirme, yapısal uyum, borçların ödenmesi' gibi eşitsiz ve bağımlı bir sistem kurmuştur (Amin, vd, 1995: 18).

Rusya'nın Sesi Radyosu yorumcularından Yevgeniy Yermolayev'e göre, Arap Baharı sürecinde farklı ülkelerde eş zamanlı meydana gelen isyanların etkileri farklı olmuştur. Tunus ve Mısır'daki isyanlarda iç dinamiklerin ağırlığı daha fazla olduğu halde

Libya ve Suriye’de dış dinamiklerin ağırlığı daha fazladır. Yani birinciler ‘kendi kendine’ ortaya çıktığı halde ikincilere Batı aktif bir şekilde yardım etmiştir. (Arap Baharı işte böyle başladı, 2013):

Gerek Tunus gerekse Mısır’da halkın protesto eylemlerinin temelinde Bin Ali ve Mübarek rejimlerinin ekonomik ve sosyal politikasından duyulan memnuniyetsizlik bulunuyordu. Her iki ülkede rejimler ekonomi politikasını Batı standartlarına göre izledi. Bununla beraber ortaya çıkması kaçınılmaz olan sosyal sorunların çözülmesiyle hemen hemen ilgilenmezlerdi. Özellikle gençler arasında yüksek işsizlik oranı koşullarında kitlesel protesto gösterilerinin yapılması kaçınılmazdı tabii. Bu arada, Libya Cemahiriyesi ve Baas Suriye’inde bu sorunların etkisi Mısır ile Tunus’taki duruma kıyasla çok daha azdı. Libya ve Suriye’de de çözülmemiş sorunlar vardı, ama onlar çözümünü bekleyebilirdi. Hem Libya hem de Suriye senaryosunda bu ‘uyuyan’ sorunların ateşi dış müdahale vasıtasıyla körüklendi. Bunun için büyük paralar harcandı, burada gizli servislerin, Libya’da ise silahlı kuvvetlerin eli vardı... Tunus ve Mısır’daki rejimler dış müdahale olmadan sayılı haftalar içerisinde

Halk hareketlerinde özellikle, sosyal medyayı etkin şekilde kullanan, eğitilmiş/kentli ve orta sınıftan gençler ve kadınlar yer almıştır (SETAV adına Bölme vd. 2011: 20). Bununla birlikte bütün bu süreç içinde gençlerin de sosyal iletişim ağlarının da rolüne gerçekçi yaklaşmak gerekmektedir. Bunun yanı sıra her ne kadar protestoların başlangıcında önemli bir rol oynadıysalar da asıl başarıyı getiren geniş bir kesimden aldıkları destektir (Bölme vd: 2011, 20). Ama yine de sosyal medya Arap Baharı sürecinde çok etkileyici olmuştur. Manuel Castells’in sosyal medyanın rolüne değinen aşağıdaki açıklaması sosyal medyanın rolünü iyi anlatmaktadır (Castells, 2012: 64).

Araştırma şirketi Ovum’a göre, 2010 yılı sonunda Mısırlıların tahminen yüzde 80’i cep telefonu sahibiydi. Uluslararası Telekomünikasyon Sendikasına göre 2009 itibariyle hanelerin yaklaşık dörtte birinin internet erişimi vardır. Ama bu oran Kahire, İskenderiye ve başka kent merkezlerinde 20-35 yaş grubu arasında çok daha yüksektir; bu grup çoğunlukla, ister evden, ister okuldan ya da internet kafelerden oluşan internet erişimine sahipti. Facebook’un Arapça sürümünü 2009’da yüklemesini takiben iki yıldan kısa bir süre içinde kullanıcı sayısı üç katına çıktı. Şubat 2011’de 5 milyona yükseldi, bunların 600.000’i devrimin başladığı Ocak ve Şubat aylarında facebook’a girdi. Mesajlar internette gönderildiğinde, faal, teknolojiye anlayan geniş bir genç Mısırlı grubuna ulaşıyor, cep telefonu ağları mesajı nüfusun daha geniş bir kesimine yayıyordu.

Tüm dünyada ‘heyecanla’ izlenen ayaklanmaların nedenleri çok tartışıldı. Ama bilinen bir gerçek var ki Arap Baharı ansızın, gelişigüzel ortaya çıkmış bir hareket değildir. Slavoj Zizek eylemlerin esas talebinin eşitlik, laik temelde özgürlük ve adalet olduğunu söyler (2011). Totaliter Arap yönetimleri tarafından ‘tepeden’ ve ‘baskıcı’ tarzda uygulanan acımasız neo-liberal politikaların yol açtığı yoksulluk/yoksunluk durumu uzun yıllardan beri devam eden huzursuzluklara yol açmıştı. 1990’lı yıllardan itibaren irili ufaklı birçok gösteriler ve yer yer isyanlar Arap Baharının ipuçlarını veriyordu (Bayat, 2006; Amin, 2011; Çubukçu, 2012). Amin’in değerlendirmesine göre, kitlesel hareketlerin temel nedenlerinden olan neo-liberal politikalar, ulusaşırı tröstlerin taşeronu durumundaki şirketlerin kârlılığına hizmet ediyordu ve tamamen uyumsuz bir ekonomik sistem oluşturmuştu. Bu ekonomik yapı içerisinde orta sınıf giderek küçülürken alt sınıflarda da yoksulluk derinleşiyordu (Amin, 2011).



Fotoğraf 2: Birinci 'Arap Baharı', 2011



Fotoğraf 3: İkinci Arap Baharı, 2013

Arap Baharı olarak isimlendirilen halk hareketleri sonucunda Tunus, Mısır ve Libya'da otokratik yönetimler devrildi. Cezayir, Ürdün, Umman, Yemen, Fas ve Bahreyn'de rejim değişmedi, ekonomik alanda göstermelik adımlar atıldı. Buna ek olarak söz konusu ülkelerin çoğunda katılımcı demokrasinin araçları (anayasa, parti, seçim, parlamento, sivil toplum kuruluşları, bağımsız yargı) ve ekonomik olarak (gelir adaletini sağlayacak, işsizliği ve yoksulluğu azaltacak politika ve uygulamalar) sağlanamadı ¹⁰. Ekonomi-politik başarısızlıklara ek olarak küresel egemen güçlerin bu ülkeler üzerinden kendi aralarındaki güç mücadelesi de devam ediyor ve tabii Arap halkların hoşnutsuzluğu da. İç dinamik olarak halkların hoşnutsuzluğu ve dış dinamik olarak egemen güçlerin stratejik projeleri etkisiyle Arap coğrafyasında 'yeni arayışlar' söz konusudur. Bunlara örnek olarak Mısır ve Libya'da ordunun serbest seçimle iktidara gelen hükümetlere

¹⁰ Sabah Gazetesi'nin New York Times'dan aktardığı "Tunus'ta Umutsuzluk Artıyor: Devrimin Başladığı Ülke Huzursuz" başlıklı haberde; "Tunus'ta tıpkı Mısır'daki gibi halk isyanının körüklediği iyimserlik, hayatın çabucak iyileşmediğiyle hatta ekonomilerin hız kestiğine ve geçici liderlerin yeni bir sistem kurmaya uğraştıkları için çoğu kez daha da zorlaştığına dair acı gerçekle yüz yüze gelmek zorunda kaldı." Yorumu yapıyor. Yorumun argümanları şöyle: Tunus Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan Mongi Boughzala, "Oluşturulan az sayıdaki program ya geç geldi ya da yetersiz kaldı" diyor. Gençler hemen bir şeyler olmasını bekledi. Bu devrimci adımı attıktan sonra istihdam ve aynı zamanda ilgi anlamında bazı kazanımlar olmasını umdular. Boughzala, "İş istiyorum. Dışlanmaktan bıktım. Artık bu hayata tahammül edemiyorum" diyen genç bir insan, bunun hükümetin mi yoksa piyasanın mı hatası olduğunu umursamaz" diye ekliyor. Tunus'ta gençler arasındaki işsizlik devrim döneminden de yüksek seyretmektedir. Ekonomistlere göre, Sidi Bouzid (Arap Baharının fitilini ateşleyen Muhammed Bouazizi'nin memleketi) gibi kasabalarda işsizlik yüzde 40'ı geçiyor. Ancak isyanın ardından ciddi darbe alan Tunus ekonomisinin bu yıl, çok az büyümesi bekleniyor. Zayıflayan turizm sektörü ve komşu Libya'daki savaştan kaçan mültecilerle ilgilenmenin yarattığı yük, ülkenin mali durumunu ve istihdam sorunlarını daha da kötüleştirdi... Gençler hükümetin duruma, boş yardım vaatleri ve ilgisizlikle cevap verdiğini söylüyor... (Ülkede) belli vaatler beklentileri yükseltti ve ardından da yerini karşılıklı suçlamalara veya sivil itaatsizliğe bıraktı. Kassrine'de işsiz öğretmenler iki aydır oturma eylemi yapıyor... Yirmiden fazla kişinin öldüğü Kassrine ile yakınlarındaki Tala, Ocak 2011 isyanından büyük zarar gördü. Yöredeki en büyük iş kaynağı, bir kâğıt fabrikası. Halk bölgenin diğer yerlerinde yaşayanlar gibi günde yaklaşık 5 dolar kazandıkları mevsimlik tarım işleri buluyor... Tren raylarına oturup işe yarar şeyler bulma umuduyla çöpleri karıştıranları izleyen Samir Rhimi, "Bu bölgede kalkınma olmazsa ülkede istikrar olmaz" diyor. Orduyla göstericiler arasındaki şiddetli çatışmalarda 14 yaşındaki bir çocuğun ölmesi üzerine, yetkililer Sidi Bouzid'de birkaç hafta önce sokağa çıkma yasağı uyguladı. Olayın ardından alışıldık ihmal şikâyetleri yükseldi. Oğlu Thabit'i kaybeden Belkasım Haclavi, "Kimse gelip ne olduğunu açıklamadı. Vali 'Oğlunun ölmesine üzüldüm' dedi" şeklinde konuşuyor... (Tunus'ta Umutsuzluk Artıyor: Devrimin Başladığı Ülke Huzursuz, 2011).

müdahalesi gösterilebilir¹¹. Dolayısıyla Arap Baharı (ya da yeni isimlendirmelerle ‘Arap Kışı’) hala devam etmektedir ve (bu Arap mevsimleri) uzun süre devam edeceğe benziyor.

III.1.2. Siyasal İslam (İslamcılık)

Öncelikle ‘İslamcı’ ve ‘Müslüman’ kavramlarının semantik farkına dikkat etmek gerekir: “*Müslüman*, İslam dinine mensup olan kimse anlamına gelirken, *İslamcı* belli bir siyasal bilinci ve tavrı bulunan kişileri nitelendirmektedir” (Örmeci, 2008). Bu nedenle Siyasal İslam tanımını Müslüman değil İslamcı kavramı üzerinden yapmak doğru olacaktır.

Türköne’ye göre, İslamcılık doğası gereği ideolojik ağla örülü bir dünya görüşü sistemidir (1991). Aslında bu özellik tüm dinler için geçerlidir. İnanç sistemi ve praxis¹² olarak tüm dinler; doğüstü inanışlar, anlamlar, değerler, kurallar, davranış örüntüleri, ritüeller, ibadet mekânları, topluluk olarak cemaat yaşantısı, din adamları sınıfı gibi bileşenleriyle gruplar arası ilişkileri ve gündelik yaşamı, kısaca toplumsal yapıyı düzenleyen, kontrol eden bir sosyal kurumdur. Din kurumunun toplumsal değişme sürecinde de önemli rolü vardır ama bu iki zıt işlevli roldür: Din çok kez dünyayı/düzeni meşrulaştırma, sürdürme aracı olarak rol oynar; bazı hallerde de dünyanın/düzenin

¹¹ Mısır’da 4 Temmuz 2013 tarihinde ordu (Genelkurmay Başkanı Abdulfettah Sisi) yönetime el koydu. Müslüman Kardeşler’in temsilcisi olarak bilinen Muhammed Mursi, Mısır’da 2011’de yapılan devrimle Hüsnü Mübarek’in görevden ayrılmasının ardından ilk demokratik seçimle Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştu (Mısır’da Mursi’ye darbe, 2013). Libya’da ise emekli tuğgeneral Halife Haftar öncülüğünde bir grup darbe girişiminde bulundu. Ancak istediği sonucu elde edemedi. Ardından, Halife Haftar’e bağlı birliklerin sözcüsü Albay Muhammed el-Hicazi, Milli Genel Kongre’nin (MGK) Başbakan Ahmed Maatik hükümetine verdiği güvenoyunu tanımadıklarını açıkladı (26.05.2014). Anadolu Ajansı Libya Temsilcisi Bülent Şahin’e göre, “...Arap Baharı süreci aslında bölgedeki Batı ile işbirliği tutmuş olan monarşilere ve Baas tipi diktatörlüklere yönelik bir isyan hareketiydi. Dolayısıyla bu isyan hareketlerinin sonucunda demokratik süreç başlayınca demokratik süreçlerden Tunus’ta Nahda, Mısır’da MKH başta olmak üzere İslamcı partiler başarıyla çıktılar. Dolayısıyla İslami hareketlerin iktidara taşınıyor olması, bazı ülkelerde iktidara taşınmaması da güçlenmiş olması Arap Baharı sürecinin sonucu olarak bu sürece karşı yeni bir cepheleşmeye yol açtı... ‘Anglo-Arap Monarşileri’ denen Suudi Arabistan’ın başını çektiği Katar dışındaki Körfez Krallıkları bu süreçten son derece rahatsız oldu... (ve) süreci tersine çevirmek için karşı operasyona başladılar. İki yıldır... çok sistematik kampanya yürütülüyor. Bu kampanyada El Cezire’ye karşı çok güçlü bir Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan ve Batı medya çeteleşmesini görüyoruz” (Halife Haftar, Libya’nın Sisi’si olmaya çalışıyor, 2014).

¹² Eylem kılavuzu.

(bozulduğu iddiasıyla) değişmesini ister ya da değiştirmek isteyenlere katkı yapar (Berger, 1967; Delibaş, 2006: 494; aktaran Oğuş, 2010: 11).

Çelik'in önerisine göre, “*Siyasal İslam*, çözümü devlette gören, değişimi siyasal iktidarın gücünde ve etkili araçlarında arayan, yukarıdan aşağıya Müslümanlaşmayı öngören, resmi bir din görüşüne dayanan, total eğilimleri baskın bir anlayış olarak tanımlanabilir” (2009: 16).

Oğuş'un önerisine göre ise ‘Siyasal İslam genellikle tabandan tavana, devlet ve statükoya meydan okuyan bir hareket olarak işlemektedir, ancak onun devlete meşruiyet kazandıracak biçimde tam tersi bir rol üstlenmesi mümkündür’ (2010: 13).

Bu iki örnek tanımda görüldüğü üzere, ‘Siyasal İslam’ kavramının çoğunluğun kabul edebileceği genel/ortak tanımı yapılamamaktadır. Bu durum sosyal bilimlerde pek çok kavram için geçerlidir. Bunun temel nedeni her tanımın belli bir yaklaşımı temsil ediyor olmasıdır.

Batur’a göre, İslamcılık, geniş coğrafyalarda ve çok kültürlü yapı içerisinde geçerli olduğu için yani İslamcılık temsil ettiği kitleler açısından homojen özellik gösteremediği için tanımlaması zor bir kavramdır. Bu durum aslında özgün bir ideolojiden çok dağınık ve belirsiz bir olguyla karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir. Batur’un perspektifi oldukça geniş tanımlamasıyla, İslamcılık, “gerçekte İslam’dan genel ilham alarak farklı zamanlarda çoğu kez de oldukça çelişkili farklı gündemler ve programlar üreten bir siyasal hareketler, ilkeler ve felsefeler dizisidir” (2007: 40).

Siyasal İslam tanımları sınıflandırılırsa beş farklı yaklaşıma göre kavramsallaştırıldığı görülür. Bunlar özetle şöyle açıklanabilir (Delibaş, 2004: 9-17’den aktaran Oğuş, 2010: 13-17; Amin, 2013):

1) Siyasal İslam'ı Batıya yönelmiş ciddi bir tehdit, hatta 'komünizm tehlikesi'nin yerini alan 'yeşil tehdit' olarak değerlendiren ve sorunun çözümünü uygarlıklar çatışması olarak gören görüş:

Bu yaklaşım, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ve daha çok 11 Eylül saldırıları sonrasında Batı kamuoyunda oluşan 'olumsuz' İslam algısını esas alır. Bu düşünce daha çok Samuel Huntington'ın 'Medeniyetler Çatışması' tezini desteklemek için ortaya atılmıştır. Huntington'a göre 19. yüzyılda ulus devletler ve 20. yüzyılda da ideolojiler savaşı yaşanmıştır. 21.yüzyılda ise artık din ve kültür ağırlıklı medeniyetlerin savaşı görülecektir. Huntington'a göre, uluslararası politika ilk defa (!) her biri aynı zamanda birer güç demek olan, çok kültürlü ve medeniyetli bir yapıya kavuşmuştur ve bu da çatışmaya yol açacaktır. Huntington, ilk ve en önemli çatışmanın İslam, Çin ve Batı dünyası arasında olacağı ve Müslüman ve Müslüman olmayan ülkelerin ayrı taraflarda yer alacakları öngörüsünde bulunur. Huntington'a göre Batı yaklaşan savaşı kazanmak istiyorsa kendi biricik medeniyetini (modernleşme tezleriyle) yaymak yerine koruma altına almalı, Amerikalılar da ayrı bir medeniyetmiş gibi hareket etmekten yerine Batı medeniyetinin başına geçmelidir. Batı medeniyeti kıta Avrupa ülkelerine aittir, çevre ülkeler modernleşebilirler ama Batılılaşamazlar.

Huntington tezinde Türkiye için önerilere de yer vermiştir: Ona göre Türkiye'nin öz medeniyeti yoktur ve Türkiye İslam ve Batı medeniyetleri arasında bocalamaktadır. Türkiye Batı medeniyeti içerisinde yer alamayacağına (ve Batı için artık jeopolitik fazla bir öneminin kalmadığına) göre İslam medeniyeti içinde ve İslam dünyasının lideri olarak kendine yeni bir statü belirlemelidir. Bunu sağlayabilmesinin ön koşulu Kemalist ideolojiyi bırakması olacaktır.

2) Siyasal İslam'ı modernite karşıtı / düşmanı olarak algılayan görüş:

Bu yaklaşım İslam toplumlarının geri kalmışlığı sorunsalını esas alır. Bu görüşü savunanlara göre İslam; bağınazlığı, geri kalmışlığı ve modernleşmeden uzak ilkel toplumları simgelemektedir. İslami hareketler geri kalmışlıklarının da etkisiyle moderniteyi düşman olarak görmekte ve yaşamın ana ilkelerini kutsal kitaptan almaktadırlar. Ne var ki İslamcı köktenci hareketlerin en sağlam birliği modernlik ve modernleşmeye kararlı bir biçimde karşı olma noktasında kurulur. Politik ve kültürel modernleşme bir sekülerleşme süreci olduğundan, İslamcı köktencilik politik kuruluşların merkezine kutsal metinleri ve politik iktidar konumuna da, hem din adamı hem yasa koyucu olarak, dini liderleri koyarak buna karşı çıkar. Yine ailede cinsel roller, aile yapıları, kültürel biçimler açısından da değişmez. Modernizmin seküler ve dinamik toplum karşısında köktencilik durağan ve dinsel bir toplum diker (Hardt ve Negri, 2003:165).

3) Siyasal İslam'ı post-modern bir fenomen olarak değerlendiren görüş:

Modernizmin bireyselliğe yaptığı aşırı vurgu sonrasında yabancılaşan, yalnızlaşan insanların sığınabileceği liman olarak din, cemaat ya da etnik gruplaşmalar ortaya çıkmıştır. Post-modern durumda İslam'ın da içinde olduğu yeni toplumsal hareketler canlanmıştır. Burada modernizme ve ulus devlete meydan okuma vardır. Kavramın küreselleşme ile bağlantısı da kurulmaktadır. Buna göre, küreselleşme döneminde, sınıfsal özelliği arka planda kalan yeni toplumsal hareketlerde artış görülmüş ve yerel kimlikler ön plana çıkmıştır. Bu durum kimlik siyasetini de önemli hale getirmiştir. Kimlik siyasetinde ise en önemli nokta kendini konumlandırabilmek için *ötekine* duyulan ihtiyaçtır. Küreselleşme sürecinde 'yeni ötekiler' etnik, dilsel, dinsel, kültürel, tarihsel, sosyal, siyasal ve ekonomik farklılıklara göre yaratılmaya çalışılmaktadır

4) Siyasal İslam'ı toplumsal nedensellik ilişkisi bağlamında ele alan görüş:

Bu yaklaşımı savunanlar İslamcılarının bilinçli bir şekilde modernizmin farkında olduklarını ifade etmektedirler. İslamcı hareketlerin yükselişinin ana nedenini (İslam'dan uzaklaşma fikri değil) gittikçe daha kötüleşen sosyo-ekonomik, siyasal ve demografik koşullara bağlamaktadırlar. Bu olumsuz koşullarda toplumsal düzeni İslam'ın şartlarına göre yeniden inşa etmek amacıyla ortaya çıktıklarını ifade etmektedirler.

5) *Siyasal İslam'ı emperyalizme bağımlı ve işbirlikçi değerlendiren görüş:*

Bu yaklaşımı savunanlar genel olarak 'Bağımlılık Teorisi' temsilcileridir. Samir Amin'in Siyasal İslam çözümlemesi şöyle (Amin, 2011):

“*Siyasi İslam*, görünüşteki ifade çeşitliliğinin ötesinde (ister beğenin, ister beğenmeyin) ‘dini inancın yeniden doğuşu’ filan değil, aksine *aşırı gerici yeni bir siyasi güçtür*. İktidarını, nüfuzunu kullandığı her yerde yaşayan halkları ve insanı her anlamda gerileterek kurban eden; onları maruz kaldıkları *sorunlar karşısında* herhangi olumlu bir girişimde bulunmaktan alıkoyan bir *engeldir*. Bu güç, yaklaşık otuz yıldır süregelen bir yoksullaşma ve zayıflama sürecini frenleyemiyor. Hatta kendini de böyle besleyerek bu süreci hızlandırıyor.

Bugünkü yapısıyla üçlü emperyalist güç (üçlü triad: ABD, Avrupa, Japonya), siyasal İslam'ı yukardaki ana nedenlerden ötürü stratejik müttefik olarak görmektedir. Alınan ‘başarılı’ sonuçlar bu güçlerin gerici siyasal İslam'a sundukları sistemli desteğin devamını zorunlu kılmaktadır... Siyasal İslam'ın sözüm ona ‘ılımlı’ kanatları, terörist eylemler düzenleyen İslamcılarının ‘Selefi’ kesimlerini hiçbir zaman temelli bir biçimde mahkûm etmediler.

Bu hareketler (radikal İslamcılar), dün de ve hatta gerektiğinde bugün bile Körfez ülkelerine ‘sığındılar, sığınmaya devam ediyorlar’. Dün Libya’da, bugün Suriye’de aynı üçlü onları hâlâ desteklemeyi sürdürüyor. İslamcı teröristlerin göz yumulan cinayet ve zulümleri, Triad'ın geliştirdiği strateji söylemiyle mükemmel bir ahenk içinde yürütülmektedir. Bir yanda ‘uygarlıklar çatışması’ savına saygınlık kazandırılırken, öte yanda Tiran, ortamı bahane ederek kendi halkının tekellerin kapitalist ‘uzlaşmacı’ toplumsal projesini kabullenmesini kolaylaştırır. Demokrasi ve terörizm ile savaş söylemleri, bu stratejinin bütünleşmesini sağlar.

Bazı örneklerde kullanılan ‘ılımlı’ siyasal İslam'ın demokrasi ile bağdaşabileceği tezine inanabilmek, yüksek dozda ‘saflık’ gerektirir. Kuşkusuz bu ‘ılımlılar’ ile sahte bir saflıkla fanatizm, canilik ve hatta terörizm tuzağına (!) düştüğü ileri sürülen ‘Selefiler’ arasında bir görev paylaşımı mevcuttur. Ancak yöntemleri ne olursa olsun, hepsinin asgari bir demokrasinin dahi zıt kutbunda yer alan toplumsal projeleri ortaktır.

Olivier Roy ve Gilles Kepel gibi düşünürlerin çalışmalarının öne çıktığı Batı literatüründe Siyasal İslam yerine daha çok *İslami Fundamentalizm* kavramının

kullanıldığı dikkat çeker. Kökenleri Protestan köktencilğine dayanan Fundamentalizm, 1920’li yıllarda Amerika’da ortaya çıkan, günümüzde daha çok çevre ülkelerde yaygın olan, din ve siyaset arasındaki ayrımı reddederek kaynağını İslam dininden alan siyasal ve toplumsal hareketleri tanımlamak için kullanılmıştır (Delibaş, 2004:2).

Bağımlılık Teorisi’nin diyalektik çözümlemesinin aksine, fonksiyonalist bakış açısından, “İslamcılığın siyasal bir ideoloji olarak tarihselliği, emperyalizmin toplumsal sonuçlarına karşı direnmeyi veya bu sonuçları İslam toplumlarının da yararına olmak üzere dönüştürmeyi amaçlayan bir hareket olarak değerlendirilir” (Çiğdem, 2005: 27). Batı karşısında yeniden güçlenmenin, Batı tekniğini ve değerlerini koşulsuz almaktan geçtiğini ortaya koyan Batılılaşma akımına karşılık olarak İslamcılık akımı; Batı egemenliğinin temelinde yatan tekniğin ve kurumların aslında çok önceden İslam medeniyetinde var olduğunu ve bunların unutulması sonucu İslam Dünyası’nın gerilediği tezini öne sürmüştür. Bu anlamda fonksiyonalist yaklaşım kendisini daha başından itibaren Batılılaşmanın ve Batı’nın ötekisi olarak tanımlar. Her ne kadar İslamcılık Batılılaşmaya bir tepki ortaya koysa da çağın gerekleri bağlamında işine yarayan Batılı kurum ve değerleri almaktan geri durmamıştır (Haspolat, 2006:5).

İslamcılık konusunda uygulamalı çalışmalarıyla tanınan Olivier Roy’un ‘siyasal İslam’ ve ‘siyasal İslamcılar’ konusunda sosyolojik nitelikte tespitleri şöyle:

1. Siyasal İslam zihinleri siyaseten inşa etme işidir. İslami yönetim tarzı (şeriat), hayatın her alanında sözü olan ve düzenleyen kurallar bütünüdür. İslamcılara göre, İslam, şeriatın basit uygulanışının ötesinde bir şeydir: İslam, önce toplumu dönüştürüp, ardından şeriatın neredeyse otomatik bir biçimde yerleşebilmesini sağlayan bütünlükçü bir siyasal ideolojidir. Siyasal İslam çoğu zaman pragmatiktir ve devlet iktidarını ele geçirmek için birçok yöntem benimsemiştir: Ürdünlü Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH)

parlamento seçimlerine katıldı; Pakistanlı cemaat ve Sudan MKH askeri darbeleri destekledi; Mısırlı İslami Cihat Hükümette yer alan şahıslara suikastlar düzenledi (1995: 43, 59, 60).

2. İslamcılığın siyasi jargonu, Marksist ve liberallerin kavramlarını ve araçlarını Kuran-i bir kalıba ya da terminolojiye dönüştürme yoluyla oluşmuştur. Kuran'ın siyasi bir okunuşunu yaparlar (1995: 61).

3. İslamcılar izleyen kalabalıklar daha 'geleneksel' ya da 'gelenekçi' değildir. Modern kentin değer yargıları içinde yaşamaktadırlar. Eskinin birlikte uyum içinde yaşama alışkanlıklarını, büyüklere saygıyı ve uzlaşmayı köyü terk ederken arkalarında bırakmışlardır. Büyük metropollerin vitrinlerinin aşıladığı tüketim değerleri gözlerini kamaştırır. Modern değer yargılarını içselleştirmiş ve modern yaşamla uyum içindedirler. Modernliğin bütün nimetlerini paylaşıp, İslam'ın toplumun çağa ayak uydurulması veya modernleştirilmesine gerek duyulmayan bir sistem olduğu görüşünü yeniden ele alırlar. (1995:18 ve 59).

4. İslamcılık modernleşme karşıtı değil bizzat modernleşmenin ürünüdür. İslamcıların kadroları Batılılaşmış öğrenim veren devlet okullarında yetişmiş ve çoğunlukla kısa süre önce kentleşmiş ailelerden gelme genç aydınlardır. İslamcılarda kadınlar eve kapatılmaz ve kamusal yaşama katılmalarında bir sakınca görülmez. Kadınların eğitim ve toplumsal yaşama katılmalarına olumlu bakılır ve oy hakkı tanınır. Ancak kapanmak kaydı ile (1995: 59 ve 76-77).

5. İslamcı hareket, ruhban ya da ulema sınıfı tarafından değil, kendilerini 'dini düşünürler' olarak ortaya koyan laik genç aydınlar tarafından yönetilmektedir. Her türlü bilgi dini ve ilahi kabul edildiği için, bir kimyacı, bir mühendis, bir iktisatçı ya da hukukçunun her biri din bilginidir (Turabi'den aktaran Roy, 1995: 57).

6. İslamcılığın yükselişi ve farklı ülkelerde iktidara gelmesi, ulusalcılık ve Marksizm gibi seküler düşünce yapılarına dayalı yönetimlerin başarısızlığının sonucudur. Genel olarak sanayi yoluyla kalkınmayı kendilerine amaç edinmişlerdir (1995 : 79).

MKH'ne baktığımızda genel olarak siyasi İslamcı bir hareket olsa da, birçok İslamcı harekete göre daha başarılı olmuş bir harekettir. Herşeyden önce İslamcılığı modernlik karşıtı bir ideoloji olarak kullanmamış; İslamcılığın özüne aykırı olmayan modernleşme ve kalkınma anlayışı benimsemiştir. Hatta son zamanlarda modernliğe ait değer yargılarının İslamiyet'in zaten doğuşundan beri mevcut olduğunu iddia edecek kadar çağdaş dünyanın değer yargılarını reddetmediklerini göstermek istemişlerdir. Ancak bu tutum bile pragmatik bir tutumdur ve Batı karşısında ötekileşmekten kaçınmanın getirdiği bir politikadır.

III.1.3. Post-İslamcılık

Post-İslamcılık kavramını ilk kez 1996 yılında Asef Bayat, "Post-İslamcı Bir Toplumun Ortaya Çıkışı" adlı yazısında kullanılmıştır. Bayat terimi, İran İslam Cumhuriyeti'ni gözlemleyerek ortaya atmış ve İslami hareketlerde gözlenen stratejik değişiklikleri betimlemek için kullanmıştır. Gilles Kepner'e (2006) göre 'post-İslamcılık, İslamcılarının cihat ve selefi görüşlerini terk etmeleri' anlamındadır. Oliver Roy (1995), Post-İslamcılık kavramını analitik tarihsel bir dönem olarak değil, İslamizasyonun özelleştirilmesi anlamında deneysel olarak anlaşılması gereken bir olgu olarak değerlendirir. (Bayat: 2012; aktaran Gökmen: 2011, 97):

Post-İslamcılık, İslami duyarlılıkları demokratik bir siyasa ile uyumlu hale getirmek ve bazı sivil hakların tanınmasını sağlamak için bir çerçeve olarak ortaya çıktı. Bunlar kadınların, öğrencilerin, entelektüel kesimin ve diğerlerinin muhtelif toplumsal hareketleri ve gayri hareketleri tarafından sıkça dile getirilen kaygılardı.

İsmail Yaylacı'ya göre, post-İslamcılar siyasal İslamcılığın göz ardı ettiği parametreleri temel almışlardır. Bu nedenle İslamcılığı ve post-İslamcılığı dikotomik olarak karşılaştırmak daha açıklayıcı olacaktır (2011):

İslamcılık devlet merkezli ve yukarıdan otoriter-liberal eğilimlidir, post-İslamcılık ise liberal kodlarla daha barışık ve aşağıdan yukarıya doğru bir harekettir. İslamcılık şeriata atıf yapar, post-İslamcılık ise seküler hukuk kurallarına atıf yapar. İslamcılık görev ve yükümlülüklere vurgu yapar, post-İslamcılık ise hak ve uzlaşılara vurgu yapar. İslamcılık kendinden olmayanı dışlayıcıdır, hakikatin tekliğine ve tekilliğine inanır, post-İslamcılık ise daha çoğulcu ve çoğunlukçudur. İslamcılık siyasaldır ve alternatif olmaya çalışır ve çatışmacıdır, post-İslamcılık ise Batı kurum ve değer yargıları ile daha barışıktır. İslamcılık sekülerizmi tehdit olarak alır, post-İslamcılık ise sekülerizmi hedef olarak alır ve savunur. İslamcılık gelenekselcidir, post-İslamcılık ise daha çok küreselleşme yanlısıdır. İslamcılık dini ve İslami medeniyeti referans alır, post-İslamcılık ise daha çok demokrasiyi ve modernleşmenin evrenselliğini referans alır.

Post-İslamcılığı 'dini toplum' olarak nitelenen İran üzerinden ve dini liderleri Humeyni sonrası bir gelişme olarak çözümleyen Rustamov'a göre, "Post-İslamcıların ortak özellikleri, siyasal olanla dinsel olanın ayrımının, dinsel dışarıdan eleştirisiyle değil, din üzerine geliştirilen düşüncelerle sağlanması ve bu doğrultuda yeni bir İslami görüşün biçimlendirilip tanıtılmasıdır". Yani post-İslamcılar "din ve siyaset üzerine düşüncelerini, Batı kökenli laik modernlik felsefesine göndermeler yaparak değil, dinsel bir çözümlemeden hareketle geliştirirler. Post-İslamcılara göre İslam, eksiklikleriyle ona gölge düşürecek herhangi bir iktidara indirgenemez. Din ve devlet ayırımı, dini zayıflatmak için getirilmemiştir. Buradaki amacın, bir iktidarın kusurlarını ve sıradan uygulamalarını dine yansıtmasını, dini olumsuz yönde etkilemesini engellemek olduğu belirtilmektedir" (2004: 68).

Bütün bu tanımlardaki ortak vurgu İslamcılığın ve post-İslamcılığın farklı kimlik ve ideoloji olduğudur. İslamcılık Batı modernitesi ile uzlaşmak yerine çatışmayı tercih eden alternatif bir ideolojidir; post-İslamcılık ise, Batı'nın ve modernleşmenin

karşısında olmak yerine bünyesinde İslamiyet'i ve demokrasiyi eriterek küresel dünya ile uyumlu liberal bir anlayıştır. Post-İslamcılıkta, İslamcılık terkedilmemekte fakat alternatif bir ideoloji olma iddiasından vazgeçilmektedir. Arap dünyasında 1980'lerde başlayan ve ABD'deki 11 Eylül 2001 saldırısı sonrasında olgunlaşan post-İslamcı dönüşüm, Arap Baharı ile altın çağını yaşamaya başlamıştır. Teknolojinin ve eğitim imkânlarının gelişmesi ile Batı ile temasları daha da sıklaşan Arap aydınları ve gençleri, Arap dünyasının da artık dünyadaki gelişmelere kayıtsız kalamayacağını her fırsatta göstermişlerdir. Post-İslamcı dönüşümün aktörleri ise, MKH¹³ gibi cemaatler ve yükseköğretim gören genç kuşaklardır (Gökmen:2011).

Post-İslamcı dönemin aktörleri genel olarak savaştan ve cihat yapan sakallı İslamcılar olmaktan çıkarak takım elbiseli, modern görünümlü parayı seven, mekânlara yatırım yapan, İslam'ı ritüeller boyutunda yaşayan, kültür-sanat etkinliğine dönüştüren fakat ekonomik olarak neo-liberal olan Türkiye'de de örneğine çok rastladığımız yeni nesil abdestli kapitalistlerdir.

III.1.4. Arap Milliyetçiliği

'Milliyetçilik' kavramının 'kimlik' ve 'ideoloji' olmak üzere ikili anlamı, iki boyutu vardır (Erdoğan, 2014: 1):

İdeoloji olarak milliyetçilik ne kişinin belli bir ulusa ait olma duygusunun/bilincinin ne de yurtseverliğin doğal-mantıkî bir sonucudur. Bir topluluğa ait olma ihtiyacının kökleri belki de yazılı tarihin ilk başlarındaki kabile duygusuna kadar geri gider. Tarih boyunca bu duygunun odağı aile, klan, kabile, zümre (tabaka), sosyal düzen, sınıf, dinî örgüt, siyasî parti ve nihayet ulus ve devlet olarak ortaya çıkmıştır. Mamafih, bu aidiyetlerden hiç birisi kişiyi yalnız başına tanımlamaya yetmediği gibi, bunlardan herhangi birinin bilincinde olmak da o aidiyet veya mensubiyeti ideolojileştirmeyi zorunlu kılmaz. Başka bir anlatımla, kişinin kendisini belli bir

¹³ Gökmen'den yapılan bu alıntıda MKH post-İslamcı sürecin aktörleri olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme her ne kadar geçerli bir değerlendirme olsa da, MKH'nin homojenlikten uzak, farklı sınıfsal katmanların bulunduğu bir yapı olması sebebiyle MKH'nin bütün olarak post-İslamcı bir kimliğe uymadığını belirtmekte fayda vardır. Yalnız son 20 yıldır hareketin politikasında bu yöne bir kayma vardır. Bir taraftan da hareketin kendi içinde bir çekişme vardır. Arap Baharı sürecinde bu durum ortaya çıkmıştır.

kolektif varlığa ait hissetmesi anlamında “ulusal kimlik” bilinci ile normatif bir siyasî doktrin olarak milliyetçilik iki farklı olgudur.

Esas itibariyle Avrupa'da gelişen milliyetçilik (ulusçuluk) kavramının, “tarihte sadece kendi vatandaşlarının bağıllığını öngören ulus-devletler tarafından temsil edildiği söylenir. Ulusçuluğun, ümmet kavramıyla çatışması, işte bu bağıllık sorunundan kaynaklanır”. Kültür ve onun önemli parçaları olarak din ve siyaset kurumları milliyetçilik düşüncesini etkiler. Bu noktada Avrupa ve İslâm ülkeleri milliyetçiliği arasındaki farklar üzerinde durmak önem kazanır. Ahsen'in Weberyen çözümlemesine göre, Avrupa ve İslâm ülkeleri gerek sosyolojik nitelikleri gerekse tarihsel gelişimleri itibariyle iki farklı toplum modeli oluşturur. Buna göre milliyetçilik düşüncesi de iki ayrı yol izlemiştir (Ahsen, 1995):

Ortaçağlar boyunca ne İslâm dünyasında, ne de Avrupa'da milliyetçiliğin izlerine rastlanmaz, zira o günlerde ulus-devletler henüz oluşmamıştır. Toplumsal bağıllığı sağlayan, Avrupa'da Hıristiyanlık İslâm dünyasında ise İslâm ümmetidir. Ulusçuluğun gelişmesiyle birlikte Hıristiyanlar, bir İngiliz, bir Fransız yahut bir Alman haline gelirler. Batılı güçlerin doğrudan veya dolaylı sömürgeleri haline gelen ve bu, güçlere karşı verilen geleneksel mücadelenin başarılı olamayacağını anlayan İslâm dünyası, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yeni bir mücadele seyrine yönelir. Avrupa'nın ancak kendi silâhlarıyla alt edileceklerine inanan Müslümanlar, Batı dillerini ve tartışma biçimlerini öğrenir; onları ulusçuluk düşüncesine uygular ve kendilerinin Avrupalı efendilerinden farklı olduklarını ileri sürmeye başlarlar. İşte iki ulusçuluk arasındaki fark burada temayüz eder. Avrupalı entelijansiyanın sahip olduğu toplum anlayışının arka plânında, kiliseye ve kilisenin toplum içerisindeki nüfuzuna karşı bir tepki yatar. Müslüman entelijansiya açısından ise belirleyici olan, topraklarının Avrupa tarafından sömürgeleştirilmiş olmasıdır. Bu yüzden Avrupa'da ulusçuluğun geleneksel sembolleri Avrupa'da laik bir yapı arz ederken, İslâm dünyasında dinî bir karakter taşır.

Batı'da temel hareket noktası sekülerizm olduğu için Avrupa ulusçuluğunda dil ve kültür ön plana geçmiştir ve Avrupa'daki ulus-devletler bu esas üzerinde yükselmiştir. *Müslüman ulus-devletler ise, farklı bir tarihî arka plâna sahip olmalarına rağmen, Avrupa'nın şartlarına göre şekillendirilmiş mevcut uluslararası sisteme bağlanmışlardır*

(Ahsen, 1995). Bu görüş Bağımlılık Teorisi'nin merkez ve çevre ülkelerin ilişkileri üzerine önerdikleri tezleri destekler niteliktedir.

Geniş coğrafyayı kapsayan Arap milliyetçiliği basit bir kimlik inşa etme olayı değildir, karmaşık yapısı vardır. Sadece coğrafi ve kültürel farklar veya dinsel alan (İslamiyet) çerçevesinde açıklanamayacağı gibi seküler Arap aydınlarının 'Batı tipi' siyasal yön arayışı da değildir. Arap milliyetçiliği belki de bunların hepsini içine alabilen çok daha genel kavrayış gerektirir. Genel olarak bakıldığında birçok siyasi, etnik ya da dinsel hareket içerisinde Arap milliyetçiliğinin izleri görülür.

Diğerleri gibi Arap milliyetçiliği de kendi içerisinde dönüşüm geçirmiş/geçirmekte olan bir ideoloji ve kimliktir. Bu dönüşümü kavrayabilmek adına Arap milliyetçiliğini modernleşme öncesi ve modernleşme sonrası dönem olarak incelemek yararlı olacaktır.

Arap milliyetçiliğinin köklü tarihsel mirası vardır. Kimi yazarlara göre kökenleri İslamiyet öncesi dönemlere kadar uzanır (Arsel, 1999; Amin, 2006). İlhan Arsel'e göre, Arap milliyetçiliği Hz. Muhammed dönemine dayandırılmaktadır; bunun argümanları olarak Peygamberin Arap toplumundan seçilmesi ve Kuran'ın dilinin Arapça olması gösterilmektedir (1999: 20). Samir Amin'e göre Arap milliyetçiliği, Yahudilik ve Hıristiyanlığın emrine girmek istemeyen Müslüman Araplar için bir seçenek olarak doğmuştur (2006). Arap milliyetçiliğinin güçlü olarak Emevilerde ortaya çıktığını iddia eden Gül'e göre, Emeviler Arap olmayanlara devlet ve ordu kademelerinde çok az yer veriyordu; farklı etnik guruplar büyük oranda ötekileştiriliyordu (2012: 117). Vahabilik'in de Arap milliyetçiliğinin önemli kaynaklarından birisi olduğu söylenir. Vahabilik, Osmanlı yönetimine tabi olmamış Arap yarımadasında, 'Arapların' öncülüğünde başlamış bir hareketti. Amacı ise başlangıçtaki İslam'a dönmektir. Potansiyel olarak milliyetçi unsurlar

içeren bu dini istekler Osmanlı ya da herhangi bir yabancı güce karşı idi. Hareket, ismini ve dini ve siyasi öğretilerini Muhammed İbn Abdulvahhab'dan alır (1703-1791). Görevinin Müslümanları sahih inancına döndürmek olduğuna inanan Abdulvahhab, dört Sünni mezhepten en katı olanı; Hanbelilik'i savunuyordu. 14. yüzyılın önde gelen Hanbelilerinden İbn Teymiye ve İbn Kayyim el-Cevziye'nin siyasi teleolojisini kullanıyordu (Tibbi, 1998:113).

Arap milliyetçiliği üzerine çalışmalarıyla tanınan Bessam Tibi (1998) hareketin içerisindeki niteliksel değişmelere dikkat çekmek üzere Arap milliyetçiliğinin oluşum ve gelişim dönemlerinin ayrı ele alınmasını önerir:

Arap milliyetçiliği 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu çökerken ortaya çıkmıştır. Arap milliyetçiliğinin bu dönemde ortaya çıkışı doğrudan 'modernleşme' ve 'küreselleşme' süreçleriyle bağlantılıdır. Batılı emperyal düşüncenin 'çevre ülkelere' göz dikmesi kapsamında modernleşme hareketi ve bunun içerisinde 'millet olma fikri' Ortadoğu-Arap toplumlarına kadar uzanmıştır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde Vali Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır'ın fiili bağımsızlığını ilan etmiştir (Tibi, 1998).

Araplar, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesi (1517) ve Abbasi halifeliğine son vermesi ile Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında girdiler. Araplar 16.-19. yüzyıllar arası farklı eyaletlerde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı yaşadılar. Arap eyaletleri Osmanlı merkezi yönetiminin (Saray'ın) uzağında olduğu halde, Araplar Osmanlı İmparatorluğunun üst yönetim kademesinde pek yer alamadılar. Bu durum Arap milliyetçiliğinin önemli nedenlerinden birisi olarak gösterilir. Kayalı şu bilgiyi verir (1998: 21):

Araplar, Osmanlı Tarihi boyunca üst düzey görevlerde çok az bulunmuşlardı. Tanzimat dönemindeki atama süreci de, daha önceden beri var olan bu eğilimi devam ettirdi.

Danişmend'e göre, 215 Osmanlı Sadrazamından hiçbiri Arap kökenli değildi, ancak 78 Türk 31 Arnavut sadrazama karşılık 3'ünün 'Arap kökenli olma ihtimali' vardır. Kaptan-ı Deryalar arasında Arap yoktur, baş defterdarlar arasında 1, reisülküttaplar arasında ise 4 Arap vardır.

Osmanlı İmparatorluğu çözüldürken Batı emperyalizmi ile savaş halindeydi. Bu sürecin önemli olaylarından birisi (Mısır'ın özerkliği) Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgal etmesi ile başlar. Bu işgalden kısa süre sonra İngilizler Napolyon'u yendi (1801). Ardından Paris Antlaşması ile yönetim tekrar Osmanlı İmparatorluğu'na geçti (1802). Ancak, Mısır hukuki olarak değilse de 1805'teki Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıyla fiilen Osmanlı toprağı olmaktan çıktı. Kavalalı Hanedanı 150 yıl boyunca (1952'ye kadar) Sudan, Mısır, Filistin, Lübnan ve Suriye'nin gerçek hükümdarı olarak kabul edildi (Kavalalı Mehmet Ali Paşa, 2010).

Kavalalı Mehmet Ali Paşa yönetiminde Mısır, sosyal ve kültürel alanda birçok yenilikle tanıştı. Bir anlamda Kavalalı Mehmet Ali Paşa Arap modernizminin (dolayısıyla Mısır Arap milliyetçiliğinin) öncülerinden kabul edilir (Soy, 2004: 175). Mehmet Ali Paşa Mısır'da gerçek anlamda devrim gerçekleştirdi (Tibi, 1998:106).

Mehmet Ali, iktidara gelişinin başlarında, Fransız uzman ve bilim ve adamlarının yardımıyla modernleşme planlarını hayata geçirmeye başladı. Bununla birlikte başa geçişinin hemen ardından Mısırlı öğrenci ve subayları eğitilmeleri ve yetiştirilmeleri maksadı ile Avrupa 'ya gönderdi. Büyük oranda etkili modern bir ordunun taleplerini karşılayacak şekilde bizzat Mısır içerisinde yeni bir eğitim sistemi oluşturdu. Gelenekçi ulemanın etkisini 1809 ayaklanmasında kırmıştı, ancak bu yeni politikaları destekleyen ulemayı ise yüksek mevkilerle ödüllendirdi.

Tibi'ye göre, 'Batılı tarz' Arap milliyetçiliğinin ilk örneği Suriye'de başlamıştır (1998: 127). Hatta Lewis, bu döneme ait belgelerde, Arap kelimesinin Suriyeli anlamına geldiğini bile iddia eder (2006: 265). Tanzimat'ın etkisi altında Arap milliyetçiliği akımı Hıristiyan Araplar arasında yaygınlaştı. Bu akımın taraftarları daha çok 'Suriye İlim Cemiyeti' (1857) altında toplandılar. Bu, kolektif bir hareketin ilk dışavurumuydu. Avrupa'daki romantik milliyetçi hareketten etkilenen hareket, Arap ırkını ve dilini yüceltmekte arzusu taşıyordu (Kayalı, 1998: 25). Hıristiyan Araplar, Arap

milliyetçiliğinin ‘kökleri İslamiyet’ten daha eskiye dayanan’ seküler görünüm kazanmasına yol açtılar (Soy, 2004:187).

Mısır Valisi (sonra Hıdivi) Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın, babası gibi Suriye’de başlattığı modernleşme hareketi Arap milliyetçiliğinin kaynakları arasında sayılır. Ortadoğu’daki modernleşme hareketlerinden dolayı ayrıcalıklarını ve nüfuzlarını kaybeden yerel ulema hem Mısır’da hem de Suriye’de isyanlar çıkarmıştır (Tibi, 1998:127-131).

Fransız Cizvitlerinin ve Amerikan Protestanlarının Suriye’de açtıkları okullar ve enstitüler de Arap milliyetçiliğinin kaynakları arasında sayılır. Bu okullarda milliyetçilik fikrini besleyen Arap tarihi ve kültürü dersleri okutulmuştur. (Soy, 2004: 176). Bunun yanında Beyrutlu bilim ve edebiyat çevreleri gibi Hristiyan ve bir kısmı Müslüman Arap liberal aydınlar da milliyetçi fikirlerin yayılmasında etkili olmuşlardır (Güler, 2004: 185).

Arap milliyetçiliğinin kaynaklarından birisi olarak da Osmanlı İmparatorluğu reform hareketleri sürecinde ortaya çıkan yeni fikirler, örgütlenmeler ve mücadeleler gösterilir. Abdülhamid yönetimine karşı ve İmparatorluğu kurtarmak adına Batı’da eğitim alan bir grup subay (Jön Türkler) çok-ulusluluk temelinde ‘Osmanlılık’ fikri geliştirdi. Bu akım kendi etnisiteleri bağlamında Arap kökenli subayları, aydınları da etkiledi (Lewis, 2008: 267). Hatta bu kesim ‘Arap-Osmanlı Kardeşliği Cemiyeti’ kurdu. Mahmut Şevket Paşa gibi Arap kökenli önemli şahsiyetler de bu cemiyette yer aldı (Tibi, 1998: 146). Bu girişimler başta İngilizler ve Fransızlar olmak üzere Avrupa’dan da ilgi ve destek gördü. Jön Türklerin oluşturmak istediği ‘Osmanlılık’ kimliğinden ayrı olarak Balkanlar’da ve Ortadoğu’da yaygınlaşan farklı milliyetçilikler neticesinde Jön Türklerde yeni bir kimlik inşası olarak ‘Turancılık’ fikri gelişti. Bu etki-tepki durumu Arap subay ve aydınlarının

Arap milliyetçiliği fikrini daha da pekiştirdi. Öyle ki Arap milliyetçisi gruplar, 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanı ile Abdülhamid'in Jön Türk hareketini bastırma faaliyetlerinde yer aldılar (Lewis, 2008: 267). Fakat Abdülhamid'in tahttan düşürülmesinin ardından bu sefer Jön Türklerin katı merkezileştirme politikası çerçevesinde Arap milliyetçileri kovuşturmaya uğradılar (Tibi, 1998: 147). Bunun üzerine milliyetçilik fikri gelişen Araplar gizli cemiyetler kurdular. Özellikle Suriyeli Araplar Fransa'dan ötekiler Birleşik Krallık'tan destek gördüler (Tibi, 1998:149). Arap milliyetçiliği temelinden ayrılıkçı hareketler baş gösterdi ve nihayet 1916'da Arap isyanı gerçekleşti (İngiliz kışkırtması ile Mekke Şerifi Hüseyin Osmanlı İmparatorluğu'na isyan etmişti). (Lewis, 2008: 279).

Arap milliyetçiliği, dar anlamda siyasi hareketti ve sosyal perspektiften yoksundu. Gerçekçi olmayan, biçimsel özgürlük peşindeydi ve hareketin ideolojisi muhafazakârlıktı. Muhafazakârlar Osmanlı İmparatorluğu yönetim felsefesinin İslam'dan uzaklaştığını iddia ediyorlardı. Sınıfsal olarak çözümlendiğinde bu hareket; sadece küçük burjuva geçmişleri olan, Batı'da eğitim almış yazarlar ve subaylar kesimince desteklenmiyordu, ayrıca ve bilhassa, 1914'ten sonra isyanın baş gösterdiği yerlerde geniş toprakları olan zengin feodaller ve ticaretle uğraşan çeşitli kesimler de destek verdiler (Tibi, 1998: 153-157; Güler, 2004: 190).

Ortadoğu'daki isyanlarla ve Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybetmeye başlaması neticesinde Arap milliyetçiliği giderek siyasallaşmıştır. Bu durum, Tibi'nin dikkat çektiği 'Arap milliyetçiliğinin gelişim döneminin' başlangıcıdır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Arap milliyetçiliği kurumsallaşmış, ideolojik bir yapıya bürünmüştür (Lewis, 2008: 281). I. Dünya Savaşı ve sonrası süreçte Ortadoğu'da Batı'nın sömürü düzeni şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu çökmüş ve İmparatorluktan ayrılan topraklarda İngiliz ve Fransız mandası devletler kurulmuştur. İki savaş arası dönemde Arap

milliyetçiliği emperyalizmin aracı olarak kullanılmıştır (Gershoni ve Jankowski, 1997: 22; Güler, 2004: 74).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 1948 Arap-İsrail Savaşı ile Arap milliyetçiliğinde ciddi bir değişim görülür (Kamrava, 2005: 90). Bu savaşta Arapların yenilgiye uğraması ve İsrail devletinin kurulması üzerine genç Araplar, liderlerini sorgulamaya başlamış ve yeni düşünceler geliştirmişlerdir. Bu bağlamda 1948 sonrası Arap milliyetçiliğinde üç özellik ön plandadır: Birincisi, modernleşme arzusudur (feodal geleneklerden kurtulmak, eşitlikçi toplum yaratmak). İkincisi, militarizmdir (özellikle İsrail'e karşı silahlanmak). Üçüncüsü, pan-Arabizm'dir (Arap Birliği siyaseti). Arap milliyetçiliğinin bu yeni biçimi, Mısır'da 1952'de Kral Faruk'a karşı 'Hür Subaylar' darbesi ile iktidara gelen Cemal Abdül Nasır nezdinde somutlaşmıştır (Kamrava, 2005: 89). Arapların 1967'de (Altı Gün Savaşı) İsrail yenilgisinden sonra, popüler (seküler) Arap milliyetçiliği derin darbe almış ve bu durum İslamcı siyasetin tekrar güçlenmesine yol açmıştır. Mısır'da Enver Sedat'ın iktidarında (1970-1981) muhalif İslamcı gruplara ılımlı politika izlemesiyle Müslüman Kardeşler gibi birçok hareket güçlenmiştir. Seküler Arap milliyetçiliğinin düşüşe geçmesindeki etkenlerden birisi de soğuk savaş döneminde SSCB ve "komünizm tehlikesine" karşın ABD ve Batı tarafından geliştirilen 'yeşil hilal projesidir'.

Teorik olarak Arap milliyetçiliği, Arap kimliğinin tanımlanması konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Örneğin Hıristiyan Araplar, Müslüman Arap milliyetçileri için her zaman sorun teşkil etmiştir. İslâm tarihinin Arap tarihiyle karıştırılması, Arap milliyetçiliğinin tipik özelliklerinden biridir. Yine örneğin, "Arapça konuşan Hıristiyan ve Müslüman tarihçiler, Arap ülkelerinin kolonizasyon döneminin belirlenmesi konusunda ihtilâf halindedirler. Mesela, Hıristiyan Arap tarihçisi Hişam Sa'rabi, Osmanlı yönetimini,

kolonyal dönem sayarken, Müslüman tarihçi Abdullatif Tıbbi sadece İngiliz ve Fransız yönetimlerini kolonyal dönem olarak zikreder” (Ahsen, 1995).

Uygulamada Arapça konuşan ülkeler II. Dünya Savaşı sonrasında, her biri kendi kültürünün üstünlüğünü savunan ulus-devlet haline geldiler. Arap milliyetçiliği ise, kendi teorisyen ve takipçilerine duygusal bir bağlılık olarak kaldı (Ahsen, 1995). Esposito’dan (2002: 140-141) aktaran Öztürk’ün değerlendirmesine göre; “Pan-Arapçılık (Arap milliyetçiliği) Arap liderler ile toplumların farklı çıkarlarını aşamamış, sosyo-ekonomik açıdan vaat edilen eşitlikçi Arap düzeninin öncüsü olamamış ve kitlelerin kötü durumlarını düzeltememiştir. Kimlik, milli ideoloji, siyasi meşruiyet ve sosyo-ekonomik reform gibi eski meseleler olduğu gibi kalmıştır” (2012: 128-129).

III.2. Kuramsal Çerçeve

Sosyal bilimlerde ‘toplumsal değişme’ olgusunu açıklayan farklı teoriler vardır. Bunlar çok sayıda olmakla beraber biz burada önemli gördüğümüz şu üç teoriye değineceğiz: a)Modernleşme Teorileri, b)Batı Dışı Modernite Görüşü, c)Bağımlılık Teorisi. Aşağıda açıklayacağımız bu teoriler toplumsal değişime kendi bakış açılarından açıklama getirmeye çalışırlar. ‘Teori’, toplumsal gerçekliği sistematik açıklayan bilgi gövdesidir. Sosyoloji, teoriler aracılığıyla toplumsal gerçekliği açıklamaya çalışır. Toplumsal değişme teorileri, toplum yapısında gerçekleşmiş ve devam eden değişimleri açıkladıkları gibi gelecekteki olası değişimleri de betimlerler. Mısır’ın modernleşme (değişme) sürecinde önemli bir aktör olan Müslüman Kardeşler Hareketi’ni (MKH) betimlemeye çalıştığımız bu tezde, ‘Bağımlılık Teorisi’ esas alınmıştır. Aşağıda üç farklı değişme teorisi bir arada sunulmuş, Bağımlılık Teorisi’nin öteki değişme teorilerinden farkı sergilenmiştir.

III.2.1. Modernleşme Teorileri

Modernleşme teorileri, Amerika'da bir grubun Marksizm'e alternatif bir teori ortaya koyma çabasının ürünüdür. Talcot Parsons'ın modernleşmeyi açıklamak için 'yapısal farklılaşma' kavramından hareket etmiştir. Ana fikir olarak, geleneksel toplumlar yapısal olarak farklılaşmak suretiyle modern toplumlara dönüşmektedirler (Marshall, 2003: 509). Teorinin öncülleri arasında, T. Parsons, N. J. Smelser, D. Lerner, M. J. Levy, R. Bellah ve S. N. Eisenstadt'ın isimlerini sayabiliriz. Bu saydıklarımız Weber, Durkheim, Comte ve Spenser'in izinden hareket etmişlerdir. Teoriye göre dünyada 'geleneksel ve modern' olmak üzere iki toplum yapısı vardır. Geleneksel yani 'medeni' (çağcıl) olamamış toplumlar, ekonomik olarak piyasa modelini sosyal bakımdan ise Batılı kurum ve değer yargılarını benimserlerse çağdaş uygarlık düzeyini yakalayabileceklerdir (Kızılcelik, 2007: 176-177).

Kızılcelik modernleşme teorisini, burjuvazinin mazlum toplumlara reva gördüğü sömürgeciliğin meşrulaştırma aracı olarak görür. Hristiyan motifli modernleşme teorisi, Batı-dışı toplumların kendi değerlerini bırakmalarını, Batı toplumlarının değer yargılarını benimsemelerini gelişme için ön koşul sayar. Eisenstadt'a göre; ekonomik alanda modernleşme, endüstrinin ve ticaretin tarımın önüne geçmesidir; siyasal alanda modernleşme, rejimin halka ve demokrasiye dayanmasıdır; kültürel alanda modernleşme, felsefe, din ve bilimin ayrışarak, laik ve demokratik eğitimin yaygınlaşmasıdır. Modernleşmenin aktörleri, gelişmemiş! toplumlar adına her şeyi düşünmüşler ve başka bir alternatifin olmadığını iddia etmişlerdir (Kızılcelik, 2007: 178).

Modernleşme Teorilerinin Eleştirisi:

Genel olarak, değişme olgusu karşısında klasik düşünürlerin yaklaşımları göz önüne alındığında gözlenen, her birinin düşüncesinde Batılı toplumsal süreçlerin oluşumunun "biricik" (unique) ve tekil bir tarihsel süreç içerisine oturtulmasıdır. Yani, Batı

Avrupa'da yaşanan tarihsel süreçlerin, yeryüzü ölçeğinde yaygın ve genelleştirilebilir bir proje olduğu tezinin hakim olmasıdır. Dolayısıyla, Batı-dışı tecrübeler ve süreçlerin, modern ve geleneksel bağlamında, gelenekselin kurgusal betimlemesine hapsedilmesi söz konusudur. Klasik düşünürlerin, toplumsal değişmeyi, Batı merkezli bir toplumsal olgu olarak kabul etmeleri yanında, bu süreci "tek yönlü-doğrusal (ünilineer) ve "geri çevrilemez" bir süreç olarak betimlemeleri de tartışılabilir bir konudur¹⁴. Buna göre, değişim süreci/modernleşme, dünyanın hemen her yerinde aynı biçimde ve inişsiz-çıkışsız olarak ilerleyen tek yönlü bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu kabul, sonraki tecrübeler ve bilimsel veriler çerçevesinde şiddetli eleştirilere konu olmuştur. (Solmaz, 2011: 42).

Başlangıçta, Batı Avrupa'da yaşanan toplumsal oluşumları tanımaya ve anlamlandırmaya çalışan düşünürlerin ürettikleri yaklaşımlar ve çözümleme teknikleri, yine Avrupa'nın sanayi toplumu olarak ürettiği ideolojik, yeryüzüne genelleştirilmiş sömürgeci, oryantalistik çerçevede harmanlanarak yeni düşünce modelleri ve toplum projeleri haline dönüştürüldü. "İleri-geri", "geleneksel-modern", "gelişmemiş- az gelişmiş- gelişmiş" gibi kategorik olarak ayrımlaştırılan toplum tipleri, Batı merkezli kurgular, adeta üçüncü dünyaya dayatılıyordu. Sözgelimi modernleşme teorisyeni sayılan Daniel Lerner, modernleşmeyi Batılılaşma ile "özdeş" görmektedir¹⁴. Bir başka modernleşme kuramcısı, S.N. Eisenstadt, modernleşmeyi tarihsel olarak Batı Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da geliştirilmiş olan toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemlere doğru bir gelişme süreci olarak tanımlar. 1960'lı yılların başından itibaren üretilen tüm modernleşme kuramları, Batı-Merkezli (euro-centric) bir çıkış noktasını esas alır. Buna göre endüstrileşmiş, kentleşmiş

¹⁴ 15 Lerner, örneğin Türk modernleşmesini (Atatürk Devri) Batılılaşmayı esas alan bir modernleşme biçimi olarak ele alır ve çözümlemeler yapar. Geniş bilgi için bkz: The Passing of Traditional Society: Modernizing The Middle East, The Free Press of Glencoe, U.S.A., 1962.

Batılı toplumların kendi tarihsel dönüşüm süreçleri, aynen Batı-dışı toplumlar tarafından da izlenmiştir¹⁵ (Solmaz, 2011: 43).

Modernleşme kuramcılarının böyle evrimci, tümelci, modernleşmeyi karmaşık bir şekilde de tek nedene bağlamaları ve modernleşmeyi soyut bir olgu olarak ele almaları eleştirilmiştir. Toplumların özgün yapılarını gözardı eden modernleşme teorileri, modernleşme deneyimini tekil bir deneyim olarak görmektedir. Fakat son zamanlarda modernleşme teorilerininin soyut ve gerçeklikten uzak değerlendirmelerine karşın yeni teori arayışları vardır. Aşağıda bahsedeceğimiz Batı-dışı Modernlik paradigması modernleşme teorilerine bir itiraz olarak ortaya çıkmıştır.

III.2.2. Batı Dışı Modernlik Paradigması

Latince yeni ya da hemen şimdi anlamına gelen ‘modernus’ kelimesinden doğan modernliğin doğuşu ve gelişimi ile ilgili uzlaşmış bir tarihsel olay yoktur. Farklı tarihsel olaylar modernliğin doğuşunda referans olarak gösterilir. Ortaçağın kapalı düşünce dünyasına ve geleneksel değer yargılarına bir başkaldırı projesi olarak modernlik, kaynağını Amerika’nın keşfi, Rönesans, Reformizm ve Aydınlanma Hareketinden alan eskinin reddi ve yeninin referans alınmasıdır. Modernlik, bize değişimin kaçınılmaz olduğuna ve geleneksel değer yargılarından uzaklaşmamız gerektiğini salık verir. Modernite, Avrupa’da yaklaşık olarak 17. yüzyıl dolayında ortaya çıkan ve zamanla tüm dünyaya yayılan, toplumsal değerler sistemine ve organizasyonuna verilen isimdir (Giddens, 2012: 9). Gücünü 18. yüzyıl felsefesinden alan modernite, akli ve insanı merkez olarak belirler, toplumsal yaşamı rasyonalize eder, dini toplumsal yaşamda arka plana iter ve laikliği ilke olarak benimser. Öznenin ve özgürlük fikrinin yaygınlaşıp güçlenmesi ve bunların tüm siyasal ve felsefi düşüncenin merkezi durumuna gelmesiyle anlamını bulur.

¹⁵ S.N. Eisenstadt, Tradition, Change and Modernity, A. Waley –Interscience Publication, New York.1973. ss.47-72

Ayrıca terimin gelişen anlamlarının, 18. ve 19. yüzyılların keşifleri ve buluşlarıyla da ilişkili olarak boyut kazanmış olduğunu belirtmek gerekir. Özet olarak modernite, düşünsel olarak Aydınlanma Çağı'na, politik olarak Fransız Devrimi'ne ve ekonomik olarak da Sanayi Devrimi'ne bağlıdır. Modernizm kavramı daha geç tarihli bir adlandırmadır ve farklı bir alanı ifade eder.

Yukarıdaki verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere modernleşmenin öznesi Batı olarak referans edilir. Batı dışı modernite Nilüfer Göle tarafından geliştirilen bir kavramdır. Modernite konusunda, Avrupa merkezci ve tikelci açıklama tarzlarına bir itirazdır. Batı dışı modernliği, modernliğin benzeştirici ve evrenselci anlayışına karşı olarak geliştirmiştir. Temelde modernliğin yerelden hareketle ortaya çıktığını savunmuştur (Topses, 2005). Göle en başta, Avrupa merkezci ve tikelci bakış açısını eleştirir. Göle, farklı bakış açılarının olabileceği gerçeğinden hareketle, 'Batı dışı modernlik' kavramını, modernliğin benzeştirici ve evrenselci anlayışına karşı olarak geliştirmiştir (Erdem, 2001). Özde modernite uygarlıklarının ortak eseridir. Rönesans ve Aydınlanma hareketinin başlamasında doğulu düşünürleri eserlerinin okunup ve yorumlanmasının katkısı göz ardı edilemez. Batı, kendi gelişmesini Doğu-Batı ilişkileri içinde gerçekleştirmiştir. Doğu'nun kendi gelişme çizgisini de Doğu-Batı ilişkilerinde aramamız gerekmektedir (Sezer, 1997; Topses, 2005). Fakat nedense, modernliğin temelinde Batılı değerlerin var olması Batı dışında kalan toplumların modernleşme konusunda Batı'yı örnek alması gerektiği gibi bir anlayışı doğurmuştur (Sezer, 1997; Yücedağ, 2010: 70). Göle böylece, Doğulu toplumlarının da modernlik deneyimleri geçirebileceğini iddia etmiştir. Göle Batılı olmayan toplumların modernlik deneyimleri yeni bir iddia taşıyabilir mi? sorusuna iki yönlü açıklama getirir. Birincisi, modernlik pratiğine ve ikincisi ise bilginin üretimine ilişkindir. Batılı modernleşme teorilerine makro düzeyde eleştiriler getiren Baykan Sezer

ve Nilüfer Gölü'nde ortak olan anlayış, Batı'nın çizdiği yoldan giderek Batılılaşmaya çalışmak tuzaktan başka bir şey değildir. Zaten bu tür Batı endeksli modernleşme söylemler ideolojiktir. Türkiye'de bu noktada Osmanlı'nın son dönemlerinden bu yana olan modernleşme deneyiminde bu tuzağın peşinden sürüklenmiştir. Türk modernleşmesinin reddi miras üzerine şekillendiğini ifade etmiştir. Bu reddedişin temelinde geleneklerin modernliğe engel teşkil ettiği anlayışı vardır. Başka bir deyişle, geleneksellik, modern olmayan her şeyi içeren bir kategori olarak görüldüğü için eleştirilmiştir. Üstelik Türkiye'de modernlik parça parça oluştuğu için henüz desen netleşmemiştir (Sezer, 1997; Yücedağ, 2010: 70-79). Şunu unutmamak gerekir ki Gölü, modernliğin, Aydınlanma, Sanayi Devrimi, bireycilik, eşitlik ve laiklik gibi Batılı değerler tarafından şekillendirildiğini belirtmiştir (Erdem, 141).

Batı-Dışı Modernliğin Teorik Temelleri:

Gölü, Batılı olmayan toplumların modernlik arayışlarını belli kavramlar üzerinden temellendirmeye çalışmıştır: (1)Batı modelinin merkezden kaydırılması. (2)İlerlemeci zaman anlayışından eşzamanlı modernlik anlayışına geçilmesi. (3)Eksik yerine ekstra modern olanın gözlemlenmesi. (4)Geleneksel yerine geleneksizleşme tezleri üzerinde temellendirme (2004: 60).

Merkez-Dışı Batı: Merkez-dışı Batı kavramı, Batılı olmayan toplumların Batıya karşı ya da Batı ile hesaplaşması değil, Batılı olmayan toplumların modernleşme deneyimlerini içerden okumaya yönelik bir teorileştirme çabasıdır. Batı-dışı modernleşme kavramı, Batılı olmayan ama modernliğin etki alanına girmiş toplumları işaret ediyor. Yoksa modernliğin dışında kalmak zaten mümkün değildir (Gölü, 2004: 60). Gölü'ye göre, bu konuda iki sorunla karşılaşmıştır. Bunların ilki, Batı dışında kalan toplumların modernliği değerlendirirken ortak bir hareket noktası oluşturup oluşturamadığıdır. İkinci

sorun ise, modernlik ve Batı'nın iki ayrı gerçeklik olduğu kabul edildiğinde, modernliğin sınırlarının ne olduğu ve kim tarafından tanımlanacağıdır. Bunlar, modernliğin kavramsal anlamda aşınması riskini ortaya çıkarmıştır (Yücedağ, 2010: 70).

Eş Zamanlı Modernlik: Nilüfer Göle, Batı'nın modernleşme ve ilerleme deneyimlerinin hedefini ve yönünü belirleyerek, evrenselcilik adı altında tikelci ve tekçi dünya görüşüne itiraz etmiştir. Modernleşme deneyiminin zamanı ve konumu açısından toplumları ayırmıştır. Batı, dünya toplumları için dikotomik sınıflamalara gitmiş ve gelişmiş-azgelişmiş, çağdaş-barbar, geleneksel-modern olarak 'değer içeren' ideolojik ayrımlar yapmıştır. Oysa Bugün modernite Batılı olmayan toplumların tarihine, toplumsal muhayyilesine, düşünce biçimlerine ve kolektif eylemlerine hatta bireylerin davranış ve arzu biçimlerine kadar sirayet etmiştir (Göle, 2004: 61). Göle, 'eşzamanlılık' kavramını ortaya atmak suretiyle, 'Merkez'i, Batılı modernitenin dışına kaydırmaya; bunu da Batı-dışındaki pratikleri 'tarihsel geri kalmışlık', 'geçiş' veya 'modernite eksikliği' konumuna indirgmeden, sahip oldukları teorik verimlilik olarak anlamlandırmaya yani Batı-dışı pratikleri çağın içine oturtmaya" çalışmıştır (Yücedağ, 2010: 70).

Ekstra Modernlik: Modernliğin doğuşundan bu yana emperyal bir görünüm sergileyen Batı, düşünce biçimlerinde de bir yayılmacı amaç taşımıştır. Batı, bilimin, sanatın ve siyasetin hatta geleneklerin bile neye göre şekilleneceğini ve nasıl gelişmesi gerektiğini Doğu toplumlarına kabul ettirmeye çalışmıştır. Batı-dışı toplumların ortak özelliği işte bu Batı modernliğine olan bağımlılıklarıdır. İster sömürgeciliğin zorlaması ile ister gönüllü modernizasyon aracılığı ile olsun, bu toplumların tarihi Batı'nın izdüşümü ile yeniden yazılmıştır. Zayıf tarihsellik nitekim bu bağımlılığı, ekonomik ilişkilerin ötesinde kavramsallaştırmayı amaçlar (Göle, 2004: 63). Göle'nin 'ekstra modernlik' kavramı, Batılı

olmayan toplumların modernlik isteğini ifade eder. ‘Ekstra’ kavramını hem Batı’nın dışında hem de Batı’yla birlikte düşünmemiz gerekir (Yücedağ, 2010: 78).

Geleneksizleşme: Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyet Türkiye’sinde de devam eden ‘Çağdaşlaşma Hareketleri’ Batılı emperyal bakış açılarına uygun bir şekilde devam etmiş ve ‘geçmişin reddi’ adına geleneklerden radikal bir şekilde kopuş yaşanmıştır. Göle’ye göre, geleneklerin modernliğe engel teşkil ettiği sayıltı olarak kabul edilmiş ve buna göre ya göz ardı edilmiş ya da yasaklanmıştır. Böylece, modernliğin etkisi gelenek üzerinde dönüştürücü olamamıştır. Gelenekler, değişimin dinamik kaynakları olarak yeniden yorumlanıp modernliğin içerisine taşınmamış, bunun yerine dondurulmuş, folklorikleştirilmiş ve müzeleştirilmiştir (Göle, 2004: 63). Oysa geleneksiz modernizm zaten modernizm değildir. Sadece kötü bir kopyadır, bir balon gibi özentidir. Diğer taraftan, modernlikle alışverişi olmayan gelenek tutucular ve boğucu bir hal alır. Göle’ye göre, gelenekler, Daniel Brown’ın da belirttiği gibi, değişimi meşrulaştırmak için kullanılabilen gibi yok olmaya yüz tutmuş değerleri korumak için de kullanılabilir (Yücedağ, 2010: 79).

Göle, Batı-dışı modernlik tartışmasında, Batılı olmayan toplumları anlamak için diğer alt kavramlara ihtiyacımız olduğunu söyler. Bunlar: ‘Yerel modernlik’, ‘Çoğul modernlik’ ve ‘Alternatif modernlik’ kavramlarıdır.

Yerel modernlik: Modernleşme evrensel bir özellik taşıdığı gibi yerel özelliklerde barındırır. Yerel modernlik kavramsallaştırması, “Batı-merkezli modernlik okumalarından çıkıp çevreye, ötekine, tikel pratiklere yönelmekte, bizi yeni melezlenme şekillerini anlamaya yaklaştırmakta ve sosyal bilimsel lisan tarafından kavramsallaştırılmamış, dillenmemiş bir alana sokmaktadır” (Göle, 2002: 163). Bu,

modernliğe yerelliğin damgasını vurup, modernliği yerelden okuma çabasıdır. Yerel modernlikler toplumların daha yerel, mikro özelliklerini ön plana çıkarmaktadır.

Çoğul modernlikler: Tek güzergâhlı ve kültür dışı modernlik anlatımı yerine, çok güzergâhlı ve kültür bağımlı yeni bir modernlik okumasıdır bu. Hatta bu kavram, batı-dışı modernliğin kendi içindeki farklılıklarını gün ışığına çıkararak tekçi bir modernlik anlatımını, Batı'nın merkezinden eleştirmekte, Batı modernliği diye bütünsel bir kategorinin neredeyse olmayacağını düşündürmektedir. Bu yaklaşım, modernlik anlatısını farklı kültürlerin ve tarihsel çizgilerin ışığında zenginleştirmektedir.

Alternatif modernlik: Bu kavram ile Batı modernliği dışında yeni bir modernleşme anlayışı olabileceği varsayımı ileri sürülmektedir. Alternatif modernlik, “modernliğin tanımını değiştirebilecek olan yeni deneyimlerin varlığını varsaymaktadır” (Yücedağ, 2010: 71). Modernleşme konusundaki hâkim paradigmayı kırabilecek bir denemedir. Modernliğin çevre gözüyle yeniden okunması, anlaşılması ve pozitivist bilgi anlayışının içten çökertilmesidir. Hedeflenen alternatif modernlik hem Avrupa merkezli hâkim modernleşme anlayışına bir alternatif yaratma hem de modernliğin evrensel desenini zenginleştirmektedir. Batı'nın küçümseyici reddedişine karşılık, Doğu'nun varlığını ortaya koyma çabasıdır (Göle, 2004: 58).

Batı Dışı Modernlik Kavramı Eleştirisi: Batı dışı modernlik kavramının emperyalizmin ve onun aracı haline getirilen ‘modernleşme teorilerinin’ karşısında olduğu çok açık. Modernleşme teorilerinin ‘ötekileştirdiği’ çevre toplumlar için bu olum bir düşünsel gelişimdir. Ancak çevre toplumlarda cereyan eden değişim süreçlerini açıklayabilmek adına geliştirilen ‘Batı dışı modernlik kavramı’, nasıl ‘anlamlandırıldığı’, ve bu anlamlandırma işinde ‘hangi argümanların kullanıldığı’ sorunsalı çerçevesinde eleştirilmelidir.

Böyle bir eleştiriye başlandığında ilk dikkati çeken husus, Batı dışı modernlik kavramının ‘güncel siyasetle bağlarının kurulmamış olmasıdır’ . Bu kavramın yaygınlaştırılmak istendiği toplumlar çoğunlukla ‘İslam’ inanişinde olanlardır. Bu toplumların ortak özelliği ise demokratikleşme ve kalkınma sorunlarını yoğun yaşıyor olmalarıdır. Küreselleşme sürecinde ‘küre’ çapında derinleşen ‘yoksulluk’ ve (bireysel/siyasal hakların geliştirilememesi ya da gasp edilmesi temelinden) artan ‘otokratizm’, halkların yaygın hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. Bu olumsuzlukların suçlusu mevcut kurulu düzenler, hakim ideolojiler olarak görülmüştür. Halkların bu algısını (ekonomik-siyasal egemenlerin elinde oyuncak haline gelen) ‘kitlesele medya’ desteklemekte ve yönlendirmektedir. İstendik toplumu sağlayabilecek çözüm arayışına geçildiğinde ise, 1980 sonrası süreçte kapitalizm karşısında yenik düşen sosyalizmin (en azından şimdilik) ümit vermediği, ama modern ulus-devlet aşamasında pek iktidar yüzü görememiş dini ideolojilerin (İslamcılık) ‘tek çözüm’ gibi algılandığı gözlenmektedir. ‘Batı dışı modernlik’ kavramı araçsallaştırılarak, Siyasal İslam’ın iktidara taşındığı durumda ise ekonomik yapıda kapitalist (neoliberal) ilişkilerin sürdürüldüğü halde sosyal, kültürel ve en nihayetinde siyasal yapıda ‘muhafazakâr’ (dinsel) değişimler önerilmekte ve/veya dayatılmaktadır. Böylece çevre ülkelerde yeni bir ekonomi-politik ve kültürel krizin içine girmiş olarak toplumsal değişme süreci devam etmektedir.

Bu çözümlemede ‘Batı dışı modernite’ kavramı daha çok ‘iç dinamikler’ açısından eleştirilmiştir. Eleştiri ‘dış dinamikler’ dikkate alınarak sürdürüldüğünde; küresel toplumsal değişme hareketlerinin sosyalist ve İslamist coğrafyanın önemli bir kısmını etkisi altına aldığı halde ‘Batı dışı modernite’ paradigması bu hareketlerin ‘sol’ ve ‘İslamcı’ hareketlere etkisine yer vermiyor. Yine ‘Batı dışı modernite’ paradigması

emperyalist kamp ile İslami hareketler arasındaki ilişkilere ve bu ilişkilerin İslami hareketler üzerinde yarattığı etkilere yer vermiyor.

Nihai soru şu: ‘Batı dışı modernlik hangi zemin üzerinden inşa edilecek?’. Aralarındaki sosyal mesameyi görmezden gelemeyeceğimiz farklı kültürlerin, sınıfların ve yaşama biçimlerinin, toplumsal bütünleşmesini (ve böylece gelişimi) sağlayabilecek ortak bir zemin gereklidir. Ve aynı coğrafyada yaşamak ‘farklılaşma’ dinamiklerinin hızlı işlediği günümüzde yeterli zemin değildir. Bu durumda Batı dışı modernliğin zemini ‘İslam mıdır?’ sorusunu sormalıyız. Sorunun cevabı ‘evet’ ise ‘öteki ruhani inanışların da (hatta İslam’ın kendi içindeki Sünnilik-Şiiilik gibi mezheplerin de) ayrı ayrı modernlik algı ve davranışlarının ortaya çıkması durumunda ortak zemin için kavga çıkmaz mı?’

III.2.3. Bağımlılık Teorisi

Bağımlılık Teorisi kapitalist sistemin gelişimini Marksist bir bakış açısıyla açıklamaya çalışan makro sosyoloji teorisidir. Latin Amerika üzerine gözlemler yapılarak geliştirilmiştir. ‘Az gelişmiş’ ‘üçüncü dünya’ veya ‘çevre’ denilen ülkelerin toplumsal değişimlerini Batı’nın (merkezin) bunlar üzerinde kurduğu sömürü ilişkileri çerçevesinde açıklamaya çalışır. Bağımlılık Teorisi, modernleşme teorilerinin tüm tezlerini reddeder. ‘Çevre ülkelerin modernleşme evrimini izlemeleri halinde gelişebilecekleri’ tezi bir aldatmacadır (Karaömerlioğlu, 2002: 83). Bağımlılık Teorisi’nin temsilcileri P. Baron, A. G. Frank, Das Santos, G. Arrighi, P. Sweezy, S. Amin ve İ. Wallertein’dir. Teoriye göre Üçüncü Dünya Ülkelerinin gelişmemelerinin en başta gelen nedeni gelişmiş ülkelere olan bağımlılık ilişkileridir (Marshall, 2003: 55).

Bağımlılık Teorisinin Tezleri:

Bağımlılık Teorisi'nin en temelde tüm dünyanın basit ve geleneksel toplumdaki karmaşıklaşmış/modernleşmiş topluma geçileceği noktasındaki evrimci/determinist bakış açısına sahip olan modernleşme teorilerine karşı çıkar (Kızılçelik, 2004: 75). Bağımlılık Teorisi'nin özgünlüğü ve en önemli dikkat çeken özelliği kapitalizmi yorumlama anlayışında yatar. Kapitalist dünya sistemi kendisinden önceki hegemonik sistemlerden farklı olarak, ideolojik ve politik egemenliğin yanı sıra ekonomik anlamda da bir egemenlik kurmuştur. Kapitalist sistemin doğası gereği belli çevrimleri vardır. Bu çevrimler Kondratif A (yükseliş dönemi) ve Kondratif B (düşüş evreleri) olarak adlandırılır (Wallerstein, 1999). Sistemin doğası gereği daha fazla kar edebilmek, ürünlere olan talebin karşılanması ve rakiplerine karşı başarı edebilmek için sürekli bir yatırım yapılır. Bu açıdan kapitalist sistem kaçınılmaz duraklamalar yaşar. Kapitalist sistemde iniş ve çıkışlar kaçınılmazdır (Amin, 1999:14). Bu günkü kapitalizm kondratif B aşamasındadır. Onu daha geniş perspektif ve süreçler bağlamında ele alıp değerlendirmekte fayda vardır (Frank ve Gills, 1994: 141)

Teorinin öncülerinden Wallerstein, Arrighi, Frank ve Amin'e göre, doğuşu 16. yüzyıla giden kapitalizm 19. yüzyıl sonunda tüm dünyaya yayılmıştır. Kapitalist sistemin motor gücü sonsuz sermaye birikimidir ve sermaye çevre ülkelerden merkez ülkelere akar (Kızılçelik, 2004: 77).

Bağımlılık Teorisi kapitalist dünya sisteminin merkez ülkeler ve çevre ülkelerin¹⁶ yer aldığı, bu yapıların içinde rekabetin, hegemonya savaşının, sermaye akışının olduğu ve bu sürecin bir devinim içinde hareket ettiği bir dünya sistemi olarak görülür (Frank ve Gills, 1994: 24).

¹⁶ Merkez ülkeler askeri, siyasi ve ekonomik gücünü kullanarak çevre ülkelerinin artı ürününe el koyan küreselleşmenin aktörü olan ülkelerdir. Çevre ülkelerin dünyadaki konumları merkez ülkelere göre şekillenir.

Dünya ‘Merkez Ülkeleri’ Japonya, Avrupa ülkeleri ve ABD olmak üzere üç bölgede toplanmıştır (Wallerstein, 2000: 57). Bu üç merkez güç 1970’lerden itibaren sermaye transferini 1972-76 arasında, 441 milyar dolardan 1992-1995 arasında 1364 milyar dolara çıkarmıştır (Kızılcıçelik, 2004: 79). Bunların yanı sıra ‘Yarı-Çevre’ konumunda gösterilen, gerek askeri, gerekse nüfus ve ekonomik olarak çevre ülkelerinden farklılaşan ülkeler de (Çin, İran, Brezilya ve Hindistan gibi) mevcuttur (Wallerstein, 2000: 45). Bağımlılık Teorisi’nin ana tezine göre, kapitalizmin öz niteliği, çevre ülkelerin zenginliğinin sömürülmesi olarak emperyalizmdir. Dünya ticaret sisteminde ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi kurulmuştur: Bazı ülkeler büyürken, bazıları bağımlı bir durum düşer; çevre ülkelerin merkeze olan bağımlılıklarından dolayı genişleyebilmeleri mümkün değildir. Ancak bağımlılık ilişkilerini reddedip kendi koşullarında büyümeleri olasıdır (Ercan, 2001: 126).

Bağımlılık Teorisi’ne göre, merkez-çevre arasında tek taraflı bir bağımlılık ilişkisi (Çevre ülkeler Merkez ülkeler için hammadde kaynağı ve pazardır) vardır. Küreselleşmeyle birlikte bir hegemonya mücadelesinin Doğu ve Batı arasında değil, Kuzey ve Güney, yani merkez ve çevre arasında yaşandığını öne sürmüştür (Sandıklı ve Emekliler, 2011: 23). Merkezin güvenliği ve refahı için çevre ülkelerin zenginlikleri merkeze aktarılmaktadır. Modernleşme teorilerinin dediği ‘kalkınma yoluyla gelişme’ bir tuzaktır. Örneğin merkezin güvenliği, çevrenin güvenliğini tehdit etmekte ve çevrenin güvensizliği anlamına gelmektedir. Kısacası güvenlik ikileminin merkez Kuzey ülkeleri ile çevre Güney ülkeleri arasında yaşandığını varsayan neo-Marksist düşünürler, kuzeyin güvenliği ve güneyin güvensizliği arasında süregelen yapısal bir gerilim olduğunu vurgulamaktadır. Bağımlılık Teorisi’nin önemli temsilcisi Samir Amin’e göre, merkez-

çevre ya da Kuzey-Güney¹⁷ çatışması kapitalizmin tarihi boyunca var olmuştur. Bu süreç 1492'den (Amerika'nın keşfi) 1917'e (Sovyet Devrimi) kadar devam etmiştir. Güney ülkeleri, ilk kez 1917 Ekim devrimi ile Kuzey'e meydan okumuştur. Sonrasında Çin, Vietnam ve Küba'daki bu sosyalist devrimlerle karşı duruş devam etmiştir (Amin, 2010: 43).

Bu merkez-çevre ülkeler bir dünya sistemi¹⁸ içinde yer alır. Bu sistemin devamını sağlayan hayati işlev birikimdir (Frank ve Gills, 1994: 99). Bu son dünya sistemi kendinden önceki dünya sisteminin devamıdır. Fakat her dünya sisteminde lider rolü oynayan bir aktör vardır. Bundan önceki dünya sisteminde, Cenevizler, Hollandalılar, İngiltere ve son olarak ABD liderlik yarışında öne geçmiştir. Sistemin en önemli özelliği kapitalizm ve bölgesel güç arasındaki çatışmalar ve lider kapitalist devletin bu siyasi ve ekonomik alanı yeniden örgütlemesidir (Arrighi, 2000: 67).

Bağımlılık Teorisi'nin bir diğer tezi ise Avrupa-merkezciliğinin sorgulanmasıdır. Bağımlılık Teorisi dünya tarihinin yazımının Avrupa-merkezli ve tekil bir tarih anlayışı ile yazıldığını ve amaçlarının insan merkezli bir dünya tarihi yazmak olduğunu söylüyorlar. Bağımlılık teorisyenlerine göre (özellikle bu konuda Amin çalışmıştır), şimdiye kadar yapılmış tüm Avrupa-merkezcilik eleştirileri eksik kalmıştır. Avrupa-merkezciliğinin eleştirisinin amacı insan merkezli bir dünya tarihinin alt yapısını sunmaktır. Avrupa merkezcilik dünya tarihine vurulmuş bir prangadır (Frank ve Gills, 1994: 57). İngiliz pragmatizmi Avrupa-merkezciliğinin temelini oluşturmaktadır (Amin, 2010: 43). Bu gün Avrupa-merkezcilik 19. yüzyıldan beri tüm düşünce yapımızı

¹⁷ Kuzey ülkeleri bugün bildiğimiz gelişmiş Batı ülkelerini temsil etmektedir. Başka bir deyişle coğrafi olarak daha çok kuzeyde bulunan bu Kuzey ülkeleri kapitalizme yön veren ülkelerdir. Güney ülkeleri ise coğrafi olarak daha güneyde bulunan çevre ülkelerdir.

¹⁸ Çok daha önceleri de dünya sistemleri var olmuştur. Bugünkü dünya sisteminin ilkel biçimi yani atası ilk olarak İ.Ö. 3000'lerde Mezopotamya'da kurulmuştur.

etkilemiştir. Bugün adeta Avrupa-merkezciliğin ötesinde düşünmek imkânsız hale gelmiştir. Bu yüzden bilgi ve düşünce (bilim dalları başta olmak üzere sanat ve mizah anlayışımıza kadar) dünyamızı kökünden sorgulayarak yeni bir paradigma oluşturulmalıdır (Dirlik, 2006). Bağımlılık Teorisi'nin önemli isimlerinden Andre Gunder Frank, tarihin ve dünya sisteminin motor gücü olan sermaye birikiminin kapitalist sistemle (başka bir deyişle modern dünya sistemi) başlamadığını dünya tarihinin birkaç bin yıl geriye gittiğini (örnek vermek gerekirse Mezopotamya) belirtmektedir. Frank, modern dünya sisteminin (Wallerstein'in belirlediği 1492 Amerika'nın fethiyle başlayan) en önemli karakteristiğinin hegemonya ve sermaye birikiminin çevrimsel olduğu ve birbiri ardından geldiğini vurgular. Ama daha önceki dünya sistemlerinde farklı biçimlerde rekabet ve birikim yaşanmıştır diye özellikle vurgular (Frank ve Gills, 1994).

Bir başka tez ise Arrighi, Hopkins ve Wallerstein tarafından sistemleştirilen 'sistem karşıtı hareketler'dir. Kapitalist sistemin ilk nüveleri ortaya çıktığında, insanlık tarihi sömürünün vahşi ve ilkel örneklerine şahit oldu. Bunun üzerine iki çeşit toplumsal hareket ortaya çıktı; sınıf hareketleri ve ulusçu hareketler. Her ikisi de modern dünyanın temel politikası olarak devleti seçti ve bu nedenle ilk iş olarak devleti ele geçirmeyi hedefledi. Sınıf hareketleri her ne kadar Marksist argümandan beslenseler de, kendi içinde reform mu, devrim mi? tartışması yaşayarak sosyal demokratlar ve komünistler olarak ikiye ayrıldılar. Sonuç olarak ulusal hareketler 19. yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başında, komünist hareketler ise 20. yüzyılın ortalarına kadar, çevre ve yarı çevre ülkelerde iktidara geldiler. Sosyal demokratlar daha çok merkez ülkelerde iktidara geldiler. Her üç hareket de devlet iktidarını ele geçirmeyi hedeflediler; fakat kitlelerde beklenen umudu gerçekleştiremediler. Otoriter, bürokratik bir devlet aygıtına dönüştüler. 1968

Mayısında öğrenci eylemlerinde çıkan yeni toplumsal hareketler, bir anlamda kapitalist sistemden çok eski sistem karşıtı hareketlere olan bir isyandı (Arrighi vd., 1995: 35-36).

Özetle, Bağımlılık Teorisi'nin temel söylemine göre; Batı dışındaki 'Çevre Ülkeler', kendi iç dinamikleriyle geri kalmamış ama 'dış dinamik' olarak sömürgeci Batı tarafından 'geri bırakılmışlardır'. Modernleşme teorilerinin gösterdiği yoldan gelişebilmek olası değildir, bu geri bırakılmanın en önemli nedenidir, bir tuzaktır. Teorinin önemli düşünürü Frank, gelişmiş ülkelerin hiçbir zaman az gelişmişliği yaşamadığını bundan dolayı kapitalizmi tarihselliği içinde incelememiz gerektiğini belirtir. Kapitalizm bugün tüm dünyaya hükmetmektedir ve kendini sürekli yeniden üreten az gelişmişliğin sorumlusudur. Bu yüzden dünyanın geri kalanı kurtuluş için kapitalizmle mücadele etmelidir (Karaömerlioğlu, 2002: 83). Çünkü Batı'nın 'azgelişmişlik' dediği durum söz konusu ülkelerin kendi suçu değildir. Aksine doğrudan kapitalist gelişmenin sonucudur. Bu bağımlılık ilişkisi (Batı dışı toplumların gelişmiş ülkelere olan her açıdan bağımlılığı), düzene, eşitliğe ve zenginliğe değil, tam aksine kaosa, düzensizliğe ve yoksulluğa hizmet etmiştir (Kızılçelik, 2004: 81). Bu yüzden Batı-dışı toplumlar gelişmek ve bağımsız olmak için Batılı/emperyalist toplumlarla ilişkileri sonlandırmalıdır.

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin (MKH) doğduğu ve serpildiği Ortadoğu emperyalizmin ve kapitalizmin ustaca cadı kazanına dönüştürdüğü bir coğrafyadır. Bu yüzden Ortadoğu ve MKH'ni anlamak için Ortadoğu ve emperyalist ilişkileri çözümlenmek gerekmektedir. MKH, Ortadoğu'nun sömürgeleşme ve modernleşme sürecinde ortaya çıkmış olan bir toplumsal harekettir (Atacan, 2013). Başlangıçta Mısır ve genel olarak Arap toplumları ile emperyalist Batı arasındaki bağımlılık ilişkilerine tepki olarak başlayan hareket en azından Nasır'a (dolaylı olarak Sovyet ideolojisine) karşı ABD'ye (dolaylı olarak Batılı modernleşme eksenine) yaklaştığı için 'Batı dışı modernist hareket' olarak

okumak çok da doğru değildir. Bunun başka argümanları da var: örneğin, MKH içinde ‘radikal İslam’ adına yerine göre şiddet kullanan bir grup vardır. Yine MKH’nin kuruluş amaçlarından birisi de Ortadoğu’da (1923’den beri) Türkiye ve (1980’e kadar) İran gibi seküler ülkelerin kurulmasına tepkiydi. Hatta Kemalist Türkiye’nin halifeliği kaldırmasına da bir tepki vardı. Biz bu konuda Bağımlılık Teorisi’nin tezlerinin konu üzerinde dikkate değer olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Ortadoğu’nun ve özel olarak Mısır’ın tarihi sömürge tarihidir. Bağımsızlık döneminde bile Arap toplumları üzerinden İngiltere, ABD, Sovyetler, Fransa ve Almanya gibi klasik emperyal güçlerin gölgesi hiç eksik olmamıştır. Bu günümüzde de sürmektedir: Mısır’da Sisi rejimini ABD’nin örtük desteği ve Suriye’de Esat rejimini Rusya’nın örtük desteği en bariz örneklerdir.

Mısır tarihinin sömürgeler tarihi olması ve özellikle 19. Yüzyılın sonundan 20. Yüzyıl başlarında bağımlılığın derinleşmesinin yarattığı gerilim, MKH’nin en önemli kuruluş nedenlerinden birisidir. Bu yüzden MKH’nin sosyolojik olarak çözümlemesinin yapılabilmesi için Ortadoğu ve Mısır’da ki bağımlılık ilişkilerinin ıskalanmaması gerekmektedir. Fakat öbür taraftan MKH’nin kuruluş sebeplerinden en önemlisi İslam’ın özüne uygun bir İslam birliği kurmaktır. MKH için İslam (din) sadece kültürel bir unsur değildir. Amin’in (2006) İslam’ın, Arap yarımadasındaki doğuşu üzerine Hristiyanlık ve Yahudilik karşısında Arap siyasi birliğini kurmada ideolojik bir kalkan olarak yorumlamasından yola çıkarsak; MKH’de İslam temelli bir kalkınma¹⁹ hedeflemekteydi. MKH, ‘Merkez Ülkeler’ karşısında Mısır başta olmak üzere Arap toplumlarını İslam çatısı altında kalkındırıp çevre ülkesi olmaktan kurtarmayı hedeflemişti. Bu yüzden Ortadoğu, Mısır ve MKH’ni Bağımlılık Teorisi gözlüğünden okumak amacımıza en uygun bakış açısı olacaktır.

¹⁹ Benna, İslam prensiplerine bağlı kalkınmış bir Ortadoğu hedeflediğini birçok yazısında dile getirmiştir.

IV. BÖLÜM: MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ'NİN SOSYOLOJİK ÇÖZÜMLEMESİ

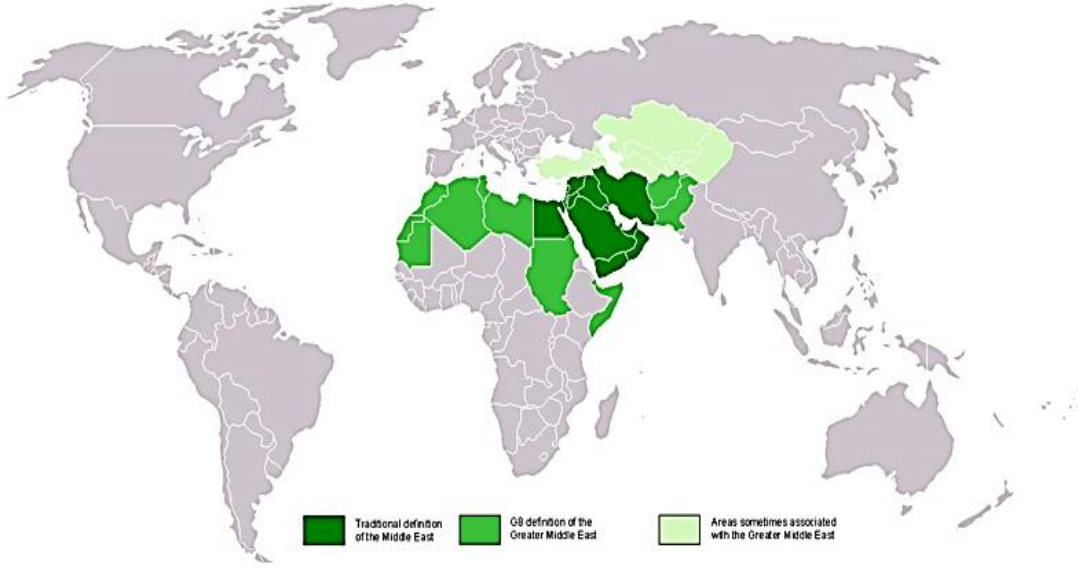
IV.1. Ortadoğu, Müslüman Kardeşler Hareketi ve Mısır'ın Toplumsal

Yapısı:

Müslüman Kardeşler Hareketi'nin (MKH) sosyolojik çözümlemesine geçmeden önce MKH'ni anlamak için ortaya çıktığı ve büyüdüğü coğrafyaya genel olarak bir bakmakta fayda vardır. Bu yüzden MKH'nin ortaya çıktığı Ortadoğu coğrafyasını, Mısır'ın toplumsal çözümlemesi ve sonrada MKH'ni ortaya çıkışından günümüze kadar tarihini ele alacağız.

Ortadoğu:

Ortadoğu, hiç bir zaman yalnızca coğrafyaya işaret etmedi. Hep daha fazlası vardı, Said'in dediği gibi, “Şark, Şarkiyatçılık yüzünden bağımsız bir düşünme ya da eyleme nesnesi olamadı (hala da değil)... Doğu'nun sömürgeci bakışla inşası, bu coğrafyayı coğrafyadan fazla bir şey, bir arzu nesnesi olarak tasarladı” (Bora, 2008: 55).



Harita 1: Ortadoğu

Yalnız MKH için değil, Ortadoğu’da herhangi bir ülkede ortaya çıkan hareketi anlamak için sadece ülke koşullarını anlamak yetmez; aynı zamanda Ortadoğu coğrafyasının da genel hatları ile bilinmesinde fayda vardır. Başka hiçbir bölgenin ülkeleri Ortadoğu ülkeleri kadar iç içe geçmiş bir ortak kültüre sahip değildir. Ortadoğu halkları hem etnik, hem dinsel, hem de dilsel olarak birbirlerini etkilemişlerdir.

“Ortadoğu tam olarak sınırları belirsiz olsa da, Doğu ile Batıyı, Akdeniz ile Hint Okyanusu’nu, Rusya ile sıcak denizleri birbirine bağlayan, aynı zamanda Doğu ile Batı arasındaki bütün ticari ve kültürel bağlantıların yapıldığı bir bölgedir. Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarını kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer, Ortadoğu’yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin birincil hedefi haline getirmiştir”. Sahip olduğu petrol rezervi, Ortadoğu’nun stratejik önemini daha da artırmaktadır (Sakin ve Deveci, 2011: 282).

‘Ortadoğu’ terimi oryantalist bir nitelendirme ve emperyalist Batı’nın zihinsel dünya haritasının bir ürünüdür. Tuzak bir kavramdır ve Batı’nın kültürel

tahayyülünün bir ürünüdür. ‘Ortadoğu’ sözcüğü, hem kavram hem de coğrafya olarak belirsizdir. Örneğin, Ortadoğu Arap yarımadasından mı ibaret? Türkiye Ortadoğu ülkesi sayılabilir mi? Ya da Ortadoğu’yu sadece İslam ile mi anmak gerekir? ‘Ortadoğu’ kavramı aslında İngiliz sömürgeciliğiyle ortaya çıkmıştır ve II. Dünya Savaşı sonrasında ‘Yakın Doğu’ kavramının yerini almıştır (Parlar, 1997: 2010; Bozarslan, 2012: 42). Özde ‘Ortadoğu’ heterojenik yapıyı anlatan bir kavramdır; dünya üzerinde siyasi, ekonomik, etnik ve dini açılardan homojenlik arz edebilecek belki de son bölgedir. Bunu iyi kavrayan Batı, özelde ABD emperyalist amaçları doğrultusunda “Genişletilmiş Ortadoğu” gibi yeni terimlerle etnisite ve din temelinden sınırları yeniden ve yeniden çizmek istiyor (Sağır, 2010). Dünyanın Avrupa-merkezci olarak yeniden şekillenmesi sürecinde yaratılan yeni bölgelere verilen yeni isimler art niyetliydi. ‘Ortadoğu’ bu kavramlardan birisidir (Pappe, 2008: 2):

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslararası siyasette giderek kullanımı yaygınlaşan ‘Ortadoğu’ kavramını ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti A. T. Mahan, (National Review’de yayınlanan) yazısında Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır. Yüzyılın başlarında Basra Körfezi’nin stratejik önemi ve bu bölgede Alman İmparatorluğu, İngiltere ve Rusya’nın nüfuz mücadelelerini anlatmaya çalışan A. T. Mahan, jeo-stratejik bir kavram dâhilinde kullandığı "Ortadoğu" (Middle East) kavramı ile Süveyş’ten Singapur’a kadar uzanan deniz yolunun bir bölümünü koruyan ve kesin şekilde sınırlarını belirtmediği bir bölgeyi anlatmaktaydı. Mahan’ın ardından İngiliz gazetesi The Times’in dış politika editörü V. Chirol, Tahran muhabiri imzasıyla Basra Körfezi’nin stratejik önemini, Almanya’nın inşa etmeye çalıştığı Bağdat demiryolunun Basra’ya kadar uzatılmasının İngiltere’nin bölgede ve Asya’daki çıkarlarına vereceği zararları anlattığı birkaç yazısına "Ortadoğu’nun Problemleri" başlığını koyarak kavramı Basra Körfezi bölgesini anlatmak için kullanmıştır.

Bu örneklerden anlaşılacağı üzere, ‘Ortadoğu’ kavramı, "Şark" (East) ve "Yakındoğu" (Near East) kavramları gibi Batı merkezli ve sübjektif bir kavramlaştırmanın

ürünüdür. Bu kavramlaştırmada ana düşünce; Avrupa'yı dünyanın merkezine koyarak diğer bölgeleri bu merkeze olan uzaklıklarına göre "yakın", "orta" ve "uzak" şeklinde kategorize etmektir. Avrupa merkezci (etnosentrik) yaklaşım, Ortadoğu'nun sömürgecilikten arınmasından sonra bile, ulusalcı tarihçilikte sürdürüldü. Avrupa-merkezci modernleşme teorileri, ileriye doğru büyük bir sıçramayı olası kılmak için Batılı sömürgecilik dönemi kavramlarını seçtiler (Pappe, 2008: 2).


Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da kurumsallaşan modernlik, 19. yüzyıldan sonra dünyanın geri kalanına da ulaşmaya başladı. Ortadoğu'da modern çağın başlangıcını, dünyanın her yerindeki gibi, Batı'nın etkisi ile açıklamak bir gelenek olmuştur. Bu etkinin başlangıcına ilişkin farklı tarihler kabul edilir. Kimine göre, 1798'de Fransa ordusunun Mısır'a girmesi; kimine göre galip Rusya'nın mağlup Osmanlı İmparatorluğu'na imzalattığı Küçük Kaynarca Antlaşması, kimine göre ise Türklerin 1683'te Viyana kuşatmasındaki son başarısızlıkları bu sürecin başlangıcı olmuştur (Lewis, 2000: 315). Hangisi kabul edilirse, bu tarihlerden sonra Ortadoğu, siyasi birliğini sağlayan Fransa, İngiltere gibi güçlü ulus devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Ortadoğu Batı emperyalizmi destekli modernleştirme çabaları iki sebeple gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinden stratejik konumu ve sanayi için hammaddesi deposu olarak kullanmak isteyen Fransa ve İngiltere Mısır'da kendi amaçları doğrultusunda Ortadoğu'da modernleşme çabası içine girmiştir. İkinci olarak Ortadoğu Dünya petrol rezervlerinin üçte ikisine (% 65.3) ve doğalgaz rezervlerine sahip olması küresel güçler için Ortadoğu'nun önemini iyice artırmıştır (Aktaş, 2012:20).

Kimilerine göre, 'Ortadoğu' Avro-Amerika merkezli bir kavramdır. Sıradan Batılıların zihninde; doğulu, statik, durağan, eşkıyadır, fanatiktir, hatta sapıktır, şiddet eğilimli, köktenci, şeytan, vahşidir, gerici ve yobaz gibi birçok olumsuz anlamı çağırıştır. Fakat Kapitalist bir Batılı için (petrol ihracatçısı ve silah tüccarı) Ortadoğu, Mercedes'le ve

kalaşnikofla kandırılarak ya da işgal edilerek tonlarca petrolüne el konulabilecek bir hazine yuvasıdır. Ruslar için ‘zorunlu müttefik’, Türkler için ‘güvenilmez kardeş’, kısaca herkesin ‘Ortadoğu’su farklıdır.

Mısır’ın Toplumsal Yapısı:

Tablo 1: Mısır Tanıtıcı Bilgiler (Mısır Genel Bilgileri, 2013)

Bayrağı	
Başkenti	Kahire (2013 şehir merkezi nüfusu 9.120.000 kişi)
Resmi Dili	Arapça
Etnik Grupları	%82 Mısırlı Arap, %18 Kıpti
Dini İnanış	% 90 Müslüman (çoğunlukla Sünni), % 9 Koptik Hristiyan, %1 diğer.
Yönetim Biçimi	Üniter Yarı-Başkanlık Sistemi
Kuruluşu	İlk Haneden: İ.Ö. 3150 İngiltere’den Bağımsızlık: 28 Ocak 1922 Cumhuriyet’in İlanı: 18 Haziran 1953
Yüzölçümü	1,001,450 km ²
Nüfusu	84.550.000 (2013)
Para Birimi	Mısır poundu (1\$=6,99) 2013
GSYİH (2010) (Satınalma Gücü Paritesine Göre)	Toplam: 254,9 milyar \$ (43. büyük ekonomi) Kişi Başı: 3,025 \$
Cari işlemler dengesi (yardımlar hariç)	-4,9 (2014)
GSYİH Büyüme Hızı	2,3% (2014)
İhracat – Dünya Sıralaması	26,8 milyar \$ / 64. Büyük İhracatçı
İthalat – Dünya Sıralaması	59,7 milyar \$ / 49. Büyük İthalatçı
Enflasyon Oranı	11,2 % (2014)
Kamu borcu	2010’da 76,6 milyar \$; 2014’de 92,7 milyar \$
Dış Borç	2010’da 14,8 milyar \$; 2014’de 18,5 milyar \$
Okur-Yazar Oranı	%71.4 (2005)
İnsani Gelişme Endeksi (2012)	Değer: 0,662 Sıralama: 187 ülke arasında 112. (orta)
Doğum Sırasında Yaşam Beklentisi (yıl) (2012)	73,5

MKH’ni sosyolojik analizden geçirmeden önce ortaya çıkıp yayıldığı Mısır’ın toplumsal yapısını ele almak gerekir. Çünkü Mısır MKH’ni hem etkilemiş hem de MKH Mısır tarihinde derin izler bırakmıştır. Bu yüzden Mısır’ın genel olarak tarihine ve toplumsal yapısına bakacağız.

Modern insanın (homo sapiens) geçmişi Afrika kıtasına dayandırılmıştır; daha sonra başka yerlere de yayılmış; 60.000 yıl önce Ortadoğu’ya, 40.000 yıl önce Avrupa’ya, Güneydoğu Asya adalarından Avusturalya’ya, 12.000 yıl önce de Bering Boğazı’nı geçerek Amerika’ya gitmiştir (Harman, 2002: 3-5). Mısır’ın tarihi ‘homo sapiens’in ilk

ortaya çıktığı dönemden, insanlığın yerleşik tarıma geçtiği İ.Ö. 10.000'lere kadar gider. Afrika'nın kuzeydoğusunda bulunan Mısır, kuzeyde Akdeniz'e, doğuda İsrail ve Kızıldeniz'e, güneyde Sudan'a ve batıda Libya'ya komşudur. Mısır stratejik konumda bir ülkedir; Afrika, Ortadoğu ve arka planda Asya'nın giriş kapısıdır. Bereketli Nil Havzası'nın çevresinde yer alan Mısır, sadece Arap dünyasının değil, bütün insanlığın en önemli kültür merkezlerinden birisidir. İsa'dan Önce yaklaşık 3150 yılından itibaren çeşitli hanedanlara mensup firavunlar tarafından yönetildi. Son firavunun (Cleopatra) hâkimiyetinden sonra sırasıyla Yunan, Pers, Roma, Osmanlı ve Britanya'nın parçası olan Mısır, Arap halklarının siyasi ve kültürel yaşamında önemli bir yer.

Ayrıca Akdeniz ve Kızıldeniz'i (devamında Hint Okyanusu'nu) birbirine bağlamak suretiyle Asya ve Avrupa kıtaları arasında doğrudan deniz taşımacılığı yapılmasını sağlayan Süveyş Kanalı Mısır topraklarında yer alır ve Nasır'dan bu yana Mısır denetimindedir. Mısır coğrafi konumuna ek olarak medeniyetler beşiği bir mekandır. Firavunlar ülkesi Mısır Yunan, Roma, Osmanlı, Britanya ve sonra Rusya ve ABD küresel güçlerinin göz diktiği bir yer olmuştur. Hıristiyanlıkla Müslümanlığın harman olduğu bir yerdir. Arap dünyasında da lider ülkelerden birisidir. Bunların dışında yer altı ve yerüstü kaynaklarıyla, turizm potansiyeliyle yine gözde coğrafyalardan biridir. Konumuz itibarıyla Mısır'ı İslamiyet'in etkilerinin işlemeye başladığı dönemden günümüze ele almak uygun olacaktır.

Mısır'ın Genel Tarihi:

Eyyubiler Dönemi (639-1250): Mısır'ın yönetimi, Avrupa sömürgecilerinin işgaline kadar birçok kez el değiştirdi; M.S. 639 yılından bu yana İslam'ın etkisi altındadır. Araplar İslami birliği sağladıktan sonra cihat seferlerine başladılar ve M.S.639 yılında Mısır'ı istila ettiler. O zaman kadar Mısır Bizans'a bağlı İskenderiye merkezli bir valinin

yönetimi altındaydı. O dönemde Mısır halkı Monofizit Hıristiyanlık inanişındaydı ve Melkit Hıristiyanlık inanişında olan Bizans yönetimi ise onları sapkınlıkla suçluyordu. Ayrıca yönetimin aldığı ağır vergiler halkı yönetimden soğutmuştu. Ülkenin yeni yönetimini ellerine geçiren Araplar halka ya İslamiyet'i benimse ya da vergi ver gibi iki seçenek sunmuş. Halk vergi vermeyi kabul etmiş ve Mısır'ın İslamlaşması birkaç yüzyıl sürmüştür. Fakat Araplar fethettikleri yerlerde genelde önceki yönetim anlayışına karışmadığı için bu durumun sonucunda halk ile yöneticiler arasında yabancılaşma bu dönemde de sürmüştür (Marsot, 2007: 1-2).

Memlukler Dönemi (1250-1516): Arapça 'sahip olunan' (Kölemen) anlamına gelen Memluklerin (Marsot, 2007: 23) Mısır'da iktidarı ele geçirmesi biraz ilginç olmuştur. Son Eyyubi hükümdarı el-Melikü's-Sâlih ülkesini Moğol istilasından korumak için ordusunu güçlendirme yoluna gitmiş ve köle getirtmeye karar vermiş. Bu kölelerin çoğu kuzeyden ve Karadeniz kıyılarından ve Kafkaslardan (bazı kaynaklarda bu kölelerin Çerkez ve Türk oldukları söylenir) getirilmiştir. Askeri eğitim alan bu köleler zamanla güçlenerek el-Melikü's-Sâlih'in oğlunu öldürmüş ve iktidarı ele geçirmişlerdir. On yıl süren taht mücadelesinden sonra Baybars el-Bundukdarî Mısır'ın ilk Memluk sultanı olmuştur (Sinoue, 2004: 17). Mısır'da 267 yıl iktidar olan Memluk Devleti'ni sosyal bilimciler Bahri Memlukler (1250–1382) ve Burci Memlukler (1382–1517) olarak dikotomik dönemselleştirir (Solak, 2012: 201). Bahri (nehir) Memlukleri genelde Türk ve Moğol olarak bilinir. Çerkez ve Türk kökenli olarak bilinen Burci (Hisar) Memlukler ise daha çok kale içinde konaklamışlardır. Ortadoğu'nun askeri yapılanmasında Türklerin önemli payı olmuştur (Marsot, 2007: 27-28).

Memlukler, Sultan Baybars ve Sultan Kalavun dönemlerinde yükselmişler; askeri ve tıp alanlarında önemli gelişmeler sağlamışlardır. Fakat Burciler döneminde

emirlerin Sultanlar üzerindeki etkisi ve kara vebanın yüzbinlerce kişiyi öldürmesi ile birlikte yönetim yozlaşmaya başlamış; halk ağır vergi altında kalmış ve eşkıyalık faaliyetleri baş göstermiştir. Katıbay döneminde yeniden refahı sağlasalar da, yeni bir veba salgını ve El-Eşref Kansu el-Gavri'nin kötü yönetimiyle birlikte tekrar düşüşe geçmişlerdir. Burci Memlukler ile Yavuz Sultan Selim'in padişah olduğu dönemde, Osmanlı ordusu Halep civarındaki Mercidabık ovasında karşılaşmışlar ve Sultan Selim Memlukleri ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Yeni Sultan Malik ul-Eşref Tumanbay Mısır'ın Osmanlı valisi olma öneresini reddedince Osmanlı İmparatorluğu 1517'de Mısır'ı Osmanlı toprağına katmıştır. Böylece, Mısır üzerinde artık 350 yıldan fazla sürecek olan Osmanlı İmparatorluğu egemenliği başlamıştır (Marsot, 2007: 40).

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi (1517-1805): Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinde Ridaniye Savaşı sonucunda hem Mısır hem de halifelik Osmanlıların eline geçmiştir. Osmanlılar döneminde Mısır'a vali atanmış, ülke hükümet temsilcilerinin yönettiği on dört kısama bölünmüş ve sonraki altmış yıl boyunca Mısır'da durum sakin gitmiştir. Fakat sonradan coğrafi keşiflerle birlikte gelen altın ve gümüş ülkede enflasyonu devalüasyonu körüklemiştir. Maaşları eriyen askerler isyan çıkarmaya başlamıştır. Mısır'a giden her vali bu sorunla yüz yüze kalmıştır. Öyle ki isyanlar karşısında valiler Memluklerin yardımına muhtaç hale gelmiştir (Marsot, 2007: 41-43).

18. yüzyıla kadar Memlukler ve asker arasında süre giden iktidar çekişmesi Fransız işgaline kadar sürmüştür. 1789 yılında 'eşitlik, özgürlük ve kardeşlik' sloganları ile Fransa Kralına karşı özgürlük savaşı veren Napolyon on yıl sonra Mısır'ı işgal etmiştir. Böylece Yavuz Selim'in 1517 fethinden bu yana Osmanlı İmparatorluğu hükümdarlığı altında kalan Mısır'ın sömürge dönemi başlamıştır. Sekülerizme ve bilime önem veren Napolyon, kendisini Medeni Batı'nın temsilcisi olarak görmüştür. Ona göre Avrupa'nın

kılavuzluğunda (Napolyon önderliğinde) dünyanın diğer bölgeleri medenileşmeli idi (Işık, 2012: 357-367). Mısır'ı işgal eden Napolyon Mısır'da bazı yeniliklerin de başlamasına zemin hazırlamıştır. Arap-İslam coğrafyasına Avrupa işgalleri aynı zamanda Mısır'ın ve öteki yerlerin modernleşmesinin de başlangıcı sayılır. Tibi'ye göre, Napolyon 'Doğu prensesini iki bin yıllık uykusundan uyandırmıştır' (1998: 97).

Napolyon'un Mısır egemenliği çok sürmemiş ve İngilizlerin yardımı ile Napolyon Mısır'dan 1801 yılında çekilmek zorunda kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Mısır'da siyasi birliği sağlaması için Kavalalı Mehmet Ali Paşa Mısır valisi olarak atamıştır. Sonraki yıllarda Mehmet Ali Paşa, her ne kadar Osmanlı İmparatorluğunun Mısır valisi olarak görülse de ülkenin fiili olarak hükümdarı olmuştur (Marsot, 2007).

Kavalalı Hanedanlığı Dönemi (1805-1952):

Modern Mısır'ın kurucusu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa kabul edilir. Kavalalı, 1805-1848 döneminde ülkeyi yönetmiş ve kendisini Mısır'ın ilk hidivi ilan etmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa iktidarının ilk yıllarını muhalefetle mücadeleyle geçirmiş ve ardından ekonomik ve askeri ağırlıklı reformlarla merkeziyetçi bir otorite kurmaya çalışmıştır. En başta harp akademisi açmış, modern bir ordu kurmuştur. Dağınık haldeki Mısır'dan güçlü bir devlet yaratma azminde olan Mehmet Ali Paşa, eğitime ve bilime önem vermiş, tarımsal üretimi o dönemin bilimsel koşullarına uygun hale getirip verimliliği artırmaya çalışmıştır. Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı modernleşme hamlesi ile Suriye, Irak gibi ülkelerde de gelişmeler yaşanmış ve Mısır'da tekstil fabrikaları kapitalist üretim modelinin doğuşuna tanıklık etmiştir. Fakat kimi araştırmacılara göre, Mehmet Ali Paşa'nın ihracat ve sanayi tesis etme çalışmalarında başarısız olmuştur ve birçok gereksiz savaflara girmiştir. Her şeye rağmen Kavalalı Hanedanlığı'nda ardıllarının hiçbiri Mehmet Ali Paşa'nın başarısını

yakalayamamıştır. Bu dönemde, Kavalalı sülalesinden olanlar ve yönetime yakın olan toprak sahipleri güç kazanmıştır. (Marsot, 2007: 55-65).

19. yüzyıla girildiğinde kapitalist dünya düzeni yükselişe geçtiğinde çevre ülkesi olan Mısır, Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde yükselmeye başlamış ama sömürge koşullarında istedik gelişmeyi sağlayamamıştır. İngilizler Süveyş Kanalı'nı kontrol ettikleri gibi Mısır'ın kaynaklarını da Britanya'nın yükselen fabrika sistemine aktarmışlardır (Amin, 2011). Britanya, Mısır'ın pamuğunu ithal eder ve sonra kumaş olarak ve çok pahalıya geri satardı. Mısır'ın kalkınamamasının önemli bir nedeni de 1850'li yıllarda Süveyş Kanalı'nı inşa etmek için Batı'ya borçlandırılmasıdır. Tüm bu durum Mısır ekonomisini iyice dibe çökertmiştir (Çağlayan, 2011: 32). Mısır halkı yoksulluk ve sefalet içinde yaşarken yabancılar (Levantenler, İngilizler) zenginlik ve refah içinde yaşamışlardır. Ekonomik sorunlar siyasal sorunlarla birleşince, Mısır tarihi işgallerin isyanların ve darbelerin tarihi olmuştur.

“İngiltere'nin Akdeniz ve uzak doğuda söz sahibi olmasından rahatsız olan Fransızlar, İngilizlerin gücünü kırmak, uzak doğuya giden yolları ele geçirmek ve bölgede etkili olabilmek için 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiştir. Üç yıl Fransız işgali altında kalan Mısır, Osmanlı ve İngiliz müttefik kuvvetlerinin çabasıyla 1801 yılında geri alınmış, Kahire ve İskenderiye'de yapılan iki tahliye sözleşmesiyle Fransızlar Mısır'ı terk etmiştir”. Fransa bu seferden bir başarı elde edemese de gelecekte kuzey Afrika'da kuracağı sömürge rejimi için deneyim kazanmıştır. “Mısır'ın işgali, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tek başına koruyamayacağı gibi bir sonuç doğurmuş, Bab-ı Ali bundan sonra Avrupalı devletlerarasında denge politikası izlemeye başlamıştır” (Çolak, 2008: 141).

Osmanlı'ya yardım edip Fransızları bölgeden uzaklaştıran İngilizler sonra kendileri aynı rolü oynadı: Mısır 1882 yılında Britanya'nın işgaline uğradı. Böylece Mısır

tarihinin diğer dönemlerinde olduğu gibi 20. yüzyıla işgal altında girecekti. Mısır'da Mısır'a ait bir yönetim var idiyse de bu sembolikti, perde arkasından ülkeyi İngiltere yönetmekteydi. Bunun önemli bir göstergesi Mısır yönetiminde ciddi anlamda İngiliz memurlarının yer almasıydı. Kamu hizmetlerinde Mısırlıların sayısı %30'lar dolayındaydı (Güler, 2004: 68).

Fransa ve Britanya işgallerine tepki olarak Arap ön-milliyetçiliği doğmuştur. Rafi el- Tahtavi (1801-1873) gibi isimler 'vatan', 'vatan sevgisi' gibi kavramları Arap dünyasına soktu. Cemaleddin Afgani (1839-1897) gibi din adamları 'medeniyet' kavramını İslam alemine kazandırdı. "Müslüman Arapların büyük çoğunluğu Osmanlı'yla birlikte hareket etmekten yanaydı. Bunlardan biri de, Osmanlı ve İslam karışımı bir milliyetçiliği savunan Mustafa Kamil'di" (1874-1908). Fransa'da hukuk okuyan Mustafa Kamil, 1898'te yazdığı 'Şark Meselesi' (el-mesele el-Şarkiyye) adlı kitabında 'İngilizlerin desteğiyle Osmanlı'dan koparılacak topraklar üzerinde bir Arap hilafeti kurulması yönündeki söylentilere şiddetle karşı çıktı; bunun Osmanlı'nın sonunu getireceğine; Arap halklarını ise Batı boyunduruğu altına sokacağına inandı'. Mustafa Kamil 'Osmanlı Mısır'ı' tanımını yaptı. Mısır'ı İngiliz işgalinden kurtarmak için Türk, Çerkez, Firavun soyundan gelenler, Kıptiler vd. herkesin işbirliği yapması gerektiğini savundu (Yalçın, 2010).

Mustafa Kamil ve arkadaşları 1907'de el-Hizbü'l Vatani'yi (Milli Parti) kurdular. Parti, işgalci İngilizlere de, Arap milliyetçiliğine de karşıydı. Öteki grupları dışlayıcı yapıdaki Arap milliyetçiliğinin İngilizlere karşı mücadelede başarısız olacağına inanıyorlardı. Osmanlı hilafeti altında federatif bir siyasi yapı öneriyorlardı. Hizbü'l Vatani'nin rakibi Ahmet Lütfi es-Seyyid önderliğindeki 'dinsel motifli' Hizbü'l Ümme (Ümmet Partisi) idi. "Bu partiye göre, Mısır'a eğer bir hamî gerekiyorsa, bu Osmanlılar değil, İngilizler olmalıydı!" (Yalçın, 2010).

Mustafa Kamil ve arkadaşları İngilizler ve onların kuklası Hizbü'l Ümme'yle mücadele ettikleri gibi bir dönem destek aldıkları Hidiv Abbas Hilmi Paşa'yla da (1874-1944) mücadele etmek durumunda kaldılar. Çünkü Hidiv Abbas Hilmi Paşa zamanla İngilizlere yakınlaşmıştı (Yalçın, 2010; Güler, 2004: 68-69).

Mustafa Kamil'in Mısır ve Osmanlı sevgisinden ve İngilizlere karşı keskin siyasi tavrından etkilenenler birçok yeni örgüt kurdular. İha El -Arabi El- Osmani Cemiyeti, El Kahtaniyye Cemiyeti, El Ahd Cemiyeti, La Merkeziye Cemiyeti, El Fetat Cemiyeti bunlardan bazılarıdır. Arap örgütlerinden La Merkeziye Cemiyeti ve El Fetat Cemiyeti zamanla İngiliz emperyalizmine karşı mücadele veren Mustafa Kamil'in yolundan saptı. "Baş çelişkinin emperyalizm olduğu gerçeğini kavrayamamışlardı. Çok vakit sonra İngilizlerin kuklası olduklarını anladılar ama iş işten geçmişti. Ve onlar yüzünden Arap toprakları bugün hâlâ yarı sömürge niteliğinden kurtulamadı" (Yalçın, 2010).

1905 yılında öğrenci ve halk isyanlarının artması etkisiyle liberal hükümet devrilerek, Saad Zaglul'un da içinde bulunduğu Mustafa Kamil başbakanlığında yeni bir hükümet kuruldu. Mustafa Kamil'in karşı olduğu Britanya Başkonsolosu Lord E. B. Crommer istifa etti ve yerine Sir E. Gorst atandı. 1911'de Sir E. Gorst'un yerine (ama bu sefer Britanya Valisi olarak) Vikont H. H. Lord Kichener getirildi (Güler, 2004: 70-71).

Mısır'da I. Dünya Savaşı koşullarında kentlerde işsizlerin sayısı artmış, kahvehaneler dolmuş ve kırsalda nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylüler açlığın pençesinde kıvranmıştır (Benna, 2012). Halkın İngiltere'ye ve onun kuklası Hidiv yönetimine tepkisi büyümüş ve meydanlar sürekli eylemlerle çalkanmaya başlamıştır. Bu işgal farklı kutuplardaki Mısırlıları görece bir araya getirebilmiştir (Ganim, 2012: 47).

Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına katılması üzerine Birleşik Krallık (İngiltere), iki Osmanlı toprağı üzerinde egemenlik haklarını kurdu (1914). Bunlar Kıbrıs ve Mısır'dı. İngiltere'nin Mısır üzerinde himaye kurması, Arabi Paşa'dan (1841-1911) beri gelişmekte olan Mısır milliyetçiliğini hareketlendirdi. Bu olayın yanında, ABD Başkanı Wilson'un I. Dünya Savaşından sonra kurulmasını istediğı 'yeni dünya düzenine' ilişkin ilkeleri (1918) Mısırlıların bağımsızlık ümitlerini kuvvetlendirdi. Ama bu beklenti gerçekleşmedi. Bunun üzerine Saad Zaglul Paşa'nın (1857-1927) 1919'da kurduğı 'milliyetçi-seküler' Vafd Partisi'nin²⁰ keskin muhalefeti; Mısır genelinde düzenlenen gösteriler ve kimi yerde çıkan ayaklanmalar; milliyetçi liderlerin sürgün edilmesi; gizli görüşmeler... neticesinde Mısır 1922'de Britanya'dan tek taraflı bağımsızlığını ilan etti. Böylece Mısır meşruti monarşi yönetimine geçti. Kavalalı Hanedanından Hıdiv Ahmed Fuad Paşa (1. Fuad) (1922-1936) Mısır kralı oldu. Böylece Mısır Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlaştı ama bu İngiltere'nin güdümünde ve denetiminde bağımsızlıktı (Işık, 2012: 362; Çağlayan: 2011; Marsot, 2007: 85; Güler, 2004: 74-75; Aboul-Enein, 2013: 1-22).

1922 yılında liberal bir anayasa ile göstermelik seçimler yapıldı. Zaglul Paşa'nın kurduğı Vafd partisi seçimleri kazandı ve Zaglul Paşa başbakan oldu. Kral Fuad'la sürekli çatışma yaşadı ve istifa etmek zorunda kaldı. İngilizler onun bir daha Başbakan olmaması için Kral'ı etkilediler (Marsot, 2007: 85). Bağımsızlık döneminde milliyetçi Vafd Partisi hem İngilizlerle hem de 1. Fuad'la mücadele etti. Bu arada 1928 yılında Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH) Hasan el-Benna liderliğinde başladı. Mısır halkının yoğun desteklediğı Vafd Partisi 1923-1930 arası tüm seçimleri kazandı. İngilizlerin etkisi altında ve Vafd'ın gücü karşısında 1. Fuad 1930'da parlamentoyu

²⁰ Kuruluşundaki adı Hizb Almani (Lâik Parti) dir. Arapça 'Vafd' sözcüğünün 'çokluk', 'cemaat' ve 'heyet/elçilik' gibi anlamları vardır.

feshetti, monarşik diktatörlük kurdu. İsmail Sıdkı'yi başbakanlığa atadı. Vafd'ın boykot ettiği Haziran 1931'deki seçimden güçlü bir çoğunlukla çıkan İsmail Sıdkı'nın kurduğu hükümet Eylül 1933'e değin görevde kaldı. İtalya'nın Habeşistan'a saldırıp ele geçirmesi ve İtalya ve Almanya'nın Arap milliyetçilerini İngiltere ve Fransa'ya karşı kışkırtmaları gibi olayların etkisiyle I. Fuad 1935 yılında 1923 anayasasını tekrar yürürlüğe koydu ve dört ay sonra da öldü. Yerine 16 yaşındaki oğlu I. Faruk geçti. 1936 seçimlerini Vafd Partisi ezici çoğunlukla kazandı. Vafd lideri başbakan Mustafa en-Nahhas Paşa (1876-1965), 1936'da İngilizlerle karşılıklı savunma ve ittifak antlaşması imzaladı. Mısır'ın tam bağımsızlığı yolunda ilk adım olan bu anlaşmanın 20 yıl geçerli olması planlanmıştır. Bu anlaşma, İngilizlerin 1882'den beri fiili olarak sürdürdükleri Mısır işgaline son vermek anlamına geliyordu. Anlaşma gereği Mısır iç işlerinde bağımsız olacak, ancak Britanya'nın Süveyş Kanalı üzerindeki egemenliği devam edecekti. 1937 Mayısında Mısır'da kapitülasyonlar kaldırıldı ve Mısır Milletler Cemiyeti'ne üye oldu (20. yüzyıl Siyasi Tarihi, 2014; Mısır Krallığı, 2013; Işık, 2012: 362; Çağlayan: 2011; Marsot, 2007: 85; Güler, 2004: 79).

Kral Faruk, II. Dünya Savaşı'nın başlarında İngilizlerin Mısır'daki üsleri kullanmasına ses çıkarmamakla beraber tarafsız kalmaya çalıştı. Ancak, Almanya'nın Mısır'a saldırma olasılığı karşısında Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya resmen savaş açtı. Vafd'ın Ocak 1950 seçimlerini kazanmasından sonra başbakan olan Mustafa en-Nahhas Paşa, İngilizlerle bir uzlaşmaya varamayınca Ekim 1951'de tek yanlı olarak savunma ve ittifak antlaşmasını bozdu. İngiliz karşıtı gösterileri kanal bölgesindeki birliklere yönelik gerilla saldırıları izledi. İngilizlerin Ocak 1952'de İsmailiye'de giriştiği askeri harekât Kahire'deki gösterileri daha da tırmandırdı. Bunlar arasında MKH'nin radikal eylemleri dikkat çekiyordu. Art arda gelen hükümet değişiklikleri de ülkeyi tam bir

siyasi bunalım içine soktu (20. yüzyıl Siyasi Tarihi, 2014; Mısır Krallığı, 2013; Işık, 2012: 362; Çağlayan: 2011; Marsot, 2007: 85 Güler, 2004: 80).

Mısır'da artan sosyo-ekonomik sorunlar yanında 1948'de 'İsrail'in Mısır'a komşu olarak kurulması' Arap milliyetçiliğini ve Vafd Partisini yükselişe geçirdi. 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır'ın yenilgisi bardağı taşıran son damla oldu ve ordu 1952'de yönetime el koydu (Hür Subaylar darbesi). Mısır'da 18 Haziran 1953'te Cumhuriyet ilan edildi (Baker, 1978: 29-32'den aktaran Örmeci, 2011).

Cumhuriyet Dönemi (1953-):

General Cemal Abdul Nasır

Dönemi (1952-1970): Mısır'da İngiliz aleyhtarı birçok genç 1 Şubat 1952'de İngiliz ordu birliklerine saldırdı. İngilizler olaydan Mısır polisini sorumlu tuttu; asker ve polis arasında çıkan çatışmada onlarca polis öldürüldü. Aynı anda İngilizler ait birçok işyeri yakıldı. Bu olay Mısır tarihinde *Kara Cuma* olarak bilinir. (Marsot,



Fotoğraf 4: General Cemal Abdül Nasır (1918-1970)

2007: 105).

Yükselen şiddet olaylarını gerekçe gösteren ordu 23 Temmuz 1952'de darbe yaptı. Böylece Mısır'ın iki bin yıllık işgali son bulmuş ve Mısır, tarihinde ilk defa bir Mısırlı tarafından yönetilmeye başlamıştır. Darbeyi yapan 'Hür Subaylar' 1936 yılında imzalanan Mısır-Britanya anlaşması sayesinde orduya girmiş olan sıradan halk

çocuklarıydı. Birçokları İslamcı, milliyetçi, sosyalist muhalif gruplara katılmıştı; örneğin Nasır ve halefi Sedat ve MKH kökeninden gelmekteydiler (Marsot, 2007: 107).

Darbeyi gerçekleştiren askerler, ilk olarak üç yıllık geçiş dönemini ilan ettiler. Daha sonra Devrimci Komuta Konseyi (DKK) eski anayasayı lağvetti ve darbeye meşruiyet veren geçici bir anayasa ilan etti. DKK monarşiyi kaldırdı. Hür Subayların lideri General Muhammed Necip ilk Cumhurbaşkanı oldu. Yarbay Cemal Abdul Nasır ise Başbakan ve İçişleri Bakanı oldu (Çağlayan, 2011: 198). ‘Hür Subaylar’ arasında süren iktidar çekişmesini Nasır kazandı ve 1954’te tam kontrolü ele geçirmiş ve Nasır 1956 yılında ülkenin ikinci Cumhurbaşkanı oldu. (Marsot, 2007:107).

Nasırcılık, “Mısır Devrimi’nin başlangıcını Temmuz 1952’ye öteleyerek, 1919’dan 1952’ye kadar geçen yılların tüm tarihini silip yok eden bir ideolojik söylem ortaya koymuştur (Amin, 2011). Nasır, sosyalist ekonomik görüşlerinin altında Arap milliyetçiliğinin güçlü isimlerinden biriydi. Onun iktidarı döneminde (1956-1970) Mısır, Yugoslavya ve Hindistan’la birlikte ‘Bağlantısızlar Hareketi’ni başlattı. Ancak, Avrupa’ya karşı Sovyet yanlısı siyaset yürütmek durumunda kaldı; 1956 yılında Süveyş Kanalı millileştirildi; 1958 yılında Mısır ile Suriye birleşti, 'Birleşik Arap Cumhuriyeti' adıyla tek devlet haline geldiler. Ancak bu birlik, Suriye’nin çekilmesiyle 1961’de dağıldı; İsrail 1967 yılında Altı Gün Savaşı’nda Arap ve Müslüman dünyanın tüm desteğine rağmen Mısır’ı ağır şekilde yendi (Örmeci, 2011; Ülke profili: Mısır, 2014).

Nasır, yükselen Arap milliyetçiliğinin (ve dünyada yükselen sosyalizm akımı) etkisiyle tüm Ortadoğu’da sevilen bir lider haline geldi. Ancak, Nasır döneminde beklenen demokratik gelişme sağlanamadı. Parlamento yürütmenin kontrolünde bir aygıt oldu ve rejimin meşruiyeti hukuksal, siyasal ekonomik temellerden çok Nasır’ın kişisel karizmasına dayandırılmak istendi. “İsrail’e ve Batı dünyasına diklenmesi sayesinde bir

Arap kahramanı haline gelen Abdül Nasır, Bandung Konferansı'na (1955) katılarak Yugoslavya devlet başkanı Josip Tito, Hindistan devlet başbakanı Jawaharlal Nehru ve Endonezya devlet başkanı Achmed Sukarno ile birlikte Batı ve Doğu bloklarına alternatif üçüncü dünyacı *Bağlantısızlar Hareketi*'nin (1961) önderleri arasında yer aldı". Nasır Sovyetler Birliği'nin desteğiyle 1956 yılında Süveyş Kanalı üzerindeki İngiliz hâkimiyetine son verdi, Süveyş'i millileştirdi. Bunun üzerine İsrail, Britanya ve Fransa Mısır'a saldırdılar. ABD ve Sovyetler Birliği saldırıyı kınadı. Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde bir ateşkes antlaşması imzalandı. BM Acil Müdahale Gücü duruma el koydu, İsrail işgal ettiği Sina Yarımadası'ndan çekilmek zorunda kaldı. Nasır, ülkesi işgale uğradığı halde, kendisini galip saydı. Bu onun Arap dünyasındaki kahraman imajını daha da güçlendirdi. Nasır, 1955'te kurulan (ABD güdümlü) Bağdat Paketi'na²¹ katılmayı reddetti ve katılan ülkelere muhalif oldu. Buna karşılık olarak 1958 yılında Mısır ve Suriye'yi 'Birleşik Arap Cumhuriyeti' adı altında birleştirdi. Birliğe Yemen de katıldı. Bu birleşimin altında Suriye ve Mısır'da yaygın tabanı olan milliyetçi/seküler Baas (yeniden doğuş) fikri yatar. Ancak Sovyet güdümlü bu birlik Suriye'nin çekilmesi nedeniyle üç yıl yaşayabildi (Örmeci, 2011; Marsot, 2007: 109-111; Güler, 2004: 139).

Nasır'ın Arapları birleştirme düşüncesi dış güçlerin de etkisiyle tam tersine Araplar arasında derin bölünmelere yol açmıştır. Özellikle gayri-Müslimler ve Arap olmayanlar, 'Birleşik Arap Cumhuriyeti'nde ötekileştiklerini hissetmiş ve bu birlikten rahatsız olmuşlar. Birlik dışındaki Arap ülkeleri ise (Lübnan, Suudi Arabistan, Ürdün vd.) Amerikan yanlısı siyaset izlemeye başlamışlar. Bu dönemde bölgedeki önemli olayların kronojisi şöyle: Lübnan ekonomisi çökünce Nasır yanlısı Hıristiyan ve Müslüman bir grup

²¹ CENTO (Central Treaty Organization - Merkezi Antlaşma Teşkilatı), önceki adı: Bağdat Paketi (1955-1958), Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık arasında, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da nüfuz kurmasını önlemeye yönelik olarak kurulan eski karşılıklı güvenlik ve savunma örgütü. (Cento, 2013).

iktidarı ele geçirmiştir. Irak'ta Baasçılara karşı gerçekleşen askeri darbe ile General Abdülkerim Kasım iktidara gelmiş ve Nasır karşıtı siyaset gütmüştür. Yemen'de Kraliyet karşıtı subayların başlattığı hareket ile ülke ikiye bölünmüş ve Kuzey Yemen Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu olayda Suudi Arabistan Kralı devrimcilere destek olmuştur; Nasır'ın gönderdiği askeri birlik bozguna uğramıştır. Araplar arasındaki bu çekişmeler 1967 Arap İsrail savaşına kadar sürmüştür (Marsot, 2007: 116-119; Güler, 2004: 148).

Nasır, Batı'da kendisine artan öfke nedeniyle Bağlantısızlar Hareketi'nden giderek Sovyet yanlılığına kaymak zorunda kaldı. Sovyetler Birliği'nin teknik ve mali yardımıyla geniş çaplı kalkınma hamlesi başlattı: çoğalan fabrikalar, barajlar ve köylüleri topraklandırma gibi atılımlar yanı sıra kadın haklarını genişletme ve eğitimi yaygınlaştırma gibi sosyal ve kültürel hayata dair önemli adımlar da attı. Mısır ekonomisi, millileştirme ve sanayileşme politikaları sonucunda gelişti, GSMH % 6 oranında büyüdü. Sosyalist eğilimli politikaları nedeniyle kendi burjuvazisi ile ters düşen Nasır'ın modernleşmeci, millici ancak otoriter rejimi, Batı'nın da sürekli kendisini hedef alan politikaları (ambargo) sonucu giderek zayıfladı. Nasır, İsrail karşıtı siyaseti nedeniyle silahlanmaya geniş kaynaklar ayırdı. Bu ekonomik sorunları daha da ağırlaştırdı ve nihayet Mısır'ın İsrail'le yaptığı savaşta bozguna uğraması ekonomiye tam bir darbe vurdu (Örmeci, 2011; Güler, 2004: 147; Marsot, 2007:118-125). Nasır'ın Sovyet yanlısı siyaseti ABD'nin Ortadoğu'ya nüfuz etmesinin önemli bir nedenidir. Bunun somut örneği, ABD'nin desteğini alan İsrail'in 1967 yılında Altı Gün Savaşı'nda Arap ve Müslüman dünyanın tüm desteğine rağmen Mısır'ı ağır şekilde yenmesidir. Bu olay özelde Nasır'ın karizmasının genelde Arap milliyetçiliği ve arka planında Sovyet gücünün yıpranmasına yol açmıştır.

On yıl gibi kısa zamanda (1955–1965), Nasırcı projenin tüm ilerici potansiyelini kaybetmesinin önemli nedeni, ABD'nin öncülük ettiği emperyalizmin,

bölgedeki aktörü olan İsrail'i mobilize ederek hareketi kırdırmasıdır. 1967 yenilgisi, yarım yüzyıl boyunca sürmüş dalganın sonunu getirmiştir. Hareketin geri çekilişi, Nasır'ın başka katmanların yanı sıra (1970'te Nasır'ın ölümü öncesi ve sonrası kısa bir süre sahneye çıkan) öğrenci hareketinin çağrıda bulunduğu radikalleşme yerine sağa (kapitalizme) ödünler verme yolunu seçmesine yol açmıştır (Amin, 2011).

Nasır'ın 1970'te kalp krizinden ölmesi üzerine yerine Hür Subaylardan Enver Sedat geçti. (Ülke profili: Mısır, 2014; Örmeci, 2011). Nasır döneminde halk şimdiye kadar olmadığı kadar ülkesine ve yönetimine bağlı kalmıştır. Bu yüzden her şeye rağmen ölümü birçok Araplar için acı verici olmuş ve hala da Nasır hayranlığı devam etmektedir (Marsot, 2007: 128).

Enver Sedat Dönemi (1970-



Fotoğraf 5: Muhammed Enver Sedat (1918-1981)

1981): Nasır'ın yardımcısı olarak görev yapan Enver Sedat da rakiplerini bertaraf ederek iktidara geçmiştir. (Marsot, 2007: 130). Nasır'ın finosu olarak bilinen Sedat hafife alınmayacağını hemen göstermiş ve 1971 yılında hükümette ve Arap Sosyal Birliği'ndeki rakiplerini temizledi (Cleveland, 2004: 416). Sedat'ın izlediği politika genel olarak Nasır çizgisinden kopuş olarak görülebilir. Özellikle İsrail'e karşı ABD ile ittifak kurmaya sıcak bakmış ve Mısır'da kapitalistleşme ve dolayısıyla liberalleşmenin yolunu açmıştır (Cleveland, 2004: 415; Marsot, 2007: 134).

Enver Sedat iktidarının ilk yıllarında Hafız Esad (Suriye Devlet Başkanı), Hüseyin (Ürdün Kralı) ile birlikte İsrail'e saldırı kararı almıştır. Mısır ve Suriye kuvvetleri eş zamanlı olarak İsrail'e saldırmış ve İsrail'i bozguna uğratmıştır. Savaş sonunda İsrail tam bir bozguna uğramasa da, en azından yenilmezlik efsanesine son bulmuştur (Marsot, 2007: 132). Amacı İsrail'in yenilmezliğine son vermek ve ABD'nin artık İsrail'i dizginleyen bir tutum içerisine girmesini sağlamak olmuştur (Cleveland, 2004: 416).

Savaş ve dış borçlar Mısırlıları iyice yoksullaştırınca Enver Sedat, çıkış yolu arayışı çerçevesinde Kudüs'e gidip Başbakan Begin ile görüşmüştür. Bu görüşme, ABD arabuluculuğunda 'Camp David' antlaşmasına kadar uzanmıştır. Sedat, bu antlaşmayı, hem Mısırlıların barışa ve refaha kavuşması için hem de İsrail ile sonu gelmez savaşlar silsilesinin bitmesi için zorunlu görüyordu. Arap Birliği, bu barış antlaşmasına ilk başta tepki vermediği halde, Mısır'ın Sina'yı geri almaktan başka önemli bir anlamı olmadığına kanaat getirince Mısır'ı Birlik'ten çıkartmıştır (Marsot, 2007: 134-135).

Mısır'da iktidar-muhalefet gerginliğinin arttığı, 1981 yılında, Mısır'ın bağımsızlığının kutlandığı tören sırasında Enver Sedat silahlı saldırıya uğrayarak öldürüldü (Marsot, 2007: 137). Sedat, kimi çevrelerde 'Nasır'ın finosu' olarak anılır ve doğrusu orta ve dar gelirlilerin pek saygısını kazanamamıştır. Buna rağmen, Mısır siyasi tarihinde izi olan bir kişiliktir (Cleveland, 2004: 416).



Hüsni Mübarek Dönemi (1981-2011) ve Son Gelişmeler: Hüsni Mübarek Sedat suikastında Hava Kuvvetleri komutanıydı; Sedat'ın yanında oturuyordu ve olaydan yaralı kurtuldu. Hüsni Mübarek 1981 yılında Mısır'ın devlet başkanı oldu.

Mübarek'in 30 yıllık iktidarı görece istikrar dönemidir. Siyasal partilerin ve sivil toplum örgütlerinin örgütlenme özgürlükleri görece sağlanmış, siyasal tutuklular serbest bırakılmış, yargının yürütmeyi denetleme yetkileri arttırılmış, basın ve ifade özgürlüğünde görece gelişme sağlanmıştır. Ancak her şeye rağmen bu dönemde de siyasal liberalleşme tam anlamıyla sağlanamamıştır. Merkezi devletin aşkın gücü Mübarek döneminde de devam ettirilmiş ve siyasal özgürlüklerden çok bireysel özgürlükler (merkezi otoriteyi tehdit etmeyecek şekilde) geliştirilmiştir (Örmeci, 2011; Hür, 2011; Kılavuz vd, 2012: 35).

Dış politikada ise Sedat iktidarında ABD ve İsrail'le geliştirilen olumlu ilişkiler devam ettirilmiş ve İsrail-Filistin sorununda halkın tepkisine rağmen Nasır döneminin radikal söylemine dönülmemiştir. “1991 yılında Birinci Körfez Savaşı’nda Kuveyt’i işgal eden Irak’a karşı ABD’ye destek veren Mübarek, karşılığında ülkesinde giderek artan ekonomik sorunları biraz olsun hafifletmesini sağlayan hibe ve kredilerle Batı tarafından ödüllendirilmiştir. Arap dünyasıyla da zaman içerisinde ilişkileri düzelteren Mübarek, 1989’da Mısır’ın yeniden Arap Ligi’ne kabul edilmesini sağlamıştır” (Örmeci, 2011; Hür, 2011; Kılavuz vd, 2012: 35).



Fotoğraf 7: Muhammed Mursi (1951-)

30 yıllık Mübarek rejiminde görece ‘gelişme’ sağlanmışsa da istendik demokratik ve kalkınmış refah toplumu sağlanamamıştır. 2011’in ilk haftalarında Tunus’ta yaşanan Yasemin Devrimi’nin ardından Mısır’da patlak veren büyük olaylar sonucu Mübarek rejimi son buldu. Mübarek yeni bir hükümet ilan ederek ve halka yönelik bazı vaatlerle koltuğunu korumaya çalışırken, Twitter,

Facebook gibi sosyal medya siteleri üzerinden örgütlenen ve gençlerin yoğun katılımının gözlemlendiği kitlesel gösterilerde yüz binlerce insanın kararlı tutumu Mübarek'i koltuğundan etti (Örmeci, 2011).

Batı'da müttefikleri olan Mübarek rejiminin neredeyse hiç destek görmemesi nedeniyle Mısır Arap Baharı'nda Batı'nın da parmağı olabileceği düşüncesini birçoklarında uyandırdı. Mısır Arap Baharı sürecinde Mübarek sonrası dönem için uluslararası basında eski Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu başkanı ve Nobel Barış Ödülü sahibi Muhammed El Baradei'nin sistemli bir şekilde parlatılması ve Müslüman Kardeşler'in de desteğini alması bu noktada komplo teorilerini güçlendirmektedir (Örmeci, 2011).

Mübarek yönetiminin devrilmesinin ardından; seçmenin %52'sinin katıldığı, 30 Haziran 2012 tarihli seçimde; Müslüman Kardeşler'in (Özgürlük ve Adalet Partisi'nin) adayı Muhammed Mursi (%52), eski sisteme yakınlığıyla bilinen bağımsız aday Ahmet Şefik'i (%48) geride bırakarak Cumhurbaşkanı seçildi. Mursi, iktidarının birinci yılında (3 Temmuz 2013) askeri darbeye devrildi. Yerine Adli Mansur getirildi (Ülke profili: Mısır, 2014).

Askeri darbenin ardından darbe yönetiminin kontrolünde yeni bir anayasa hazırlandı. 14-15 Ocak 2014 tarihinde seçmenin %38'inin katıldığı referandumda onaylanarak yürürlüğe girdi. 26-27 Mayıs 2014'de Cumhurbaşkanlığı Seçimi yapıldı. Seçmenin %47'sinin katıldığı seçimde geçerli oyların %97'sini alan Abdel Fettah el-Sisi yeni devlet başkanı oldu (Ülke profili: Mısır, 2014; Haber: Tahrir'de Sisi'nin Zafer Kutlaması, 2014).



Fotoğraf 8: Abdel Fettah el-Sisi (1954-)

Mısır Ekonomisi:

Modernlik ve kapitalizm Avrupa’da doğdu (Hardt ve Negri, 2001:109). Modern Avrupa zaman içerisinde Asya, Amerika ve Afrika’yı sömürgeleştirdi. Bu sömürgelerden birisi Mısır’dır. 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun imzaladığı anlaşmalar çerçevesinde uyguladığı kapitülasyonlar ve ‘açık kapı’ politikasıyla da ekonomisi dışa bağımlı şekilde gelişmiştir (Tür, 2009: 184). Britanya 18. ve 19. Yüzyılda Asya ve Afrika’nın bazı bölgelerinde sömürgeleştirme faaliyetlerine başlamıştır (Arighi, 2000). İngilizler, Napolyon’un Mısır’ı işgalinden hemen sonrasında 1802 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun işbirliği ile Mısır’ı Fransızlardan almış ve işgal etmiştir. İngiltere, kolonizasyon sistemi kapsamında Mısır’da modernleşme faaliyetlerine girişmiştir. Modernleşme faaliyetleri, Osmanlı Valisi Mehmet Ali Paşa döneminde başlamıştır. Mısır, Mehmet Ali Paşa’nın reformlarının sonucu olarak 19. yüzyıl sonlarında Ortadoğu’nun en zengin merkezlerinden birisi haline gelmiştir. Tarımsal üretim, özellikle pamuk üretiminin 1880’den itibaren yaygınlaşmasıyla artmıştır. İngilizlerin de desteğiyle 1880-1914 arası pamuk üretimi iki buçuk kat artarak 3 milyon kantardan 27,5 milyon kantara ulaşmıştır (Tür, 2009: 184). Bu modernleşme faaliyetlerinin sonucu olarak Mısır, 1850’lerden bu yana dış pazara açık bir konuma gelmiştir. Fakat ülkenin ekonomisinin gelişimi ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda değil, emperyalist ülkelerin ihtiyaçlarını göre şekillenmiştir. Örneğin ulaşım sektöründe bile bu amaçla raylı sistem kurulmuştur (Erkilet, 2004: 222).

20. yüzyılın başında ülkede geniş toprakların büyük bir çoğunluğu (%45) özel ve yabancı kişilerin elinde olmuştur. Mısır 1922’de bağımsızlığını kazanmış olsa da ülke siyasetinde ve ekonomisinde Britanya ve Batılı devletlerin etkisi sürmeye devam etmiştir. Ekonomide liberalleşme ve dışa açılma yoksulluğu derinleştirmiştir. 1920’de Bank Mısır’ın kurulmasının ardından yerel sanayiye geliştirecek ve yerel yatırımcılara yatırım

olanakları sağlayacak kaynaklar sunulmaya başlanmıştır. Mısır'ı, Mısır'ın kaynaklarıyla geliştirme ve kalkındırma fikri ülkede güç kazanmıştır. Bu çerçevede 1930'larda güçlenen 'Mısırlaştırma' politikasıyla beraber milli bir sanayi, finans ve ticaret burjuvazisi oluşmaya başlamış.1946-48 arasında kurulan şirketlerin %84'ü Mısırlılar tarafından kurulmuştur. Ancak ekonomide yabancıların etkisi azalmış olsa da sınıfsal olarak zenginliğin Mısır'ın geneline yayıldığını söylemek mümkün değildir ve Hür Subaylar Darbesi'ne (HSD) kadarda bu durum böyle devam etmiştir. Önemli bir oranda İngiliz, Fransız, ABD ve diğer yabancı şirketlerin ağırlığı olan Mısır'da devletin ekonomide ağırlığı %13 civarındadır. Bu anlamda bu 'yerli' burjuvanın ne derece yerli, Mısırlı kapitalin ne derece Mısır'ın çıkarlarına hizmet ettiği özellikle Cemal Abdul Nasır'ın başa gelmesiyle daha çok sorgulanacaktır (Tür, 2009: 184-186).

1952'deki Hür Subaylar Darbesi, 2000 yıllık tarihinde Mısır'ı gerçek anlamda bağımsızlığına kavuşturmuştur. Mısır'da tam bağımsız Cumhuriyet kurulmuştur. 1954'te yönetimi tamamen ele geçiren Nasır (Sönmez, 2009: 495), iktidarının ilk yıllarında ABD ve Sovyetler Birliği kutuplaşmasında denge politikası izlemiştir. Fakat 1956 yılında yaşanan Süveyş Kanalı krizi sonrasında Nasır'ın ABD'den beklediği krediyi alamaması sonucunda Mısır'ın başta ABD olmak üzere, İsrail, Fransa ve İngiltere ile arası açılmıştır. Bu durumun etkisiyle zaten Mısır milliyetçisi olan Nasır kamu sektörünü güçlendirme yolunu seçmiş ve yabancı şirketler (İngiliz ve Fransız) kamulaştırılmıştır. Bu durum zorunlu bir tercihtir, zira Nasır'ın amacı eski rejimin destekçilerini ortadan kaldırmaktır (Tibi, 1998; Mitchell, 2001; Marsot, 2007; Amin, 2011).

1952-56 arası Mısır'da kamu sektörünün büyümesi desteklenmişse de bu genelde özel sektöre karşı değil, onun yetişemediği sektörlerle yatırım şeklinde olmuştur. Durum böyle olmasına rağmen özel sektör, yani 'aristokrat burjuvazi' gücün Hür

Subayların eline geçmesini endişeyle izlemiştir. Özellikle 1952 Toprak Reformu bu çerçevede önemlidir. Toprak reformu özel toprak mülkiyetini 200 feddanla sınırlandırmakta ve bu miktar üzerindeki toprağı topraksız köylülere dağıtmayı öngörmekteydi (Tür, 2009:186). Nasır'ın sosyalist modele benzeyen toprak reformu, genellikle toprak sahipleri yerine devlet egemenliği anlamına gelmiştir (Erkilet, 2004:227).

Nasır önderliğindeki Mısır hükümetleri 1957 yılında beş-yıllık sanayi planlarını yürürlüğe sokmuş, 1960 sonrasında ise tüm ekonomiyi beş-yıllık planlarla yönetmeye başlamıştır. Özel sektörün rejimle ilgili kaygıları özel mülkiyet altında olan Mısır Grubu'nun ve Bank Mısır'ın devlet eline geçmesiyle birlikte iyice artmıştır. 1961 yılı 'sosyalist kararlarıyla' hemen hemen tüm büyük ölçekli sanayi, bankacılık, sigorta, yabancı ticaret şirketleri, pek çok otel ve büyük mağaza millileştirilmiş ve bunun sonucunda da bu döneme dek korunmaya çalışılan devlet-özel sektör ilişkisi kesilmiştir. Nasır yönetimi eski varlıklı sınıfların yani büyük toprak sahiplerinin, monarşi bürokrasisinin ve aristokratlarının pahasına, bu küçük grubun elinde toplanan büyük zenginliğin Mısır'ın 'gerçek sahiplerine' dağıtıldığı, tam bağımsız, milliyetçi bir kalkınma modeli doğrultusunda kurgulanan politikaları uygulamaya başlamıştır. Devletin tüm ekonomik faaliyeti eline aldığı 1961 sonrasında Mısır klasik bir ithal-ikameci kalkınma modeli izlemeye başlamıştır (Tür, 2009: 187). Nasır döneminde 'sosyalizm' soslu 'devlet kapitalizmi' uygulanmıştır.

Nasır, Aswan Barajı gibi dev projelerle ülkesinin modernizasyonunu Batılı güçlerden bağımsız şekilde gerçekleştirmek istemiştir (Diriöz, 2012: 86). Ayrıca Nasır'ın iki süper güç arasında Bağlantısızlar Hareketini (1961) tercih etmesi, Mısır'ın Mehmet Ali Paşa'dan sonra çevre ülkesi olmaktan kurtulabilmenin ikinci deneme olarak değerlendirilebilir.

Nasır döneminde, tam bağımsız ve eşitlikçi Mısır ideali adına yürütülen ekonomi politikaların sonraki yıllarda yüzünü gösterecek olan siyasal sonuçları olmuştur: Bu ‘siyasal İslam’dır. Samir Amin’in değerlendirmesine göre, Nasırcılık tamamen şu formülasyona yöneldi: Kararlı bir antiemperyalist enternasyonal duruş (pan-Arap ve pan-Afrika hareketleri ile bağlantılı şekilde) ve bir miktar ilerici (ama “sosyalist” olmayan) toplumsal reform. Her şey tepeden inme bir şekilde hayata geçirildi; yalnızca “demokrasisi” değil (halk yığınlarının kendileri tarafından ve kendileri için örgütlenmesine yönelik hiçbir hak tanınmadı), aynı zamanda her türden politik yaşamı “feshederek”. Bu, böylelikle oluşturulmuş olan boşluğu doldurması için siyasal İslam’a yapılmış bir davet anlamına gelmiştir (Amin, 2011).

Nasır’dan sonra iktidara gelen Sedat, Nasır’ın aksine ABD ve Batı ile sıcak ilişkiler geliştirerek Batıya ve dolayısıyla ekonomik liberalizme açılmayı tercih etmiştir. Nasır’ın devlet kapitalizmini terk etme politikası yürütmüştür (Kılıç, 2012: 17). Başkan Sedat’ın 1974 Mayıs ayında onaylanan reform paketinde alınan kararlar özetle şöyle idi: “Öncelikle Mısır 2000 yılına kadar modernleşecek, bunun için ‘yeniden inşa savaşına’ girecektir. Bu modernleşmenin temelinde ekonomik büyüme vardır ve bu da dışarıdan yatırım almadan gerçekleşemez” (Tür, 2009: 190). Bu durumda ekonomi dışarıya açık hale getirilmiştir. Aslında bu durum Bağımlılık Teorisi’nin üzerinde durduğu kalkınma tuzağı anlamına geliyordu. Ülkenin devlet yatırımları özelleştiriliyor, bunlar çokça yabancı sermayenin eline geçiyor; karlar Batı’ya akıyordu. Ve yine, dış borçlanma yoluyla ülkenin kaynakları ucuz bir şekilde Batı’ya akıyor ve yine ülke Batı mamul maddelerinin pazarı haline geliyordu. Bu bağlamda Batı’dan dayatılan “kalkınma” politikaları, emperyalizme eşitsiz bağımlılığı derinleştirmekten başka bir işe yaramıyorlardı (Âmin, 2005; Frank, 2003; Wallerstein, 2000).

Hüsni Mübarek, 1981'de Enver Sedat'ın suikast sonucu öldürülmesiyle iktidara geldi. Mübarek rejimi de ekonomik liberal politikaları devam ettirdi. Nasır yönetiminde Mısır'ın ekonomisi büyük ölçüde devlet kontrolü altındaydı. Sedat ve Mübarek dönemlerinde ekonomik özelleştirme (neoliberal) politikaları, Mısır'ın dış dünyaya bağımlılığını artırmıştır. Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'ndan alınan krediler ülkenin borç yükünü artırırken özellikle küçük ve orta ölçek ekonomide zarara neden olmuştur. Sürekli artan fiyatlar halkın alım gücünü düşürmüştür. Eğitilmiş kitle bile işsizlik sorunuyla yüzleşmiştir. 2000'ler boyunca çok yüksek oranda seyreden işsizliğin Mısır'da 2011 yılında gerçekleşen ayaklanmanın en önemli nedeni olduğu söylenmektedir. (Tıgılı, 2011: 8; Ülke profili: Mısır, 2014; Kılıç, 2012: 17). Mısır'da resmi yoksulluk oranı %26,3'dür. Resmi işsizlik oranı ise %13,4'tür (20. yüzyıl Siyasi Tarihi, 2014).

Mısır'da özel sektörün yeterli yeni iş alanları yaratamaması, artan işgücünün devlette istihdamını beraberinde getirmektedir. Her yıl yaklaşık 500 bin kişi işgücüne katılmaktadır. Bu işgücünün büyük bir bölümü kamuda istihdam edilmeye çalışılmaktadır. Ama bu ise giderek şişen yurtiçi açıklara önemli miktarda katkıda bulunmaktadır. Mısır ekonomisinin yoğun biçimde ithalata bağlı kalması ödemeler dengesi problemini kronik hale getirmektedir (Zengingönül, 2005: 97). Dünya Bankası tarafından yıllarca övgü ile karşılanan sözde yüksek ekonomik büyüme oranlarının hiçbir anlamı yoktur. Mısır'ın büyümesi son derece kırılgandır dahası, böyle bir büyüme yanında eşitsizlikte dayanılmaz bir yükseliş ve ülke gençliğinin çoğunluğunu etkisi altına alan bir işsizlik getirmiştir. Bu durum patlama riski demektir. Bu patlamada patlama gerçekleşti (Amin, 2011).

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik krizde yükselen gıda ve emtia fiyatları Mısır ekonomisini enflasyon baskısına sokmuş ve gelir dağılımını daha da bozmuştur. 2005-2008 döneminde yıllık ortalama %7'lik büyüme kaydeden Mısır ekonomisi, 2009-

2010'da %5, 2011'de %1.8, 2012'de % 2.2 ve 2013'de de %2.3 oranında büyüyerek 255 milyar \$ ekonomik büyüklüğe ulaşabilmiştir. Büyüme oranının 2014 yılında da mevcut düşük seviyesini sürdüreceği öngörülmektedir. Mısır, petrol ve doğalgaz ihracatı yapıyor. Ancak Libya'yla karşılaştırıldığında petrol rezervleri oldukça sınırlıdır. Ham petrol kaynaklarının 4,6 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir. Ülkenin milli gelirinin % 10'unu petrol sanayi oluşturmaktadır. Mısır'ın toplam ihracatının yaklaşık % 40'ını petrol ve ürünleri ile doğal gaz oluşturmaktadır (Sarıkaya, 2013: 3). Mısır ekonomisinde turizm (piramitler vd.) oldukça önemli ancak Mısır'daki iç karışıklık, bu sektöre de büyük darbe vurdu (Ülke profili: Mısır 2014). Akdeniz'i Hint Okyanusu'yla birleştiren Süveyş Kanalı, Mısır hükümeti için önemli bir gelir kaynağı olsa da ülkede yoğun bir sanayileşmeye ihtiyaç duyuluyor (Ülke profili: Mısır, 2014). Mısır'daki mevcut siyasal istikrarsızlık ortamı, ekonomik alandaki sorunları arttırmakta, bu çerçevede, hızla azalan döviz rezervleri ve dış ödemeler dengesinde sorunlar öne çıkmaktadır. 2011 olayları sonrasında yapılan analizlerden, ülkenin kriz döneminde 30 milyar \$ civarında ekonomik kayba uğradığı tahmin edilmektedir (Mısır'ın Ekonomisi, 2014).

Öteki çevre ülkelerin pek çoğunda olduğu gibi Mısır silahlı kuvvetleri (ordu) ekonominin önemli bir aktörü konumundadır. Ekonomik gelişme açısından 'girişimcinin' kim olduğunun önemsiz görülebilir. Ancak bölüşüm adaletsizliğinin olduğu ülkede askerlerin artan refahı milyonlarca yoksulu ciddi rahatsız ediyor. Magd'a (Birer, 2013) göre, Amerikan emperyalizminin ülkedeki kontrolü büyük oranda ordu aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Mısır ordusu, ABD'den silah ve para yardımı aldığı gibi, ülkedeki en büyük sermaye yatırımcılarından da birisidir²². Ekonomide ordunun rolü halen Mısır

²² Mısır Ordusu ABD'den yılda 1300 milyon dolar alarak hibelerin aslan payını almaktadır. İki ülke arasındaki yıllar boyu süren yoğun askeri işbirliği yanında, taahhütler ve önemli bağlar var. Ordu ekonominin içinde ve GSYİH'nın % 20-30 kadarını kontrol ediyor (Abascal, 2013: 86).

ekonomi-politiğinde en büyük tabulardan birisidir. Son 30 yıldır ordu, büyük ekonomik yatırımlarını gizlemekte ve bu konuda şeffaflıktan kaçınmakta ısrar ediyor. Tahminlere göre Mısır ordusunun ekonomideki payı %25-40 arasında bir orana sahiptir. 2007 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşmasının da etkisiyle Türkiye ve Mısır arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler gelişmektedir ama düşük düzeydedir. 2013 yılında Mısır-Türkiye ticareti 4,8 milyar \$ düzeyinde gerçekleşmiştir (Mısır'ın Ekonomisi,, 2014). Mısır ekonomisine ait bu veriler, Mısır'ın kronik 'çevre ülkesi' yapısının devam ettiğini göstermektedir.

Mısır'ın Demografik ve Kültürel Yapısı:

Mısır toplumu temelde iki farklı etnik topluluktan oluşmaktadır: Araplar ve Kıptiler. İki topluluk da homojen yapıda olup Nübye, Beja, Çerkez ve Berberi toplulukların iç içe geçmesi sonucu oluşmuşlardır. Ayrıca tarımla uğraşan "Fellah" diye ayrı bir topluluk da bulunmaktadır. Yönetim aygıtında etkili olan grup Araplardır. Araplar kendilerini diğer topluluklardan daha ayrıcalıklı görürler ve diğer etnik topluluklar üzerinde kültürel nüfuz sağlamışlardır. Müslümanların büyük bir bölümü Sünni ve Şafii mezhebine mensuptur. Kıptiler ise Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebine bağlıdır. Hıristiyanlar genelde Kahire ve İskenderiye gibi büyük şehirlerde yaşarlar. Mısır'da Şehirliler ve köylüler arasında derin uçurum vardır. Şehirlilerin eğitim düzeyi yüksektir, genelde orta sınıf tabakayı oluştururlar. Köylüler ise geleneksel göçebe bedevi hayatı sürmektedir (Abouzahir, 2009 ve Guirguis, 2009'dan aktaran Tığlı, 2011: 7-8).

Mısır'da okur-yazar oranı % 71'dir (2005). Okuma-yazma oranı kadınlarda %47, erkekler %68'dir. Okuma yazma oranının düşük olmasının nedeni kırsal kesimlere hala yaygın eğitimin götürülemeyişidir. Nil kenarı dışındaki yerleşim bölgelerinde göçebe nüfus etkin olduğu için bu bölgelere kalıcı okullar yapılmamıştır. Son yıllarda 'eğitim

düzeyi ile kalkınma arasındaki doğrusal ilişkinin' bilincine varılmış ve eğitim seferberliği başlatılmıştır. Buna rağmen henüz istedik başarı elde edilememiştir. Kalabalık sınıflar, birçok okulda öğretmenlerin yetersiz oluşu gibi sorunlar devam etmektedir (Clark, 2004 ve Abouzahir, 2009'dan aktaran Tıǧlı, 2011: 8).

Mısır'da Siyasal İslam'ın Yükselişi:

Osmanlı İmparatorluğu gerilemesi sonucunda hem ekonomik hem de siyasi olarak zayıflayan Mısır, İngilizlerin Fransızları (1801) Mısır'dan uzaklaştırmasından bu yana emperyalizmin kısıkcı altında olmuştur. Dolayısıyla bağımlılık ilişkisinin derinleşmesi sonucunda Mısır ekonomisi yabancı şirketler, Ordu ve bir avuç yerli işbirlikçinin elinde olmuştur. Orta sınıfın da yok denecek kadar az olması, halkın büyük bir kısmında derin bir yoksulluk meydana getirmiştir. Emperyalizm işgali ve devamında 1921 anayasası liberal- seküler yönetim anlayışının başarısız olması ülkede siyasal İslam'ın yükselmesine neden olmuştur. Mısır'da siyasal İslam'ın ortaya çıkmasında ve ideolojik bir kimliğe bürünmesinde reformcu bir anlayış geliştiren Cemalettin Afgani ve Muhammed Abduh gibi iki önemli düşünür vardır (Zubaida, 1994: 85; Marsot, 2007; Çağlayan, 2011). Siyasal İslam, 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük oranda kabul gören Avrupa modeli ulus devletin doğuş sürecinde, hanedanın yozlaşmış politikasının dininin²³ (resmi İslam anlayışının) sonucu olarak yükselişe geçmiştir (Zubaida, 1994: 80). Mısır'da modernleşme deneyimlerinin getirdiği başarısızlığın (ekonomik ve siyasi olarak) yarattığı hayal kırıklığı ve oluşan yönetim boşluğu MKH gibi İslami hareketlerin ortaya çıkmasına

²³ Mısır'ın İngiliz ve Fransız işgali altında olmasının sonrasında ülkenin kaderini emperyalizmin insafına bırakan Mehmet Ali Paşa'nın halefleri Mısır'ı emperyalizme kökten bağlı bir ülke haline getirdiler. Mısır Böylece 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başında askeri ekonomik ve siyasi olarak emperyalizmin kontrolüne girdi. Bu durum ülkenin kentleşmesine, tarımda önemli ölçüde kapatılma ilişkilerin girmesi ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak bir takım köklü değişikliklere yol açtı. Okur-yazarlığın düşük olması, yabancı etkisinin ülkede artması ve özgürlük vaat eden Avrupa ideallerinin karşısında hanedan yönetiminin totaliter anlayışı halkta kırınlıklar yarattı ve yoksullaşmış kamuyu politikleştirdi. İşte Mısır'da İslamiyeti siyasallaştıran budur (Zubaida, 1994: 86).

zemin hazırlamıştır. Bu durum Mısır'da siyasal İslam'ın yükselişi için **ilk kırılma noktasıdır**.

Cemal Abdül Nasır'ın seküler, otoriter ve nasyonel sosyalizm yönetim anlayışı başlangıçta halkta heyecanla karşılanmıştır. Ama 1967 Arap İsrail Savaşı'ı sonucunda Mısır'ın yenilmesi Nasır'ın yarattığı iyimserlik havasına bir darbe vurmuştur. Nasır'ın ölümünden sonra hayal kırıklığı yaşayan Mısırlı genç Araplar İslamcı çizgiye kaymaya başladılar (Çağlayan, 2011; Amin, 2011). Bu durum Mısır'da siyasal İslam'ın yükselişi için **ikinci kırılma noktası** olmuştur. 1970'lerde ABD projesi olan 'Yeşil Kuşak Projesi' radikal İslamcılarının yükselişe geçmesine neden olmuştur. Bu durum şiddette mesafeli olarak bilinene MKH içinde bile çatışmaya yol açmıştır. MKH içinde başlayan çatışma Ortadoğu'da olduğu gibi Mısır'da iki tür siyasal İslam anlayış gerçeğinin olduğunu göstermektedir. **Birincisi** MKH gibi modern devlete referans veren söylem ve pratikleri olan hareketler (Zubaida, 1994: 81), **ikinci** kanat şiddet yanlısı radikal bir İslam anlayışı devam etmektedir. Bu iki kanat, seküler, liberal kesimlerle olduğu kadar kendi aralarında da çatışma halindedirler. İki kanatta 20. Yüzyıl sonuna kadar varlığını sürdürse de, özellikle MKH kendi bünyesinde Batı ve modern değer yargıları ile çatışmanın dozunu düşük tutmayı başardı.

Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH):



'Müslüman Kardeşler Hareketi' (MKH) Arap dünyasında köklü geçmişi olan etkili bir İslami harekettir ve Sünni İslam içinde en meşhur fundamentalist harekettir (Zubaida, 1994: 91). Birçok Arap ülkesinde geniş tabanı olan siyasi muhalif örgüt olarak tanınır. Mısır'da 1928 yılında İslam âlimi ve öğretmen olan Hasan el-Benna

Fotoğraf 9: Hasan El Benna (1906-1949)

tarafından temelleri atılan ve Abduh, Afgani, Rıza ve Rida'nın düşüncelerinden etkilenen popülist bir çağrıyla amaçlayan toplumsal hareket olarak doğmuştur (2014, Zubaida, 1994: 91).

Müslüman Kardeşlerin kuruluşu İngiliz işgalinin en hararetli yıllarına denk gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı bitmişti ve Mısırlılar artık İngilizlerden bağımsızlık beklemiştir. Beklentileri doğrultusunda adım atarak Zağlul Paşa'nın önderliğinde Paris Barış Konferansına bir heyet oluşturup Mısır'ın bağımsızlığını talep etmek amaçlamışlar. İngilizler, karşı atak yaparak Zağlul Paşayı tutuklatmışlar. Daha sonra Mısırlı yurtseverler ayaklanmalar başlatmışlar. Fakat İngilizler bu temsil heyetini bağımsızlık isteğini destekleyen gösterileri durdurabilmek için tutuklamıştır. Bu durum daha çok birçok gösteri ve grevlerin fitilini ateşlemiş (Işık, 2012:362).

Modernleşme deneyimini işgal ile aynı anda yaşayan Arap halkları, yaşanan bu olaylar karşısında milliyetçi refleks göstermiştir. Böylece Arap milliyetçiliği Mısırla başlayan ve diğer İslam ülkelerine yayılan popüler bir düşünce akımı haline gelmiştir. İngilizlerin Mısır petrollerine el koyması ve Mısır refahına el koyması yoksul Mısırlı yurtseverlerin örgütlenmesine neden olmuştur. Milliyetçi Arap gençleri, sultan iken kral olanların, egemen iken işbirlikçiliğe dönenlerin aczini gördükçe içlerine sindirememişler ve isyanlar çıkarmışlardır (Çağlayan: 2011). Bu dönem aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin de doruğa çıktığı yıllardı ve milliyetçi Vafd partisinin lideri Zağlul dönemin simge ismi oldu.

1922 yılında liberal bir anayasa oluşturuldu ve göstermelik seçimler yapıldı. Zağlul'un yönetiminde Vafd partisi seçimleri kazandı ve Zağlul başbakan oldu. Kral Faruk'la sürekli bir çatışma yaşadı ve istifa etmek zorunda kaldı. İngilizler onun bir daha Başbakan olmasına izin vermediler ve Kral Faruk Meclisi dağıttı (Marsot, 2007: 85).

Mısır'ın bağımsızlığını kazanmasında etkili olan 'milliyetçi-seküler' Vafd Partisi'nin kurucusu Zağlul Paşa'nın öldüğü yıllarda (1927) ekonomik depresyon baş gösterdi; kıtlık yaşandı ve halkın %70'i (özellikle fellahlar) bu durumdan etkilendi. Mısır halkı Kral Fuad'a, hem kötü koşullarından dolayı hem de İngiliz sömürgeciliğine boyun eğdiği için kızgındı. Vafd Partisi öncülüğünde çeşitli gösteri ve ayaklanmalar bu kızgınlığı ifade ediliyordu. MKH'nin kurucusu Hasan el-Benna (1906-1949), henüz 13 yaşındayken bu eylemlere katılmıştır (Marsot, 2007: 90; Çağlayan: 2010, 165). Bu bilgiler MKH'nin iç ve dış dinamikleriyle ekonomik ve siyasi kriz ortamının ürünü olduğunu gösteriyor.

1928'in Mart ayında Hasan el-Benna ve altı arkadaşı Müslüman Kardeşler'i kurdu. 'Amacımız Allah, yasamız Kur'an, liderimiz Resul, yolumuz cihat, Allah yolunda ölüm imamımızın adı.' onların genel prensipleriydi. Topluluk diyebileceğimiz bu oluşumun kurucuları 'sıradan halk'tır: İçlerinde hırdavatçı da vardı saatçi de hamal da (Furkan, 2013).

MKH'nin kuruluş nedenleri temelde modernleşme ve Batı karşıtlığı olarak şöyle belirtiliyor (Şerif, 2012: 571; Işık, 2012:366):

1. Batılı güçlerin İslam coğrafyasını işgali; ekonomik ve kültürel emperyalizm.
2. İslam ülkelerindeki yönetimlerin Batılı güçlerle işbirliği yapması.
3. Hilafet kurumunun kaldırılması.
4. Şeriat hükümleriyle hükmedilmemesi.
5. Seküler eğitimin yaygınlaştırılması.
6. Kültürlerde fikri bozulmalara yol açtığı iddia edilen batılı akımlar.

Liderlik özelliği olan Hasan el-Benna, 14 Ekim 1906'da Mısır'ın Buhayre vilayetinin Mahmudiye kasabasında doğmuştur. 8 yaşında ilköğrenim için gittiği Reşad Dini Bilgiler Okulu'nda 12 yaşına kadar okuduktan sonra Mahmudiye Ortaokulu'na

kaydolmuştur. Henüz okurken önce ‘Ahlak ve Edep Cemiyeti’ni daha sonra da ‘Haramların İşlenmesini Önleme Cemiyeti’ni arkadaşlarıyla birlikte kurmuştur. Ortaokullar kaldırılarak, bu okulların da ilkokul düzenine göre yeniden ayarlanması kararlaştırıldığından el-Benna Demenhur’daki öğretmen okulu olan Daru’l-Ulûm’a gitmiştir (Kaçar, 2012: 8; Atay 2011).

Hasan el-Benna’nın 1927’de ilkokul öğretmeni olarak atandığı İsmailiye şehrinin koşulları onun Müslüman Kardeşler fikrinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur (Çağlayan: 2010, 166). İngiliz işgali, yöneticilerin duyarsızlığı ve halkın düştüğü zavallı durum el-Benna’yı derinden etkilemiştir. İçinde bulunduğu ruh hali anti-empyralist ve Batı karşıtı tutum geliştirmesinin önemli bir nedenidir. Bunu yazdığı yazılarda ve vaazlarında da dillendirmiştir. El-Benna gözlemlerini ve hislerini şöyle ifade eder (Benna: 1969, 8):

İsmailiye’nin o zamanlar yürekler parçalayıcı durumu vardı. O günkü durumu görüp de hüngür hüngür ağlamamanın imkânı yoktu. Batı tarafından İngiliz Karargâhı, doğu tarafında Süveyş Kanalı idarecilerinin çocukları için açılmış bulunan Hristiyan okulu. Bu okula Mısırlı çocuğu giremez. Sanki biz kendi öz vatanımızda köleydik. İngilizler memleketin bütün gelirlerini kendi ellerine geçirmişlerdi. Devletin bütün mekanizması İngiliz sömürgecilerinin kuklası hükmündeydi. En güzel binalarda onlar oturur, en güzel yemekleri onlar yerd. Her yerde İngilizce konuşulurdu. Burası sanki Frenk memleketi idi. Şehrin en geniş caddelerinden birinin adı “Cami Caddesi” idi, ama caddenin altına asılan levha beni beynimden vurulmuşa döndürmüştü. “Rue de la Mosquée”. Bu da ne demektir? Şarkın en büyük kumandanı Selahaddin-i Eyyubi’nin vatanında Rişar’ın çocuklarının işi neydi? Sanki bu hilalin altına takılmış bir haçtı.

Hasan el-Benna, Gençliğinde sufizm ve milliyetçi heyecandan etkilenmiş ve bir süre sonra bir grup arkadaşıyla Hasaffiye Yardım Topluluğu’nu kurmuştur. Bu örgütlenmenin amacı İslam ahlakını muhafaza etmek ve kasabadaki Hristiyan misyonerlere karşı mücadele etmektir. Benna, bu oluşumun MKH’nin öncülü olduğunu söylemiştir (Atay, 2011). Benna Konuşmalarında ve yazılarında, Allah’a ve Peygamberine

derin iman ile bağlılık ve Allah'ın mütevazı bir kulu olmak için çalıştığını, bunun dışında herhangi bir servet veya başkanlık peşinde koşmadığını belirtmesi, halkın üzerinde etki uyandırmıştır. Bu durumun böyle gitmeyeceğini sık sık dile getirmiş ve arkadaşlarının da etkisi ile işgale örgütlü bir şekilde karşı koyma fikri geliştirmiştir. Ayrıca halktaki yozlaşmaya karşılık, Hz Muhammed zamanındaki İslami geleneğin öğretilmesi ve yeniden yaşatılması gerektiğini ileri sürmüştür. Benna'ya göre İslami düşünce ilk nesil Müslümanlar tarafından temsil edilmiştir. O dönemde Kur'an prensiplerine sıkı bir bağlılık vardır ve asıl 'milliyet' İslam'dır (Çakmak: 2007, 79).

Hasan el-Benna, 'Hanbeli mezhebi' inanışında olan bir aileden geldiği için, MKH'de Hanbeli mezhebini temel alan bir hareket olarak değerlendirilmektedir. "Hanbelilik mezhebinin kurucusu İbni Hanbel bütün fıkıh sorunlarını Kur'an ve hadislere dayanarak çözmeye çalıştı; ancak çok zorunlu durumlarda kişisel görüş ve düşünceye (rey) başvurulmasına izin verdi. Lia'ya göre, Hanbeli mezhebine bağlı olanların öteki mezheplerden kişilere karşı sert davranışlarda bulunmaları, hatta kimi zaman şiddet kullanmaları birçok Müslüman'ın bu mezhebe tepki duymasına yol açmıştır. Ayrıca Hanbelilerde keskin Batı karşıtlığı vardır (2012: 34).

Lia'nın verdiği bilgiye göre, Hasan el-Benna, 1931-1932 yılında MKH içinde kendi liderliğine karşı baş gösteren muhalefet ile uğraştı. Bu mücadeleden liderliğini pekiştirerek çıktı ve MKH 1930'lu yılların ikinci yarısına geldiğinde Mısır'da en büyük İslami hareket haline geldi (2012: 106). 1950'lerin ilk yarısında örgütün etkin üye sayısının 1 milyondan fazla, şube sayısının da 1500 olduğu tahmin edilmektedir (Kaçar, 2012: 9; Çağlayan, 2011:168). MKH, zaman içinde Mısır sınırlarını aşarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da geniş taban buldu, hatta Asya ve Avrupa'nın bazı ülkelerinde de örgütlendi. MKH farklı isimler altında çeşitli İslami örgütlerin ortaya çıkmasında da model olarak rol

oyladı (Çakmak: 2007, 76). Ve bunlarla (Suriye'deki Hayır Cemiyeti gibi) MKH arasında temaslar başladı (Lia, 2012: 211). 1934'den sonra el-Benna'nın buraya gelmesiyle Hareket'in merkezi Kahire oldu (Güler, 2004: 91).

MKH, hem İngilizlerin Mısır'ı terk etmeyeceği düşüncesiyle hem de Filistinlilere yaptıkları gibi kendilerine de büyük bir saldırı başlatılacağı endişesiyle 1936-1937'de silahlı kanat oluşturdu. MKH'nin silahlı kanadının Filistinlilerin yanında savaşmak amacı da vardı (Çağlayan, 2011: 174). Müslüman Kardeşler 1939'dan itibaren de 1. Dünya Savaşı'nı takip eden üç yıl içinde hükümete karşı sert bir muhalefet yürütmüştür. MKH, 1941 yılında parlamento seçimleri için aday göstermekle etkin olarak siyasal arenaya girmiş oldu. Bu yılda büyük çaplı halk gösterileri ve yürüyüşleri organize ederek, sosyal reform ile İngiliz askerlerinin bir an önce ülkeden ayrılması çağrısını yapmıştır (Dalar, 2010: 51).

Benna İngilizlerin Mısır yönetimini şiddetli eleştirmesi ve MKH taraftarlarının yoğun eylemleri sonucunda Benna 1941 yılında Damamhor'da ki konuşmasının ardından Hüseyin Sırrı hükümeti tarafından gözaltına alındı. Benna bir ay boyunca tutuklu kaldı ve sonrasında Hüseyin Sırrı Hükümeti düştü. Yerine geçen Nahas Paşa Benna'yı seçimlere girmemesi konusunda uyardı ve Benna daha sonra seçimlere girmekten vazgeçti (Mahmud, 1990: 125). 1945 yılında Başbakan Dr Ahmet Mahir, Mısır'ın Birleşmiş Milletlere girmesi için Mısır'ında savaşa girdiğini ilan edince Müslüman Kardeşler üyesi olduğu iddia edilen bir genç tarafından öldürülmüştür. Mahkeme kesin olarak suçluyu bulamasa da Başbakan Nukraşi Paşa Müslüman Kardeşleri yasaklamış ve mal varlığına el koymuştur. Hatta MKH'nin 'Cevval' adında bir silahlı örgüt kurulduğu dedikodusu yayılmış ve bazı devlet dairelerine saldırılar olmuş (Kaçar, 2012:326). Ortaya çıkan olayların sorumlusunun Benna olduğunu ileri süren İngilizler, Benna'nın Kahire'den ayrılmasını talep etmişler. Aynı yılın

Ekim ayında Benna ve diğer MKH yetkilileri cezaevine konularak cemaatin gösterileri yasaklanmıştır. O dönemde hükümet, 2. Dünya Savaşıyla meşgul olması nedeniyle içte fazla güç kaybetmemek gayesiyle bu hareketle fazla uğraşmak istememiş, liderlerini serbest bırakmıştır (Dalar, 2010: 51). 1948 yılında Başbakan MKH'ni yasaklamaya karar vererek aslında kendi ölümünün zeminini hazırlamıştı (Marsot, 2007:103). Bu arada 1946 yılında Başbakan Sıdkı Paşa'nın İngilizlerle yaptığı anlaşmayla Mısır'a sınırlı bir bağımsızlık vermesi (Çağlayan, 2011:173) ve 1948 yılında patlak veren Arap-İsrail savaşı MKH'de şiddet yanlılarının sesini yükseltmiştir. Benna'nın şiddet karşıtı olarak tanınmasına rağmen²⁴ gençleri sakinleştirmesi kolay değildir. MKH'nin binalarında silahlar bulunması örgütün lağvedilmesine yol açar (Çağlayan, 2011:174). MKH'nin radikal kanatlarında bütün bu olanlardan sonra şiddetli gösterilere başlamış ve Başbakan Nukraşi 'ye suikast yapmışlar. Bu yüzden MKH'ne olan baskı artmıştır. Hasan el Benna 12 Şubat 1949 'da misilleme olarak suikasta kurban gitmiş ve Müslüman Kardeşler yeniden yer altına çekilmiştir (Güler, 2004: 93). Ama sadece MKH değil solcu ve milliyetçi gençlerde tutuklanmıştır (Marsot, 2007:103).

MKH 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde giderek siyasallaşan; hem Mısır'daki otokratik yönetimleri hem de 'bağımlılık ilişkileri' çerçevesinde Batılı ülkeleri kaygılandıran gelişim seyri izlemiştir. Mısır iktidarıyla sürekli mücadele içinde olan MKH; kimi zaman (Nasır dönemi, Sisi dönemi) yasaklandığı için yer altı örgütü statüsünde yoluna devam etmiş, siyasetin ılımlaştığı kimi zaman ise (Sedat dönemi) ötekiler içinde denge aktörü olarak rol oynamıştır. MKH ile Mısır iktidarı arasındaki siyasi mücadele

²⁴ MKH, silahlı milislere de sahiptir. Siyasallaşma düzeyleri ve içlerinde özel operasyonlarla görevli birimlerinde yer aldığı örgütlenme biçimleri, ordunun içine yerleşmeleri onları potansiyel olarak şiddete sevk eden bir dinamik içine sokmaktadır. 1948'de İsrail'e karşı yapılan savaşa katılmalarını, Kahire'de sinemalara, dans kulüplerine ve lüks otellere yönelik bir dizi saldırı ve güvenlik güçleri ile bir dizi çatışma izler (Bozarlan, 2010: 87).

zaman zaman şiddet içermektedir. Mısır'da başbakan ve devlet başkanlarına suikastlar düzenlendiği gibi MKH de iktidarlar tarafından şiddetli baskıya maruz kalmıştır/kalmaktadır. Örneğin 1945'de başbakan Dr. Ahmet Mahir Paşa'nın, 1949'da MKH kurucusu Hasan el-Benna'nın ve 1981'de devlet başkanı Enver Sedat'ın suikast ile öldürülmesi olayları bunlardan öne çıkanlardır (Çağlayan, 2011).

Bu arada 1952 yılında ilginç bir olay yaşanmıştır. Tutuklanmayan birçok Mısırlı genç, İngiliz ordu birliklerine karşı savaş açtılar. İngilizler ise Mısır polisini olaydan sorumlu tutarak karakolu sarıp polislerden teslim olmasını istediler ve polisler teslim olmadı. Onlarca polis çatışmada öldü ve aynı anda birçok İngilizler ait işyerleri yakıldı ve Mısır tarihinde unutulmayacak bir yangınla başladı ve birçok dükkan zarar gördü, Kahire'nin gökyüzünü kara bir duman kapladı (Marsot, 2007:105). Daha sonra bu yangın olayını İngiliz ajanlar tarafından çıkarıldığını söylentiler oldu.

Hasan el Benna'dan sonra hareketin başına saygın bir yargıç olan ve örgüt dışından sevilen bir isim olan Hasan İsmail el-Hudaybi getirilmiştir. Hudaybi, şartların uygun olmaması nedeniyle Benna gibi şiddet karşıtı olmasına rağmen örgütteki silahlı kanadı lağvetmeyi başaramamıştır. Zira örgüt "Hür Subaylar Örgütü" ile birlikte ortak bir darbe planlamıştır. Darbeyi yapan "Hür Subaylar" 1936 yıllarındaki Mısır ve İngiliz anlaşması sayesinde orduya girmişlerdi ve çoğu subay Mısır'ın bağımsızlığı için can atıyordu. Birçok Arap genç muhalif gruplara katılmış, Enver Sedat ve Cemal Abdül Nasr'da MKH'ne katılmıştı (Marsot, 2007:107). Bu anlaşma sonucunda fakir halk çocukları orduya girmiş ve ordudaki İngiliz hâkimiyeti kırılmıştı (Çağlayan, 2011:197).

Aslında bu ortak darbe girişimi MKH için uygun bir yöntem de değildir. Ancak, hem baskı altında kalmaları, hem de ülkenin işgal altında olması bu ittifakı zorunlu kılmıştır. Bu plan sonucunda, 1952'de "Hür Subaylar Örgütü" kansız bir darbe ile yönetimi

ele geçirmiştir. Artık Mısır'da darbeden kısa bir süre sonra iktidara geçen Cemal Abdul Nasır ile birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Nasır, seküler bir Mısır planlamakla birlikte MKH'nin beklediği gibi Kuran ve İslam temelli bir ülke yönetimi düşünmemiştir. Bu durum MKH ve Nasır arasında bir sürtüşme sebebi olmuş ve Nasır'a düzenlenen başarısız suikasttan dolayı Müslüman Kardeşler suçlanmıştır. Nasır iktidarının ilk yıllarında ve hatta iktidar süresince muhaliflerini etkisiz kılmakla meşgul olmuş. Çoğu zaman sürgünler, işkence, tutuklama ve idam gibi acımasız yöntemler denedi. Komplo teorileri muhalifi alaşağı etme yöntemi olarak sık sık kullanmıştır. Nasır'ın iktidara gelmesinde etkili olan MKH tarafından 1954 yılında Nasır'a karşı suikast düzenlendiği iddiasının arkasından tutuklamalar, hapisler geldi ve MKH yer altına çekilmiş (Marsot, 2007: 109). MKH içinde Seyyid Kutup gibi öne çıkan isimleri zindanlara atılmış ve yer altına çekilmişlerdir.

Bu dönemde MKH, Nasır'ın sert ve acımasız tutumu karşısında ister istemez gerilemiştir. Genç kuşak dişe diş, kana kan savaş istese de yaşlı kuşak geçmişteki yedikleri darbenin etkisi ile mevzileri koruma eğilimindeydi (Dağ, 2012: 504). Bu durumda Nasır'ın hem içte hem dışarda önemli bir desteğe sahip olmasından dolayı MKH'nin etkinliğinin azalmasının etkisi vardı. İki büyük darbe ve sindirme operasyonuna maruz kalan MKH, daha fazla yıpranamamak için muhafazakâr yöntemleri tercih etti. Yine de bu kadar şeye rağmen MKH içinde çok fazla kopma olmadı (Dağ, 2012:504).

Nasır dönemi MKH için bir dönüm noktası olarak ele alınabilir. Nasır'ın Arap Cumhuriyeti kurma fikri, nasyonal sosyalist düşünceleri ve Sovyetler ile yakınlaşması MKH ile Nasır'ın arasını açmıştır ve bu durum örgütün Ortadoğu dışına yani Avrupa ve ABD'ye doğru kaymasına sebep olmuştur. MKH beş kıtaya doğru yayılmaya başlamıştır (Ganim, 2012: 495). Öte yandan Nasır Baskısından kaçan MKH'nin önemli bir kesimi Suudi Arabistan'a sığındı. Böylece bu güne kadar gelen bir Suudi bağlantısı önemli bir

maddi ve manevi destek sağladı. Yakın dönemlerde MKH ile bağlantılı kişi ve örgütler mali ve iş çevrelerinde oldukça aktif duruma geldiler (Zubaida, 1994: 94-95).

1954 yılından beri yasadışı olan MKH, 1970’de Nasır’ın ölümüyle Enver Sedat döneminde tekrar yasal olarak tanınmıştır. Bu dönemde Nasır tarafından baskı altına alınmış ve küstürülmüş birçok muhalefete Ayrıca Nasır’ın karizmatik kişiliğinin etkisini silmek ve Nasır döneminden kalma kişileri yönetimden uzaklaştırmak için muhaliflere karşı ılımlı bir politika izlemiştir (Hinnebusch, 1985 aktaran Kılavuz vd, 2012: 33). Sedat MKH üyesi birçok kişiyi serbest bırakarak kendine müttefik yapmak istemiş ama durum kontrolden çıkmıştır. Sokakta çarşafly kadınların artması gibi gündelik yaşamda gözle görünür biçimde görülen İslamcı eğilimin artması, Sedat’ın İslamcı güçleri kontrol edemediğini göstermektedir. Sadece MKH değil Cemaat-i İslamiye gibi başka İslamcı gruplarda yükselişe geçmiş (Marsot, 2007:137). Sedat’ın bu tutumu ülkede kendisine ait bir toplumsal taban oluşturması ve İsrail’e karşı müttefik oluşturma gayreti ile yaptığı söylenebilir. Bu yüzden halkla birlikte namazlar kılmış ve geçmişinde MKH üyesi olduğunu belirtmiştir (Hopwood’dan aktaran Kılavuz vd, 2012: 34). Ayrıca MKH ise bu dönemde Nasır döneminden aldığı derslerle bir reforma gitmiş ve Hükümete karşı yumuşama belirtileri göstermiştir. Fakat Hareket içinde bu duruma karşı olanlar olduğu için bazı kopuşlar yaşanmış İslami Kurtuluş Örgütü, Tekfir el Hicre ve Cihad gibi örgütlenmelere gidilmiştir (Kılavuz vd, 2012: 34).

Sedat, Cemal Abdül Nasır ‘ın Rusya ve Bağlantısızlar olan ilişkisinin aksine ABD ve liberal Batı’ya yüzünü çevirmiştir. Ülkede ki neo-liberal politikalar halktaki yoksulluğu derinleştirmiş ve eriyen orta sınıf huzursuzlanmaya başlamış. Bu duruma Sedat ‘ın İsrail ile ‘‘Camp David’’ anlaşmasını imzalaması İslamcı muhalefeti de ayaklandırmıştır. İslamcı gruplar güç kazandığından dolayı Camp David anlaşmasına

muhalefette böylelikle yükselişe geçti. Sedat yönetimi muhalefeti susturmak için Nasır gibi otokratik yönlerini göstermeye başlamış ve hem basın hem de muhalefet susturulmuş (Çağlayan:2011: 244). Bütün Bunlara rağmen Hareket Mısır'da çok güçlü bir konuma yerleşmiştir. Daha sonra Arap-İsrail Savaşı kutlamaların yapıldığı bir askeri tören sırasında MKH'nin bir üyesi olduğu iddia edilen bir kişi Enver Sedat'ı suikastla öldürmüştür (Kılavuz vd, 2012: 34).

Sedat'tan sonra koltuğa geçen Mübarek, silahlı direnişe geçen İslamcılar şiddet yoluyla imha etme konusunda başarı elde ederken, aynı dönemde ülke genelinde ılımlı bir İslamlaşmayı da teşvik ederek, esas tehdit olarak gördüğü Müslüman Kardeşleri izole etmeye çalışmıştır. Mübarek yönetimi, MKH karşısında, bazen açık baskı, bazen de isteksizce kabullenme yöntemlerini izlemiş olsa da, hiçbir zaman bu hareketi tam manasıyla ortadan kaldıramamıştır. Rejimin bu başarısızlığının ana nedeni, devletin izlemekte olduğu acımasız liberal ekonomik programla, orta ve alt sınıfların ideolojik ve manevi desteğini kazanabilecek araçları yitirmiş olması olarak değerlendirilebilir. Bu süreçte, 1960'lı yıllarda Abdül Nasır'ın peşinden giden öğrenciler, aydınlar ve yoksullar artık büyük oranda İslamcı muhalefetin bileşenleri haline gelmişler ve bu orta ve alt sınıfların, Abdül Nasır ve Enver Sedat döneminde devlet kurumlarında istihdam edilmesine 1986'de son verilmiştir. Bu insanlar için artık tek çare, liberal ekonomik programın baskısı altında büyüyen özel sektör kurumlarında çalışmak haline gelmiştir. İşte bu kentli emekçi kitlenin ana gövdesini de MKH üyeleri oluşturmuştur (Çağlayan, 2011).

1980'lere gelindiğinde Ortadoğu'nun birçok yerinde olduğu gibi Mısır'da da muhalif cemaat ve diğer yapılanmaların örgütlenmelerine izin verilmiş ve MKH'de bunlardan birisidir (Kamrava, 2005: 317). Mübareğin 1981 'de güçlenmesinden bu yana Müslüman Kardeşler politik çerçevede etkili olabilmek için üç strateji belirledi. İlk olarak,

Mısır parlamentosunda uygun bir yer edinebilmek için küçük gruplarla koalisyon oluşturdu. İkinci olarak yine seçim süreci boyunca ülkenin öğrenci ve meslek örgütlerini kontrol altına almıştır (ülkedeki en önemli gizli organizasyon). Son olarak en geniş bir şekilde sosyal yardım ve köy ağını kurmuş. Doğrudan hükümete meydan okumadan devletin bıraktığı bu boşluğu doldurma girişimi MKH'ne popülerite kazandırmıştır. Mübarek radikal olmayan İslamcı gruplarla birlikte çalışabileceğini açıkladı. Başarılı bir politika olmasına rağmen, Mübarek asla titizlikle takip etmedi ve İslamcı grupların çoğu rejimin aldığı bazı baskıcı önlemlerle Mısır sistemi içinde başarılı oldu (Walsh, 2003: 32).

1990 ve sonrasında MKH için siyasal ideoloji yılları olarak anılabilir. MKH bu dönemde yasaklı bir hareket olmasına rağmen bağımsız olarak seçimlere gidilmiş ve 2005 yılında % 20'lik gibi bir seçim başarısı elde ettiler. Daha sonra Mübarek bir takım yasal yollarla MKH'nin meşrulaşmasına ve seçilmelerini engellemesine rağmen, 454 kişilik Ulusal Meclise 88 milletvekili sokmayı başarmışlardır (Kılavuz vd, 2012: 35).

Müslüman Kardeşler dünyadaki gelişmelere her zaman dikkate alan ve yeni konjoktüre uyabilmek için reformlar yapabilen bir hareket olmuştur. Örgütün klasik seçim sloganı olan “Çözüm İslâm” bile bu süreçte değiştirilmiş ve “Demokratik Değişim” sloganı 2000'li yıllarla birlikte kullanıma sokulmuştur. 2008'de Hareketin Genel Mürşidi Mehdi Akif Celal el-Azm Arap Sağı'nın da Türkiye'ye yönelik bakış açısının ciddi biçimde değiştiğini vurgulamıştır. Örneğin, MKH öncülüğündeki İslamcı Arap sağı daha önce Hilafet 'i kaldırması, Kemalizm'i ve laikliği, Batıcılığı ve İsrail ile ilişkileri yüzünden Türkiye modelinden hiç hazzetmemekteydi. Daha sonra ise MKH'nin açıkladığı reform programı, AK Parti'nin laik devlet ve demokratik seçim sistemi ile geliştirdiği yumuşak üslubundan, programından ve başarısından ilham almıştı. Daha önce “Kur'an Düsturumuz,” “Şeriat Hemen Uygulansın” ve “Tek Çözüm İslam” gibi sloganları yerine

artık MKH, Batılı tarzda sosyal reform, demokrasi ve haklardan bahsetmeye başladı (Uysal, 2011: 76).

MKH, Hasan el-Benna ve onun ölümü sonrasında Seyyid Kutub düşüncesi temelinden radikal (katı) İslamcı bir hareket olarak tanımlanmakla birlikte Sedat döneminden günümüze gelen süreçte yapısında belirli bir esnekliğin olduğu söylenebilir. Farklı ideolojideki partilerle seçim ittifakı yapmak, ABD ile temas halinde olmak gibi bu iddianın argümanları vardır. Hatta bu iddiayı hareketin kendi içinden dillendirenler ayrılarak farklı İslami hareketler başlatmışlardır. Bu tez çalışması kapsamında MKH yapısında ortaya çıkan değişimin iç ve dış dinamikleri (ekonomi-politik kriz ve Batı'nın artan etkisi) 'Bağımlılık Teorisi' tezi çerçevesinde betimlenecektir.

IV.2. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Hedeflediği Toplum Modeli

El-Benna'nın başlattığı toplumsal hareketin üç bağımsız değişkeni var. Bunlar; siyasal İslam (şer-i devlet), İngiliz işgalinden dolayı anti-emperyalizm ve ümmetçilikle ters düşmeyen Arap milliyetçiliği olarak sıralanır.

El-Benna MKH'nin kuruluş amacını şöyle ifade etmiştir (Said, 2012: 261):

Müslüman ferd, Müslüman aile, Müslüman toplum, İslam devletine öncülük eden ve Müslümanların birçok çeşidini barındırdığı gibi Müslümanlara şeref ve itibarlarını iade eden bir devlet istiyoruz. Kaybettiği topraklarını, çalınmış topraklarını, çalınmış vatanlarını, zorla el konulmuş yurtlarını geri alan bir devlet istiyoruz. Sonra; cihad bilgisini ve Allah'a davet sancağını taşıyan ve böylelikle dünyayı İslam'ın öğretileriyle yücelere çıkaran bir devlet istiyoruz.

“Müslüman Kardeşler, Mısır'da İslâm şeriatına layık, örnek bir İslâm devleti kurmak için çalışma sorumluluğunu üstlenmişlerdi. Bu sorumluluk, ideal İslâmî düzenin tanımlanmasını da zorunlu kılmaktaydı” (Erkilet, 2004: 256). El-Benna'ya göre, buna gereksinim vardı, çünkü Mısır'ın da dâhil olduğu Doğu ulusları hastalıklara yenik düşmüştü: “siyasette dış düşmanların işgali ve partizanlıkla bölücülük; ekonomide faizin

yayılmaması ve yabancı istilası; fikirde anarşi, yıkıcılık ve inkârcılık; toplumsal hayatta Batı taklitçiliği, örf ve adetlerden uzaklaşma, ahlak ve faziletleri terk etme; hukukta beşeri kanunları kabul etme; eğitimde gerçek bilgileri yeni nesillere aktaramama; ruhta ise ümitsizlik, korkaklık, kölelik, cimrilik, kibir ve gurur” gibi hastalıklar tedavi bekliyordu (Benna, 1980: 128-129 aktaran Erkilet: 2004: 256). Benna’ya göre, kendisinin önderliğindeki Müslüman Kardeşler yardımıyla, toplumun bütün alanları İslâm temelinde yeniden yapılandırılmalı ve İslâm’ın hayata aktarılması sağlanmalıydı (1980: 132’den aktaran Erkilet, 2004: 257; Lia, 2012: 113).

MKH Mısır’ın sömürge döneminin ürünüdür. Bu akıma gönül verenlerin varsayımına göre; ülkenin işgal altında olmasının ve işbirlikçi yönetimlerin bir türlü çözemediği ekonomi-politik krizlerin ve gündelik hayattaki bozulmaların ana nedeni ‘İslami düzenden uzaklaşma’dır. Tekrar Asr-ı Saadet dönemindeki düzenin önce Mısır’da sonra İslam coğrafyasında ve nihayet dünyada kurulması halinde tüm sorunlar son bulacak, ‘dünya cenneti’ sağlanabilecektir (Benna, 2012: 120; Çağlayan, 2005; Lia, 2007; Kaçar, 2012: 317-318; Işık, 2012: 366). El-Benna’nın yazılarında MKH’nin faaliyetleri için üç amaç şöyle belirleniyordu: Birinci amaç Mısırın kurtarılması ve ıslah edilmesi, ikinci amaç Arap birliğinin tesis edilmesi ve nihai amaç ise insanlığın evrensel barışı adına İslamiyet’in küresel egemenliğinin kurulması (Benna, 2012: 120).

Bu temel amaçlara ‘sosyal adalet’, ‘ekonomik refah’ ve ‘İslami eğitim’ olarak üç amaç daha eklenerek MKH’nin kuruluş ‘ilkeleri’ haline getirilmiştir. Dünya siyasetini ilgilendiren bu amaçları gerçekleştirme aracı olarak da ‘Hilafet’ düşünülmüştür (Kaçar, 2012: 319; Çakmak, 2007: 80; Lia, 2012: 31). Kahire’de büyükelçilik yapmış olan Yakış’a (2012) göre, MKH’nin kuruluş amaçları arasında zaten yeni kurulan Türkiye

Cumhuriyeti'nin halifeliği kaldırmasının arkasından doğan boşluğu doldurmak amacı vardır. Öncelikle Arapları birleştirmeyi hedeflenmiştir.

Buna göre el-Benna'nın (MKH'nin) önerdiği toplum modeli 'bağımsız İslami ulus-devletler konfederasyonu' olarak nitelenebilir. Erkilet'in ifadesiyle, "Benna'nın, özelde İslam toplumuna genelde ise ümmete hâkim olacak tek bir İslam anlayışı ideali, sosyalist ideolojideki evrensel sosyalist birlik ütopyasını andırmaktadır" (2004: 247). Günümüzde bu tarz kapsayıcı ve idealist İslami görüşler/akımlar 'radikal İslam' olarak etiketleniyor. MKH'nin varlık nedeni olarak ortaya koyduğu bu radikal İslamcı görüş kimi Batılı çevrelerde ve seküler kesimde rahatsızlık yaratmıştır. Amerikalı araştırmacı Christina P. Harris (1964) 'Mısır'da Nasyonalizm ve Devrim: Müslüman Kardeşlerin Rolü' isimli çalışmasında Müslüman Kardeşleri 'keskin Batı karşıtı', 'fanatik' ve 'yabancı düşmanı' gibi sıfatlarla niteler. M. Halpern ve N. Safran gibi Mısır üzerine çalışmaları olan bilim insanları da MKH'nin 'faşist eğilimlerden güçlü bir ilham alarak doğduğunu' ve 'sosyo-ekonomik baskılarla beslendiğini' iddia ederler (Lia, 2000: 17).

Bu eleştiriler gözönüne alındığında, MKH'nin önerdiği toplum modelini 'modernleşme' ve daha özelde 'Batılılaşma' sorunsalı çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu değerlendirme için MKH'nin kurucu müşidi El-Benna'nın zihinsel formasyonunu belirleyen 'hayatından kesitler' argüman kabul edilebilir. Bunlar şöyle sıralanır;

1. Ailesi (çiftçi baba, ev hanımı anne),
2. Kendisinin karizmatik kişiliği/mizacı,
3. Sekiz yaşından itibaren aldığı İslami din eğitimi,
4. Öğretmen okulunda aldığı (kısmi) Batılı eğitim,
5. 'Hanbeli' inanışında olması,
6. Sufî tarikat çevreleriyle yakın ilişkiler,
7. İngilizlerin Mısır'da işgalci/sömürücü güç olarak bulunması,

8. Mısırlıların sömürgecilere ve işbirlikçisi yönetimlere isyanı (grevler, gösteriler),
9. Halktaki yaygın yoksulluk – hastalık - cehalet,
10. Okumak için Kahire’ye (kente) göç etmesi,
11. Kahire’de (kentte) karşılaştığı heterojenik sosyal-kültürel yapı,
12. Zengin-fakir ayrımının keskinleştiği kentsel sınıfsal yapı,
13. İsmailiye’de icra ettiği ‘öğretmenlik mesleği’,
14. Köylere yaptığı sayısız ziyaret, verdiği vaazlar,
15. İbn Teymiyye ve Muhammed bin-Abdolvahhab’ın ‘Selefi’ anlayışından etkilenmesi,
16. Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani ve Reşid Rıza’nın modernist-reformist İslam anlayışından etkilenmesi.²⁵

MKH toplum modelinin çözümleme aracı olabilecek bu içsel-dışsal dinamikler arasında bir iç dinamik olarak ‘İslâm’²⁶ (ve özel olarak Hanbeli inancı) el-Benna (dolayısıyla Müslüman Kardeşler) düşüncesinin felsefi temelini oluşturur. Müslüman Kardeşler düşüncesinde “İslam’, inananların siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşamının her ayrıntısını düzenlemek üzere etkili bir sistem öneren bütünlüklü bir *ideoloji* olarak” kabul ediliyor (Atay, 2011). Etimolojik açıdan ‘idealar öğretisi’ anlamına gelen ‘ideoloji kavramı’ sosyal bilimde ‘insanların kendi varoluş koşulları ve ilişkilerinden doğan yaşam tarzlarıyla ilgili tasarımların tümü’ olarak tanımlanır (Topakkaya, 2007: 164; Cevizci, 2002: 533). Müslüman Kardeşler’in ideolojik tasarımında bir ‘ihtiyaç’ haline

²⁵ “Hasan el-Benna’nın ideolojik formasyonunda Vahhabiliğin yanı sıra 19’uncu yüzyılın meşhur modernist-reformist İslâm anlayışının da bir alt yapı oluşturduğu söylenebilir. İslâm modernistleri, modern (Batılı) bilim, düşünce ve kurumların İslâm’la entegrasyonunu sağlayarak İslâmî düşünceyi yeniden formüleştirmek ve İslâmî toplumu çağa uygun bir şekilde yeniden biçimlendirmek istemişlerdir. Bu eğilimin en önde gelen şahsiyeti, hatta ideolojik mimarı olan Cemaleddin Afgani, bilimsel ve felsefi bilginin İslâm’a uyarlanmasını desteklemiş “panislamist” bir düşünürdü. Onun öğrencisi olup İslâm’ı modern düşünce ile uzlaştırmak yolunda daha da ileri giden Mısırlı Muhammed Abduh, “şûra”, “maslahat”, “icma” gibi İslâmî kavramların “parlamentar demokrasi”, “pragmatizm” ve “kamuoyu” gibi modern Batı kavramlarına denk olduğunu önermiştir. Abduh’un öğrencisi Reşid Rıza ise hocasının İslâm’ın çağa uygunluğunu, hatta modern dünya için gerekliliğini savunan görüşlerini çok daha radikal şekilde benimseyip siyasallaştırmış, daha “Selefi-meşrep” bir düşünürdür”. (Atay, 2011).

²⁶ El-Benna İslam’ı şöyle tanımlıyordu: İslam, insanların bütün sorunlarına çözüm getiren bir nizamdır. Bu bakımdan, ‘hem ibadet hem inançtır; hem din hem devlettir; hem madde hem manadır; hem vatan hem vatandaşdır; hem kitap hem de kılıçtır’ (Benna, 1980: 230’dan aktaran Erkilet, 2004: 247).

geldiği iddiasıyla ‘dinsel inanç ve pratiğin pürütenleşmesi’ yani ‘başlangıçtaki en saf ve katıksız haline döndürülmesi’ düşüncesi var (Atay, 2011). Bu tasarımın uygulanmasında önem sırasına dikkat ederek “Kur’an, Sünnet ve Sahabe ile Tabii’nin görüşleri” insan yaşamını düzenleyecek ‘temel kaynaklar’ olarak kabul ediliyor (Erkilet, 2004: 248). Tanrı ile Peygamber ve gerek duyulursa Sahabe ile Tabii’nin sözünün esas alınmasının gerekçesi ise “tarihin çeşitli dönemlerinde İslami olmayan unsurların İslam’a sokulmaya çalışılmış olması”²⁷ (Erkilet, 2004: 245) olarak belirtiliyor. El-Benna düşüncesinde, R. Merton’ın kavramlaştırmasıyla, bu ‘bozuk işlevli durum’a (dysfunction) iki değişken yol açıyor: ‘Tasavvuf’ ve ‘İçtihat’. El-Benna’ya göre, İslâm dünyasının çöküşünün baş sorumlusu bozulmuş tasavvuf anlayışı/yaşayışıdır²⁸. İkinci olarak, “İslâm ulemasının ortaçağ İslâm dünyasında ortaya çıkmış yasal/hukuksal düzenlemelere (ıçtihatlara) dayanarak karar verme alışkanlığı hem temel kaynakları aştığı için İslam’ın özüne aykırı hem de günün yaşantısıyla uyuşmuyor’. Sorunun çözümü için “Peygamber ve Dört Halife Devri’nin (“Asr-ı Saadet”) kural ve düzenlemelerine dönüş savunuluyor” (Atay, 2011).

El-Benna düşüncesinde ‘*dinsel inanç ve pratiğin pürütenleşmesi*’ ve bu temelden ‘*bağımsız İslami ulus-devletler konfederasyonu*’nun kurulabilmesi için ‘*cihat*’ kavramının yeniden işlerlik kazanması” öneriliyor. ‘Cihat’ kavramı savaşı çağrıştırdığı

²⁷ El-Benna, İslami olmadığı halde İslam’a sokulmaya çalışılmış olan unsurların ‘düşünsel’ ve ‘davranışsal’ düzlemde tespit edilmesini ve bunlardan sakınılmasını öğütüyordu. Örneğin, düşünsel düzlemde; İslam’ı sadece zahiri ibadetler kabul etmek, İslam’ı sadece yüce bir ahlak kabul etmek veya İslam’ı atalardan kalan gelenekler gibi algılamak bunlardandır... Davranışsal düzlemde ise; muska, nazarlık, büyücülük, hakkında kesin bir bilginin bulunmadığı ayetler hakkında düşünceler geliştirmek, ibadetlere ekleme-çıkarma yapmak, kabirlerden yardım dilemek, adak adamak, Kelime-i Şehadet getiren ve farzları yerine getiren kişilere kâfir demek bunlardandır. (Erkilet, 2004: 245-246).

²⁸ ‘Tasavvuf’u ‘eğitim ve yaşayış ilmi’ olarak niteleyen el-Benna özde tasavvufa ve tarikatlara karşı değildir. El-Benna tasavvufu, toplumun manevi gücünün toplandığı bir mekân olarak düşünür. Ona göre, bu mekânda mutasavvıflar eğitimcilerin yapamadıkları şeyi yapar; nefisleri terbiye ederler. Tasavvuf ve tarikatların bir diğer önemi de İslam’ın uzak bölgelere yayılmasında önemli işlev görmeleridir (Benna, 2007). El-Benna’ya göre tasavvufun bu yapısı zaman içerisinde büyük oranda bozulmuştur. Şöyle ki, tasavvufun Mısır’ın, İslam coğrafyasının geleneksel halkı üzerinde büyük etkisi olduğu halde, birçok tarikat şeyhi bidat ve hurafelerle dolu bir İslam’ı anlayışı ortaya çıkarmıştır. Özellikle ‘taşrada tarikatlar İslam olarak biliniyor ve bu, şeyhlere dindar Mısırlılar üzerinde bir nüfuz sağlıyor’ (Benna, 1987: 32).

için, “örgütün amacına ulaşmak için asla zor kullanmayacağı” sözü veriliyor. (Bu söze rağmen MKH’nin zaman içerisinde gizli ve silahlı kanadı kurulmuş ve bu kanat Filistin’de (1947-48), Suveyş’te (1951) savaştı.) Cihat’a “İslam’ın evrenselleşebilmesi” (Panislamizm) için gereksinim olduğu ifade ediliyor. “İslâm dünyasını ve İslâm’ı ‘materyalist Batı tehdidi’ karşısında güçlü kılmak üzere tüm Müslümanlar birleşmelidir”. (Atay, 2011) önermesi ortaya atılıyor. Daha önce bildirtildiği gibi, Benna’nın (MKH’nin) İslâm ideolojisi uygulamada önce Mısır’da sonra Arap coğrafyasında ve dünyada İslami devrim öngörüyor. “İslâm, bireyden başlayarak aileye, topluma, devlete ve nihayet diğer devletlere doğru uzanan bir ıslah çerçevesi çizmiştir. Diğer toplumlarda da İslâm devletlerinin kurulması yönünde cihad yapılacaktır (Benna 1980: 89’dan aktaran, Erkilet: 2004: 250).

El-Benna düşüncesinde, Batı ülkeleri ve onun emperyalizmi ‘öteki’ ve ‘düşman’ olarak belirleniyor; ‘Batılılaşmanın tehlikelerine’ dikkat etmek gerektiği öğütleniyor. Bununla birlikte, “(Vahhabilikten farklı olarak), İslâm’la uyarlı ve bütünleşebilir olması koşuluyla, modern yeniliklerin kabulünden yana” tavır alınıyor. Böylece, “İslâm modernistleri (gibi), modern (Batılı) bilim, düşünce ve kurumların İslâm’la entegrasyonunu sağlayarak (onları İslam’a uydurarak) İslâmî düşüncüyü yeniden formüleştirmek ve İslâmî toplumu çağa uygun bir şekilde yeniden biçimlendirmek” isteniyor. MKH’nin bu düşüncesi açıkça ‘modernist bir reform önerisi’ olmakla birlikte ideolojinin ‘radikal’ özelliği korunuyor. Şöyle ki, İslam toplumlarında hâlihazırdaki devletin (asker-sivil bürokratların, entelektüellerin vd.) ‘modernleşmeci ıslahat uygulamaları’ Batılı ve seküler tarzı nedeniyle baştan ‘yanlış’ olarak niteleniyor, kabul edilmiyor. Bunun yanında bir kısım İslam ekollerinin günün koşullarına göre ‘İslam’ı yeniden yorumlamak’ gibi ‘ıslahat’ düşünce ve uygulamaları da “çok ileri gittiği ve

İslâm'ın temellerine yönelik tehdit oluşturmaya başladığı” gerekçesiyle eleştiriliyor (Atay, 2011).

Görüldüğü üzere el-Benna, toplumsal yaşamın her alanını, ‘İslami prensipler’e göre ‘yeniden yapılandırma’yı hedeflemiştir. “İçeride idarenin ıslahını, dışarıda İslam ülkelerinin diğer ülkelerle olan mevcut ilişkilerinin düzenlenmesini savunmuştur. El-Benna'nın benimsediği toplumu ve devleti ıslah metodu kapsayıcı olmak özelliği ile temayüz etmiştir. İslah programlarının fert, aile, toplum, devlet ve bütün bir beşeriyeti içine almasına önem verilmiştir” (Ganim, 2012). Karaman, Uluslararası Hasan El Benna Sempozyumu’nda sunduğu bildirisinde, El-Benna’nın tasarladığı **‘İslahat ve Yeniden İnşa Programının Esasları’**nı şöyle sıralamıştır (2012):

1. Gelenek haline gelmiş dini anlayışın ve kurumların yenilenmesi gerekiyor.
2. Dini düşünce ile akli (felsefi) düşünce uzlaştırılmalıdır.
3. İslam’ın her şartta uygulanabilirlik ve insanlığın birikimine açıklık özelliği vardır.
4. Anayasaya dayalı parlamenter sistem İslam’a aykırı değildir.
5. Batılılaşmaya karşı olmak ve maddeci Batı medeniyetine eleştirel bakmak gerekir.
6. Kutsal ve değişmez doğru (ma’sum) olan düşünceye dayalı mirası ayırmak gerekir.
7. İslam devletinin tarihine ve İslam medeniyet tarihi düşünce yöntemine tenkitçi olarak yaklaşmak gerekir.
8. Kapsayıcı manada bağımsız medeniyet ve ümmetin egemenliği hedeflenmelidir.
9. Vatan, kavim (etnik köken) din ve insanlıkla ilgili aidiyetlerin bütünleştirilmesi/uzlaştırılması gerekir.
10. Bir kimse, “Allah bir, Muhammed O’nun elçisidir” diyorsa asla tekfir edilmemelidir.

11. Durum doğru değerlendirilmeli, bir ıslahat programı yapılmalı ve sosyal adalet gerçekleştirilmelidir.

12. Islahatın aceleye getirilmemesi, planlı ve sağlam bir hazırlık safhasının geçirilmesi, ıslahatın uygulayıcılarının iyi yetiştirilmiş olması gerekir.

13. Güç, şiddet ve devrim.

MKH'nin yukarıda 'fikir' olarak ortaya koyduğu 'toplum modeli'nin kavramsal gelişimi iki yoldan takip edilebilir: Ekonomi ve Siyaset.

Ekonomi açısından ele aldığımızda, MKH toplum modelinin söz - davranış tutarsızlığı tespit edilir. Şöyle ki, MKH'nin ana amaçlarından birisi "önce Mısır'ı, sonra da tüm İslâm dünyasını emperyalizmin etkilerinden kurtarmaktı. Yabancıların ekonomik sömürsünden ve bunun bir sonucu olan İslâm-dışı yollardan gelir elde etme hatasından kurtuluşun yolunu göstermek amacıyla, İslami ölçülere uygun ticari girişimlerde bulunuyorlardı". Faizsiz çalıştığı iddia edilen bu girişimler sanayi ve hizmet şirketleri, finans kurumları, müteahhitlik, basın-yayın ve marketçilik gibi geniş alanları kaplamıştı (Mahmud, 1990: 49'dan aktaran Erkilet, 2004: 259-260). "Kardeşler'in bugün de finans alanında büyük bir gücü bulunmaktadır. Ancak hareket giderek yumuşama içine girdiği ve var olan siyasal partilerle işbirliği yaptığı için, sistem aleyhine (devrimci/radikal) bir güç oluşturduğu söylenemez. Aksine bu şirketlerin, 'faize bulaşmak gibi' geleneksel kaygılarla yastık altında kalan paraların ulusal ekonomiye kanalize edilmesinde önemli payı vardır. Mevcut haliyle İhvan (MKH), günlük sorunlara somut ve pratik çözümler üreten, ancak bu arada Müslümanları da var olan sistemle barıştıran ara-İslâmî mekanizmalar üretmektedir" (Erkilet, 2004: 260).

Siyaset açısından ele aldığımızda, (ekonomi alanında olduğu gibi,) MKH toplum modelinin söz - davranış tutarsızlığı yine tespit edilir. Şöyle ki, MKH'nin ana

amaçlarından biri de ‘İslam ile hükmetmek’ yani ‘devleti şeriat esasları üzerine oturtmaktı’. El-Benna’nın çözümlemesine göre, Mısır Anayasası’nda ‘*devletin dini İslâm’dır*’ kuralı yazdığı halde uygulamada bu kural geçerli değildir. Yürürlükteki pek çok kanun da Anayasa’daki bu kuralla çelişmektedir (Benna, 1980: 316-323’den aktaran Erkilet, 2004: 260-261).

Örneğin, İslâm’da esas sorumlu devlet başkanıdır ve aynı zamanda halka hesap vermek durumundadır. Mısır Anayasası’nda ise başkanın sorumluluk alanı belirlenmemiştir. Parlamenter sistem, partilerin yarattıkları parçalanmışlık nedeniyle istikrarlı biçimde yürümektedir. *İslâmî düzende partiler ilga edilecek, seçimler bireyler arasında yapılacaktır.* Seçimler, Ehlul-Hall ve’l-Akd olan kişileri (içtihad etme yetkisine sahip alimler, ülke sorunları hakkında bilgi ve deneyim sahibi olan veya yöneticilik niteliği yüksek kişiler) seçmeye elverişli olduğu sürece parlamenter sistemle yapılabilir.

El-Benna’da ‘İslam Birliği’ için ‘halifelik’ kurumunu tesis etmek düşüncesi var. Bunun uygulama adımlarını şöyle belirliyor: “Müslüman Kardeşler Hilafetin yeniden kurulması için bazı ön hazırlıkların yapılmasının gerekliliğine inanmaktadırlar. Öncelikle İslâm milletleri arasında tam anlamıyla kültürel, ekonomik ve sosyal yardımlaşmayı başlatmak, Müslüman ülkeler arasında paktlar, ekonomik birliklere girmek. En son merhale olarak Birleşmiş İslâm Milletleri Birliği’nin kurulması ve birlikten sonra Müslümanların imamının seçilmesi” (Mahmud, 1990: 115’den aktaran Erkilet, 2004: 261). Bunu değerlendirdiğimizde; El-Benna’nın organlarına varana kadar evrensel siyaset tasarımı (halifelik kurumu) yaptığını, ancak “var olan parlamenter sistem yerine bir alternatif getirmekte başarısız kaldığını ve bu konudaki görüşlerini netleştiremediğini” söyleyebiliriz. “Partilerin kaldırılacağını belirtmekle beraber, halktan kimselerin meclise girip giremeyeceğini ve meclisin görevlerinin başkaninkinden nasıl ayrılacağını açıkça ifade etmemektedir. Ehlul-Hall ve’l-Akd’in görevi tam olarak ne olacaktır? İran’daki Meclis-i Nıgehban gibi yasaların anayasaya uygunluğunu mu denetleyecektir? Bir halk meclisi olacak mıdır? Benna bu konuları açık bırakmaktadır” (Erkilet, 2004: 262).

MKH Toplum Modeli Eleştirisi

MKH'nin önerdiği 'toplum modeli' değişen iç dinamikler ve değişen dünya koşullarına bağlı olarak değişim geçirmiştir. Özellikle Mısır siyasetinin otokratik özelliklerinin sürmesi; MKH'nin 1948, 1954, 1977 ve 2005'te devletten yediği ağır darbeler ve Mısır'ın değişen toplum yapısı gibi içsel dinamiklerin yanında; soğuk savaş döneminin sona ermesi, dünyadaki Amerikan hegemonyası, neo-liberal politikaların tüm dünyaya yayılması, İslam coğrafyasından Batı'nın doğrudan işgalin çekilmesi ve dünyada katılımcı demokrasinin yaygınlaşması gibi olgusalıklar bu değişimde etkilidir.

MKH'nin yüz yıla yaklaşan tarihinde, 'sistemle ilişkilerini kesmeksizin gerçekleştirmeye çalıştığı ıslah etkinlikleri önce yerini radikalizme ve şiddete bırakmıştır, sonra radikallikten çıkıp 'ılımanlaşmıştır'. Bu tespit yani "MKH'nin 'post-İslamcı' (ılımlı İslam) değişim yaşadığı" görüşü oldukça yaygın. Buna göre hareket 'radikalizmden' giderek uzaklaşmakta ve kapitalist, demokratik topluma aktör olarak uyarlanmaktadır. Bu tarz değişim daha çok küreselleşme sürecinin getirisi olarak değerlendiriliyor.

Toplumsal değişme sürecinde MKH, **üye ve ideoloji** bakımından giderek modern toplum kesimlerine dayanmaya başlamıştır. "İslâmî hareketin kadrolarında laik okullarda okuyan ya da bu okullardan mezun olmuş, orta sınıf ailelere mensup üyeler yer almaya başlamıştır. Bu kişilerin toplumda saygın ve geçerli olan meslekleri vardı. Bütün bunlar, Mısır için de geleneksel Müslüman nitelemesinin değişmekte olduğunu göstermektedir" (Erkilet, 2004: 308).

Hareketin değişiminde '**lider**'in de etkisi vardır. "Benna'dan sonra hareketin başına geçen Hasan el-Hudaybi, Ömer et-Tilmisani, Muhammed Hamid Ebu Nasr ve Mustafa Meşhur gibi MKH önderleri (mürşid - genel başkan) ise, yönetsel lider özelliği göstermişlerdir. Yönetimleri döneminde, üye kaydetme, gelir toplama ve dağıtımını

sağlama, üyeleri koordine etme gibi işlerle meşgul olmuşlar; ancak ne Benna'nın karizmasına ne de Kutub'un fikriyatına sahip oldukları için MKH'nin giderek sistem içi bir muhalefet odağı haline gelmesine yol açmışlardır” (Erkilet, 2004: 309).

Hareketteki değişimin bir başka önemli nedeni, “MKH'nin Mısır içinde ve dışında gerçekleştirdiği **ekonomik yatırımları koruma kaygısı ve kaybettiği yasal statüyü geri kazanma arzusudur**”. “MKH, bu kaygılarla üyelerine yönetimle kavgaya girmemelerini ve tüm enerjilerini insanlardaki cahiliyeyi ortadan kaldırmaya harcamalarını öğütlemektedir. Hatta bu kaygılar Genel Mürşidlerin seçiminde bile etkili olmaktadır. Hükümeti rahatsız etmeyecek ılımlı kişilerin seçilmesine özen gösterilmektedir” (Verdani 1991: 33-41'den aktaran Erkilet, 2004: 309).

MKH'ndeki değişimin somut göstergeleri şöyle özetlenebilir:

MKH'nin 'ılımasının' en somut göstergesi seçimlere artan ilgisi ve en nihayetinde kendisinin partileşmesidir. Oysaki el-Benna'nın 'Partizanlık kaldırılmalı, milletin siyasi gücü tek bir safta toplanmalıdır' ilkesi yerinde duruyor. Müslüman Kardeşler, Mübarek dönemindeki baskı ve yasaklamalara rağmen seçimlere girmekten çekinmemiş ve Mısır eksik-demokrasisinin aktörlerinden birisi olmuştur. Dalar'a göre bu durum, MKH'ni birkaç yönden siyasi ve sosyal hedeflerine yakınlaştırmıştır (2010: 60):

1. Cemaatin, seçim sürecindeki kampanyası mevcut sosyo ekonomik sorunlara dikkat çekerek “İslam'ın çözüm” olduğu yönündeki siyasi mesajının daha rahat yaygınlık kazandığı alanları yakalamasını sağlamıştır.
2. MKH'nin seçim süreci boyunca daha fazla demokrasi istediğini açıklaması toplumun geniş kesimlerinde yankı uyandırmış ve kitle partisi olabileceğinin işaretlerini vermiştir.
3. Mübarek rejiminin baskısı MKH'ni halk nezdinde mağdur konuma dönüştürmüş ve kendisine karşı sempati beslenmesine yol açmıştır.
4. MKH'nin, ekonomik, sosyal ve adli sorunlara getirmek istediği çözüm yöntemleri konusunda siyaset deneyimi kazanması istenmiştir.

Çağlayan'a göre de MKH aslında 1930'lardan beri siyasi bir oluşumdur çünkü önerdiği bir toplum modeli vardır. Hareket yasaklı olmadığı dönemlerde bağımsız

milletvekili adayları ile parlamenter rejimin kıyısından köşesinden giriş yapmak niyetindeydi. Ve yine bu niyet MKH'nin değişebileceğinin; radikal İslam anlayışından çark edebileceğinin mesajını veriyordu. Özellikle 1990'lar sonrasında Doğu Bloku'nun çözümlenmesinin etkisiyle 'demokrasi' dünyada yükselen değer haline geldiği için, MKH de bu sürecin dışında kalamayacağını anlamıştır. Bu yüzden, önceki seçimlere 'Çözüm İslam' sloganıyla giren MKH, 2000'li yıllarda sloganını "Demokratik Değişim" olarak değiştirmiştir (2010: 248).

MKH'nde ılımlı-İslamcı değişimin ikinci göstergesi en azından 2000'li yıllarda şiddet ve çatışma unsurlarını bir kenara bırakarak, içeride ve dışarıda '*uzlaşmacı kimlik arayışına*' girmiş olmasıdır. Zaten 1950'li yıllardan beri ABD ile yapılan görüşmelerde hareketin bugün alacağı yön, o zamandan belli olmuştu ve bu nedenle MKH, el-Benna'dan sonra keskin bir şekilde, kuruluştaki radikal hedeflerinden sapmıştır.

MKH'ndeki ılımlı-İslamcı değişimin bir diğer göstergesi '*yeni gençlik*' profilidir. Küreselleşme sürecinde artan iletişim, ulaşım teknolojilerinin ve eğitim ve çalışma olanaklarının etkisiyle özellikle 'genç kuşağın' küre çapında 'katılımcı demokrasi', 'insan hakları' gibi değerleri paylaşması, bireyselleşme süreçlerinin artması sonucunda 'yaşlı kuşağın muhafazakârlığına' itirazcı tavır geliştirmesidir. Bu durum daha çok Arap Bahar'ında kendisini göstermiştir. Asef Bayat MKH'nin genç kesimindeki bu talepleri yakinen bilen bir uzmandır. Ona göre (Gökmen, 2011: 97):

MKH'nin gençlerini içeren muhtelif gruplar, çoğunlukla yeni gelişmeye başlayan toplumsal medya aracılığıyla örgütlenmeye başladılar. Bu güne kadar, hepsi ideoloji sonrası, milliyetçilik sonrası ve hepsinden önemlisi post-İslamcı yeni bir siyaset benimsediler. Devrim sürecinde Tahrir'in baş sloganlarından biri olan 'Devrimimiz medenidir, ne şiddetli ne dini!' bu yeni siyaseti yansıtıyor. Evet, bu slogan Mısırın post-İslamcılığını temsil ediyor.

Yüksel Taşkın ise MKH'nin 'ılımlı' değişiminin nedenini hareketin siyaseten '*heterojenik yapısına*' bağlıyor. Görüşü şöyle (Taşkın, 2013):

MKH'nin kısa bir zaman diliminde olsa iktidar uygulamalarına baktığımızda otoriter ve neo-liberal çizgide olanların karar almada etkili olduklarını söyleyebiliriz. Özellikle 2000'lerin başlarında değişim geçirmişlerdir. Solcu, liberal ve Nasırcı solcu yani milliyetçi diye ideolojik bölünme yaşıyorlar. Hristiyanlarla birlikte Irak Savaşı ve Mübarek karşıtı eylemler içinde yer alıyorlar. Kifaye (yeter) hareketi içinde yer alıyorlar. İlk defa kendilerinin dışında olanlarla birlikte hareket etmeyi öğreniyorlar. Önceleri Marksistlerle boğaz boğazydılar. Genel olarak MKH içinde söz sahibi olanlar post-İslamcı ve neo-liberal çizgiye yakın olsalar da, şu an yeniden bir harmanlama sürecinden geçmektedirler. Mesela şeriat düzeni gelmesin diyen hiç yoktur. Fakat ne şekilde uygulanacağı konusunda tartışma vardır. Bir kesim hemen uygulansın derken, başka bir kesim toplumun eğitimden geçmesi gerektiğini ve şeriatın sonra uygulanması gerektiği düşünmektedir. Her ne kadar AKP modelini uygulamayı düşünseler de, Mısır halkının yoksul olması ve Selefiler gibi köktenci ve ikinci oy oranına sahip rakipleri olmasından kaynakla şeriata yakın durmak zorundalar. Devlet ve demokrasiye araçsal bir bakış açısına sahipler. Seçimler bizi iktidara götürdüğü sürece, devlette bizi zenginleştirdiği sürece iyidir diye düşünüyorlar. Zaten iktidar deneyimleri de bunu göstermektedir.

(Daha önce ifade ettiğimiz gibi,) Bu değerlendirmeye katılmayan kimi kesimler, MKH'ndeki değişimin iktidar için aldatmaca (*takiye*) olduğunu düşünmektedirler. Amin şu sözlerinde MKH'ni bağımlılık ilişkileri ve sınıfsal yapı çerçevesinde değerlendirir ve hareketin değişimine olumsuz bakar (2011):

MKH, tamamen dışa bağımlı, piyasaya dayanan bir ekonomik sisteme bağımlılık ifade etmektedir. Gerçekte, komprador burjuvazinin bileşenidirler. İşçi sınıfı tarafından düzenlenen büyük grevlerin ve yoksul köylülüğün kendi topraklarını elde tutma mücadelelerinin karşısında durmuşlardır. Dolayısıyla MKH yalnızca iki konuda (herhangi bir türde ekonomik ve sosyal program sunmayı reddetmeleri, dolayısıyla da gerçekte gerici neoliberal politikaları sorgusuz kabul etmeleri ve bölgede ve dünyada ABD denetiminin hayata geçirilmesine fiilen boyun

eğmeleri) “ılımlıdır”. Böylelikle MKH, şimdi “demokratik niteliklerine” kefil olan Washington için yararlı bir mütteftir.

MKH'nin değişimi konusunda net bir şey söylenemeyeceğini düşünenler de var. Örneğin, el-Benna'nın Avrupa'da yaşayan torunu (Oxford'da ‘Çağdaş İslam Çalışmaları’ profesörü: Batı ile MKH'nin bağlantı noktalarından birisi olarak değerlendiriliyor) Tarık Ramazan'a göre, pek çoklarının gözden kaçırdığı önemli gerçek şu ki, Mısır'da MKH ve genel olarak İslamcılar çoğunluğu temsil etmiyor. ‘*Mısır siyaseti çok bileşenli ve Mübarek sonrası dönem için hangi kesimin hâkim konuma geleceği belirsiz*’. Durum böyle olunca MKH'nin önceliklerini tespit etmek imkânsızlaşıyor. MKH'nin “Birleşik bir hiyerarşik görünüşün arkasında birbiriyle çatışan güçler var. MKH'nin hangi yola gireceğini kestirmek çok zor... Katı dindarlarla, Türkiye örneğini savunanlar arasında her şey olabilir”. Ramazan'ın bu tez için önemsedığımız ikinci önemli tespiti de ‘*Mısır siyasetinin sadece iç dinamiklere göre açıklanamayacağı gerçeği*’dir Hareketi küresel çapta değerlendirmek gerekiyor (Ramazan, 2011):

Hareketin siyasi düşüncesi son 20 yılda oldukça gelişti. Gerek ABD gerekse Avrupa, Mısır halkının demokrasi ve özgürlük düşünüyü hayata geçirmesine kolay kolay izin vermeyecek. Stratejik ve jeopolitik hesaplar öyle büyük ki, reform hareketi ABD tarafından, Mısır ordusuyla işbirliği içinde yakından takip edilecek ve zaten ediliyor da.

Mübarek karşıtları arasında ismi öne çıkan Muhammed el Baradey'in arkasında saf tutma kararıyla İhvan, Batı'yı korkutabilecek siyasi talepler öne sürerek rengini belli etmenin vakti olmadığı kanaatinde. Hareketin parolasıysa, ihtiyat.

...Batı (ise), pasifliğini ve diktatörlüklere desteğini meşrulaştırmak için ‘İslamcı tehdit’ mazeretini kullanmaya devam ediyor. Mübarek'e direniş büyüdükçe, İsrail hükümeti Washington'a tekrar tekrar halk iradesine karşı Mübarek'in cuntasını destekleme çağrısında bulundu. Avrupa da ‘bekle ve gör’ tavrı takındı. Her iki yaklaşım da manidar: Nihayetinde, demokratik ilkelere dair süslü laflar, siyasi ve ekonomik çıkarların savunulması karşısında pek fazla ağırlık taşıyor. ABD, petrole erişimi garanti eden ve İsrail'in Filistin'i adım adım

sömürgeleştirmeyi sürdürmesine göz yuman diktatörlükleri, halkın bu tür şeylerin devamına izin vermeyecek olan muteber temsilcilerine tercih ediyor.

(Ancak Batı'nın bu politikası) ...günü kurtarmaktan başka işe yaramayan bir tutum.

Gerek Bush gerek Obama döneminde ABD, Ortadoğu'da güven kaybetti: Aynı durum, Avrupa için de geçerli. ABD ve Avrupa, politikalarını gözden geçirmedikleri takdirde, Asya ve Güney Amerika'daki diğer güçler, kendi dikkatli stratejik ittifak yapılarıyla sahneye çıkabilir.

(Sonuç olarak istikrarsız bir durum söz konusu. Ancak,) Bu istikrarsızlık durumu, hem endişe hem de umut verici. Arap dünyası uyanıyor. Değişimler, gerçek demokratlar için umut ışığı, demokratik ilkeleri ekonomik ve jeostratejik hesaplarına feda edenler içinse kâbus anlamına geliyor... Neticede Ortadoğu'da barışı ancak bütün siyasi güçleri kucaklayan ve şiddetten uzak demokrasiler getirebilir ve barış, Filistinlilere de saygı göstermek zorunda.

Fulya Atacan da MKH'ndeki değişim ve MKH'nin nasıl bir toplum modeli önerdiği/önereceği konusunda kararsız olanlardan. Atacan'ın daha çok iç dinamikleri önceleyen değerlendirmesi şöyle (Atacan, 2013):

MKH'nin kendileri pek bir değişim olduğunu düşünmüyorlar. 1928'deki kuruluş amaçları, Mısır'ı İslami değerler içerisinde yeni bir toplum, yeni bir nesil yaratmaktı hala da o amaç devam etmektedir. Fakat MKH henüz bir iktidar deneyimi yaşamadıkları için, hareketin bugün nasıl bir dönüşüm yaşadığı konusunda net bir değerlendirme yapamayız. MKH'nin Batı ve özellikle ABD ile ilişkiler geliştirerek ideolojik sapma yaşadıklarını düşünmek yanlıştır. MKH'nin kendini Batı'ya sevdirmeye gibi bir derdi olmamıştır. Akli başında her dünya gücü diplomatik siyaset gereği bir ülkede iktidar ve muhalefetle (hele hele Mısır ve MKH gibi güçlü bir muhalefetle) iletişime geçmek ve onun hakkında bilgi sahibi olmak ister. Ama bu görüşmeler resmi görüşmeler değildi ve İhvan resmi bir muhalefet değildi. MKH daha iktidar deneyimi yaşayamadı, bunu derken ne kastediyoruz; devlet başkanlığı yapıyorlar ama hala eski rejim ayakta, hala devlet kadrolarını değiştiremediler ve iktidarını kökleştirebilmek için belir bir süre zaman gerekir. Ama MKH, tabi ki 1928'de kurulduğu gibi kalmadı ve kaçınılmaz bir takım değişimler yaşadı. Fakat MKH çoğunlukla illegal kalan bir yapı olduğu için ne kadar değiştiklerine dair elimizde bir veri yoktur. Bu yüzden de MKH değişim yaşadı diyemeyiz. Bir

takım yazılanlar var, konuşulanlar var ama hakikaten örgüt nasıl, nereye kadar uzanıyor bu bilgiler sınırlı ve bu yorumları da daha çok dış çeper üzerinden yapıyoruz ve bir de kendi anlattıkları var. Biz şuan buzdağının üstünü görüyoruz ve aşağısına dair verimiz yok, bilgimiz yok. Gördüğümüz kısımdan tahminler yapıyoruz.

Kısaca MKH küreselleşmiş ve küreselleştikçe de ABD'nin lokomotifliğini yaptığı neo-liberal dünyaya uyum sağlamaya çalışmıştır. Mursi yönetimindeki MKH'nin, bir yıllık iktidar pratiklerinde neo-liberal kalkınma modeli benimsediğine dair bazı emareler görülmektedir. IMF ile 4,5 milyar dolarlık bir anlaşma yoluna gidilmiştir. Yönetime MKH kadrolarından bireyleri alınarak kadrolaşmaya yoluna gidilmiş ve halkın ekonomik durumlarında da bir ilerleme görülmemiştir. Kısacası İslam motifli alternatif bir modernite ve bağımsız bir Mısır hedefi ile yola çıkan MKH, devrim sonrası Mısır'ı yeniden inşa etmek yerine öncelikle devleti ele geçirme ve kadrolaşma yoluna gidince hayal kırıklığı yaşatmıştır. Halkın yoğun tepkileri sonucunda ortaya çıkan kaos üzerine, ABD'nin garantörü olan Ordu darbe yaparak rejimin güvenliğini garantiye aldı. Sonuç olarak MKH yasaklandı ve böylece MKH yeniden yer altına girmiştir.

IV.3. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin İç ve Dış Dinamikleri

Müslüman Kardeşler Hareketi (MKH) 86 yıllık tarihinde Mısır'da kurulan, oradan Ortadoğu'ya sonra öteki İslam coğrafyalarına yayılan, Batı toplumlarında dahi şubeleri olan 'küresel çapta İslami harekettir'. MKH basit bir İslami cemiyet olarak kurulmuş ve zamanla Mısır'daki diğer İslamcı cemiyetleri gölgede bırakarak Mısır'da en güçlü hareket olmuştur. MKH, 1930'lardan sonra genişleyerek Mısır dışında Fas, Cezayir, Libya, Lübnan, Ürdün, Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Afganistan, Pakistan vd. ülkelerde de örgütlenmiş ya da benzer hareketlerin oluşmasında rol modeli olmuştur (Baban, 2006: 110). MKH'nin ortaya çıkması ve gelişimi sürecinde bazı sosyolojik dinamikler iç ve dış sosyolojik dinamikler etkili olmuştur. MKH'ni etkileyen iç ve dış dinamikler 1950 öncesi

ve sonrası olmak üzere iki dönem halinde incelenebilir. Bu dönemselleştirme, hem Hareketin lideri Hasan el-Benna'nın öldürüldüğü yıl itibariyle anlamlıdır hem de MKH'nin Batı ile temasları daha çok 1950'lerden sonra başladığı için anlamlıdır. MKH bu dinamiklere bağlı olarak, hem Mısır'daki ekonomi-politik krizler hem de hem Mısır'ın Batı ile olan 'bağımlılık ilişkisi' hem de Batı ile temasları çerçevesinde bir takım düşünsel, ideolojik ve sosyal değişimler geçirmiştir.

1950 Öncesi Müslüman Kardeşler Hareketi'ni etkileyen iç-dış dinamikler:

1950 öncesi MKH Hareketinin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olan iç-dış dinamikleri şöyle sıralayabiliriz (Benna, 1969; Tibi, 1998; Çağlayan, 2007; Marsot, 2007; Lia, 2012):

- Britanya'nın Mısır'ı işgal etmesi (emperyalizm) ve geliştirdiği 'bağımlılık ilişkisi'.
- Emperyalizme ve işbirlikçisi yönetimlere duyulan tepki sonucu ülke çapına yayılan isyan dalgası ve kargaşa ortamı.
- Britanya'nın kuklası yönetimlerin seküler/liberal politikalarının ekonomik, siyasal ve sosyal alanda başarısız olması (meşruiyet krizi).
- Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve Türkiye'deki Kemalist rejimin halifeliği kaldırması.
- Giderek güçlenen seküler/milliyetçi akım.

Burada başka etken ve koşullar da sayılabilir, fakat bu sıralananlar temel nitelikte olanlardır.

Bağımlılık Teorisi'nin teorisyenlerinden Samir Âmin'e göre, Britanya Mısır'ı işgal ederek 'çevre' ülkesi statüsüne getirmiştir; geri bıraktırlmış ülke olan Mısır, kırk yıla yakın bir süre (1880–1920) hakir bir çeper muamelesine maruz kalmış, kurumları dönemin kapitalist/emperyalist birikim modeline uyacak şekilde yeniden düzenlenmiştir (2011).

Mısır'ın kaynakları Britanya'ya (Batı'ya) aktarılırken aynı zamanda yeni gelişen fabrika sisteminin mamul maddeleri için 'pazar' olarak düşünülmüştür. Bu durumun en önemli sebebi ise, Mısır ile Batı arasında kurulan 'eşitsiz' bağımlılık ilişkisi onun gelişmesini engellemesidir. Yoksulluk artmış, demokratik haklar gelişmemiştir. Ortaya çıkan 'meşruiyet krizi' ortamında MKH halkın anti-emperyalist ve milliyetçi tepkilerini merkeze alarak örgütlenmiştir²⁹. Halkın, yöneticilere olan güveninin azalması ve İngiliz emperyalizminin baskısı altında ortaya çıkan iktidar boşluğu, MKH'nin örgütlenmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum MKH'ni kuruluşunu ve büyümesini etkileyen en önemli dinamiktir. İktidarın emperyalizm ile ilişkisi halkın dahada yoksullaşmasına yol açmıştır. Yoksulluk (ekonomik kriz) MKH'nin ortaya çıkmasının önemli nedenlerinden birisidir. Mısır'da Zaglul Paşa'nın öldüğü yıl (1927) uzun sürecek kıtlık yılları başlamış ve halkın %70'i (özellikle fellahlar) bu durumdan etkilenmiş. Kümülatif artan sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle Mısır halkında biriken öfke, toplumsal hareketlere yol açmış. MKH bu ortamda kurulmuş ve kitlesel destek bulmuştur. (Baker, 1978: 29-32 aktaran Örmeci, 2011; Marsot, 2007: 90).

Mısır'ın yarı-bağımsızlık (sınırlandırılmış monarşi) döneminde ülkede ticaret ve sanayi ile uğraşan yeni bir burjuva sınıfı gelişmeye başlamıştır. "Yerleşik toprak sahibi sınıfın muhalefeti nedeniyle 1950'lere kadar burjuvazi toprak sahipleriyle bir koalisyon kurarak iktidarın arkasındaki sosyal güç olmuştur. Ancak modern siyasal hayat ve siyasal partiler güçlü toplumsal bağlara dayalı olarak gelişemediği için, siyasal arenadaki en önemli aktörler Kral ve İngiliz işgal güçleri olmuştur". Siyasal alanda ise güçlü bir sosyal tabanı bulunan milliyetçi ve bağımsızlıkçı Vafd Partisi toplumsal değişme sürecinin önemli aktörlerinden birisi olarak rol oynamıştır. Ancak, İslami çevreler milliyetçi harekete pek

²⁹ MKH'nin kuruluşunun İngilizlerin ve sarayın bir planı çerçevesinde ortaya çıktığından kuşku duyanlar vardır ve Samir Âmin (2011) bu kişilerden birisidir.

sıcak bakmıyorlardı. Çünkü milliyetçi hareket laik eğilimlerle birlikte geliyor ve bunların varlığını tehdit ediyordu. ‘Liberal Era’ olarak adlandırılan bu dönem, “yaygın rüşvet ve yolsuzluklar ve bunlara ek olarak ülke üzerindeki İngiliz etkisi nedeniyle halkta olumsuz izler bırakmıştır”. İngiltere’nin elinde kukla haline gelen krallar, tam bağımsızlığı kazanamadıkları gibi sosyo-ekonomik ve siyasal sorunları da çözemediler (Binder, 1978: 27’den aktaran Örmeci, 2011; Güler, 2004: 42; Tiftikçi, 2013). Emperyalizme olan bu “bağımlılık ilişkisi”, MKH’nin hem kuruluşunu hem de gelişmesini etki eden en önemli iç ve dış dinamiktir.

Bir diğer önemli dinamik ise Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması sonrasında Türkiye’deki Kemalist rejimin Halifeliği kaldırması ve yine Türkiye başta olmak üzere, İran ve Afganistan gibi ülkelerde seküler eğilimli yönetimlerin ortaya çıkması durumu, kurtuluşu Muhammed’in “asr-ı saadet” günlerinde arayan MKH’ni endişelendirmiştir. Kuruluş sebepleri¹⁹. Yüzyıla dayanan MKH’nin kurulması sebeplerinden en önemlisi yaşadıkları iki büyük şok çok önem arz eder. Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması ve sonrasında kurulan Türk devletinin hilafeti kaldırması ve Kemalist rejimin İslamiyetten uzaklaşması genç Benna’yı üzmüştür (Bozarlan, 2010: 86). Türkiye’de Mustafa Kemal liderliğinde yeni bir cumhuriyet kurulmuş ve halifelik kaldırılmıştır. Halifeliğin kaldırılmasına tepkiler Mısır ve Hindistan’da Kongreler ve toplantılar yoluyla yankıları büyük olmuş. Hasan el Benna Halifeliğin kaldırılmasını ve Mustafa Kemal liderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’nin seküler tarzda bir ülke inşa etmesini eleştirmiş. Mısır’da Hasan el Benna’nın MKH hareketini kurmasının nedenlerinden birisi de bu olmuştur ve halifeliğin kaldırılmasından 4 yıl sonra kurulmuştur (Işık, 2012:366).

1950 Sonrası Müslüman Kardeşler Hareketi’ni etkileyen iç-dış dinamikler:

El-Benna'nın ölümünden sonra Müslüman Kardeşler Hareketi'nin (MKH) değişiminde etkili olan iç-dış dinamikleri şöyle sıralayabiliriz:

- Nasır Dönemi'nde (1954-1970) MKH'nin yasaklanması.
- Enver Sedat'ın MKH'nin radikal silahlı kanadı tarafından öldürülmesi.
- Mübarek Dönemi'nde (1981-2011) MKH'nin baskı altında tutulması. Ve yasaklı seçimler.
- 1967 Arap-İsrail yenilgisi
- Sosyalist Sistem'in çöküşünün Ortadoğu ve MKH üzerindeki etkileri.
- Arap Baharı (Küresel toplumsal değişme hareketleri).
- Neo-liberalizm (Küresel ekonomik kriz) ortamında merkez-çevre arasında



Fotoğraf 10: Müslüman Kardeşler heyeti Beyaz Saray'da Eisenhower ile birlikte-1953 (Johnson, 2011)

derinleşen 'eşitsiz' bağımlılık ilişkisi.

MKH ordu içindeki seküler-milliyetçi "**Hür Subaylar**" oluşumunun darbe düşüncesini destekledi. Darbeyi yapacak olanlar 1936 yılında Mısır-İngiliz anlaşması sayesinde orduya girmiş olan ve çoğu MKH üyeleri ile aynı toplumsal kökenden gelen

(fakir halk çocukları) ama siyaseten milliyetçi olan subaylardı (Marsot, 2007: 107; Çağlayan, 2011: 197). MKH kendi köklerinden gelen “Hür Subaylar Hareketi” ile birlikte hareket ederek iktidara yönelik darbe gerçekleştirdiler. Aslında bu ortak darbe girişimi MKH için uygun bir yöntem değildi. Ancak, hem baskı altında kalmaları, hem de ülkenin işgal altında olması nedeniyle Kral Faruk’a karşı olmak bu ittifakı zorunlu kılmıştı. Hatta MKH’nin önemli düşünürü Seyyid Kutub Müslüman Kardeşleri temsilen ihtilal komitesinde görev aldı. Kutub Komitedeki tek sivil üyeydi. Ama birkaç ay sonra Komitenin İslami bir yönetim kurmayacağını anlayınca istifa etti. Hür Subaylar’ın lideri General Muhammed Necip, “cumhuriyet” döneminin ilk Mısır Cumhurbaşkanı oldu. Ancak, Yeni dönemin karizmatik lideri Cemal Abdul Nasır olacaktı (Baker, 1978: 29-32’den aktaran Örmeci, 2011; Marsot, 2007: 109; Çağlayan, 2011; Tiftikçi, 2013).

Hür Subaylar Hareketi’nin etkin isimlerden biri olan Yarbay Cemal Abdul Nasır, 1956’da tek partili (Mili Birlik Partisi ya da 1962’den sonraki adıyla Arap Sosyalist Birliği) siyasi sisteme dayalı yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle tek aday olarak Cumhurbaşkanı seçildi. “Sosyalist ekonomik görüşlerinin altında ciddi bir Arap milliyetçisi olan Nasır; tüm diğer siyasal partileri kapattı ve kendisine muhalefet eden Müslüman Kardeşler’i sindirerek iktidarını pekiştirdi” (Örmeci, 2011). Nasır’ın Mısır için seküler/ulus-devlet düşüncesi MKH ile arasında sürtüşme nedeniydi. Ayrıca MKH Necip ile Nasır arasında başlayan mücadelede Necip’in yanında saf tutmuştu. Gergin ortamda 1954 yılında Nasır’a başarısız bir suikast girişimi oldu³⁰ve MKH suçlandı. Nasır, başta MKH olmak üzere muhaliflere karşı tutuklama, sürgün, işkence ve idam gibi sert önlemlere başvurdu. Böylece, Hür Subayların iktidara gelmesine destek olan MKH yer altına çekilmek zorunda kaldı (Marsot, 2007: 109). Nasır döneminde MKH hem

³⁰ Bazıları bu suikastın Nasır’ın MKH’ni lağvetmek için tertiplemediğini düşünmektedir.

yasaklandığı için hem de Nasır'ın içerde ve dışarda artan popülaritesi nedeniyle Mısır'da etkin ve etkili olamadı (Dağ, 2012: 504).

1960'larda Nasır MKH'ni tekrar serbest bıraktı. Amacı komünistlere karşı bu gücü kullanabilmektir. Ama MKH'nin adı rejime karşı bir komploya karışınca, aralarında Seyyid Kutub'un da bulunduğu üç MKH lideri asıldı. Kutub'un asılmasından sonra MKH içinden yeni örgütler çıktı. Daha çok Seyyid Kutub'un fikir ve eyleminden etkilenen ve silahlı mücadeleye eğilimli bu gruplar ciddi bir güç olamadılar (Tiftikçi, 2013).

Nasır'ın Sovyet yanlısı, seküler, ulusçu ve otokratik tavrı MKH ile arasını iyice açtı. MKH destek arayışına girişti ve özel olarak ABD'ye yakınlaştı (Ganim, 2012: 495). II. Dünya Savaşı ardından, ABD'nin güçlenen sol/sosyalist akım karşısında din özgürlüğünü destekleme kararı alması üzerine, MKH ile ABD'nin ilk temasları 1950'lerde başladı. 1953'te CIA ve ABD Başkanı Eisenhower ve Hasan el-Benna'nın damadı Said Ramazan (1926-1995) Oval Ofis'te görüşmeler yaptılar. Bu tarihten sonra MKH ABD'de örgütlendi (Johnson, 2011). Bu olay, anti-empyralist ve tam bağımsız Mısır politikası güden MKH'nin ideolojik sapma göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Fakat hem yönetim hem de taban olarak homojen bir hareket söz konusu olmadığı için, bu olay spesifik olarak da değerlendirilebilir. Ama her şeye rağmen 'radikal İslami' görüşün yeni dönemde yumuşayabileceğinin ipuçlarını vermiştir. Bu süreç sırasında MKH, 1954'ten 1970'e kadar yer altına çekilmek zorunda kaldı. Mısır'da barınmakta zorlanan MKH hem Batıya açıldı, hem de daha çok radikalleşerek şiddet yanlıları olan yeni bir hizip ortaya çıktı. Nasır'ın MKH karşısındaki bu tutumu MKH'ni etkileyen en önemli iç dinamiktir.

Bu dönemde hem MKH'ni hem de bölgedeki diğer İslamcı hareketleri etkileyen en önemli dinamik "1967 Arap-İsrail Savaşının" kaybedilmesi ve sonrasında yaşanan toplumsal bunalımdır. İsrail'in zaferi birçok Arap halkında hüsrana yol açmıştır.

Bu olay Nasır'ın kişiliğinde popülerleşen “Arap milliyetçiliğini” düşüşe geçmesine yol açmıştır. Bazılarına göre bu olay (Saad Eddin İbradin ve kısmen Gilles Kepel) 1970'lerdeki İslamcılığın yükselişe geçmesinde başlıca etken olarak görülür (İbradin, 1980; Kepel, 1986 ve Bayat, 2006: 156-57).

Mısır'da 1970 yılında Cumhurbaşkanı koltuğuna **Enver Sedat** oturdu. Nasır gibi O da Hür Subaylar Hareketi'ndendi ve Arap milliyetçisiydi. Nasır'dan ekonomi-politik kriz devralan Sedat'ın ilk işi yönetime desteği azalan burjuvaziyi yeniden kazanmak için çalışmalara başlamak oldu. Nasır'ın alt sınıflara yönelik politikalarını bir yana bırakan Sedat tek örgütlü sosyal güç olan burjuvaziyi önceleyen politikalar izledi. Örneğin, “özel mülkiyeti kısıtlayan bazı kanunlar kaldırılmış, basındaki sansür azaltılmış ve 1977 yılında siyasal partilerin yeniden kurulmasına izin verilerek siyasal muhaliflere kısıtlı da olsa siyaset yapma hakkı tanınmıştır”. Ancak 1978'de liberal ekonomi yanlısı Ulusal Demokratik Parti'yi kurduğu halde 1979'da Nasır'ın Arap Sosyalist Birliği'ni (Parti) kapatmıştır. Mısır'da Sedat'ın, Nasır'a göre daha fazla siyasal özgürlükler tanıdığı doğrudur; ancak bunlar devletin niteliğinde önemli değişiklik yapmaya yetmemiştir; Nasır döneminin ‘kişisel meşruiyete dayalı ve büyük ölçüde bürokratik-otoriter yapısı’ sürmüştür (Baker, 1978: 132'den aktaran Örmeci, 2011).

Nasır'ın destekçileri emekçiler ve entelektüeller iken, Sedat'ın destekçileri burjuvazi olmuştur. Mısır'ın artan cari açığını azaltmak ve yiyecek tahsisini sağlamak için, IMF'den borç almaya başlamıştır. IMF, karşılığında Nasır döneminden kalma ‘dar kesime’ sosyal yardımları kesmesini ve kaynakları üretken bir biçimde kullanmasını şart koşmuştur. Bu şartın uygulanmasıyla da halk canından bezmiş ve isyan çıkarmıştır; lüks mallar ve arabalar yakılmıştır. Yönetim gösterileri bastırabilmek için en az 150 Mısırlıyı öldürmüştür. Buna rağmen Sedat, yabancı sermayeyi Mısır'a yatırım yapmaya davet

ediyor, ülkenin dört bir yanında ithal/lüks mallar, alışveriş mağazaları ve fast-food zincirleri çoğalıyordu. Emekçilerin ve köylülerin Nasır dönemindeki kazançları süpürülüyor buna karşın yeni bir burjuvazi sınıfı ortaya çıkıyordu. Ülkede bir anda milyonerler çoğaldı, lüks içinde yaşayan bir kesim oluştu. Ülkedeki yoksullar bu duruma tepki gösterince de muhaliflere ve basına karşı sansür ve tutuklamalar artmaya başlıyordu (Marsot, 2007: 130-136; Cleveland, 2004: 421).

Sedat rejimi genel olarak ‘çevre ülke olmaya gönüllü olma dönemidir’ denilebilir. Belirgin olan Sedat’ın ‘liberalliği’ idi ve “Sedat’ın bu liberal ekonomi tercihi, dış politikadaki Batı yanlısı liberal açılımıyla da örtüşüyordu”. Nitekim Sedat 1973’te Mısır’ın İsrail’e Yom Kippur Savaşı’nda yenilmesi sonrasında, 1975’te Sovyetler Birliği ile ilişkileri dondurdu, bununla da yetinmeyerek 17 Eylül 1978’de ABD’nin arabuluculuğunda İsrail’le Camp David Barış Sözleşmesi’ni imzaladı. Bu antlaşmanın uluslararası siyaset açısından önemi; Mısır’ın Altı Gün Savaşı’nda kaybettiği Sina Yarımadası’nı geri almasından çok İsrail’i tanımış olmasıdır. “Bu antlaşma sonrası Mısır Arap Birliği’nden ihraç edilmiştir” (Baker, 1978: 132’den aktaran Örmeci, 2011; Cleveland, 2004: 421).

Mısırlıların önemli bir kısmı da Camp David antlaşmasının ne Mısır ne de Filistin için bir kazanç olmadığını; ulusal onurdan ödün verilmesine karşın önemli bir şey kazanılmadığına inanıyordu. Üstelik yüksek enflasyon, devlet memuru ve subayların maaşlarında gerileme ve birçok Mısırlının çalışmak için yurt dışına göç etmesi durumu Sedat’a olan öfkeyi artırmıştır (Marsot, 2007:135). En son 1500 kişinin tutuklanması ve daha 15000 kişilik liste olduğu dedikodusu insanlarda Sedat’a ve yönetime olan derin hayal kırıklığını iyice derinleştirmiştir.

1954 yılında yasadışı ilan edilen MKH, 1970’de Sedat döneminde tekrar yasal olarak tanındı. Nasır’ın halefi Sedat, sağa dönüşü yoğunlaştırıp kapsamını genişletiyordu ve MKH gibi muhalefet gruplarını kendi yeni otokratik sistemine angaje etmeye çalışıyordu (Amin, 2011). Bunun önemli nedeni; Nasır’ın karizmasını etkisizleştirmek, Nasır döneminin bürokrasisini değiştirmek ve ABD’nin telkinleriyle, Nasır döneminin bakiyesi sol grupları zayıflatmaktı (Kılavuz vd., 2012: 33; Hür, 2011). Yumuşama siyaseti çerçevesinde, 1976’da ‘Tek Parti’ sistemine son verildi ve kısıtlı da olsa demokratik bir seçim sistemine geçildi (Hür, 2011). Uygun ortamda İslamcı hareketler canlandı; sadece MKH değil, Cemaat-i İslamiye gibi başka İslamcı gruplar da yükselişe geçti (Marsot, 2007:137). Sedat’ın ‘ılımlı’ tutumu karşısında MKH de yumuşama belirtileri gösterdi. Fakat MKH içinde ‘Seyyid Kutub düşüncesine ihanet edildiğini’ düşünenler Kutubcular, et-Tekfir ve’l-Hicre, İslamî Cemaat, İslamî Cihat, Yeni Cihat, Askerî Teknik Okul Örgütü, Ateşten Kurtulanlar, Muhammed Gençliği, Şevkiciler, Nezir Grubu gibi adlarla radikalleşmeye başladılar (Hür, 2011; Kılavuz vd., 2012: 34).

Sedat, Nasır’ın Rusya ve Bağlantısızlarla olan yakın ilişkisinin aksine yüzünü ABD ve liberal Batı’ya dönmüştü. Ancak sömürge döneminden gelen Batı tepkisi yanında uygulanan liberal ekonomi politikaları halktaki yoksulluğu derinleştirince eriyen orta sınıfta tedirginlik arttı. Bu durumun üzerine, Sedat’ın İsrail ile ‘Camp David’ Barış Anlaşması’nı (26 Mart 1979) imzalaması İslamcı muhalefeti iyice kızdırdı ve ayaklandırdı. Sedat yönetimi muhalefeti bastırmak için, Nasır gibi baskıcı yönetime başvurdu; özellikle basın üzerinde sansür ve baskı artırıldı. Baskılara rağmen Genel Mürşid Hasan El Hidaybi’nin iktidara yönelik sert açıklamalarının da etkisiyle MKH Mısır’da güç kazandı. Halkta o dönem giyim-kuşam ve yaşam tarzlarında muhafazakârlaşma başladı. Batılı değerlere ve yaşam biçimine ciddi bir muhalefet dalgası oluştu. MKH gibi dini gruplar

yaşanan ekonomi-politik olumsuzlukların Camp David antlaşmasının bir sonucu olduğunu ve kurtuluşu Tanrının emrettiği dini düzende gördüklerini beyan ediyorlardı (Marsot, 2007:138). Sedat sonunda 1981 yılında Mısır'ın bağımsızlık töreni sırasında öldürüldü. Sekiz arkadaşıyla birlikte Sedat'a suikast düzenleyen Halid el-İslâmbûlî, yasaklı "Mısır İslami Cihad" örgütüne bağlı bir subaydı (Çağlayan, 2011: 244; Kılavuz vd., 2012: 34; Marsot, 2007: 137; Amin, 2011).

Hüsni Mübarek rejimi, Sedat'ın öldürülmesine yol açan bir sürü sorunlar yumağıyla karşı karşıya kalmıştır. Cari açık sıkıntısı çeken ülkede, ne yoksul olan halkı ne de burjuvaziyi vergilendirmek kolay değildi. Hüsni Mübarek de Enver Sedat gibi ekonomide liberal politika izlemiştir. 1980'lerde İngiltere ve Amerika'dan yayılan neo-liberal politikalar Mübarek tarafından hızlı bir şekilde Mısır'da tatbik edilmiştir. Emekçi kesimler yoksullaşırken komprodor burjuvazi, uluslararası sermaye Mısır'dan kar etmiştir (Kamrava, 2005: 317). Mısır'da yoksulluk, rüşvet ve siyasi baskılar artmıştır. Mısır'da % 10'luk dar bir sermaye grubu aynı zamanda siyasi kararlara da hâkimdir. Üstelik bu kesimler Mübarek'in akrabaları ve yakın çevresidir. Sermaye grubunun birçoğu aynı zamanda iktidar partisi ile bağlantıları olan kişilerdir. Milletvekilliği zenginleşmenin bir aracı olarak görülmüş ve bu durum halk içinde huzursuzluk ve kutuplaşma yaratmıştır (Aktaş, 2012: 63).

Mübarek istikrarı sağlayabilmek için demokrasiyi 'sınırlı' tuttu! Hala parlamento devlet başkanına (yani Mübarek'e) karşı sorumludur. Başbakanı devlet başkanı belirlemektedir. Seçimler hileli olduğu halde (seleflerinin yaptığı gibi) muhalefete baskı kurmaktaydı. Örneğin, Sedat'ın öldürülmesi ile uygulanmaya başlanan sıkıyönetimi iki yıl daha uzattı. ABD'nin baskısıyla seçimlerde muhalefetin aday göstermesini kabul etti ama muhalefet aday gösterince de (Ayman Nur) hapse attırdı (Marsot, 2007: 143-147).

Hüsnü Mübarek döneminde pek çok muhalife (özellikle ılımlı İslamcılara) siyaset kanalları açılmıştır. MKH de bu kanaldan siyaset sahnesine girenlerden birisidir; sistemin dışında kalmak yerine içinde muhalefet yolunu seçmiştir. Örneğin 1984 seçimlerine (%8 olan seçim barajını aşmak için) seküler Vafd Partisi ile ittifak yaparak girdi ve oyların %15'ini alarak, 448 sandalyenin 58'ini kazandı. 1987 seçimlerine ise İşçi Partisi ve Liberal Parti ile ittifak yaptı. İttifakın kazandığı 60 sandalyeden 35'i MKH'ne aitti. Bu sonuç, Hüsnü Mübarek'i endişelendirdi. İlk işi seçim kanununu değiştirmek oldu. Bundan böyle sadece kanunlara göre kurulmuş siyasal partiler seçime katılabilecekti (Hür, 2011; Kılavuz vd., 2012: 35). Selefî Sedat gibi neo-liberal ve ABD'ye yakın politika izleyen Mübarek bunun ödülünü ABD'nin İsrail'den sonra en çok desteklediği ülke olarak fazlasıyla almıştır (Ayhan ve Algan, 2011: 4). Ama bu tek başına ekonomik kalkınmayı sağlayamayacak bir enstrümandı.

Mısır'da İslami hareketlerin yükselmesinin önemli bir nedeni, Mübarek yönetiminin izlemekte olduğu liberal ekonomik programın istendik kalkınmayı sağlayamaması ve bunun sonucunda orta ve alt gelir gruplarının ideolojik ve manevi desteğini yitirmiş olması olarak değerlendirilmektedir. 1960'lı yıllarda Abdul Nasır'ın peşinden giden öğrenciler, aydınlar ve yoksullar 1980'lerde çoğunlukla İslamcı muhalefetin bileşenleri haline geldiler. Söz konusu bu kesimler kamu kesiminde yeterince istihdam edilemedi, liberal ekonomik programın baskısı altında büyüyen özel sektörün insafına terk edildiler. Eşitsiz gelişme sürecinde, kentli emekçi kitlenin ana gövdesi başta MKH olmak üzere İslami hareketleri destekledi (Can, 2011; Aboul-Enein, 2013: 1-22). Baas-nasyonal rejimleri halkın umutlarına çare olamayınca Arap Milliyetçiliği yerine MKH ve diğer dini cemaatler yükselişe geçti.

“1991 Körfez Savaşı sırasında Mısır’ın ABD ile ittifakı radikal İslamcılarla hükümeti karşı karşıya getirdi. Mısır İslami Cemaat adlı örgüt Batılı yaşam tarzını sembolize eden çeşitli hedeflere (sinema, tiyatro, turistler, elçilikler) yönelik şiddet eylemlerine girişti. Saldırlardan hükümet yetkilileri, güvenlik güçleri, Hıristiyan Mısırlılar (Kıptiler), faizle çalışan finans kuruluşları ve laik yazarlar da nasiplerini aldılar. 1990’lı yıllarda iki bini aşkın kişi İslamcı terör-devlet terörü sarmalında hayatını kaybetti” (Hür, 2011).

Mısır’ında artan şiddet olaylarını MKH desteklememiş ama açıkça kınamamıştır da. Şiddet olayları arttıkça hükümetin baskı politikası da artmış ve nihayetinde 1995 Haziran ayında Mübarek’i hedef alan bir suikast girişimi olmuştur. Bu kaotik ortamda MKH o yılki seçimlere katıldı. Ancak sadece bir üyesini parlamentoya sokabildi. Onu da hükümet bir yıl sonra ‘terör örgütü üyeliği’ suçlamasıyla sınır dışı etti (Hür, 2011).

1996’da MKH ciddi bir iç çatışma ile sarsıldı. Örgütün radikal gençleri, eski kuşakların otoriter yöntemlerine isyan ederek MKH’nden ayrıldılar ve “Hizb’ul-Wasat” (Merkez Parti) adıyla bir parti kurdular. Ancak Mübarek rejimi bu tür eğilimlere kayıtsız kaldı (Hür, 2011).

1980 sonrasında MKH siyasal alanda etkili olabilmek için üç strateji belirledi. İlk olarak, Mısır parlamentosunda uygun bir yer edinebilmek için küçük gruplarla koalisyon oluşturmak. İkinci olarak, yine seçim süreci boyunca ülkenin öğrenci ve meslek örgütlerini kontrol altına almaktı. Son olarak, en geniş bir şekilde sosyal yardım ve köy ağını kurmak. Doğrudan hükümete meydan okumadan ama devletin bıraktığı bu boşluğu doldurma girişimi MKH’ne popülerite kazandırdı. Bunun üzerine Mübarek, radikal

olmayan İslamcı gruplarla birlikte çalışabileceğini açıkladı ama rağbet görmedi (Walsh, 2003: 32; Kamrava, 2005: 317).

1999'daki şaibeli başkanlık seçimini %94 oyla kazanan Mübarek, 2000 parlamento seçimlerine Müslüman Kardeşlerin katılmaması için elinden geleni yaptı. 500'ü aşkın örgüt üyesi tutuklandı, seçimlere katılacak adaylara büyük zorluklar çıkarıldı. Buna rağmen, Müslüman Kardeşler 454 üyeli mecliste 17 sandalye kazandılar. Bu seçimden sonra, Müslüman Kardeşler "demokrasi" meselesine daha farklı bakmaya başladılar. Örneğin 1995 seçimlerine "Çözüm İslam" sloganıyla girmişlerdi, 2000'lerin başlarındaki sloganları "Demokratik Değişim" idi (Hür, 2011). Bu strateji değişikliği konusunda iki farklı görüş var:

Kimilerine göre Doğu Bloku'nun çökmesinden sonra tüm dünyayı saran liberalleşme ve demokratikleşme (küresel değişim) dalgası MKH'de etkilemişti, dönüştürmüştü. Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile dünyanın yeni bir döneme girdiğini fark eden Müslüman kardeşlerin öncüleri demokrasinin yeni dönemlerde en fazla başvurulacak yöntemlerden biri olduğunu bilmekteydiler. İnsan hakları, eşitlik, adalet, özgürlük gibi kavramlar her zamankinden daha çok mısır toplumunda duyulmaya başlanmıştır. Politik bir harekete dönüşmek yerine politikada kendine yer edinen bir sosyal hareket haline gelmek Müslüman Kardeşlerin geleneği açısından daha tutarlıydı. Mısır'ın totaliter yapısı da Müslüman kardeşlere parti kurma izni vermiyordu (Tıgılı, 2011: 47). Eski algı, tutum ve davranışlar değişmişti. Örneğin, 2008'de Hareketin Genel Mürşidi Mehdi Akif Celal el-Azm, Arap sağının Türkiye'ye yönelik bakış açısının ciddi biçimde değiştiğini vurgulamıştır. MKH'nin de içinde yer aldığı İslamcı Arap sağı daha önce Kemalist Türkiye'den seküler olması, Hilafeti kaldırması, Batıcı olması ve İsrail ile iyi ilişkileri yüzünden hiç hazzetmemekteydi. Şimdilerde ise MKH'nin

açıkladığı reform programı, AK Parti'nin laik devlet ve demokratik seçim sistemi ile geliştirdiği yumuşak üslubundan, programından ve başarısından ilham almaktadır. MKH daha önce 'Kur'an düsturumuz', 'Şeriat hemen uygulansın' ve 'Tek çözüm İslam' gibi sloganlar yerine artık, Batılı tarzda sosyal reform, demokrasi ve haklardan bahsetmeye başlamıştır (Uysal, 2011: 76; Hür, 2011).

Kimilerine göre ise Müslüman Kardeşler, amaçlarına ulaşmak için demokrasinin en uygun ortam olduğunu fark etmişlerdi. Onlar için demokrasi bir "değer" değildi, işlevini gördükten sonra bir kenara atılacak olan bir "araç"tı. Bu düşünceye uygun olarak 2005 yılı seçim bildirgelerinde şunlar yazıyordu: "Bizler, Müslüman Kardeşler'in üyeleri, *İslam şemsiyesi altındaki* bir cumhuriyete, parlamenter ve anayasal sisteme bağlılığımızı garanti ediyoruz." Bu argümana göre, kuşkucuların "*İslamcıdan demokrat olur mu*" sorusu hala yanıtlanamadı. Çünkü MKH, Kuran ve Sünnet'in egemen olduğu bir toplum düzeninden gayrisına razı olmayacak Selefiye doktrinine hâlâ sıkı sıkıya bağlı (Hür, 2011).

2005 seçimleri 'küresel demokratik dünyanın baskısıyla' önceki yıllara nazaran çok daha "şeffaf" geçti ve Mübarek'in partisi (Milli Demokratik Parti) meclisteki 454 sandalyeden 311'ini aldı; seçimlere 11 farklı grubun oluşturduğu "Kifaya" (Yeter!) adlı ittifakla giren MKH ise 88 sandalye kazanmayı başardı. Gerçi seçimlere katılma oranının çok düşük (%26) olması yüzünden bu "zafer" MKH'ni tatmin etmedi ama sonuçta, parlamentoda ilk kez Mübarek'in partisinden sonra ikinci büyük grubu oluşturmuşlardı. Bu durum saygınlıklarını arttırdı, meşruiyetlerini güçlendirdi (Hür, 2011; Çağlayan, 2011: 247-248). MKH'nin bu başarılarını başta ABD olmak üzere Batı destekliyordu. Bazı çevrelerde bu destek pek 'hayra alamet' olarak değerlendirilmiyordu!

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, Mısır gibi ‘otokratik’ rejimlerin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel gelişimi sağlayabilecek enstrümanlarının yok veya eksik olduğu bir gerçek ve fakat egemen güçler ile kurulan ‘eşitsiz’ bağımlılık ilişkisi de ‘gelişememenin’ önemli bir nedeni. Egemen güçler çıkarları doğrultusunda ve kendi aralarındaki ‘paylaşım çekişmesi’ kapsamında, bu rejimlere; sömürge döneminde ‘doğrudan’ ve bağımsızlık döneminde de ‘dolaylı’ müdahale ettiler. ‘Az gelişmiş’ denilen ‘çevre’ ülkelerin yer altı ve yerüstü kaynaklarını aktarmak, insan emeğini ucuz işgücü olarak kullanmak ve gelişen kapitalizmin pazarı haline getirmek için mevcut kurulu rejimler ‘insan haklarına’ saygılı olup-olmamasına bakılmadan ‘meşrulaştırıldı’. Şimdilerde meşrulaştırma aracı ‘demokrasi’. Örneğin, Arap Baharı süreci öncesinde, “Mısır demokrasisinin ve İsrail ile olan ilişkilerin istenilen seviyeye getirilememesinden şikâyetçi olan ABD” adına eski Amerikan Başkanı George Bush Kasım 2003’te ‘Heritage Institute for Democracy’de yaptığı konuşmada ‘Mısır’ın Ortadoğu’daki barış sürecine büyük bir katkı sağladığını ve şimdi de Mısır’ın demokrasi için bir şeyler yapmasının zamanının geldiğini’ söylüyordu. Ayhan’a göre, oysaki “İsrail’den sonra bölgede en fazla Amerikan desteği alan Mısır’da yaklaşık 30 yıldır iktidarda olan Hüsnü Mübarek yönetimine ABD ve Batı ülkelerinden verilen destek, bu ülkenin demokratikleşmesi önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır”. Batı’nın ‘demokrasi’ vurgusu ‘yüksek oranlı halk desteği’ ise 2005-2011 arası dönemde gerçekleştirilen genel ve yerel seçimlerde Mübarek’in Ulusal Demokratik Partisi sürekli bir şekilde %80’lerin üstünde oy almaktaydı. Batı’nın ‘demokrasi’ vurgusu ‘katılımcı kurumsal yapı’ ise kökleri 1840’lara kadar uzanan bu yapıyı Batı’nın kendisi Mısır’ı işgal sürecinde ortadan kaldırmıştı. Şöyle ki (Ayhan, 2011: 16):

Özellikle 1798 tarihinde Napolyon’un Mısır’a asker çıkartmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu 1805’de Mehmet Ali Paşa’yı Mısır’a Vali olarak atamasından sonra danışma

meclislerinin oluşturulması ve kadınların iş hayatında erkeklerle birlikte çalışmasına izni verilmesine dikkat çekmek gerekir. Ali Paşa'dan sonra eğitim ve politik alandaki reform hareketleri Hıdiv İsmail döneminde en üst seviyesine ulaşmıştır. İsmail Paşa döneminde Mısır'ın Avrupalılaşması yolunda ekonomik ve sosyal alanda önemli adımlar atılırken, bir yandan da ciddi anlamda *Avrupalılardan borç alınması ileriki yıllarda ülkenin işgal edilmesine yol açacaktır*. Hıdiv İsmail Mısır'ı modernleştirme girişimlerinde Batının değerlerini referans almasına karşın Batının askeri ve ekonomik hegemonyasına da karşı çıkmaktaydı. (Mısır'da 'demokrasinin gelişimi' konusunda) 1842 tarihinde açılan hemşirelik okulu... Binlerce öğrencinin yurt dışına eğitim almaları için gönderilmesi ve eğitim bütçesinin artırılması... 1866 tarihinde bir Şura Meclisi'nin açılmış olması (önemli gelişmelerdi). Ancak Mısır'ın modernizasyon çalışmalarını sürdürmesi sonucu yaşanan ekonomik sorunlar en sonunda Mısır ekonomisinin iflas etmesi ve ardından da 1876 tarihinde Süveyş Kanalı'nın açılmasından 7 yıl sonra İngiliz ve Fransızların Mısır maliyesini yönetmesiyle sonuçlanmıştır. İki ülke bir de borç komisyonunun çalışmasını sağlayabilmek adına hükümette iki bakanla temsil edilmekteydiler. 1876-1882 arası dönemde Mısır halkı bir yandan Batıların ülke ekonomisi ve siyaseti üzerindeki etkilerinden rahatsız olmuş diğer yandan da artan vergilerin yaratmış olduğu ciddi bir yoksullaşma sorunuyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Hıdiv İsmail'in Batıların Mısır üzerindeki etkisini azaltma girişimlerine sert tepki veren İngiltere ve Fransa... (en nihayetinde ülkeyi işgal ettiler. İngiltere 1882-1953 döneminde Mısır'ı sömürge toprağı haline getirdi. Nasır'la başlayan Cumhuriyet döneminde de önce Sovyet sonra ABD etkisi biliniyor.)

MKH'ni etkileyen dinamiklerden birisi de 'Arap Baharı'dır. 2010 yılı ve sonrasında, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da '**Arap Baharı**' olarak isimlendirilen toplumsal hareketler Mısır'da da cereyan etti ve 'geleneksel iktidar' (askeri vesayet ve tek adam) değişimi ile sonuçlandı. Arap Baharı isyanlarını rejimin baskı altında tuttuğu MKH başlatmadı, ama kitesini hızlı bir şekilde organize ederek avantajı eline aldı. MKH politik lider haline geldi. MKH'nden yaklaşık bir milyon 'genç aktivist' Mısır'ın Arap Baharında rol oynadı. Onlara hemen radikal sol ile demokratik orta sınıflar katıldı (Ehrenfeld, 2011: 69; Amin, 2011). MKH'nin elde ettiği liderlik pozisyonunun göstergesi Mübarek sonrası seçimlerde aldığı yüksek oy oranıdır (Verdem, 2011).

MKH dünya siyasetini yakından takip eden ve konjonktüre göre politika belirleyen pragmatik bir hareket. Bazı çevrelerde MKH değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışan 'ılımlı' İslami hareket olarak değerlendiriliyor! Diğer selefi hareketler gibi

kendilerini dünyaya kapatmak istemiyorlar. Üstelik MKH, (en azından el-Benna sonrası) homojen bir hareket de değil, içerisinde farklı eğilimler var. Hareket bileşenlerinin ortak noktası küresel gelişmelere hassasiyet (Atacan, 2013). Tarık Ali'ye göre, "MKH, Batı Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat partilerden pek de farklı değil. Sosyal ve siyasal olarak muhafazakârlar ama ekonomik olarak **neo-liberaller**. Bu yüzden Amerikalılar onlarla iş yapacaklardır" (Ali, 2012). MKH Batıyla uyumlu ve diyaloga açık politika izliyor. O'nun değişen 'duruşu' için post-İslamcı tanımı yapılabilir. Yönetici kadrosunda Batıda eğitim almış kişiler ve sermaye kesiminden gelenler var. Bu yüzden de Özgürlük ve Adalet Partisi'ni kurarken ABD'ye bir heyet gönderdiler. MKH'nin üst düzey yönetiminde yer alan Hayrat el Şatr gibi zengin sınıftan gelenler, neo-liberal uygulamalar konusunda çok istekli görünüyor. Mursi'nin kısa yönetim deneyiminde IMF ile kredi görüşmeleri yapılmış, yabancı sermayeyi çekebilmek için Silikon Vadisine benzer bir yapılanma hedeflenmişti.

Sedat ve Nasır döneminde dünyada yaşanan bu neo-liberal süreç ve "sosyalist bloğun" çökmesi ve kapitalizmin "zafer" ilan etmesi MKH'ni köklü değişiklikler yapmaya itti. MKH, özellikle 1990'larda İslam anlayışı değişti. MKH, Benna döneminde demokrasiye olan mesafeden vazgeçildi ve seçimlere girmeye başladı. Daha sonra MKH daha da ılımanlaşarak Batı ile daha yakın ilişkiler kurma yoluna gitti. Batılı değer yargılarına ve parlamenter sisteme olan katı tutumundan vazgeçti. Kısaca MKH 1970'lerden sonra ideolojik olarak köklü değişiklikler yaşadı.

IV.4. Müslüman Kardeşler Hareketi'ni Öteki İslamcı Hareketlerden Ayıran Özellikler

Mısır siyasi tarihinde rejimler, kontrol dışı dindarları bastırabilmek için, kendi resmi dindarlarını yaratmışlardır, bu devlet geleneği haline gelmiştir (birçok diğer

ülkelerde olduğu gibi) (Atacan, 2013). Bu duruma emperyalizm ve yoksulluğu da eklersek Mısır'da devlet-toplum arasında gerilimin doğması kaçınılmaz oluyor. Bu yüzden ülkede birçok örgüt, cemaat ve oluşum var. Özellikle 20. yüzyıla geldiğimizde İngiliz emperyalizmi altında olan Mısır'da toplumsal muhalefet artmış ve paralelinde baskılar da artmıştır. Halk, bağımsız ulusların arttığı bir dönemde kral ile İngilizler arasındaki bu gerici ve yoz ittifakı asla kabul etmemiştir. Dayatılan bu gerileme, ülkenin politik ve toplumsal kurumlarını üretim sisteminin üzerinden ve onun ötesinde vurmıştır. Ülkeyi bağımlı konumunda tutmaya yarayan gerici ve ortaçağdan kalma kültürel ve ideolojik anlayışların tümünü sistematik olarak pekiştirmek üzere çalışmıştır. Mısır halkı, elitleri bu konumu asla kabullenmediler (Amin, 2011). İslami karakteri olan Mısırlı oluşumlar emperyalizme ve hâkim din anlayışına karşı örgütlenmişlerdir.

MKH Mısır'da kurulmuş ve çok kısa sürede Ortadoğu'ya yayılmıştır.

Hareketin bu kadar hızlı yayılmasında belli başlı özellikleri vardır. Bu özellikler şunlardır:

- a. MKH'nin kendine has bir İslam anlayışı vardır.
- b. 'İslami eğitim' MKH'nde örgütlenmenin aracı olmuştur.
- c. MKH başlangıçta anti-emperyalist ve misyonerlik karşıtıdır.
- d. MKH pragmatik bir harekettir.
- e. MKH alt ve orta gelir gruplarına; köy tabanlı yoksullara yönelik politika geliştirmiş (hayır kurumu gibi) bir harekettir.
- f. MKH toplum yaşamının birçok alanında (eğitim, sağlık, ekonomi vd.) faaliyet göstermiş bir harekettir.
- g. MKH başlangıçta (en azından el-Benna'nın ölümüne kadar), siyasi partilerden uzak durmuş bir harekettir. Ancak iç ve dış dinamiklerin etkisiyle zaman içerisinde siyasallaşmıştır (Arap Baharı sürecinde kendisi partileşmiştir).
- h. MKH kahvehane ve camiler gibi halkın içinde örgütlenmiş ve halktan kişileri yönetime almıştır.
- i. MKH üyelerinin 'Müslüman Kardeşliği Kimliği' oluşturmaya çalışmıştır.

j. Hasan el-Benna'nın karizması hareketin büyümesinde etkili olmuştur.

MKH'nin kendine has bir İslam anlayışı vardır: MKH'nin İslam anlayışı zaman içinde ve değişen ülke ve dünya koşullarına göre dönüşüme uğramıştır. Çünkü merkez (emperyalist) ülkelerin ana hedef noktalarından biri olan Mısır'da siyaset yapmak kolay değildir. MKH bu gerçeğin bilinci ile hareket etmiştir.

MKH'nin kuruluş dönemindeki İslam anlayışı, dönemin öteki cemaatlerinden teori ve uygulama olarak farklıydı. Ayet ve Sünnet temelinden İslam'ı ana referans alan MKH resmi ve metinciliğe dayanan İslam anlayışına karşı çıktı; daha çok uygulamalı İslamcılık taraftarı oldu. İslam temelinden toplumsal kalkınmanın nasıl sağlanabileceği ana sorunsaldı (Lia, 2012: 111). MKH İslam'ı siyaset, ekonomi, gündelik yaşam, kültür vd. her şeyin temeline koymak istedi. Benna'ya göre 'İslam'ın, insanın sadece ruhani ve ibadet yönünü kapladığını ve diğer yönleri karışmadığını düşünenler yanılmaktaydı'. Ona göre, 'İslami hüküm ve prensipler, hem ahiret hem de dünya işlerini düzenleyen şamil ve kâmil (kapsayıcı ve mükemmel) bir düzendir' (Benna, 1969: 25). İslam'ı hâkim kılabilmek için İslami tarzda eğitim almış ve ahlaklı ümmetin örgütlenmesi gerekiyordu. Müslüman Kardeşlere göre, 'bir Müslümanın temel ödevi iyi bir Müslüman olmak, Allaha ve onun yeryüzündeki temsilcilerine itaat etmektir'. 'Ey inananlar! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Allah'ın eli cemaatle beraberdir. Kim cemaatten ayrılırsa cehennemi boylar'³¹ (Havva, 1980: 63). El-Benna'nın bu tavsiyesine göre, iyi bir Müslüman aynı zamanda sadık bir cemaat üyesi olur. 'İyi Müslüman sadece Allaha iman eden ve ibadet eden değildir. İşlerinde Müslümanlığı unutanlar ve sadece camide Müslüman olduğunu hatırlayanlar, kıyamet günü azapların en büyüğünü

³¹ Nisa Suresi, 59. Ayet: "Ey iman sahipleri! Allah'a itaat edin. Resule ve sizin içinizden olan/sizin seçtiğiniz hüküm ve yetki sahiplerine de itaat edin. Sonra bir şeyde tartışmaya girdiniz mi, eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, onu Allah'a ve resule arz edin. Böyle yapmanız hem daha hayırlı hem de sonuç bakımından daha güzeldir". (Tefsir: Yaşar Nuri Öztürk)

yaşayacaklardır' (Benna, 1969: 28). Bu durumda MKH'nin örgütlenme tarzı ilk başta, katı bir itaat ve disiplin üzerine oturmuştur (Âmin, 2011).

Hasan el-Benna ve arkadaşlarının MKH'ni kurlmalarının önemli bir gerekçesi 'yöneticilerin İslami anlayışının yozlaşmış olduğu'nu düşünmeleridir. El-Benna, bunu sık sık kitap, dergi, makalelerinde ve konuşmalarında dile getirmiştir. El-Benna'ya göre, bir ülkenin kalkınmasının yegâne yolu, Kur'an'ı referans alarak Allah yolundan gitmesine bağlıdır (Ganim, 2012: 247). Eğer yöneticiler İslam'ın yol göstericiliğinden sapar ve yozlaşmış Batı devletlerine teslim olursa, o zaman cihat tüm Müslümanlara farzdır (Said, 2012: 252). El-Benna MKH'nin metodunu da İslam'ın metoduyla bir tuttuğunu belirterek şöyle demektedir (Benna, 1969: 28):

İşte İhvan-ı Müslim'in metodunda böylece Allah'ın kitabına sarılıp onun gösterdiği yolu takip ediyor. Biz İslam'ın külli ve şamil bir nizam olduğunu kabul ediyoruz. İslam'ın bütün hayat konularına hâkim olmasına veya yaşayışımızın rengini ondan almasını, İslam'a göre hareket edip onun prensip ve kaidelerini yürütmeyi kabul ediyoruz. Tamamen Müslüman'ca yaşamak isteyen herkeste aynı yolu tutmak mecburiyetindedir. Adı İslam olup da camiye gelen ibadet eden, sonra da diğer işlerinde Müslüman olmayanları taklit ederek hayat prensiplerini yabancılardan alan kimseler tam Müslüman sayılamazlar. Onların İslamiyet'i Allah'ın kitabı mübininde ki şu hükmün çerçevesi içerisine girer. 'Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Şu halde içinizden böyle yapanların cezası dünya hayatında bir rüsvallıktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde de onlar azabın en çetinine itileceklerdir. Allah ne yaparsanız hiçbirinden gafil değildir'. (Bakara:35).

MKH'nin İslam anlayışında tüm Müslüman toplumları İslam şemsiyesi yaratma arzusu ve gayreti de var. Bunun için ilk olarak Mısır'da emperyalist İngilizlere karşı birlik oluşturmak hedeflenmekteyken, nihai amaç ise bütün İslam ümmetini İslam çatısı altında toplayarak önderliği ele almak hedeflenmektedir (Lia, 2012: 121).

'İslami eğitim' MKH'nde örgütlenmenin aracı olmuştur: MKH İslami eğitime özel önem vermiştir. El-Benna'nın tasavvuf eğitimi kökeninden dolayı MKH'nden 'tasavvufun özünün Müslümanlar için ideal bir eğitim programı olduğu' inancı hakimdir

(Lia, 2012: 67). MKH bir arkadaş sohbetinde kurulmuş bir hareket olmasına rağmen, zamanla sistemli bir şekilde büyümüştür. MKH kuruluşunun ilk yıllarında İslami tarzda eğitim veren basit bir ‘tezhîp okulu’ adı altında faaliyet gösteren bir cemaat olarak kurulmuştur. Hasan el-Benna ‘Tezhîp Okulu’nun programını anılarında şöyle anlatıyor (Benna, 2000: 134):

...Program İslami bir eğitimdi. Temeli; bu okula gelen her kardeşimizin, Kur’an’ı doğru bir şekilde okumak arkasından tecvid hükümlerine göre okumasını düzeltmek, sonra Kur’an’dan birtakım sureler ve ayetlerden ezberlemek ve bunlara uygun bir şekilde tefsirini öğrenmek, birtakım Hadis-i Şerifleri ezberlemek ve bunları uygun bir şekilde açıklamayı öğrenmek, İslam tarihini, Selef-i Salihin’in ve Hz. Peygamber’in siresini, -ameli ve ruhi yönlerini hedef alan basit bir şekil içerisinde- öğrenmek; nazım, nesir ve daveti ilgilendiren konuları ezberleyebildiği kadarıyla gücü yeten kimseleri pratik olarak konuşmaya ve davet yapmaya hazırlamak, ilk olarak onarlı bu ortamda ders ve konferans vermekle yükümlü kılmak, daha sonra da geniş bir ortam içerisinde bunu tekrarlatmak idi.

Hasan el-Benna’ya göre İslami eğitim üç aşamada seyreder (Said, 2012: 260):

1. Çağrı, tanıtım, fikriyatın duyurulması ve bu duyurunun halk katmanlarındaki kalabalıklara ulaşması.

2. Oluşum aşaması; yardımcı personelin seçimi, görevlilerin hazırlanması ve safların kendisine davette bulunulan kişilerle doldurulması aşaması.

3. İcraat, uygulama ve ürün verme aşaması.

‘Hira İslam Enstitüsü’ adı verilen bir okul açılmıştır. Bu okulda dini okullara, güzel sanatlara ve liselere hazırlık eğitimleri verilmiştir (Kaçar, 2012: 301).

MKH’nde İslami eğitim dünyada ve ahirette en yararlı, en hayırlı olana ulaşmaktır. Bu hedefin içeriği genel hatları ile şöyle belirlenir (Mahmud, 1990: 15-18):

1. Allah’ın şeriatında emrettiği gibi O’na kulluk etmek.

2. Allah’ın yeryüzündeki hilafeti (Allah adına yeryüzünü ıslah etmek).

3. İnsanlar adına tanışma (marufla muamele): Buradaki amaç, ister kadın ister erkek olsun, Allah'ın tüm emirlerini yerine getirmektir. İster başka milletten olsun tüm insanları düşmanlık yerine barış ve kardeşliğe sevk etmek ve tanışmalarını sağlamak.³²

4. Yeryüzü egemenliği (temkin): Allah iman edenlere ve salih amel işleyenlere üç söz vermiştir: (a) Yeryüzündeki hilafeti sağlayacak güç ve kuvvet verecek, (b) Yeryüzüne gönderdiği diğer dinlerin hepsinden üstün kılacak ve (c) Korkularını güvene çevirecek.

5. Allah'ın şeriatı ile hükmetme: Bu hedef diğer dört hedeften önemlidir ve diğer dört hedefin de aslıdır. Bu hedefte Allah'ın söz ve emirlerini yeryüzünde en yüce söz olarak hüküm sürmesi için, metot, nizam ve cihat dâhil tüm yol ve yöntemlerin denenmesidir.

MKH İslami eğitimin genel olarak alanlarını da belirlemiştir:

1. Kişi ve özel eğitimi ile ilgili her şey,
2. Müslüman aile ve ailenin sahip olması gereken değer yargıları,
3. Müslüman toplum ve toplumla ilgili alanlar,
4. İslam ümmetinin oluş ve yükselişi ile ilgili alanlar,
5. Müslüman bir devletin sahip olması gereken siyasi nizam ve yönetimi.

MKH başlangıçta anti-emperyalist ve misyonerlik karşıtıdır: MKH'nin kuruluş dönemlerinde Mısır İngiliz emperyalizminin işgali altındaydı. Ülkede sürekli isyanlar çıkmaktaydı. Bu isyanlar el-Benna'nın gözleri önünde seyir etmekteydi. El-Benna, işgal altındaki bir ülkenin isyanlarla büyüyen bir ferdi idi (Çağlayan, 2011: 165). İngiliz işgali, yöneticilerin duyarsızlığı ve halkın düştüğü zavallı durum el-Benna'yı derinden

³² Hucurat Suresi, 13. Ayet: “Ey insanlar! Biz sizi, bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve örfler yoluyla tanışıp kaynaşasınız diye sizi milletlere, boylara ayırdık. Hiç kuşkusuz, Allah katında en seçkininiz, sakınılması gereken şeylerden en çok sakınanınızdır. Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.”. (Tefsir: Yaşar Nuri Öztürk)

etkilemiştir. Batı emperyalizmi karşısında antiemperyalist ve Batı karşıtı tutum geliştirmiştir.

El-Benna, Kuzey Afrika Emiri Abdulkerim el-Hattabi, Emir Abdulkadir el-Cezairi ve Mustafa Kamil gibi birçok sömürge karşıtı kişiden etkilenmiştir. El-Benna'nın gözlemi ve öngörüsüne göre, sömürgeciler hiçbir İslam devletinin kalkınmasına izin vermeyecektir (Ganim, 2012: 172 ve 245).

MKH'nin, 1930'ların sonlarındaki siyasallaşan faaliyetlerinin büyük bir kısmı Ortadoğu İslam coğrafyasındaki emperyalizmle mücadele ekseninde şekillendirmiştir ve en çok mesailerini de Filistin üzerine harcamışlardır (Lia, 2012: 213). El-Benna'nın, İslam coğrafyasında Hıristiyanların misyonerlik faaliyetlerine karşı mücadelesi daha 'Hasefi Hayır Cemiyeti' günlerinde başlamıştır. Bu cemiyet MKH'nin öncülü sayılmaktadır. MKH'nin başlamasının ardından 1930'larda yürütülen 'mektuplu' kampanyada, Kral Faruk, aileler 'Müslüman çocuklarının misyoner okullarına gönderilmemesi' konusunda uyarıldı (Lia, 2012: 163). MKH'nin bu tepkisinin altında 'misyonerlik faaliyetlerinin emperyalizm için araçsallaştırılması' düşüncesi var. Atacan'a göre, "MKH'nin kurucusu el-Benna için anti-emperyalist ve İngiliz sömürgeciliğine karşı diyebiliriz. Bu nedenle de hapsediliyor ve bu nedenle de öldürülüyor. Bundan dolayı da MKH'nin Hür Subaylar Örgütü ile bağlantıları var ve anlaşabiliyorlar" (2013).

- **MKH pragmatik bir harekettir.**
- **MKH başlangıçta (en azından el-Benna'nın ölümüne kadar), siyasi partilerden uzak durmuş bir harekettir. Ancak iç ve dış dinamiklerin etkisiyle zaman içerisinde siyasallaşmıştır (Arap Baharı sürecinde kendisi partileşmiştir).**

MKH'nin, kısa sürede büyümesinin ve tüm Ortadoğu ülkelerine yayılmasının önemli bir nedeni onun 'pragmatik' niteliğidir. Üyelerinin dini eğitimlerinde bile bu pragmatizm gözlemlenir. MKH, yeni üyeleri hemen ideolojik eğitime almamıştır ve İslami

eğitim konusunda üyelerini sıkmamıştır (Lia, 2012: 157). Bu tutum MKH'nin kitleselleşmesinde popüler hale gelmesinde çok etkili olmuştur. Ayrıca ulusal ve uluslararası konjoktüre göre strateji geliştirerek ayakta kalmaya çabalamıştır.

MKH'nin kuruluş yıllarında katı bir anti-empyralist tutum içinde olduğunu söylemiştik. MKH, el-Benna döneminde Batı ile dikkate değer bir ilişkiye girmemiştir. Batı ile ilişkiler el-Benna'dan sonra başlamakla birlikte, MKH'ndeki ideolojik sapmalar da bu tarihlerde ortaya çıkmıştır. MKH'nin Batı ile ilk temaslarının 1950'lerde başladığını belirtmiştik.

MKH 1980'li yıllardan itibaren etkili olmaya başlayan neo-liberal rüzgârdan etkilenmiştir. Genelde kentli orta sınıfa dayanan bir tabanı olan MKH, yeni dönemde, burjuva sınıfından ve bürokrasiden de taraftar toplamıştır. MKH, Avrupa ve ABD dâhil dünyanın farklı yerlerinde şubeler açmış, benzer oluşumlara rol modeli olmuş; küreselleşmiştir. İslami hareketler için tüm bu değişimler 'post-İslamcılık' kavramı kapsamında değerlendirilmektedir. Radikal duruşların 'yumuşadığı' bir değişim söz konusudur.

Bir başka pragmatik davranış 'demokrasi meselesi' ile ilgili. El-Benna'nın liderlik ettiği MKH kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na kadar Devletle (Sarayla) hep uysal, uzlaşmacı, işbirlikçi bir tavır içinde olmuştur. "Örneğin Saray, örgütün seçimlere katılmamasını, İngiliz-Mısır sömürge anlaşmasına sadakatini ilan etmesini istedi. Cemiyet karşı çıkmasına rağmen Benna bu dayatmalara uydu. Benna ayaklanan el Ezherlileri kınadı ve MKH'nin bu gösterilere katılmamasını istedi. Ve sonunda örgüt Benna'yı dinlememeye başladı. MKH, 1945'ten sonra yani savaş bittikten sonra silahlı mücadeleyi başlattı" (Tiftikçi, 2013).

MKH, el-Benna döneminde partilere mesafeli yaklaşmıştır. El-Benna, siyasi partilerden dürüst olmadıkları; yolsuzluğa bulaştıkları ve halkın siyasetçilere güvenini yitirdiği için uzak duruyordu (Çağlayan, 2011:164). El-Benna siyasi partiler ve partililiğin bazı ülkelere uyabileceğini, fakat İslam toplumlarına uymadığını düşünüyordu. Hatta ülkesindeki ‘bütün siyasal partilerin kapatılması gerektiğini, çünkü İslâm’ın birleştirici özellikte olduğunu ve Müslümanların, ülkelerinin esenliği için birbiriyle işbirliği içinde hareket etmeleri gerektiğini’ tavsiye etmiştir (Atay, 2011; Karadavi, 2012: 637-639). El-Benna’nın partililiğe karşı çıkmasının diğer bir nedeni de siyasi partilerle çekişerek düşman kazanmaktan korkmasıdır; o dönem için el-Benna yönetimi, İngilizleri ürkütmeğe kaçınmıştır (Kaçar, 2012: 331).

MKH, ‘Genel Yasası³³ (Kanunu Cem’iyetil –İhvaniil-Musliminil-Amm) gereği’ siyasete karışmamayı ilke edinmişti ancak, el-Benna 1934 yılında ‘siyasetten uzak durmak gerektiğini’ içeren paragrafı metinden çıkarmıştır (Lia, 2012: 101). Bunun üzerine ‘siyasi bir grup oldukları’ eleştirisine El-Benna şöyle cevap vermiştir (Lia, 2012: 102):

Sizi İslam’ın öğretilerine, İslam’ın yasaları ve rehberliğine çağırıyoruz ve bu sizin gözünüzde ‘siyasete kalkışmak’ ise, o zaman bu bizim siyasetimiz. Ve eğer, sizi bu ilkelere çağırın kişi bir ‘siyasetçi’ ise, o halde, Allah’a hamdolsun, siyasette en saygın insanlarız... İslam bu dünyanın mutluluğunu kucaklayan bir siyasete sahiptir.

Görüldüğü üzere ‘siyasal İslam’ görüşü temelinden zaten siyasaldı. El-Benna, sonraki yıllarda MKH’nin siyasal duruşunu şöyle ifade ediyordu: ‘*Siyasi bir cemiyetiz. Çünkü idareyi İslam’a uygun hale getirip, bütün İslam memleketleriyle bağlarımızı kuvvetlendirmek, kendi milli benliğimize sarılarak gençlerimizi İslam izzeti ile yetiştirmek istiyoruz*’ (1969: 30).

³³ Ortadoğu’da İslami akımlar genel olarak yönetimlerin antidemokratik yapısından dolayı kuruluş dönemlerinde siyasetten uzak durmayı tercih ederler. Hemen hepsi örgüt içi davranış ve kuralları belirleyen bir takım kurallar koyarlar. MKH’de benzer bir yaklaşımla “genel yasa” geliştirmiştir (Lia, 2012: 101).

“El-Benna’nın Filistin ayaklanmasına aktif destek vermesi, Müslüman Kardeşler’in Mısır’ın dışına daha güçlü şekilde yayılmasını sağladı. Bu dönemde el-Benna’nın... İngiliz aleyhtarı propagandasının aynı dönemde İngiltere’ye karşı yürütülen keskin bir Faşist-Nazi kampanyasıyla titreşim içerisinde olduğu da söylenebilir. 1939 yılına kadar Müslüman Kardeşler sayısal güç olarak çok büyük bir artış göstermiş, özellikle kırsal kesimde en iyi örgütlenmiş topluluk haline gelmişti. Artık siyasiler, el-Benna’nın aktif desteğini çok daha fazla aramaktaydılar. Fakat o, siyasete girmeme konusunda dikkatliydi ve yönetimin dışında kalmaya özen gösterdi”. El-Benna’nın ölümüne yakın siyasallaşan hareketin rakibi başka bir İslamcı akım/parti değil, geniş kitle desteği olan milliyetçi Vafd Partisi olmuştur. “1947’de örgüt, milliyetçi ve İslâmıcı 15 kadar grup ya da topluluktan oluşan bir birliğin hâkim üyesi oldu. Grupların birlikte çalışmak üzere hazırladıkları program, ‘Mısır’a gecikmeksizin hürriyet’ olarak adlandırılmaktaydı” (Atay, 2011).

Hareket siyaset sahnesine çıktığı andan itibaren el altından farklı partilerle seçim ittifakı yapabilmiş; bağımsız adaylarla seçime girmiş; seçim kavgalarına tutuşmuş hatta adı suikastlara, darbe girişimlerine karışmış; ve en nihayetinde de Arap Baharı sürecinde Özgürlük ve Adalet Partisi (ÖAP, 30 Nisan 2011) adıyla partileşmiştir. Zaman içerisinde hareketin radikal siyasal söylemi de yumuşamıştır: ‘Huzur İslam’da’ veya ‘Çözüm İslam’ sloganı yerine “Demokratik Değişim” sloganı öne çıkarılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bu söylem değişikliği konusu tartışmalıdır. Hareket, küreselleşme sürecinde öteki partiler (ideolojiler) gibi liberalleşti ve demokratikleşti mi (gömlek mi değiştirdi) ya da din devleti kurmak için demokrasiyi araç olarak mı kullanıyor? Henüz bilinmiyor. Her iki iddia için de kanıt var! (Hür, 2011; Aboul-Enein, 2013: 28; Lia, 2012: 200).

- **MKH, alt ve orta gelir gruplarına; köy tabanlı yoksullara yönelik politika geliştirmiş (hayır kurumu gibi) bir harekettir.**
- **MKH toplum yaşamının birçok alanında (eğitim, sağlık, ekonomi vd.) faaliyet göstermiş bir harekettir.**

MKH'nin ilk kuruluş dönemlerindeki örgüt tabanı, genel olarak kamuda çalışma imkânı olmayan alt kademedeki işsiz ve yoksul kentli kesimlerdi. Bu yüzden cemaat kuruluş döneminde taban oluşturabilmek için hayır kurumu gibi örgütlenmiştir. Cemaatin sosyal ve hayır işleri yaparak örgütlenmesinin diğer önemli nedeni de yoksul kesimlerin fazlalığına rağmen devletin (Sarayın, sömürgecilerin) 'sosyal harcamaları' genişletememiş olmasıdır. MKH, eğitime ve kamu yararını gözetilen faaliyetlere büyük önem vermiş, bu çerçevede hem erkekler hem de kız çocukları için ayrı ayrı ilk, orta ve teknik okullar, Kur'an öğreten özel din okulları ve sanayi merkezlerindeki işçiler için de özel teknik okullar açmıştır. Bu eğitim faaliyetlerinin yanı sıra köylerde yaşam standartlarını yükseltmeye yönelik faaliyetler de yürütmüştür, elektrifikasyon, yoksullar için yardım toplama, öksüz çocuklara yardım, cami yapımı... MKH tarafından sorumluluğu üstlenilen işlerin temel başlıkları olmuştur (Atay, 2011; Çağlayan, 2011: 169; Marsot, 2007).

MKH ilk kurulduğu yıllarda, bütün bu işlerin finansmanı için halktan "toplanan paralar bankaya yatırılmakta ve tahvil, bono, hisse senedi şeklinde yatırıma dönüştürülmekteydi. Topluluğun yedi şirketi vardı. İlginç bir nokta, bu şirketlerin çalışanlarının da yatırım yapmalarına izin verilmesiydi" (Atay: 2011).

MKH, birçok cami ve mescit yaptırmış ve onarmıştır. İsmailiye'de iki okul ve birçok kuran kursu açmıştır. Mısır'da halkın birçoğunun okuma-yazma bilmemesi (yaklaşık %80) dolayısıyla Kur'an kursları ve eğitim kurumlarının önemli bir yeri vardır. Ayrıca küçük ekonomik işletmeler (dükkânlar, imalathaneler) gibi ekonomik faaliyetlere

girişmişler ve ekonomik bağımsızlığa önem vermişlerdir (Lia, 2012: 159). Cami dışında medrese ve ilave tesisler de yapılmıştır. Bu medrese, MKH'nin arzuladığı kişilik yapısını (mümin) yetiştirmek için planlanmıştır; adını da 'Hira İslam Enstitüsü' (Muhammed'e peygamberlik müjdesinin verildiği Hira mağarasından esinlenerek) koymuşlardı (Dağ, 2004: 62).

MKH, her ne kadar ilk başlarda bir hayır kurumu olarak örgütlense de el-Benna ve hareketin vizyonu aslında hayır kurumu olmanın ötesine geçiyordu. Temelde İslami ama kapalı olmayan eğitilmiş bir toplum yaratmayı hedeflemişlerdi. El-Benna'nın tabiri ile 'burada amaç sadece bir okul, cami ya da bir aşevi kurmak değil, amaç nefislerin inşasıdır' (Lia, 2012: 100). Günümüzde, Mısır'da var olan yasal 5000'e yakın sivil toplum kuruluşlarının yaklaşık %20'si MKH tarafından yönetilmekte ya da finanse edilmekte olup, bütün bu kuruluşlar Sosyal İşler Bakanlığı'nın onayı ile çalışmaktadır. MKH'nin sözcülerinden Ebu Fatuh, 'yapılan bütün bu faaliyetlerin yardım olmadığını, İslami bir yaşamın gereği olduğu için yapıldığını' dile getirmiştir (Dalar, 2010: 53-54).

Günümüzde MKH'nin mali yapısı tam olarak bilinmiyor. Ancak hareket zaman içerisinde kentli ve orta sınıftan farklı kesimlerin desteğini aldığı için mali olarak güçlenmiştir. Ayrıca, bazı bölge ülkelerinden de mali destek gördüğü biliniyor. Özellikle Mursi'nin iktidara geldiği dönemde Katar ve Türkiye'nin MKH'nin önemli destekçisi olduğu biliniyor.

- **MKH kahvehane ve camiler gibi halkın içinde örgütlenmiş ve halktan kişileri yönetime almıştır.**
- **MKH üyelerinin 'Müslüman Kardeşliği Kimliği' oluşturmaya çalışmıştır.**

Halkın yöneticilere ve seçkinlere olan güvensizliğini çok iyi gözlemleyen el-Benna, ilk örgütlenme yeri olarak kahvehaneleri ve camileri seçmişti. Örgütlenme genel olarak yoksul mahalleler ve kırsal bölgelerde yapılıyordu. MKH, hareketin müridi olarak,

işsiz kentlileri ve yoksul köylüleri hedef olarak seçmiştir. El-Benna, köy köy dolaşmış ve toplantılar düzenlemiştir. Açılan şubelerin başına alt tabakadan insanların geçmesine özen gösterilmiştir. MKH kuruluşundan itibaren, güven vermeyen ve halkın gözünde itibarları olmayan varlıklı kimseleri yönetiminden uzak tutmuştur. Ama zamanla bu politika değişmiştir. Ekonomik ve siyasal güç elde edebilmek için varlıklı kesimden, ordudan, bürokrasiden ve entelektüel çevrelerden de harekete katılımlar olmuştur. Bu kesimler yönetimde söz sahibi olmuştur (Lia, 2012). Örneğin, MKH'ne sonradan katılan ve Özgürlük ve Adalet Partisi'nin başkanı olan ve sonra Mısır'ın 5. Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Mursi, bir köylü çocuğu olduğu halde; Kahire Üniversitesi'nde okuyarak Maden Mühendisi olmuş; ardından mühendislik alanında Güney Kaliforniya Üniversitesi'nde doktora yapmış; ve sonra Northridge Kaliforniya Eyalet Üniversitesi'nde yardımcı doçent olmuş; ve siyasete atıldığı dönemde de Mısır'daki Zagazig Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan bir şahsiyettir (gazeteler).

MKH üyelerinin 'Müslüman Kardeşliği Kimliği' oluşturmaya önem vermektedir. Hasan el-Benna, MKH'ne katılan bireylerin zihinsel dönüşümüne çok önem vermiştir. MKH'ne katılım belli aşamalardan sonra gerçekleşmekte ve hatta bir nevi yemin benzeri taahhütler ve beklenen davranışlar sergilenmesi için üyelere sözler alınmıştır. Bu yemin benzeri alınan kararlar ideolojik bir örgütlenme amacı ile yapıldığı anlaşılmaktadır. MKH'nin III. Kongresi'nde aşağıdaki kararlar açıklanmıştır (Benna, 2000: 311-312):

1. İslam dinini tüm benliğimle anlamaya çalışacağımı, Kur'an'ı Kerim okuma, Hadis-i Şerifleri ezberleyip uyacağıma ve sahabelerin hayatlarını etüt edeceğime söz veririm.

2. Dürüst, ibadet sahibi, güzel ahlaklı olup çirkinliklerden uzak durmayı ve hiçbir şekilde mahkemeye gitmeyeceğime söz veriyorum.

3. Tutumlu olacağıma, zekât vereceğime, hayırlı işlerde bulunacağıma ve faizden uzak duracağıma söz veriyorum.

4. Ailemi İslam kurallarına uygun şekilde yaşatacağıma ve İslam kurallarına uygun olmayan okullara ailemi göndermeyeceğime söz veriyorum.

5. Müslüman halkını kalkındırmak için, gerçek İslam düzenini geri getirmek için elimden gelen her şeyi yapmak için her türlü fedakârlığı yapmaktan geri durmayacağıma söz veriyorum.

6. Ümmetçilik, bütün Müslümanların tek bir bütünün parçası olduğuna inanacağıma ve bu yüzden Müslümanlar arasındaki görüş ayrılıklarına neden olan sorunları çözmeye çalışacağıma söz veriyorum.

7. Müslümanların geri kalmalarının nedenlerinin İslami anlayıştan uzak durmalarından kaynaklandığına, bu yüzden de esas kurtuluşun İslam düzenine geri dönüşle mümkün olacağına inanıyorum. MKH'nin bu kurtuluşu gerçekleştireceğine, bunun için de Müslüman Kardeşlerin emrinde asker olarak çalışacağıma ve gerekirse öleceğime söz veriyorum.

Hasan el-Benna'nın Karizması Hareketin Büyümesinde Etkili Olmuştur:

Hasan el-Benna üzerine yapılmış birçok çalışma ve hatıralarda ortak görüş etkileyici bir kişiliği, hatip yeteneği ve İslami bilgi birikimi ile beraber tam bir lider olarak resmedilmesidir. MKH'ni kurduğunda daha 22 yaşındaydı. Henüz 25 yaşındayken birçok kasaba ve ilden toplantılara çağırılmıştır (Dağ, 2011: 62). 1949 yılında ölümüne kadar MKH için yeri doldurulamaz bir kurucu lider olarak kalmıştır ve otoritesi pek sorgulanmamıştır.

Hasan el-Benna'nın karizmatik kişiliği insanları etkilediği gibi, O'nun (daha çok kırsal kesime yaptığı) yolculukları ve verdiği vaazları MKH'nin yayılmasını

sağlamıştır (Lia, 2012: 176). “20 yıl içerisinde 3 bin köyü ziyaret etmiş, 17 bin konuşma yapmış, 30 bin toplantıya katılmış ve 1000 makale (Ramazan’a göre bu sayı 2 bindir) yazmıştır”(Çağlayan, 2011: 170).

IV.5. Mısır’ın Sosyal Yapısı ve Müslüman Kardeşler Hareketi’nin Dayandığı Toplum Kesimleri

“İsmailiye’de Hasan el-Benna etrafında toplanan ilk ‘Kardeşler’, genellikle eğitimsiz alt sınıflardan gelen insanlardı. Fakat Kahire’de örgüt, toplumun daha üst tabakalarıyla buluşma ve onları etkileme imkânı buldu. Bunlar arasında El Ezher’den azımsanmayacak miktarda öğrenci; memurlar ve diğer beyaz yakalı çalışanlar; işçiler; Mısır ordusundan subaylar ve askerler; fakat hepsinden önemlisi ülke nüfusunun kahir ekseriyetini oluşturan, doğası itibarıyla da dindar-muhafazakâr olan kırsal kesim ahalisi vardı” (Atay: 2011).

Müslüman Kardeşler Hareketi’nin (MKH) dayandığı belirli bir toplum kesimi yok. Kitlelerini oluşturan farklı kesimlerin ağırlığı çeşitli dönemlerin sınıf özelliği, iç-dış siyasi olaylar ve ekonomik yapıya göre değişiklik göstermiştir.

Mısır’da 1922 yılındaki yarı-bağımsız, monarşik ve laik yönetimin reform çabaları başarısızlığa uğrayınca halkla yönetim arasındaki ilişkiler gerilmiştir (Güler, 2004: 90). İngiltere’nin gölgesinde hazırlanan seküler anayasa halk nezdinde sömürgecilerin projesi olarak görülmüş ve itibar edilmemiştir. Yeni anayasaya Mısır’ı ‘İslami’ ‘ulus devlet’ olarak tanımlıyordu. Ve genişletilecek haklar yoluyla refah vaat ediyordu. Fakat uzun savaşların sonunda ağır yoksulluk çeken halk yönetime güvenmiyordu. Mısır’da halkın dindar olması, sömürge karşıtı tutumları ve yoksul olması MKH’nin örgütlenmesi için uygun zemin yaratmıştır (Ganim, 212). Daha önce belirttiğimiz üzere, MKH, devletin

yapması gereken ‘kamusal hizmetleri’ hayır kurumu olarak çalışarak sağladığı için özellikle yoksul/yoksun kesimden taraftar toplamıştır (Lia, 2012).

El-Benna cemaati altı işçi arkadaşıyla beraber kurmuştur. Bu kişiler işçi, esnaf gibi kentli ve alt ve orta gelir grubundan insanlardı. El-Benna bir söyleşisinde ‘toplumdaki üst kademedeki kişileri İslam davasına ikna edemediğini’ söylemiştir (Çağlayan, 2012:167; Güler, 2004: 91). MKH öteki sınıf hareketlerinde olduğu gibi burjuvazinin ya da işçi veya köylü sınıfının başlattığı toplumsal hareket değildir. O tarihte Mısır’da işgücü temel üretim aracı olan toprak üzerinde yoğunlaşmıştır; köylülük çözülmemiştir; göç dalgası başlamamıştır; işçi sınıfı oluşmamıştır; sermaye çoğalmamıştır; kentlerde fabrika sistemi kurulamamıştır! MKH konjonktürel bir oluşumdur; mevcut yönetimin ve sömürgecilerin yaşanan sorunların sorumlusu görüldüğü ortamda, halk, İslami bir düzeneğin kurulması halinde sorunlarının çözülebileceğine ve refah ve mutluluğun sağlanabileceğine inandırılmaya çalışılmıştır. MKH, Kahvehane ve camilerde İslami söylemi çerçevesinde örgütlenme yoluna gitmiştir. Sonradan köyleri de dolaşarak örgütlenmeyi genişletmiştir. Hareketin başladığı yıllarda üye profilinde önce âlimler, ikinci olarak tarikat şeyhleri, üçüncü olarak toplumun ileri gelenleri ve dördüncü olarak kulüplerdeki gençler yer almıştır (Ganim, 2012: 145).

MKH’nin kurulduğu yıllarda genelde alt tabakadan kişilerin yönetime gelmesine özen gösterilmiştir (Lia, 2012: 69). Ki bunların önemli bir kısmı yirmili yaşlarda genç insanlardı (Lia, 2012: 177). İşsizlik gibi sorunları bizzat yaşayan bu insanlar, o zamanki yöneticileri sert bir şekilde eleştiriyor; devleti sosyal harcamalar yapmaya ve ekonomiye müdahale etmeye çağırıyorlardı (Çağlayan, 2011:170). Aynı zamanda bu kişiler ‘Müslüman Kardeşliği’ duygusuyla kendi aralarında yardımlaşıyor, mekanik dayanışma ilişkilerini genişletiyor ve zamanla ‘hayır cemiyeti’ görünümünde kurumsallaştırıyorlardı. Bunlar arasında tasavvuf tutkusu ve ahlaki terbiye ortak değerlerdi

(Lia, 2012: 65). MKH'nin bu değerler çerçevesinde alkol, kumar ve uyuşturucu ile mücadeleleri ve hayır projeleri kimi yerde yerel elit ile çatışmalarına sebep olmuştur (Çağlayan, 2011: 191).

Anti-emperyalizm ve anti-kolonyalizm MKH'nin tabanının genişlemesinde önemli bir temadır. Halkı sık sık İngiliz emperyalizmine karşı durmaya çağırmışlardır. Mısırlılara İngilizlerin yanında hizmetçi ya da başka bir şekilde çalışmayı reddetme yönünde telkinlerde bulunmuşlardır (Dağ, 2011: 58; Atacan, 2013)

MKH genelde yönetici ve zengin elitlerden uzak durmayı tercih ediyordu ama onları da karşısına almıyordu. MKH öğretileri doğrultusunda yönetimin uygulamalarını eleştiriyor ama diyalog kapılarını da kapatmıyordu. Örneğin, 1935 yılında hükümetin başlattığı seküler eğitim reformuna karşı bir kampanya yürüterek karşı çıktılar. Hükümete birçok dilekçe ve mektup yazdılar. Hükümet temsilcileri ile MKH yöneticileri arasında görüşmeler oldu. Bu olay MKH'nin hem siyasetçiler tarafından dikkatini çekti, hem de yöneticilerin ileri gelenleriyle ilişkiler tesis etmesine yol açtı (Lia, 2012: 79-80).

MKH, El-Benna'dan sonraki dönemde küresel çapta örgütlenmeye başladı (Roy, 2000; Çağlayan, 2011; Lia, 2012). MKH'nin örgütlendiği bölgeler, özellikle ABD ve Belçika'dır (Merley, 2008). MKH'nin Batıda yayılmasının en önemli nedeni, Nasır tarafından Mısır'da yasaklanmasıdır. MKH, 1940-1970 arasında yeraltı örgüt olarak faaliyet gösterdi. Bu nedenle hareketin gelişimi konusunda sağlıklı bilgilere ulaşılamamaktadır (Çağlayan, 2011).

1970 sonrasında ekonomide uygulanan liberal politikalar kentli orta sınıfları daralttı; işsizlik, yoksulluk artı. Bu durumda MKH kuruluş aşamasında olduğu gibi hem bu kesimleri hem de köylüleri örgütlemeye ağırlık verdi (Lia, 2012). Hüsnü Mübarek döneminde uygulanan neo-liberal politikalar dar bir toplum kesimini zenginleştirdi, halkın

çoğunluğu ekonomik sorunlarla boğuşmaya devam etti, bir yandan da (küreselleşme sürecinin getirisi olarak) ‘demokratik hakların’ genişletilmesini talep etmeye başladı. Görece demokratikleşen rejimde, MKH bağımsız adaylarla girdiği seçimlerde oy oranını giderek artırıyordu. Bu durumu ‘tehlike’ olarak algılayan Mübarek rejimi tekrar hakları daralttı, MKH’ni baskı altında tuttu. Her şeye rağmen ‘çare arayışındaki’ öğrenciler, aydınlar, yoksullar... alt ve orta gelir grupları MKH’ne ilgi göstermeye başladı (Can, 2011). 1980 sonrasında Mısır’ın güdük ‘sivil toplum kuruluşları’ da MKH’ne ilgi göstermeye başladı. Bunlar arasında öğrenci dernekleri ve meslek örgütleri önemli yer tutar (Walsh, 2003: 33).

Mısır’ın kronik ekonomi-politik kriz hali ve artan demokrasi talepleri sonucu, Mısır’da 25 Ocak 2011’de başlayan halk ayaklanmasıyla 30 yıllık Mübarek rejimi son buldu. Ardından yapılan seçimlerde MKH tarihinde ilk defa iktidara geldi. Ama bir yıllık iktidarın ardından ordu darbe yaptı ve Mısır makûs talihine geri döndü: yani Ordu vesayeti! Mısır’da seçimlere katılım oranı çok düşük seyrediyor ve iç-dış gelişmelere göre siyasetin zemini çok kaygan; bu nedenle öteki siyasal kesimler gibi MKH’nin de kitlesinin sayısı tam olarak bilinmiyor. Örneğin, 2012 Cumhurbaşkanlığı seçimi: yaklaşık 49 milyon seçmen var, seçime katılım oranı yüzde 40 dolayında, ilk turda %24 oy alan MKH adayı Mursi ikinci turda %52 oy alıyor, ama kendisine oy veren seçmen sayısı 5 milyon, yani tüm seçmenin yüzde 10’u! Seçim hileleri, baskılar... derken özgürlükçüler de darbeciler de yüzde 80’lerin üzerinde oy alabiliyor!

MKH’nin günümüzde homojen yapıda olduğunu söylemek çok zor. Bu gün MKH yönetim kadrosunda farklı kesimler var: Neo-liberalist³⁴ zenginlerden, anti-

³⁴ Hayrat el-Şatır, MKH’nin teorisyeni ve önde gelen finansörü olarak gösteriliyor. Mübarek rejimi döneminde 10 yıldan fazla süre hapis yatan ve askeri mahkemede yargılanan el-Şatır, devrimle birlikte özgürlüğüne kavuştu. Hareketin resmiyette iki numaralı ismi olan ancak perde arkasındaki lideri olarak

emperyalistlere ve şeriatçılara kadar birçok kesim ittifak edebiliyor (Atacan, 2013). Amerikan (Batı) karşıtı olmamak ve neoliberal ekonomiye inanmak ortak payda gibi gözüküyor. Taşkın'ın (2013) MKH bileşenlerini değerlendirmesi şöyle:

MKH üzerine sağlıklı bir değerlendirme yapmadan önce Mısır'ın toplum yapısına bakmak lazım. Mısırdaki hangi kesimden bahsederseniz bahsedelim (liberal, solcu ve Marksist) İslam'dan bağımsız düşünemeyiz. Halk, hem yoksul ve hem de İslamcı bir yapıya sahiptir. Selefler gibi köktenci bir İslamcı guruptan, sosyal adaleti savunan anti-emperyalist guruba ve Batı ile temas etmiş liberal gruplara kadar birçok kesimi içinde barındıran bir halk vardır. Bu durum Mısır'da kurulan birçok hareketi etkilemiştir. Bu yüzden, MKH'nin günümüz yapısı konusunda toptan bir etiketleme yapmak güçtür. Hayrat el Şatır gibi siyaseten otoriter, fakat ekonomik olarak neo-liberal ve ABD yanlısı olan ve MKH içinde söz sahibi olan kişiler vardır. Diğer taraftan Mürşit olan Muhammed el Bedi gibi geleneksel aksakallılar (yaşlı kuşak) vardır. Geleneksel olan yaşlı kuşağın karşısında yenilikçi ve post-İslamcı diyebileceğimiz (Arap Baharında sokaklarda gördüğümüz gruplar ya da beyaz yakalılar) kişiler vardır. Ayrıca sosyal adaleti savunan, anti-kapitalist ve demokrat çizgide olan MKH içinden kopmuş ve hala içerisinde olan zayıfta olsa bir grup vardır.

Aslen Mısırlı olan ve Fransa'da yaşayan sosyolog Samir Amin, genel çözümlenmeden farklı olarak, "Nasır döneminde adı suikast olayına karışan ve yasaklanan MKH'nin sonraki dönemlerde etkin şekilde (içerde devlet, dışarda Batı tarafından) desteklenen tek siyasal güç olduğunu" iddia eder (Amin, 2011; Kongar, 2012: 79-80):

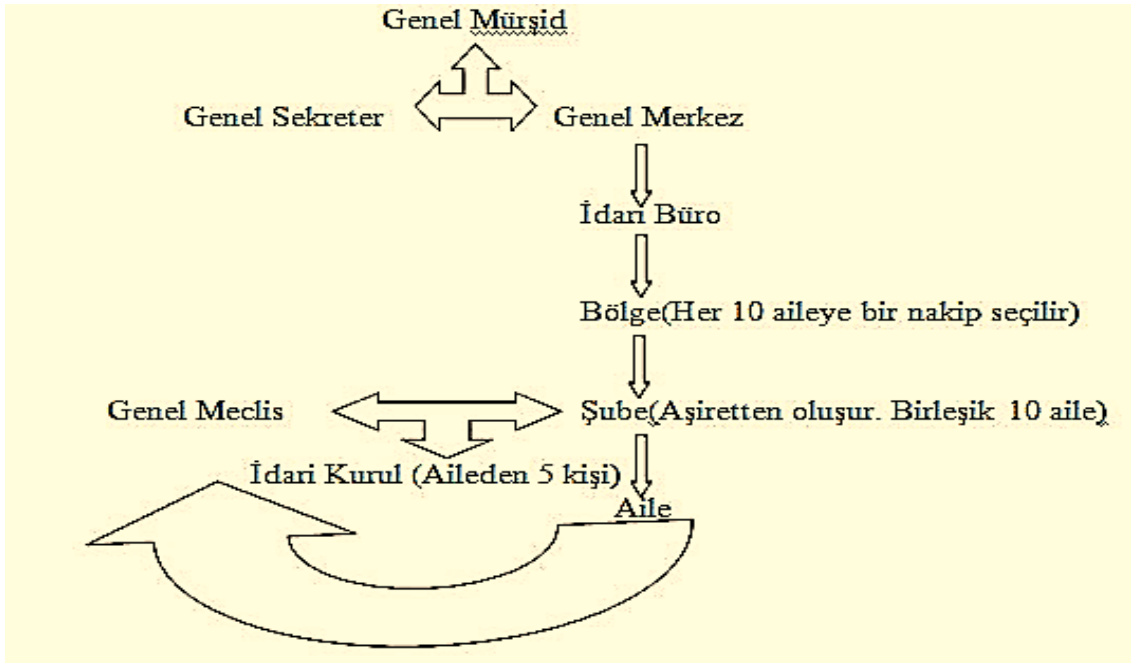
Sedat ve Mübarek, onlara üç temel kurumun kontrolünü devretmiştir: Eğitim, mahkemeler ve televizyon. MKH, bırakınız 'demokratik' olmayı, hiçbir zaman 'ılımlı' olmamıştır ve olamaz. Liderleri –mürşit ('rehber'–Führer'in Arapçası)–kendi kendini atamaktadır ve örgüt, liderlerinin emirlerinin hiçbir sorgulama olmaksızın disiplinli bir şekilde yerine getirilmesi ilkesine dayanmaktadır. Üst düzey liderliğin tümü, (kısmen Suudi Arabistan –işin özü Washington–tarafından finanse edilmeleri sayesinde) son derece zengin adamlardan oluşmaktadır, ikinci düzey liderliği oluşturan adamlar orta sınıfın gerici katmanlarından, aşağı tabakası ise MKH tarafından işletilen (aynı şekilde Suudiler tarafından finanse edilen) yardım hizmetleri üzerinden devşirilen alt sınıf tabakalardan gelmektedir. İnfaz kolu ise kriminal unsurlardan devşirilen milislerden oluşmaktadır (baltacılar). Müslüman Kardeşler tam bir dış

gösterilen milyoner işadamı, 'mühendis' lakaplı Şatır, gençlik yıllarında Nasır'ın Sosyalist Birlik hareketi içinde yer aldı, 1980'li yıllardan itibaren MKH'nde aktif olarak görev almaya başladı. Nasır'dan büyük bir darbe yiyen hareketin 1980'li yıllarda Mustafa Meşhur liderliğinde yeniden toparlandığı biliniyor.

bağımlılıkla bütünleşen piyasa ekonomisine bağlıdır. Aslında komprador burjuvazinin bir parçasıdır.

Sonuç olarak MKH'nin kuruluşunda kentli orta sınıfa dayalı bir hareket olarak doğdu. Yöneticilerin İngilizlerin elinde kukla olması ve halkın yoksullaşması, MKH'nin tabanını hızlı bir şekilde büyüttü. Kısa süre sonra kırsalda örgütlenmeye başladı. Benna'nın ölümüyle birlikte Avrupa'ya açılan MKH, 1970'lerden sonra meslek gruplarında (Mühendisler, doktorlar, avukatlar vb.) örgütlenmeye başladı. MKH büyüdükçe tabanı iyice genişledi. Bünyesinde zenginler ve elitleri de almaya başladı. Bu gün toplumsal tabanı hala kentli ve kırsal kesimlere dayansa da, yönetim kadrosu entellektüeller ve zenginler söz sahibi olmaya başlamıştır.

IV.6. Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Örgüt Yapısı



Şekil 1: Müslüman Kardeşler Örgüt Şeması

Müslüman Kardeşler Hareketi her ne kadar İslami temelli ve İslam'ın özüne dönmeyi hedeflemiş bir hareket olsa da, sonuç olarak “siyasi örgütlenme temelinde hareket etmiş bir örgüttür. ‘Siyasal örgütlenme’ kavramını ele almadan önce ‘örgüt’ ve ‘örgütlenme’ kavramı üzerinde durmak gerekir. Örgüt, formel birliktelik içindeki toplumsal ilişkileri karakterize eden değer, norm ve eylem modellerini ifade eder (Marshall, 1999:563) Biçimsel anlamda örgüt, iki veya daha fazla kimsenin bilinçli koordine edilmiş faaliyetleri veya güçlerinden oluşan sistemdir (Leblebici, 2008: 113-114).

Örgütlenme, örgüt tanımından çıkarılacağı üzere söz konusu olan bu eylem, ilişki ve değerlerin belirli bir hedef doğrultusunda koşullanmasıdır (Leblebici, 2008: 117). Buradan hareketle Siyasal Örgütlenme; belirli grupların, toplum kesimlerinin veya daha genel olarak toplumun tamamının bilinçli olarak koordine edilmiş ve formel yapıda siyasal ilişkileridir. Siyasal partiler, sendikalar ve kimi sivil toplum kuruluşları siyasal örgütlenme kapsamındadır. Toplum yaşamında birçok örgütlenme söz konusu olduğu için sosyolojik olarak tam bir tanımlama yapmak güçtür. Weber'in de içinde bulunduğu sosyolog ve

siyaset bilimciler (Blau, Etzioni, Blauner, Burns, Stalker, vd.) örgütleri toplumsal sistemler olarak ve eylem yapıları olarak ayırmışlardır (Marshall, 561-562).

Örgütler yapı, işlev ve büyüklük açısından önemli farklılıklar sergilemektedir. Örgüt hiyerarşisinin bazı örgütlerde yüksek piramit şeklinde olduğunu görebiliriz. Bazı örgütlerde bu hiyerarşi daha basıktır. Hiyerarşinin biçimi örgütteki yetki ve kontrol yapısı hakkında fikir verir (Leblebici:117). Örgütteki hiyerarşi ve kontrol, örgütün amaçlarına ve demokrasi kültürüne göre değişir. Örneğin askeri örgütler katı bir hiyerarşi anlayışına sahiptir ve bu amacı gereği de zorunludur.

Siyasal alanda illegal (yasadışı) ve legal (yasal) olmak üzere iki farklı örgüt türü vardır. İlegal örgütler, genel olarak, bir devlet çatısı altında iktidarı yasadışı yollardan değiştirmek ya da gizli bir amacı gerçekleştirmek için faaliyet gösterirler. Bu tür örgütler, belli bir toprakta egemenlik hakkı olan devletler tarafından ‘terör örgütleri’ olarak nitelendirilir. Legal olan örgütler ise STK’lar ve siyasi partilerdir ve yasal yolla, bir program doğrultusunda iktidar elde etmek ya da başka kazanımlar hedefleyen siyasi örgütlerdir (Aliefendioğlu, 2012: 96).

Siyasal örgütlenme, Merton’ın toplumsal değişme teorisi (Kongar, 1985; Tezcan, 1991) çerçevesinde değerlendirildiğinde; siyasi örgütlerin farklı dönemlerde ‘açık işlevleri yanında gizli işlevlerinin de olabileceği’; ve bunların sosyal, kültürel ve ekonomik işler görmek suretiyle ‘işlevsel eşdeğerlilik’ sunabileceği; yine bunların bazı dönemlerde ‘işlevsiz’ kalabileceği veya kimi zaman da ‘ters işlevli’ olabileceği söylenebilir. Mısır özelinde MKH tarihsel gelişim sürecinde bu farklı ‘işlevselliklerden’ birkaçını sergilemiştir.

“Hasan el-Benna Müslüman Kardeşler’i 1928’de İsmailiye’de bir gençlik kulübü olarak kurdu. Ancak örgütün resmi statü kazanması 1929’da olmuştur. Başlangıçta

sadece dinsel canlanmayı, ahlaki ve toplumsal reform gerçekleştirmeyi amaçlayan bir oluşum iken giderek siyasal-dinsel bir harekete dönüşmüş ve zamanla siyasal ton, tabii ki İslami düsturlar temelinde, örgüte daha fazla hâkim olmuştur. İki kılıç arasına yerleştirilmiş Kur'an'dan oluşan örgüt amblemi, bu durumu oldukça iyi örnekler” (Atay, 2011).

MKH, Mısır'ın sömürge döneminde ve ekonomi-politik kriz ortamında kentli alt ve orta sınıfları hedef kitle olarak seçen ve sonra kırsal kesime yönelen bir hareket tarzı geliştirmiştir (Marsot, 2007; Çağlayan, 2012, Lia, 2012). Devletin kamusal hizmetler alanındaki eksikliğini gidermek istedi; ev kiraladılar okuma-yazma kursları açtılar; vaaz ve irşad faaliyetlerine başladılar; muhtaçlara yardım sandıkları kurdular; enstitü, okul ve hastane inşa ettiler (Said, 2012: 258).

MKH İslami hareket ve cemaatlerin başka hiçbirisinin ulaşamayacağı bir büyüklüğe ve etki gücüne ulaşmış bir harekettir. İslami kökenli birçok örgüt ve cemaatin özellikle Mısır'da ve sonra Mısır dışında Fas, Cezayir, Libya, Lübnan, Ürdün, Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Afganistan ve Pakistan'da ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir (Roy, 1998: 55; Kaçar, 2012: 288; Baban, 2006: 110). Özellikle Ortadoğu-Arap-İslam coğrafyasında MKH ile eşdeğer başka hareket yoktur. MKH'nin bu kadar büyük ve etkili olmasının önemli bir nedeni örgütlenme tarzıdır.

MKH, modern örgütsel yapıda gelişmiştir: Hiyerarşi (yönetici kadrosu, atama, liyakat usulü), kurumsallaşma, tüzük/yasalaşma, üyelik/yemin süreci, şubeler açma vd. (Havva, 1980: 67). Bu formel tarzdaki örgütlenme yapısı, o dönemde ve hiçbir Ortadoğu-İslam hareketinde olmayan bir özelliktir. İslamcı hareketlerin bu tarz örgütlenmesi Türkiye, İran, Filistin ülkelerde ancak 1970'lerden sonra başlamıştır (Atacan, 2013).

MKH'nin örgütlenmesinin temeli Benna'nın fikirlerine dayanır. Benna, MKH'nin faaliyet programını üç aşamada tasarlamıştır. Bu aşamalar (Verdani, 1998: 53).

1. Propaganda ve tanıtım aşaması,
2. Oluşum ve “Ensar” üyenin seçimi
3. Uygulama ve eylem aşamasıdır.

Benna'da üye seçimi önemlidir ve Benna üyelerinden derin bir itaat bekler. Bu yüzden “Biat Risalesi” kaleme almıştır. Bu risalede yaptığı açıklamada üyelerinden okuyup uygulamalarını beklediği 10 temel “bi’at rükunları” olarak kabul ettiği kavramlar belirlemiştir (Verdani, 1998: 54). Bu kavramlar şunlardır (Verdani, 1998: 55).

1. Anlayış,
2. İhlas,
3. Amel,
4. Cihad,
5. Fedakârlık,
6. İtaat,
7. Kararlılık,
8. Soyutlanma,
9. Kardeşlik,
10. Güvendir.

MKH kendine özgü örgütlenme modeli geliştirmiştir. 1933 yılında birinci Kongrede, merkezi karar alma organı olarak Mekteb-ul İrşad (Rehberlik Konseyi) kuruldu. MKH'nin ilk üyeleri; el-Ezher kökenli iki öğretmen, bölgesel şubelerden dört şube başkanı, Kahire şubesinden dört üye ve el-Benna'nın kardeşinden oluşuyordu. MKH, bir süre sonra üye sayısını 15 çıkardı (Lia, 2012: 137). El-Benna'nın öldürülmesinin ardından “El-Hudeybi'nin liderliği altında örgüt varlığını sürdürebilme yolunda ‘piramidal’ bir hiyerarşik yapılanma içerisine girdi. Tepede ‘Genel Mürşid’ vardı. Altında onun adına örgütün siyasi karar alıcısı konumundaki 11 kişilik yürütme konseyi olan ‘İrşad

(Rehberlik) Ofisi' mevcuttu. Onun altında da İrşad Ofisi'nin üyelerini yıllık olarak belirleyen 'Kurucular Komitesi' bulunmaktaydı. Bağlantılı olarak İrşad Ofisi de Genel Mürşidi iki yıllığına seçmekteydi. Kurucular Komitesi'nin altında 10 tane bölge komitesi, onların altında da mahalli şubeler yer almaktaydı. Bu hiyerarşik yapı, yukarıdan aşağı oldukça sıkı ve disiplinli bir işleyiş içinde olduğundan İrşad Ofisi tarafından alınan kararlar hızlı ve etkin bir şekilde uygulanmaktaydı" (Atay, 2011). Genel İrşad Bürosu, MKH'nin fikirlerinin ve ideolojisinin üretildiği ve temsil edildiği yerdir. Kararlar burada alınır (Lia, 2012: 141). MKH merkezîyetçi bir yapıda olduğu için, Rehberlik Konseyi kendisi ile bölge şubeleri arasında delegeleri seçme yetkisine sahipti. Hatta Konsey şubelerin aykırı gördüğü kararlarını reddedebilir (Lia, 2012: 141). MKH'nin III. Kongrede belirlenen **idari kuruluşları** şunlardır (Benna, 1987: 370; Erkilet, 2004: 237; Kaçar, 2012: 313):

1. Genel Mürşid
2. Rehberlik Konseyi (Genel İrşad Bürosu)
3. Bölge temsilcilerinden oluşan Danışma Meclisi (Şura)
4. Bölge ve Kısım Temsilcileri
5. Şube Temsilcileri
6. Merkezi Danışma Meclisleri
7. Bölge Kongreleri
8. Büro Temsilcileri
9. İzcilik Kolları
10. Kız kardeş kolları

El-Benna, MKH'nin sağlam örgütlenebilmesinin ve bunu sürdürebilmesinin temelini **İslami eğitimde** görüyordu (Benna, 2010: 257). Bunun için MKH, 'Hira Eğitim Enstitüsü' kurmuştur. El-Benna 'Hatıralarım' kitabında İslami eğitim faaliyetlerini ve örgütün çalışma usullerini şöyle belirler (2010: 255-56):

1. Evlerde, camilerde konferanslar ve dersler verilmesi,
2. Genel mürşidin risaleleri,

3. Beden eğitimi ve izci örgütleri,
4. Üniversiteler ve diğer eğitim kurumlarında örgütlenme,
5. Şubelerde yıllık kongreler yapılması,
6. Tüm şubelerde İslami günlerin kutlanması,
7. İslami davalara (özellikle Filistin davası) katkı bulunulması,
8. Siyasi ve sosyal konularda yayınlar yapılması,
9. Misyonerlik hareketlerine karşı konulması ve dini eğitimin teşvik edilmesi,
10. İslami yönetimden uzaklaşmış yöneticileri usulünce uyarılması.

MKH'nin ilk kongresi 1933 yılında yapıldı. Kongrede tüzük belirlendi ve

Müslüman Kız Kardeşler kolu oluşturulması kararı alındı. El-Benna için bu önemliydi çünkü O 'iyi bir Müslüman nesil yetiştirmek için ilk önce kadınlardan başlanması gerektiğine' inanıyordu. Uygulamada, bir kadın vekil Kız Kardeşler Kolu ile Mürşid arasındaki iletişimi sağlamıştır. Kız Kardeşler Kolunun toplantıları, katılım koşulları ve üyelik aidatı gibi diğer işler belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir (Benna, 2010: 275-276).

El-Benna'ya göre, **aile**, Müslüman Kardeşler'in Cihat'ını başarıya ulaştırabilecek önemli bir araçtır. Aileler belirli esaslar dâhilinde örgütlendirilmelidir (Mahmud, 1990: 164-175 ve Tilmisani, 1987: 222-223'den aktaran Erkilet, 2004: 250):

Tanışma, karşılıklı anlayış ve tekafül (Kardeşler'in birbirlerinin maddî ve manevî sorunlarının çözümünü ortaklaşa üstlenmeleri). Buna göre, her aile bir yardımlaşma sandığı oluşturuyor, Kardeşler bu sandığa gelirlerinin bir kısmıyla katkıda bulunuyor ve elde edilenlerden tekafül yolu ile kardeşlere yardım ediliyordu. Tekafül kurumu, İhvan men-suplarının cezaevi dönemlerinde hem dışardaki aileler arasında, hem de mahpuslar arasında başarıyla uygulanmıştır. Benna, yardımlaşmanın sağlanması ve davetin yaygınlaştırılması için ailelerin belli aralıklarla bir araya gelmelerini ve görüş alışverişinde bulunmalarını istemiştir. Bunu sağlamak için de, 1943 te yayınlanan Aile Tamimi'nde nakiplik kurumunu ortaya atmıştır. *Bölgelerde her on aileye bir nakip seçilir ve on aile bir aileyi oluştururdu. Bu aile sistemi, müteselsil bir biçim arz ederdi. Şöyle ki, her dört aileye (birleşik on aile) aşiret denir. Her aşiret 40 kişiden oluşur. Aşirete ilk ailenin reisi başkanlık eder. İdare sürekli olarak üyeler ve nakipler arasında el değiştirir.*

MKH örgütlemesinde diğer önemli birim ‘**Gençlik Kolları**’dır (Kâtibe). “Gençlik Kolları’na katılabilmek, aile içindeki görevleri başarıyla yerine getirmeye bağlıydı. Gençlik kollarının hedeflerinden biri, cihadın anlamını kalplerde canlı tutmaktı. Bu nedenle, sorumlulukları aileninkinden fazla, eğitimi de sıkıydı”... Asketik yaşam biçimi kazandırılmaya çalışılıyordu (Mahmud, 1990: 218-221). “Nitekim Gençlik Kolları daha sonra *Usra* adını almış ve çalışmalarına gizlilik hâkim olmaya başlamıştır: Bu küçük birimlerin omurgası yoluyla MKH, askerileşme sürecini daha da ileri götürdü... Açık usra düzeninden gizli milislere geçildi. MKH milisleri... 1940’ların başına doğru, başta özel düzen, sonraları ise gizli birim diye adlandırıldı. Hiyerarşik yapı içinde küçük usra birimleri daha ağır bir eğitim programı ile beraber gizli birimlere uygulandı (Osman 1991: 62-63’den aktaran Erkilet, 2004: 252). Bu kol zaman içinde ağırlık kazanmış ve MKH’nin giderek radikalize olmasına yol açmıştır... MKH’nin yasa-dışı ilan edilip, malvarlığına elkonması ve üyelerinin tutuklanması ile sonuçlanan 1948 krizinin nedeni de yine bu birimdir” (Erkilet, 2004: 252).

Erkilet’in değerlendirmesine göre: “Bütün bu örnekler, Kardeşler’in aile’den aşiret’e, oradan gençlik kolları’na ve toplum nizamına ve nihayet devlet kademelerine kadar sistemin her alanını, basamak basamak, kendi görüşleri doğrultusunda düzenlemeye girişmiş olduklarını göstermektedir. MKH, bu yolla toplumu bir bütün olarak İslâm nizamı çerçevesinde toplamaya çalışıyordu... **Devlet içinde kadrolaşma** hedefini de güdüyordu. *Benna, Kardeşler’den okul, enstitü ve üniversitelerdeki; fabrikalardaki, ticaret ve ziraat alanlarındaki; özel sektör ile kamudaki görev ve konumları işgal etmelerini istiyordu. Ona göre ‘görünmeyen gerçek devrim buydu’* (Mahmud, 1990: 155). Benna, devlete karşı açık bir savaşa girişmek yerine, daha emin adımlar atmayı yani sistem içi bir kadrolaşma hareketini tercih ediyordu” (Erkilet, 2004: 252-253).

MKH 1930'lu yıllarda yönetimi dört düzeye bölmüştür. Kahire'deki merkez, 'bölgeler'(Menatik, sayıları 1935'te 12, 1940'ta 20), 'mıntıklar' (ed-Devair, sayıları 1937'de 89) ve son olarak 'şubeler' (eş-Şuab). Hareketin örgütlenmesinde akrabalık ve hısımlık bağlarına göre sosyal statü elde edilmesini ve kişisel menfaat sağlanmasını engellemeye yönelik bir yol izlenmiştir. 1930'lar boyunca da bu konuda başarılı sağlanmıştır (Lia, 2012:143-149).

MKH'de **üyeliğe girme** ve üyeliği devam ettirme ayrıntılı olarak şekillendirilmiş ve 'Genel Yasa'da belirtilmiştir. MKH'de yemin şu şekildedir (Lia, 2012: 152):

Cemiyet'in ilkelerini onaylamaya, onun amaçlarının gerçekleşmesi için çalışmaya, İslam ahlakına sıkı sıkı bağlanmaya, Cemiyet 'in vakarını korumaya Allah şahidim diyerek söz veriyor musunuz?

(Beklenen cevap, 'evet söz veriyorum'dur)

O halde ben de seni kendim ve Müslüman Kardeşler adına Allah katında kardeşlerimizden biri olarak kabul ediyor ve sana sabır ve doğru sözlülüğü emrediyorum; Allah beni ve seni bağışlasın

(Cevap, 'Ben de bunu kabul ettim. Sizin kardeşiniz olacağım' olmaktadır).

MKH üyeliği hiyerarşik olarak üç aşamalı belirlenir. Bu aşamalar (çırak, kalfa ve usta gibi) 'Nasir, Müneffiz ve Nakib' olarak sıralanır. İlk aşama 'Nasir'in belli sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların birkaçı şöyle (Havva, 1980: 136):

1. Tayin edilen programı okuması ve ameli yönlerini hayatına uygulaması,
2. Cemaate bağlanması ve kendisine izin verilmedikçe başka parti cemaat, teşkilat ve cemiyete bağlanmaması,
3. İslam'ın farz kıldığı şeylere sarılması ve yasaklardan sakınması,
4. Sembolik olarak cemaate maddi yardımda bulunması,
5. Cemaatin yayınlarına; kitap, gazete ve dergilerine abone olması.

Bütün bu kurallar MKH'nin oldukça sistemli örgütlendiğini gösteriyor.

Kuralların altındaki temel amaç zihinlerin dönüşümüdür.

MKH içinde 1932 yılında iç çatışma yaşandı. Bu çatışma hareketin merkezi ve otoriteryen karakterini güçlendirdi. 1934 yılında el-Benna tarafından hazırlanan ‘Genel Yasa’ yürürlüğe girdi. Yönetim (merkez) güçlendirilerek ‘sıkı’ bir lidere biat uygulamasına geçildi (Roy, 1994; Ganim, 2012). El-Benna bu çatışma nedeniyle ‘seçimlerin gerçekten hak eden kişileri iktidara getirmediğini’ ifade ederek demokrasiye olan kuşkusunu dile getirdi (Lia, 2012:105). Örgütte **liderlik** öne çıkarıldı. El-Benna’ya göre, ‘toplumun refahı ve mutluluğu için’ ‘lider dürüst, sağlam ve temiz kalpli olmalıydı’; lider ‘sağduyulu, kişisel kaygı gütmeyen ve acıya dayanabilen kişilikte olmalıydı’. El-Benna’ya göre ana gaye İslami bir yönetim düzeni kurmaktır. Bunu sağlamak için en önemli kural ‘yöneticinin sorumluluğu’dur. ‘Yönetici, halkın ücretli çalışanı, çobanı ve Allah’ın elçisidir’. Halk da buna karşılık olarak yöneticiye (lidere) itaat etmelidir. El-Benna, kişisel olarak bireysel özgürlüğün bir hak olduğunu düşünse de, liderin otoritesine ve örgütlülüğe zarar veren özgürlük anlayışına karşı çıkmıştır (Ganim, 2012: 132, 244 ve 301-302). Tüm bu düşünce ve uygulamalara karşın hem MKH’nin niceliksel büyümesi hem de Arap-İsrail Savaşı gibi ekonomi-politik gelişmeler merkezîyetçi yönetim anlayışına ket vurdu; istendik biat tam olarak sağlanamadı. Örneğin, El-Benna döneminde İngilizlere ve İsrail’in Filistin İşgaline karşı oluşturulmuş olan silahlı kanat zamanla büyümüş kontrolden çıkmıştır. En nihayetinde bu oluşum Başbakan Nukraşi Paşa’ya suikast düzenleyerek öldürmüştür. (Işık, 2012: 374; Çağlayan, 2011).

MKH içerisindeki ‘**gizli aygıt**’ (silahlı kol) özellikle Filistin Sorunu karşısında 1940 yılında el-Benna’nın teklifi ile beş kişi tarafından kurulmuştu. Ama bu oluşum hem el-Benna’nın hem de sonraki müridlerin başına bela olmuştur. MKH, Nasır ile arasındaki kriz yüzünden 1954’ten Nasır’ın öldüğü 1970’e kadar yasaklandı, Sedat döneminde yasallaştı, ancak Sedat’ın ölümünden sorumlu tutulduğu için neredeyse 2000’li yıllara

kadar tekrar yasaklı kaldı. Bu yasaklı döneme ait örgütlenme bilgisi çok yoksa da el-Benna'nın ölümünden sonra başlayan şiddet yanlısı yeni kuşak ile ılımlı yaşlı kuşak arasındaki çatışmalar günümüze kadar sürmüştür. Hatta bu yüzden Muhammed Mehdi Akif Mürşidler arasındaki geleneği bozarak ölümüne kadar devam edecek olan görevinden çekilmiştir (Işık, 2012: 375).

MKH'nin modern bir örgüt olduğunun bir diğer göstergesi '**kurumsallaşma**'dır. Hem ekonomik ve siyasi bağımsızlığı tesis etmek hem de cemiyet kültürü yaratmak için kurumsallaşma çalışmalarına özel önem vermiştir. Ekonomik amaçlar için bir şirket (propagandacılar için fon ve sigorta şeması), okullar (hem okuma yazma eğitimi hem de gaz saldırılarından korunma yöntemleri gibi pratik amaçlar için), bilim, tıp ve kültür komiteleri gibi basın-yayın kuruluşları gibi değişik alanlarda faaliyetler yürütmüşlerdir (Lia, 2012: 217). Ayrıca cami, okul, hastane ve fabrikalar kurmak suretiyle bir nevi devlet içinde devlet yaratmaya çalışmışlardır (Çağlayan, 2011: 169).

Mısır'da uzun yıllar kalmış olan Fulya Atacan, kendisiyle yaptığım görüşmede, MKH örgütlenmesinin genel değerlendirmesini şöyle yaptı (Atacan, 2013):

MKH hiç klasik bir cemaat tarzı örgüt değildir, aksine ilk modern örgütlenmeyi gerçekleştiren İslamcı harekettir. 1928'de kuruldu. Türkiye'de o tür örgütlenmeler ancak 1980'den sonra ortaya çıktı. MKH hakikaten modern bir örgüttür ve başarısı da bundandır zaten. Bu sayede bir sürü yerde örgütlenildi ve bir sürü yerde şube açabildi. Mısır'da genel olarak bir tarafta el-Ezher vardı ve bir tarafta da tarikatlar vardı. MKH bunların dışında bir örgütlülük gerçekleştirdi ve zamanla diğer modern örgütler gibi teşkilatlanma, üyelik süreci, yasalar ve yönetmelikler vs gibi kurumsallaşma yoluna gitti. 1928'li yıllarda diğer tüm İslamcı hareketler geleneksel networklere (şebeke) dayalı bir örgütlenme yoluna gitti. Örgütlülüğü asla Mısır'la sınırlı görmedi (Nasır'ın Arap milliyetçiliğinde yaptığı gibi). Biz de ancak bu zamanlarda Gülen Hareketi şuraya buraya gitmektedir. İhvan kurulduğu andan itibaren ilk örgütlenmelerine baktığımızda modern bir vizyon oluşturarak kuruldu. Diğer ülkelerle ilişkili bir bölümü vardı, kendileri hakkında çıkan haberleri takip ediyorlardı (bizde şu an partilerin yaptığını ta o zaman yapıyorlardı). El-Ezher Üniversitesinin varlığı, MKH'nin diğer Arap ülkelerinde örgütlenmesine katkı sağladı.

MKH örgütlenmesinin genel değerlendirmesini yapmasını istediğim araştırmacı Yüksel Taşkın şu bilgileri verdi: *“MKH'nin gelişimini, büyümesini ve diğer hareketlerden farkını belirleyen birkaç nokta var. Birincisi Mısır yönetiminin boş bıraktığı birçok alana yerleşiyor ve sosyal lisan anlayışı geliştiriyor. İkinci olarak Nasırcılık gibi bölgesel bir harekettir ve birçok örgütün doğuşuna kaynaklık etmiştir”* (Taşkın, 2013)

Günümüzde MKH'nin başlangıçta olduğu gibi yine kentli-orta sınıfa dayandığı ama kırsalda da yaygın örgütlendiği biliniyor. Geçmiş dönemlerden farklı olarak küresel bağlantıları olan El-Ezher entelektüelleri, Hayrat el Şatır gibi liberal milyonerler, sosyal adaletçi aktivistler gibi pek çok farklı kesimi bünyesinde barındırıyor. Bu heterojenik yapı katı biat kültürüne dayalı örgütlenmeye izin vermiyor. En üst yönetim kademesi ile taban arasında sosyal ve ekonomik mesafe açılmış gözüküyor. Hapishaneler kuşağı denen yaşlı kuşak (hala yönetimde söz sahibi olan ve Mürşidin de içinde bulunduğu grup), farklı düşüncelere çok fazla toleranslı değil ve yeniliklere kapalıdır. Bu durum genç kuşakla aralarında çatışma nedenidir. Örneğin, Arap Baharı sürecinde ABD elçilik protestolarında yönetim uzak kaldığı halde MKH gençliği alanlara inmiştir.

IV.7. Mısır'da ki Arap Baharı ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Rolü

Mısır Ortadoğu'da en önemli stratejik ülkelerden birisidir ve sürekli Batı emperyalizminin kontrolünde bir ülke olmuştur. Aynı zamanda Mısır'da Enver Sedat ile birlikte acımasız neo-liberal politikaların uygulanmış ve baskıcı diktatörlerin halkın üzerinde monarşik bir yönetim politikası uygulamasına göz yumulmuştur. Enver Sedat ile başlayan Mısır'da ekonomik liberalleşme çabaları Mübarek ile doruk noktasına ulaşmıştır. Nasır döneminin tersine Sedat ile Mübarek döneminde tipik bir çevre ülkesi olan Mısır'da sınırlı sanayide bir montaj sanayi ve firavuna (Mübarek) yakın elit bir kesimin yönettiği Mısır ekonomisinin sonucu olarak sınırlı sayıda bir profesyonel meslek sahibi orta sınıf

yanında halkın büyük bir kısmı temel ihtiyaçlarını bile karşılamaktan uzak, yoksul bir hayat yaşamaktadır (Aktaş, 2012: 49). Bu önemli durum Mısır'daki değişim sürecine, geçmiş yıllara kadar uzatabileceğimiz protesto kültürü de zemin hazırlamıştır. Zira Mısır, 1998 ve 2004 yılları arasında toplamda 1000'in üzerinde toplumsal protesto hareketine sahne olmuştur (Kılıç, 2012: 20). Bu yüzden Tüm diğer Arap baharı yaşayan ülkelerde olduğu gibi Mısır'da da meydana gelen ayaklanmalar biriken toplumsal öfkenin sonucudur. Mısır'da Arap Baharı süreci Tunus'ta ki ayaklanmalardan hemen sonra başlamış ve biriken öfkenin sonucu olarak Tahrir meydanına kısa süre sonra milyonlar akmıştır. Son firavunu 18 günde alaşağı eden 25 Ocak Devrimi baskı, adaletsizlik, yoksulluk, işsizlik, cinsiyetçilik, demokrasi aldatmacası ve polis şiddetinin derinlerinden doğmuştur (Castells, 2013: 61). Aslına bakılırsa da Mısır Arap Baharı eylemleri, geçmişte yapılan ve başarısız olan eylemlerin en sonuncusu ve en etkili zinciridir. Fakat şimdiye kadar yapılmış eylemler, Mısır'da göstermelik seçimlerle her zaman iktidara gelmiş ve ABD'nin desteğini almış firavunlar gösterileri hep kanlı bastırmıştır (Castells, 2013: 82; Amin, 2011 ve Bayat, 2012).

Manuel Castells Mısır'daki eylem yapanların kimlerden oluştuğunu şöyle açıklamaktadır (2013: 72):

Protestocuların çoğu gençti, birçoğu üniversitede öğrenciydi. Ama bu durum kentli nüfusun yanlı tablosunu sunmuyordu: Zira Mısırlıların üçte ikisi 30 yaşın altındadır, üniversite mezunları arasındaki işsizlik oranı daha az eğitilmişler arasında olduğundan 10 kat daha yüksektir. Aslına bakılırsa işgücünün çoğunluğu hayatta kalabilmek için gayri resmi faaliyetlerde bulunur; zira işsiz olmak pek az kişinin kaldırabileceği bir şeydir. Nüfusun en az yüzde 40'ını oluşturan yoksulların elde ettiği gelir ne kadar düşük olsa da, açta kalsalar, gelir getiren bir faaliyete katılmaları gerekir. Hareket her ne kadar özgürlük ve insan haklarına aç, yoksul düşmüş bir orta sınıf tarafından başlatılmış olsa da kentli yoksullardan gıda fiyatlarının artması sonucu çaresizlik içinde kalan kesimlerde harekete katıldı. Sanayi işçileri gerek sendika desteğiyle gerek böyle bir destek almaksızın birkaç güçlü grev düzenledi; özellikle Süveyş'te yoğun olarak yaşanan grev dalgası şehrin birkaç gün boyunca işgal edilmesine yol açtı. Bazı

haberler hareketin sanayi işgücüne yayılmasından duyulan korkunun, girişimci ordu generallerinin kendi karları için diktatörü kurban etmesinde etkili olduğuna işaret ediyordu.

Samir Amin Arap Baharı'nı küresel sistem ve onun değişimi bağlamında değerlendirir (2011):

Bu hareketler, her yönüyle (siyasal, ekonomik ve toplumsal) sarsılan neo-liberal sistem için bir son öngörmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Mısır halkının bu devasa hareketi, üç aktif bileşenle bağlantılıdır: Kendi iradeleri ile ve kendi buldukları modern biçimlerde yeniden politikleşen gençlik; radikal sol güçler ve demokratik orta sınıflardan güçler. Gençlik (yaklaşık bir milyon aktivist) harekete öncülük etmiştir. Onlara hemen radikal sol ile demokratik orta sınıflar katılmıştır. Gençlik ve radikal sol üç ortak hedef gütmüştür: Demokrasinin yeniden inşası (polis/ordu rejiminin sona ermesi), halk kitleleri yararına yeni ekonomik ve sosyal politikaların benimsenmesi (küresel kapitalizmin taleplerine boyun eğmekten vazgeçmek) ve bağımsız bir dış politika (ABD hegemonyasının gerekliliklerine ve dünya üzerindeki ABD askeri denetiminin uzantısı olmaya boyun eğmekten vazgeçmek). Demokratik devrim dedikleri şey, bir demokratik toplumcu ve antiemperyalist devrimdir.

Özkan'a göre, demokrasi sorununu Arap toplumlarının iç dinamikleriyle açıklamak eksik değerlendirme olur, Batı'nın dolaylı sorumluluğu vardır (2011):

Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek 30 yıllık iktidarı boyunca ABD'ye dayanmıştır. Mübarek ABD'den yılda aldığı yaklaşık 1,5 milyar dolarlık askeri yardımla kendi güvenliğini sağlamış; karşılığında ABD'nin bölgedeki çıkarlarını koruma görevini üstlenmiştir. Mısır halkının pasifize edilmesi misyonunu da Amerikalı sivil toplum kuruluşları ve kalkınma yardımları yerine getirmiştir. Birleşik Devletler Uluslararası Kalkınma Ajansı'nın (BDUKA) 1975'den bu yana Mısır'a sağladığı ekonomik ve kalkınma yardımları 28 milyar doları bulmuştur. Bir ülkenin diğerine ekonomik veya başka konularda yardım sağlaması elbette yanlış değildir. Ancak ABD'nin hem Mısır'a hem de diğer Arap devletlerine sağladığı bu yardımlar buralarda demokrasinin gelişmesini değil, tam tersine otoriter yapıların muhkemleşmesini sağlamıştır. Bu anlamda ABD'nin Ortadoğu ve özellikle de Mısır politikası, bugün demokrasi talebiyle halk hareketlerinin ortaya çıkmasında doğrudan rol oynamıştır. Kısacası hem Tunus'ta Bin Ali hem de Mısır'da Mübarek oryantalist anlayışı çevrede pratiğe dönüştüren birer araç olmaktan öteye gidememiş; kendi halklarının demokrasi, adalet ve refah içinde yaşamak gibi taleplerini görmezden gelmişlerdir. Bu anlayışa karşı biriken tepki de bölgede halk devrimleri olarak kendini göstermektedir.

Rejimin bu kadar kolay düşmesi elbette güçsüz olmasından kaynaklanmamaktadır. Mübarek 30 yıldır iktidarında birçok isyan görmüştür ve hepsini bastırmıştır. Mübarek rejimi, Mübarek ailesi ve generaller, bürokrasi, emniyet kuvveti

mensubu, polis muhbir haydut ve hırsızdan oluşmaktadır. Rejimin bel kemiğini ise Ordu ve uluslararası bağlantıları sayesinde özerkleşmiş olan sermaye sınıfıdır. Bu ittifak 30 yıldır korku imparatorluğu yaratarak Mısır'ı yönetmiştir (Castells, 2013: 73). Fakat Tunus devriminin insanlarda yarattığı umut insanlarda korku duvarının aşmasına neden olmuş, Ordu'nun ve rejimin Batı güçlerinin de desteğinin de çekmesi ile birlikte rejim düşmüştür. Herkes bir araya gelirse ve riskleri rağmen taviz vermeksizin mücadele ederse gayet iyi kök salmış bir rejimi devirmenin mümkün olduğunu göstermiştir (Castells, 2013: 83).

Arap Baharı sürecinde Mısır'daki isyanı, neredeyse 1928'den beri yasak olan MKH başlatmadı. Ama kitlesini hızlı bir şekilde organize ederek avantajı eline aldı. Gösterilerin boyutu ve onların ortakları MKH'nin politik liderliği ele almalarına meşru bir ses kattı (Ehrenfeld, 2011: 69). MKH, hem pragmatik bir tercih hem de (radikal kesimi hariç) şiddetten uzak durma politikasından dolayı eylemlere ilk önce katılmadı. Fakat örgütün gençleri boykota uymayarak sokaklara akın etti; ordunun da sessiz kalması ile beraber, MKH yönetimi eyleme destek kararı aldı.

MKH, eylemin olduğu Mısır, Tunus ve Libya'da en güçlü siyasi oluşumdur. Mısır'da MKH'nin kuruluşuna ön ayak olduğu Özgürlük ve Adalet Partisi (ÖAP), seçim yarışlarında iddialı olduğunu göstermiştir. Seçimlerin ilk aşamasında 9 milyon 734 bin 413 geçerli oyun 3 milyon 565 bin 92'sini alarak %36,6'lık oy oranı ile birinci çıkmış, Selefiler'in Nur Partisi ise %24,4 alarak ikinci olmuştur. MKH devrimden sonra, seçimlerde de ön plana çıkmıştır. Seçimin hemen sonrasında da değişim işaretleri vermişlerdir. Tunus'ta El-Nahda Partisi, ılımlı bir parti olduklarını, şeriatla arasına mesafe koyduğunu açıklamış ve Parti ülkede en çok oyu almıştır (Verdem, 2011). El Nahda Partisi'nin başkanı Rashid Ghannoushi, bir açıklama yaparak partisinin Tunus'ta şeriat uygulama niyetinde olmadığını, kadınları örtünmeleri için zorlamayacağını ve lokantalarda

alkol servisini yasaklamayacağını belirtmiştir (Yakış, 2012: 65). Mısır'da da benzer bir yaklaşım sergileyen ÖAP, seçim zaferinin ardından Selefilerin radikal İslamcı Nur Partisi ile koalisyon oluşturmayacaklarını resmi olarak açıklamıştır (Yakış, 2012: 66). Ayrıca MKH, ÖAP için Türkiye modelini (AKP) referans alacaklarını birçok yerde belirtmiştir.

İsyancı gençlik ile MKH'nin ortak talebi demokrasi ve özgür seçimlerdir. Bu yüzden selefiler gibi bazı şeriat yanlısı kesimlerin yeni oluşacak Mısır yönetiminde bir ağırlığı olmayacak gibi görünmektedir. MKH öncülüğünde gerçekleşen bu süreç, ABD destekli yeni Ortadoğu politikası ile çelişmemektedir.

Arap Baharının bir başka ayağı olan ve hala devam eden Suriye'de yaşanan olaylar ise bir satranç oyunu gibidir. İki egemen güç; ABD ve Rusya, Suriye üzerinden mücadele etmektedir. MKH'nin Suriye politikası ise, ABD-İsrail ve onların Müslüman ülke olarak politika ortakları olan Türkiye ve Katar'ın çıkarları ile örtüştüğü söylenebilir. ABD öncülüğünde Uluslararası ve bölgesel güçler Suriye yönetimini devirmek için her türlü girişimden geri kalmamaktadırlar. MKH zaten Hama Katliamından bu yana Suriye yönetimi ile hep kavgalı olmuştur. Fakat Mısır işgaline karşı İngiltere ile Filistin işgaline karşı İsrail ile savaşan 'Hasan el-Benna zamanının Müslüman Kardeşleri', bu aralar geçmişteki tutumundan oldukça uzaklaşmıştır. Emperyalizme karşı olan MKH, bugün aynı emperyalizmle gizli ya da açık işbirliği içindedir (Amin, 2011). İran ve El Kaide birbirlerine zıt taraflarda yer alırlarken, hem El Kaide hem de ABD, Suriye çatışmasında aynı safta yer almıştır (Yakış, 2012: 66). Sapla samanın böyle birbirine karışmasının nedeni şimdiki İslamcı hareketlerin (Başta MKH olmak üzere) söz konusu çıkarları olduğunda (ekonomi-politik iktidar için) Batı ile işbirliğinden çekinmemektedirler. Marksist analizci Tarık Ali (2012) bir röportajda MKH ile Batı arasındaki 'eski düşman, yeni dost ilişkisini' şöyle değerlendiriyor: '*Bence Mısırlı MKH Vahabi değil, bunu*

unutmamak çok önemli. Onlar ana akım Sünni Müslümanlar. Batı Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat partilerden pek de farklı değiller. Bana bunu hatırlatıyorlar, sosyal ve siyasal olarak muhafazakârlar ve ekonomik olarak neo-liberalizmi bir şekilde kabul ediyorlar. Bu yüzden Amerikalılar onlarla iş yapacaklardır. Hatta hâlihazırda yapmaktalar, bunu sahne arkasından yapıyorlar çünkü ülkenin çoğunluğu onları destekliyor'. Bu durumda MKH'nin kuruluşteki 'şer-i hukuk kurallarına dayalı ümmetçi toplum' idealini ve Batı karşıtı, radikal İslamcı tutumunu terk ettiği ve daha çok post-İslamcı denilen 'ılımlı' bir siyaset ve kimliği inşa etmeye başladığı değerlendirilmesi anlamlı gözüküyor. Ama yine de bu 'gömlek değiştirmenin' tabandan çok da kolay destek görmeyeceğini söylemek lazım. Uzun bir süre önce şiddeti reddeden MKH, radikaller tarafından Amerika'ya karşı çok yumuşak olmakla eleştirilmiştir. Dahası sömürge geçmişi olan Mısır halkı, Batı'ya şüpheyile bakmaktadır. Bunun nedeni, Mübarek rejiminin güvenlik gerekçesiyle, Amerikan yardımlarına angaje olması ve ABD'nin insan hakları ihlallerine göz yummasıdır. Birçok Mısırlıya göre, 'güvenlik' denilen şey aslında İsrail'in bekasısıdır (Özkan, 2011).

MKH'nin önemli bir açmazı, politik söylemde birliği sağlayamayacak kadar heterojenik yapıya bürünmesidir. Özellikle sempatizanlar ile yönetici elitler arasında ekonomik, politik ve kültürel çıkarların uyuşmaması söz konusudur. Halkın büyük çoğunluğu (%83) Amerika karşıtıdır (Petras: 2012, 78). MKH'nin yönetiminde, başta Amerika olmak üzere Batı'da eğitim görmüş yükseköğrenim sahibi kişiler ve zengin sermaye sınıfı yer almaktadır. Mısır'daki MKH'nin ÖAP genel sekreteri Muhammet Baltacı, daha 2011'de devrim sürerken, MKH'nin Amerika ve İsrail ile anlaşma yaptığına dair örgütün genç kanadından gelen iddiaları reddetmiş fakat kimseyi inandıramamıştır. Bugün ÖAP'nin ABD'yle temaslarının olduğu biliniyor. Örgütün yaşlı-yönetici kadrosu

ve gençler arasında Arap Baharı zamanında olan gerilim, bu son gelişmelerle beraber artacağı benziyor.

MKH, Mübarek'in iktidardan çekilmesine yol açan isyanların ardından, 'serbestleşti' ve sonra izlediği ılımlı politika aracılığıyla tartışmalı da olsa Mısır'da iktidara geldi. Bir yıl sonra da askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırıldı. Askeri darbenin hiçbir yer ve zamanda savunusu olmamalı. Ancak, MKH bugün her ne kadar darbe mağduru rolünü oynasa da, askeri darbe öncesi milyonlarca kişinin protesto eylemleri ve iktidardaki 'demokrasi dışı' kimi icraatları kanıt kabul edilirse, başarısız bir yönetim sergilediği ve meşruiyet krizine yol açtığı iddia edilebilir. MKH adayı Mursi'nin devlet başkanlığı sürecinde; başarısız ekonomi yönetimi, işçi grevleri, Mursi'nin MKH lideri Muhammed Bedi'nin gölgesinde kalması, bürokraside kadrolaşma, MKH'ne yakın olmayanlara yönelik çifte standartlı muamele ve Ortadoğu'da dengeleri değiştirebilecek uluslararası ilişkiler (örneğin Katar'la yakınlaşma ve buna S. Arabistan'ın tepkisi) gibi türlü nedenlerden ötürü demokrasi sınavını layıkıyla veremediği söylenebilir.

Mısır'da halkın yoğun protestosuna yol açan ve darbenin gerekçesi olarak gösterilen en önemli iki olay eski devlet başkanı Mursi'nin 22 Kasım 2012 Bildirisi ve 15 Aralık 2012 yeni anayasa metninin kamuoyuna sunulmasıdır.

Mursi'nin 22 Kasım 2012 Bildiri maddeleri şöyle (Telci, 2012):

- (1) Eski rejimin devrim sırasında işlenen suçlardan sorumlu olan görevlilerinin yeniden yargılanması;
- (2) Göreve geldiği tarihten itibaren başkanın aldığı tüm kararların yeni bir anayasa kabul edilip ve yeni bir halk meclisi seçilene kadar geçerli olması, hiçbir şekilde dava konusu edilememesi ve bunlara yönelik açılan davaların iptal edilmesi;
- (3) Mısır Cumhuriyet Başsavcısı'nın devlet başkanı tarafından yargı üyeleri içinden dört yıllık bir süre için seçilmesi ve bu kararın hemen uygulamaya geçirilmesi;
- (4) Yeni anayasayı hazırlayacak olan Kurucu Meclis'in kuruluşu ile ilgili 30 Mart 2011 tarihli Anayasa bildirgesinde "kurulduğu tarihten itibaren en geç 6 aylık süre içerisinde yeni anayasa taslağı hazırlanmış olmalıdır" maddesinin, "8 aylık süre içerisinde" şeklinde değiştirilmesi;

(5) Hiçbir yargı organının Kurucu Meclis'i ve Şura Meclisi'ni feshedemeyeceği;

(6) Başkan'ın devrimin hedeflerini korumak için her türlü önlemi alması yetkisinin tanınması.

22 Kasım Bildirisi sonrasında muhalefet, Mursi'yi 'yeni Firavun' olarak nitelemiştir. Meydanlarda eylemlere başlayan öfkeli muhalefet, Mursi'nin dolayısıyla İslamcıların asıl amacının, (kısa süre önce feshedilen Mısır Halk Meclisi'nin alt kanadı ile Anayasa Komisyonu'nu tekrar toparlayarak) siyasette baskı grubu olarak rol oynayan orduyu ve demokrasinin teminatı olan yargıyı devre dışı bırakmak olduğu; bunun ise 'Mursi'nin tek adam rejimine yol açacağı' biçiminde algılanmıştır. Muhalefet oylamaya sunulacak olan (Müslüman Kardeşler ve Selefilere kontrolünde hazırlanan) yeni anayasa metnine de 'şeriat devletini' amaçladığı gerekçesiyle baştan itiraz etmiştir. Muhalefet en önemli kanıt olarak, eski anayasanın "Şeriat, yasama gücünün kaynaklarından bir tanesidir" maddesi yerine "Şeriat, yasamanın ana kaynağıdır" maddesinin yazılmış olmasını göstermiştir. Böylece, 25 Ocak Devrimi'ni bir arada gerçekleştiren kitleler ayrılmış ve çatışmıştır. Buna karşın, Mısır'da Batı'nın (özellikle ABD) emniyet sübabı görüntüsü veren 'Ordu', Mübarek dönemindeki isyanlar boyunca hiç ortada görünmediği halde MKH iktidarının yol açtığı meşruiyet krizine müdahale etmiş, darbe yapmıştır. Şu an Mısır'da yeni anayasa, yeni seçimler aracılığıyla tekrar demokrasiye dönülmüş gibi gözükse de ordu fiilen yönetimdedir; darbenin lideri Sisi devlet başkanıdır, MKH yasaklanmıştır. Dahası MKH'nin 500'den fazla yöneticisi ve önde gelenleri hakkında idam kararı verilmiştir. Aslında her şey yolunda gidiyor imajı verilse de Mısır şu an Arap Baharındaki kaos günlerine geri dönmüştür.

Mısır'ın yaşadığı ve devam eden siyasi krizlerin temelinde Arap Baharı devrimi sonrası süreçte ülkedeki aktif siyasi aktörlerin yeni iktidar şemasında kendilerine en avantajlı pozisyonu kapma mücadelesi yatmaktadır. Bu aktörler arasında öne çıkanlar MKH'nin de içinde bulunduğu İslami kesim, Mübarek yanlıları, entelektüel liberaller, ordu

ve son olarak yüksek yargıdır. Mücadeleler bu gruplar arasında zaman zaman şiddetlenmektedir (Telci, 2012).

Mısır'ın Arap Baharı Sürecinin Toplumsal Bileşenleri:

Mısır Devrimi sürecinde ki sokağa çıkan kitleler genelde üç farklı eğilimi temsil etmektedir. Sol, liberal ve Hristiyanların oluşturduğu Ulusal Cephe, Selefiler ve Müslüman Kardeşler Hareketi olarak sınıflayabiliriz.

Liberal-Sol Cephe:

Mısır'da ilk sol eğilimler Avrupa'ya eğitim amaçlı giden Mısırlı öğrenciler aracılığı ile başlamıştır. 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılda Avrupa'da milliyetçilik, sosyalizm ve liberalizm ile tanışan bir grup Hristiyan Araplar Mısır'a da yayılarak sosyalizm ve milliyetçilik tohumlarını Mısır'a ekmişler (Güler, 2004: 96). 1930'lu yıllarda tarımda yaşanan krizler ve toprak gelirlerinin azalması kent nüfusunu artırmıştır ve bunun sonucunda kent nüfusunu artmıştır. Milliyetçi Vefd Partisinin liberal programı da başarısız olunca ülkede bir kaos durumu oluştu ve Müslüman Kardeşler, Genç Müslümanlar birliği gibi cemaatler oluşmaya başladı. Bir taraftan da Mısırlı aydın ve işçi sınıfı kesimi bozulan durumlarından dolayı Marksist düşüncelere yakınlaşmışlardır. Fakat işçiler arasında örgütlenme yapan sadece komünistler değil, MKH'de işçiler arasında örgütlenme yapıyordu. Fakat ülkede milliyetçi ve dinci hareketler güç kazanınca sosyalist fikirler zayıflamaya başladı (Güler, 2004: 99). Fakat daha sonra Nasır iktidarında popüler Arap milliyetçiliği politikası sonucunda İslamcılar ve komünistler bastırıldı. Nasır'ın son dönemlerinde İsrail'e karşı yenilgi ve sonrasında Sedat'ın Batı ve İsrail ile yakın ilişkiler

kurup halkı yoksulluğa terk etmesi, Arap milliyetçiliğine ve seküler yönetimlere karşı hayal kırıklığı yaşayan halk tabanı arasında İslamcılığın güçlenmesine yol açmıştır. Yoksulluğun yaygınlaşması ve giderek daha eğitilmiş hale gelen orta sınıfın yaşam standartları düşmesi, birçok gencin hem ılımlı hem radikal bir biçimiyle İslamcılığa kaymasına yol açtı (Castells, 2013: 82). Bu yüzden 1970'lerden sonra İslamcılar güçlenmiştir. Arap Baharı Seçimlerde İslamcı kesimler olan selefler ve MKH'nin yüzde 60'ı bulan oy oranı bu durumun göstergesidir (Amin, 2011; Castells, 2011 ve Marsot, 2007).

Bu yüzden sol güçler Mısır'da İslamcılar kadar güçlü değildir. Devrimi yapan ve şuan muhalif pozisyonundaki sol-liberal-Nasırcı-seküler grupların tabanlarının daha eğitilmiş ve şehirleşmiş olmaları söylenebilir. Seküler, liberal, sosyalist ve Kıpti olan bu gruplar geleneksel olarak Kahire, İskenderiye ve Mahalle El-Kübra gibi nüfus olarak büyük şehirlerde yoğunlaşmıştır. Buna ilaveten bu grupların sosyal eğitim düzeylerinin de daha yüksek olduğunu belirtebiliriz (Telci, 2013: 88). Bu sol guruplar Mursi iktidarından yaşadıkları hoşnutsuzluğa karşı daha sonra bir araya gelerek "Ulusal Kurtuluş Cephesini" kurdular.

Ulusal Kurtuluş Cephesi:

Ulusal Kurtuluş Cephesi, Muhammed Mursi'nin 22 Kasım anayasal düzenlemelerinden sonra, alınan kararlara tepki olarak doğmuştur.

Muhammed Mursi'nin kendi yetkilerini genişlettiği anayasal düzenlemeler şöyle özetlenebilir (Yorulmaz, 2013: 8):

1. Cumhurbaşkanı 25 Ocak Devrimi'nin kazanımlarını korumak için istisnai kararlar alma yetkisine sahip olacak.
2. Cumhurbaşkanı tarafından alınan kararlar, yeni anayasa tamamlanana ve halk meclisi seçimleri yapılana kadar hiçbir kurum tarafından durdurulmayacak.
3. Anayasa Komisyonu'nun çalışma süresi uzatılacak.

4. Anayasa tamamlanan kadar seçimler yapılmayacak
5. Yargı kurumları, Parlamento ve Şura Meclisi ise anayasa hazırlama komisyonunu feshedemeyecek.
6. Başsavcı, cumhurbaşkanı tarafından atanacak.

Ulusal kurtuluş cephesi aşağıda açıklayacağımız sol, liberal, Hristiyan ve milliyetçilerden oluşan partilerden ve hareketlerden oluşmaktadır.

Muhammed el Baradey ve Destur Partisi:

Devrim sırasında liberal kesimin en önemli siyasi figürü Uluslar arası Atom Enerjisi Dairesi eski başkanı Muhammed el Baradey'dir. Baradey 'in gelişi bir kısım halkın gözünde büyük bir "siyasi değişim ve umut "olmuştur. Hatta Baradey Devrimden önce kendi hareketini "Mısır'da siyasi hareketin ikinci dalgası "olduğunu iddia etmiştir (Abdulcelil, 2012: 127). Parti kurulduktan sonra sürekli olarak belli ilkeler doğrultusunda ittifaklara açık olduğunu belirtmiş. Ancak devam eden çalkantılı dönem içerisinde çok güçlü bir taban oluşturamamış. Fakat daha sonra, Parti kurulduktan sonra sürekli olarak belli ilkeler doğrultusunda ittifaklara açık olduğunu belirtmiş. Devam eden çalkantılı dönem içerisinde çok güçlü bir taban oluşturamamış. Mursi'nin devrilmesinden sonra kurulan hükümette görev almasına rağmen bir süre sonra istifa etmiştir (Yorulmaz, 2013: 8) .

Hamdin Sabbahi ve Halk Hareketi:

Hamdin Sabbahi Nasırcı çizgide siyaset yapan bir siyasetçi. Gençliğinden beri siyasetin içinde yer alan Sabbahi, en başından beri 25 Ocak Devrimi gösterilerinde yer alan bir isim. Sabbahi devrimden sonra Kerame Partisi başkanı olarak siyaset yaptı. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin birinci turunda beklenmedik bir oy alan Sabbahi seçimlerde en fazla oy alan 3. aday oldu. Sabbahi'nin oy oranı yüzde 20,7 olarak açıklandı.

Hamdin Sabbahi'nin seçim kampanyasını tamamen gönüllü gençler

yürütmektedir. Laiklik, sosyal adalet ve halkçılık vurgusu yaptı ve Mursi'nin devlet içinde kadrolaşmasına karşı çıktı (Yorulmaz, 2013: 9).

Amr Musa:

Arap Birliği Eski Genel Sekreteri olan Amr Musa, Mursi karşıtı cephenin ağır toptarından biridir. Mübarek döneminde Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Amr Musa, Mısır'ın bir dönem BM'deki daimi temsilciliği görevini de yürütmüştür. Seçim süreci ilk başladığında en güçlü adaylardan biri olarak görülen Amr Musa'nın oy oranı yüzde 11,1 de kalmıştır.

Amr Musa, daha sonra 25 siyasi hareket ve örgütün katılımıyla Kongre Partisi'ni kurmuştur. 8 Parti'nin kuruluşuna katılan siyasi hareketler genel olarak solcu ve liberal eğilimlidir. Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin kuruluşunda etkin rol oynayan Amr Musa, 3 Temmuz darbesine kadar bu oluşumun içinde kalmıştır. Darbeden sonra ise, Kongre Partisi'nin başkanlığından istifa etmiştir (Yorulmaz, 2013: 9)

Yeni El Vafd Partisi:

Yeni El Vafd Partisi, Mısır'ın en eski siyasi partilerinden biri olan El Vafd Partisi'nin devamıdır. Bu yüzden Mısırlılar arasında sadece 'El Vafd Partisi' olarak bilinir. Partinin kuruluşu, Mısır'daki İngiliz sömürge dönemine kadar uzanır ve kurucusu Saad Zaglul'dur. 1952 yılındaki darbeye kadar devletteki hakim parti olarak kalan vefd Partisi, bu tarihten sonra kapatılır. Partinin tekrar siyaset sahnesine çıkması ise Enver Sedat döneminde olmuştur. 25 Ocak Devrimi'nden sonra siyasi faaliyetlerine devam eden El Vafd Partisi, kendini liberal olarak tanımlamaktadır. Partinin başkanı iş adamı Seyyid

Bedevi'dir (Yorulmaz, 2013: 11) . Bir diğ er siyasi aktör ise Mursi ile cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yarış an Ahmet Şefiktir.

Devrimci Demokratik İttifak:

2012 yılının Eylül ayında kurulan ittifak, yeni liberal politikalara karşı oluşturulmuştur.12 İttifak ekonomik politikalarda halkın ekonomik çıkarlarının gözetilmesini amaçlamaktadır. İttifak içerisinde yer alan partiler ve hareketlerin isimleri şöyle (Yorulmaz, 2013: 14):

1. Sosyalist Halkçı İttifak Partisi

2. Topluluk Partisi

3. Komünist Parti

4. Sosyalist Parti

5. İşçi ve Çiftçi Partisi

6. Sosyalist Gençlik Birliği

7. Mina Daniel Hareketi (Mina Daniel, 9 Ekim 2011 yılında Kıpti Hıristiyanların eylemlerinde hayatını kaybeden bir aktivisttir)

Kifaye (Yeter) Hareketi:

Kifaye hareketi 2004 yılında ortaya çıkmıştır. Eski devlet başkanı Hüsnü Mübarek'in görev süresinin uzatılmasına ve devlet başkanlığının veraset yoluyla oğ lu Cemal Mübarek'e devredilmesine karşı, bazı aydınlar ve üniversite hocaları tarafından oluşturulmuştur. Kifaye hareketi 2004 yılında ortaya çıkmıştır. Mısır'daki en önemli siyasi hareketlerden biri olan Kifaye Hareketi, içerisinde farklı görüşlerden farklı şahsiyetleri barındırmıştır ve bu yönüyle siyasi partilerden ayrılmaktadır. Hareketin asıl adı "Değişim için Mısır Hareketi"dir. Kurulduktan hemen sonra hem ülke içinde hem de yurt dışında büyük üne kavuşmuştur (Yorulmaz, 2013: 14).

2000 yılından beri devam eden halkın reform çağrıları, 2004 yılında Mısırlı entelektüeller tarafından kurulan Kifaye (Yeter) hareketinin ön ayak olduğu ve farklı meslek gruplarının bulunduğu gösterilerle ayrı bir boyut kazanmıştır (Kılıç, 2012: 20). 2000 yılından beri devam eden bu protestolar sonucunda Kifaye Hareketi Mısır'da Arap Baharı eylemlerinin de başlangıç fitilini ateşleyen gruplardan birisidir. Kifaye Hareketi ve gençlik gruplarının örgütlenerek milyonları bir araya topladığı "Öfke günü" olarak isimlendirilen büyük bir gösteriye sahne olmuştu (Kılıç, 2012: 13). Kifaye Hareketi, böylece Mısır'da Mübarek ve onun çevresinde kümelenen iktidarın devrilmesinde önemli bir rol oynadı.

6 Nisan Gençlik Hareketi:

Hareket meşhur 6 Nisan 2008 işçi grevinin ardından ortaya çıkmıştır. Garbiye kentindeki Mahalla El Kübra'daki greve destek veren gençler tarafından kurulmuştur. Hareket bu tarihten sonra, Mübarek rejimine karşı düzenlenen önemli eylemlere destek vermiştir. 6 Nisan Gençlik Hareketi, 25 Ocak 2011 Devrimi'nin önde gelen aktörlerindedir (Yorulmaz, 2013: 14) . '6 Nisan Gençlik Hareketi' *Kifaye Hareketi*'nin 2000 yılından bu yana yaptığı reform çağrılarına ilk katılan gruplardan birisidir. 2008 yılında 6 Nisan gençlik hareketi gibi genç gruplar gösterilerde daha aktif rol almaya başlamışlardır (Kılıç, 2012: 20).

Temerrüd Hareketi:

Temerrüd Hareketi, askeri darbeyle görevden alınan Muhammed Mursi'ye karşı başlatılan bir imza kampanyasıdır. Kampanyanın başlangıç tarihi, 26 Nisan 2013 olarak belirtilmektedir. Bu kampanya Mursi'nin görevden alınmasıyla sonuçlanan 30 Haziran sürecinin de başlangıcı olarak kabul edilir (Yorulmaz, 2013: 15) .

Liberal ve sol cepheyi kısaca tanıttıktan sonra Mısır’da bir başka toplumsal güç olan “*Selefiler*”dir. Selefiler MKH ve Ulusal Kurtuluş Cephesi ile birlikte üçüncü toplumsal bileşendir.

Selefiler

Selef kelimesi Arapça anlamı önde gelen demektir. Selefiler deyimi; müntesiplerinin inançları, yaşantıları ve görüntüleri nedeniyle Selefi bir şahsiyete bürünen, gelenekçi bir İslami akım için kullanılmaktadır. Selefilik İslam düşünce tarihinde akıl-nakil tartışması çerçevesinde oluşmuş en eski ekollerden birisidir. Selef, kelime olarak “geçmiş, gitmiş olanlar veya öncekiler” anlamına gelmektedir. Terim olarak ise “İslam’ın ilk dönemlerinde yaşayan, kendilerine göre metotları ve görüşleri olan ilim adamları”nı tanımlamak için kullanılmıştır. “Selefi düşünce” terkîbi ise Hz. Muhammed ve sonrası üç kuşağı, -sahâbe, tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn- tanımlamak için kullanılmaktadır. Ayet ve hadislerin sonraki kuşaklara aktarımında oynadıkları kilit rol sebebiyle sonraki dönem Müslümanları bu üç kuşağın düşünce ve eylemlerini kendileri için örnek olarak kabul etmişlerdir (). Selefiyye dinde selef kabul edilen kişilere hiçbir değişiklik yapmadan tabi olmayı esas alır. Çağdaş Selefi akım, Ahmet b. Hanbeli’n başlattığı, İbn-i Teymiyye ve öğrencisi İbn el Kayyim’in sürdürdüğü Hanbeli ekolünün devamıdır Bu akımı yeniden gündeme getiren Muhammed b. Abdulvahap’tır. Selefi akımın Merkezleri Suudi Arabistan ve Mısır kabul edilir. 1950’li yıllarda itikadi meseleler konusunda oluşan görüş ayrılıkları nedeniyle ortaya çıkan ‘*Ansaru’s Sunneti’l Muhammediye Cemaati*’, bu hareketin tohumlarını ekmiştir (Verdani, 2011: 121-122). Selefiler, Nasırcılığın yol açtığı “sapkınlıklarla” mücadele ile uğraşmıştır. Daha aktif görev alınması gerektiğine inanan başka bir kesim olan ‘*Yeni Müslüman Gençliği*’ 1970’li yıllarda hareketten ayrılmıştır (Verdani, 2011: 121-122). Selefiler, MKH ile birlikte İslami uyanış hareketin iki büyük

kutbundan birisidir (Abdulcelil, 2012: 123). Zaman zaman MKH ile birlikte çalışmalar yapsalar da, Selefilere daha katı bir İslam anlayışına sahiptir. Batılılarla hiçbir şekilde iletişim kurulmasını kâfirlik olarak gören Selefilere belli başlı prensipleri vardır. Cihat anlayışı konusunda MKH ile pek uzlaşmayan Selefilere, şiddeti cihatın bir aracı olarak görmemekte ve İslama davette yumuşak davranmak gerektiğini düşünmektedirler (Verdani, 2011: 121-122). Mübarek kendi döneminde MKH'nin büyümesi tehlikesine karşı Selefilere destekledi. Selefilere camiler, dernek ve vakıflar aracılığı ile örgütlenmelerine ve özel televizyon kanalları açmalarına imkan tanındı (Abdulcelil, 2012: 123).

Selefilere'in toplumsal tabanı daha çok öğrencilerden oluşmaktadır. MKH gibi Selefi akımın önderleri de iç ve dış baskılara maruz kalabilecek herhangi bir siyasi çalışmayı reddetmiştir. Ancak Arap Baharı sonrasında yapılan seçimlerde Selefilere Nur Partisini kurmuş ve yüzde 25 civarında oy almıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

MKH konu itibariyle farklı yaklaşımlarla incelenebilir, ancak bu tezde Müslüman Kardeşler Hareketi'nin (MKH) sosyolojik betimlemesi yapıldı. MKH Mısır'ın toplumsal değişme sürecinin önemli bir aktörü olarak ele alınmasından dolayı değişme sürecini açıklayan üç ana teori (Modernleşme teorileri, Bağımlılık Teorisi ve Batı dışı modernleşme paradigmasıdır) ele alındı. MKH'nin Mısır'ın sömürge döneminde ortaya çıkması itibariyle, bu tezde Bağımlılık Teorisi'nin görüşleri esas alındı.

Tezde MKH'ni betimleyebilmek için belirli kavramlar kullanıldı. Kavramlar olguları açıklama aracıdır. Tezin çıkış noktası toplumsal değişme olduğu için öncelikle toplumsal değişme kavramı tanımlandı. Öz olarak **toplumsal değişme**; “toplumun yapısını oluşturan ilişki ağlarının (rol ve statülerin) ve bunların genellemesi olarak toplumsal kurumların, kültürel örüntülerin değişmesi”dir (Tezcan, 1991; Erjem ve Kızılçelik, 1996: 487). Toplumsal değişmenin özel görünümüleri olarak modernleşme, küreselleşme ve yeni toplumsal hareketler ayrıca tanımlandı. Öz olarak **modernleşme**; “geleneksel ilişki ağlarının değişerek uzun insanlık tarihinin kümülatif birikimi sonucunda ulaşılan, eskiye benzemeyen, yeni tipte toplum olma durumudur”. Modernleşme sürecinin ileri aşamasında ulaşılan **küreselleşme**; “insanın bugün iletişim ve hareket etme becerisini geçmişte hayal edemeyeceği kadar hızlı geliştirmesi sonucunda mal/para, fikir ve hizmet akışının küresel ölçekte dolaşımı” olarak tanımlanmaktadır. **Yeni toplumsal hareketler** ise; “endüstriyel toplumdan ‘post-endüstriyel topluma’, ‘örgütlü kapitalizmden’ ‘örgütsüz kapitalizme’ geçişin sonucunda geleneksel sorunlar yerine kültür, kimlik, özerklik, nitelikli yaşam vd. yeni sorunlar etrafında şekillenen hareketler” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamadaki ‘yeni’ kavramı, kronolojik bir sıralamaya değil fakat ‘eski’ sınıf temelli ve çıkar gruplarına

dayalı hareketlerden bir farklılığa işaret etmektedir. (Coşkun, 2007: 134-135 ve 107; Tatar, 2013: 12). Yeni toplumsal hareketler üçüncü kuşak haklar çerçevesinde ortaya çıkmaktadır ve çeşitlidir.

Bu noktada cevaplanması gereken soru, “Arap Baharı yeni toplumsal hareketlerin bir çeşidi olarak değerlendirilebilir mi? Arap Baharı kapsamında ortaya konan eylemlere baktığımızda, bunların Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında halkların yetersiz ekonomik koşullara ve otokratik/baskıcı yönetimlere karşı başlattığı ve başardığı ‘toplumsal hareketler’ olduğu görülür. Samir Amin bu ayaklanmaları günümüzdeki feminist, çevreci ve gençlik eylemleri gibi yeni toplumsal hareketlerden ayırır. Amin bu hareketleri, Latin Amerika halklarının 20 yüzyılın başlarında yaşadığı sürece benzetir. Ona göre bu hareketler, güney halklarının uyanışının ikinci dalgasıdır. Bu hareketler neo-liberal vahşi politikaların iflasının ispatıdır. Yani küresel, finansallaşmış, genelleşmiş tekellerin kapitalizminin düşüşüne denk düşmektedir. Bu hareketler, önceki yüzyıllıkiler gibi başladılar. Bu hareketler ile sistemin çeperindeki halklar ve ülkeler bağımsızlıklarını yeniden kazanıyor, dünyayı dönüştürmede yeniden inisiyatif kazanıyorlar. Bu sebeple tüm antiemperyalist hareketlerin üzerindedirler ve dolayısıyla sadece potansiyel olarak antikapitalisttirler. Amin’e göre, Ortadoğu’daki halk hareketleri merkez ülkelerin işçileri ile birleşebilirse dünyada yeniden sosyalist bir yol açılabilecektir. Bu açıklama kimilerine ütöpik görünebilir. Ancak radikal toplumsal değişme amacı olan Arap Baharı eylemlerini ve yüz yıla yaklaşan MKH’ni yeni toplumsal hareketlerle açıklamak da çok doğru olmaz. Bu nedenle Bağımlılık Teorisi’nin önermeleri, Mısır’ın toplumsal değişme sürecinin ve MKH’nin ortaya çıkması ve gelişiminin en azından dış dinamiğini oluşturduğu için özel olarak seçilmiştir.

Tezde açıklama aracı olabilecek ikinci ana kavram siyasal ideolojidir. Bu ana kavram altında siyasal İslam, Post-İslamcılık ve Arap milliyetçiliği kavramları yer alır. MKH İslamcılıktan beslenen ve İslamcılığı merkez alan bir harekettir ve İslamcılığa ters düşmeyen bir Arap Milliyetçiliği anlayışıyla ortaya çıkmıştır. El-Benna İngiliz emperyalizmine karşı başlatılan milliyetçi eylemlerin içinde yer almıştır.

Tezin üçüncü ana kavramı siyasal örgütlenmedir. Nihayetinde MKH dağınık bir hareket değil, örgütlü bir oluşumdur. MKH'nin tarihsel gelişimine bakıldığında en baştan modern tarzda formel örgütlenmesini yaptığı, sistematik faaliyetler yürüttüğü ve siyaseti etkileyen önemli akım haline geldiği görülür.

Tezin dördüncü ana kavramı MKH ve Mısır'ı içinde yer aldığı 'mekan' olarak 'Ortadoğu'dur. Ortadoğu bir coğrafyanın ismidir ne ki en baştan Batılılar 'emperyalist' amaçları itibariyle anlam yüklemiştir. Kavramın içeriğinde, zenginliklerine el konulabilecek basit insanların yaşadığı bir mekan anlamı gizlidir. Ortadoğu kavramı altında Mısır bir toplum olarak ayrıca tanıtıldı. Mısır üzerine derlediğimiz bilgiler onun 'çevre ülke' statüsünde çok da gelişemediğini gösterdi.

Tezde tanımlanan bu kavramlar teorik bir zeminde MKH'ni betimleme amaçlı kullanıldı. Teorik zemin olarak Bağımlılık Teorisi esas alındı fakat içsel dinamikler ihmal edilmemeye çalışıldı. Yani aslında 'eklektik' bir yaklaşım benimsendi. Bağımlılık Teorisi her ne kadar dışsal yani merkezin çevreye etkisi ile açıklama getirirse de, toplumların kendi iç dinamikleri de vardır. Baskıcı bir yönetim ve siyasal İslam önemli bir içsel dinamiktir. O halde MKH konusu açıklayabilmek için 'eklektik yaklaşım' uygun düşmektedir. Şöyle ki; toplumsal değişim konusunu ele alırken farklı açıklama modelleri vardır. Bu modeller en genelde iki uçludur (dikotomiktir). Bir model bir iddia ortaya atar, diğer model karşıt bir tez ortaya koyar. Örneğin işlevselci model ve çatışmacı modeller böyledir. Kongar

toplumsal değişimin açıklama modelleri için şöyle demektedir. “*Belli yaklaşımlar ve bunların sonunda ortaya konan toplumsal modeller, genellikle toplumsal gerçeğin tümünü karşılamaz. Bu modellerin bir kısmı birbiri ile çatıştıkları halde bir kısmı da birbirini tamamlar. Böylece bazen toplumsal gerçekliğe birkaç modelin ardında yatan yaklaşımların birleştirilmesi yoluyla daha kolay ulaşılabilir. Örneğin diyalektik ve fonksiyonel modellerin toplumu tek taraflı, fakat birbirini tamamlayan şekilde ortaya çıktıkları öne sürülmüştür*”³⁵ (Kongar, 2012: 279).

Modernleşme kavramı aslında pek çoklarının ‘eksik değerlendirdiği’ gibi sürekli ilerleme ve gelişme değildir. Yine Kongar’dan bir alıntı vermek gerekirse (2012: 304); “*Modernleşme, insanoğlunun genel evrim çizgisi bakımından geri kalmış toplumların, zamanımızda bu çizginin son noktasına gelmiş olan toplumlara yetişmesi demektir. Yani modernleşme bir ilerleme değil bir eşitleme sürecidir.*” Buna göre modernleşme teorilerinin önermeleri çevre toplumların toplumsal değişme sürecini açıklamada yetersiz kalır ve bazen de yanıltıcı sonuçlar ortaya koyabilir. Bağımlılık Teorisi’nin önermeleri daha anlamlı gözüküyor. Fakat bağımlılık tezlerinin Ortadoğu ve özellikle Mısır için bir karşılığı var mı buna bakmak gerekir. Bu noktada Ortadoğu araştırmalarıyla ünlü Zubaida’nın aşağıdaki gözlemi Bağımlılık Teorisi’nin tezlerinin karşılığı olduğunu gösteriyor (1994: 213-214).

Ortadoğu devletleri ve de Mısır, Batı’nın (Merkezin) çıkarları çerçevesinde biçimlenen çevre devlet statüsündedirler. Merkezin çevre ile ilişkisi eşitsiz değişim ve çevreden merkeze değer aktarımına dayalı ekonomik hesapça yönetilir ki; bu Batı için ekonomik rasyonalite, Doğu için sömürü anlamındadır. Bağımlılık herhangi bir ekonomik gelişmeyi engeller: Bu vaat ettiği şeyleri yerine getiremediği için modernleştirici devletin meşruiyetini azaltır. Gelişmenin başarısızlığı ayrıca yoksulluk, eşitsizlik, gelir paylaşımında bölgesel dengesizliği artırır. Bütün bunlar bir arada otorite ve düzeni tehdit eden krizle çelişkiler üretmektedir. Devlet egemen

³⁵ Bu açıklamayı öne süren Pierre van Berghe, *Dialectic and Functionalism: Toward a Theoretical Synthesis*, *American Sociological Review*, XXVIII, (Oct., 1963), s. 695-705

olduğu ülke içindeki her türlü özerk, merkez ya da eylemi kontrol etmek, bastırmak ya da mahvetmek gayretiyle giderek baskıcı önlemlerle tepki gösterir; devlet bunu merkezden sağladığı bağımlı kaynaklar ve teknik araçlarla başarıya yoluna gider. Merkeze bağlılığın diğer yönü ise devletin yönettiği toplumdaki giderek daha fazla özerkleşmesidir. Bu nedenle üçüncü dünyada devletin toplumdaki giderek yabancılaşması ve devletin giderek artan baskıcılığı Asya tipi despotizmin tarihsel devamı değil, aksine kapitalist dünya ekonomisinin modern görüntüsüdür.

Marksist terminolojide Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) her türlü üretim, tüketim ve planlama devlet merkezli olduğu için, bu tarz zorunlu olarak despotizm üretti. Sivil toplumun gelişmesine izin vermeyen bu anlayışta kapitalist ilişki tipinin de gelişmesine izin verilmemiştir. Böylelikle yukarıda bahsettiğimiz bağımlılık ilişkileri Ortadoğu ve özellikle Mısır'da ancak emperyalizmle girilen tek taraflı bağımlılık ilişkisi sonucunda ortaya çıkmıştır. Kavalalı Mehmet Ali Paşa zamanında başlayan modernleşme ve kapitalistleşme süreci İngiltere'nin gölgesinde gerçekleştiği için, Mısır'da yaşanan modernleşme (özel olarak kapitalizm) aynı zamanda sömürüyü de beraberinde getirmiştir. Bundan dolayıdır ki ülkedeki yozlaşmaya ve sömürüye tepki olarak doğan MKH gibi İslami hareketler, modern dönemin bağımlılık ilişkilerinin sonucu ortaya çıkmıştır.

İçsel dinamiklere baktığımızda, İslam ya da diğer dinler aynı zamanda toplumun bir kültürel öğesidir ve toplumun geleneksel ilişkilerinden kaynaklanır. Modernleşme ve kapitalizm yerel halkın kültürünü zayıflatıp yerine kapitalist ilişki ağları örür. Bu durum geleneksel kesimlerde doğal olarak tepki oluşturur ve yozlaşma olarak algılanır. Bundan dolayı MKH'nin, yöneticileri İslam'dan uzaklaşmakla suçlaması, aynı zamanda toplumun kültürel ve değer yargılarının yok olması yani Mısır'ın toplumsal kimliğinin tehdit altında olmasına karşı duyulan bir tepkidir. Sonuç olarak Zubaida'nın dediği gibi, MKH'nin ortaya çıkması tarihsel sürecin birikiminin değil, modern dönemdeki bağımlılık ilişkilerinin sonucudur.

Zubaida, İslamcı hareketlerin ortaya çıkması ve kısa süre içinde tüm Ortadoğu'ya yayılmasının en önemli nedeninin modern-ulus devletinin yaşadığı başarısızlık olarak görüyor. Zubaida'ya (1994) göre modern devletin yarattığı ve/veya yaratamadığı 'mutluluk vaadi' boşluğunu doldurabilecek bir arayış çerçevesinde, din: cemaat, İslami fikirler söz konusu olmuştur. Aslında bu sadece Ortadoğu için değil, dünyanın başka yerleri içinde geçerlidir. Zubaida'nın dediğinden yola çıkarsak MKH gibi hareketlerin ortaya çıkışının temelleri buraya dayanmaktadır.

Tezin teorik zemini böylece kurgulanmış olmaktadır. Bu zemin üzerinde argümanlar ile MKH betimlemesi başta sorduğumuz sorulara cevap vermek suretiyle yapılmıştır. Bunları **araştırmanın bulgusu** olarak şöyle sıralayabiliriz:

MKH ideolojisinin İslamcılıktan Post-İslamcılığa dönüşümü:

İslamcılık, toplumsal değişme sürecinde içsel ve dışsal dinamiklerle belirlenmiş olan toplumsal sorunlara çözüm bulabilmek için sufi ekoller, tarikatlaşma ve tasavvuf anlayışı çerçevesinde oluşturulmuş bir düşünce bütünüdür. Ama tezde açıkladığımız üzere İslamcılık, hem kültürel bir kimliktir hem de siyasal ideolojidir. İslamcılık sadece dini aktiviteler ve dinin özüne dönme değildir. Burada bir toplumsal mühendislik projesi vardır. Bozulduğuna inanılan toplumun tekrar köklerine döndürme anlayışı söz konusudur. O halde İslamcılık, milliyetçilik ve sosyalizm gibi bir ideolojidir.

Post-İslamcılık ise, İslamcılık anlayışının terki değildir. Batı emperyalist devletlerinin kurduğu bağımlılık ilişkilerine tepki olarak ortaya çıkan radikal İslamcılık; gelen süreçte soğuk savaş sonrasında iflas etmiş ama tamamen ortadan kaybolmamıştır. Soğuk Savaş döneminde geçer akçe olan 'İslamcılık', Batı tarafından Doğu bloğuna karşın

araçsallaştırılan³⁶ (yeşil kuşak projesi) tek kutuplu dünyada küreselleşme ve neo-liberalizmin dayatmasıyla meşruiyetini yitirdi. Post-İslamcı aktörler ise küresel dünyaya entegre olabilmek için yeni stratejiler geliştirdiler. Bu stratejilerin temeli, İslamcılıkta olduğu gibi Batı'ya karşı değil Batı ile uyumlu olabilme çabasına dayanır.

MKH'nin İslamcılıkla bağına gelince; Asr-ı Saadet dönemini referans gösteren ve tasavvuftan etkilenen el-Benna'nın kurduğu hareket, sömürge dönemi Mısır'da ortaya çıktığı için siyasi bir duruşu vardır. MKH, her ne kadar içsel dinamiklerle ortaya çıkmış olsa da, ülkedeki emperyalizme karşıdır ve varlıklarından rahatsızdır. MKH'nin İslamcılığa karşı olmayan bir milliyetçi yönü vardır. Sol ideoloji dışlandığı halde, emperyalizmin varlığından dolayı kendiliğinden bir anti-emperyalist yön söz konusudur. Kısaca MKH'nin İslamcı kimliği saf bir şekilde şeriata dayalı İslamcılık değildir. Tezde ayrıntılı olarak ortaya koyduğumuz üzere modernliğin getirisi olan her şeye karşı olmayan, modern dünyaya uyumlu bir İslamcılık anlayışı hâkimdir.

El-Benna'nın ölümüne kadar zaman zaman radikalleşen, zaman zamanda sistemle çatışmamak için ılımlı bir politika anlayışı geliştiren MKH, çizgisinden çok fazla sapmadan yoluna devam etti. Benna dönemi MKH'nin politikasında Batı'ya her zaman bir mesafeli olma ve bir karşı duruş olmuştur. Bu politikanın sürdürülmesinde Arap halklarının emperyalist politikalarından dolayı, Batı'ya duyulan tepkinin de etkisi vardır. İslamcılığın MKH ve tüm Ortadoğu'da bu kadar radikalleşmesinde Batı'nın da İslamcılığı ötekileştirmesi, sömürmesi ve zaman zamanda Doğu bloğuna karşı araçsallaştırması etkili olmuştur. Fakat el-Benna'nın ölümü sonrasında, Soğuk Savaş döneminin başlaması ve seküler Nasır döneminde yasaklanması MKH'ni yeni pozisyonlar almaya zorladı. MKH için bu dönemde İslam toplumuna tehdit olarak kapitalist Batı'nın yanına Nasır'ın Dış

³⁶ Ortadoğu'da yaşanan darbeler, yeni devletlerin ortaya çıkması, sınıflara payların dağıtılması, cemaatlerin ortaya çıkması ve şeyhlerin güçlenmesinin kökeninde İslamcıların Batı ile ilişkilerinin etkisi büyüktür.

politikasından dolayı komünizm tehdidi de eklendi. Zaman zaman komünizm ve Nasır tehdidine karşı ABD ile gizli görüşmeler yaptığına dair bilgiler mevcuttur.

Soğuk Savaşın bitiminde, başta ABD olmak üzere Batı için komünizm tehdidi ortadan kalkmış ve yerine İslamofobi tehdidi ortaya çıkmıştır. Huntington'ın Medeniyetler Çatışması vb. tezlerin popüler olması da bundan kaynaklanmaktadır. Bu tezlerin arkasındaki zihniyet, Batı'nın geçmişteki haçlı zihniyetini, medeniyet çatışması şeklinde günümüze uyarlamaya çalışmasıdır. İslamcılık korkusunun yayılma çabası bir yandan Batı emperyalizmi için yeni meşruiyetler kazandırırken, diğer taraftan da neo-liberal politikalarına karşı oluşacak olası iç huzursuzluğa karşı halkın dikkatini başka yöne çekmek ve sisteme desteğini canlı tutmak amaçlanmıştır. Tehlikeli sınıfların büyümesinin önüne geçilebilmesinin en etkili yolu olarak sanal olarak hep bir dış tehdit unsurunun diri tutulmasıdır.

Batı kendi toplumu açısından İslam'ı yeni tehdit objesi olarak seçerken, Ortadoğu'daki İslamcı hareketlerini de bir seçime zorladı; Ya çağcıl dünyanın düşmanı olarak öteki statüsüne hapsolmek ya da kapitalizme ve neo-liberal politikalara uyumlu yeni bir İslamcı (ılımlı) kimlik edinmek. Bu yeni İslamcı kimlik post-İslamcılık olarak kavramsallaştırılmıştır. MKH ikinci tercihi benimsemekte zorlanmadan geçiş yapmıştır. MKH'nin Sermaye sınıfları ile kurduğu ilişkiler ve ticari faaliyetlere girmesi post-İslamcı sürece hızlı entegre olmasına yol açmış ve Batı'ya alternatif olma yetisini kaybetmiştir. MKH'nin post-İslamcı dönüşü konusunda Benna'nın torunu Tarık Aziz ve Samir Amin benzer düşüncelere sahiptirler.

Fakat bu post-İslamcı süreç hem kendi içerisinde bir eleştiriden geçmekte, hem de Batı'nın gözünde hala tehdit unsuru olarak tartışılmaktadır. Bu durumda MKH ve benzeri hareketleri Batı'daki Hristiyan demokratlar gibi algılamamakta fayda vardır. Şu

anki MKH bir yıllık kısa iktidar deneyiminde yasaklanmasına rağmen hala güçlü bir muhalefet potansiyeline sahiptir. ABD ile hala iyi ilişkiler sürdürmek istemektedir. Ama Mursi'nin kısa iktidarında Şeriatı anayasanın temel kaynağı olarak ortaya koyması ve Mursi tek adam olmaya çalışarak otokratik bir yönetime kaymaya çalışması³⁷ demokrasi ile sorunları olduğu kaygılarını artırmıştır. Amin'in dediği gibi MKH gerici ve anti-demokratik özellikler barındırmaya devam ettirmektedirler. Bu durumda MKH'nin post-İslamcı özelliğinde çağdaş, demokratik bir duruş yoktur ve ABD'den de örtük destek almaktadır.

MKH'ni diğer İslamcı hareketlerden ayıran özellikler

MKH ilk başta sömürge karşıtı ve İslamcı bir devlet kurma hayali ile yola çıktı. Asr-ı saadet dönemine ulaşmayı hedefledi. El-Benna'nın ölümü sonrasında radikalleşti ama son dönemde ılımlaştı.

Öteki İslamcı hareketlerin de birçoğunda benzer bir gelişim seyretmiştir. Fakat MKH'nin diğerlerinden ayıran en önemli özelliği Ortadoğu'da ki bilinen ilk kapsamlı, sistematik, organize modern örgütü kurmuş olmalarıdır. İslamcı hareketlerin böylesi bir modern örgütlenmesi ancak 1980'lerden sonra gözlenir. MKH'nin örgüt yapısı yönetmeliklerle belirlenmiş, üyelik kabul süreçleri belli kıstaslara bağlanmıştır. Şubeler açılmış, üyeliği kendi içinde aşamalı hale getirmiş ve üyelerine sorumluluklar yüklemiştir. Fakat otoriter ve merkezi bir karar alma süreci vardır. Katı hiyerarşik bir örgüttür. Mürşit son sözü söyler. Ayrıca Müslüman kız kardeşler ve gençlik gibi kollara ayrılmıştır. Şirketleşmiştir; yoksullara yönelik örgütlenmenin aracı olarak da kullanılan hayır kurumları ve camiler kurmuştur. Örgüt kimliği oluşturmak içinse okullar açmıştır. 1950 yılına kadar Ortadoğu'ya yayılan MKH, 1960'lerden sonra MKH küresel bir cemaat halini

³⁷ Bu konuya tez içinde İslahat ve inşa programının esasları ve Mursi döneminde ortaya atılan 6 maddelik programında değinildi.

almış ve Avrupa ve Amerika'da örgütlenme yollarına gitmiştir. 1980'den sonra bağımsız ya da ittifaklar yoluyla parlamentoya giren hareket, en sonunda partileşme sürecine geçmiştir.

MKH'nin Benna'nın oluşturduğu tasavvuf ve sufi yönleri olan kendine has bir İslam anlayışı vardır. Cihat sadece bir savaş değil, kalkınma, modern döneme ayak uydurma ve İslam toplumundaki geri kalmışlığa bir çözüm arayışıdır. Kurulu düzenle çatışmayan, iktidarlara iyi geçinen ve radikalleşip göze batmayan devlet içinde örgütlenen bir örgütlenme anlayışları vardır. Bu özellikler o dönem çağdaşları olan birçok harekette olmayan bir özelliktir.

Başlangıçta anti-emperyalisttir ve misyonerlik karşıtı faaliyetlerde bulunmuşlar. Alt-orta gelir guruplarında örgütlenmeyi temel alan ama zamanla büyüme ihtiyacından dolayı yönetici seçkinler ve sermaye sınıfına açılan pragmatik bir yönü vardır. Ekonomi, eğitim, sağlık ve kültür gibi toplumsal kurumların hemen hepsinde faaliyet halindedir. Kimlik (aidiyet) MKH'nin önemli bir özelliğidir. Başlangıçta siyasetçilerin toplum nezdinde itibarının olmadığı iddiasıyla siyasetten uzak durmuş; ama zamanla kendisi siyasi partiye dönüşmüştür. Halkın içinde yani kahvehane ve camilerde örgütlenmiştir. MKH yönetimine halktan kişileri getirmeye özen göstermiştir. Kısaca önce zihinsel ardından uygulamacı bir hareket olarak gelişim göstermiştir.

MKH'nin yapısal iç ve dış dinamikleri

MKH'ni ortaya çıkaran ve gelişiminde etkili olan iç ve dış dinamikler birbiriyle iç içe bir şekilde etkileşmiştir. Tezdeki argümanlara göre, Mısır Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı iken önce Fransızlar daha sonrada İngilizlerin işgaline uğramıştır. Batı emperyalizmi MKH için ilk önce çatışma unsurudur. 1980'den sonra gelen post-İslamcı dönemde ise MKH, aynı Batı'ya uyumlu olma çabası gütmüştür. Stratejik ortaklık

arayışına gitmiştir. MKH'nin Batı ile ilişkileri negatiften-pozitif giden bir seyir izlemiştir. Dış dinamik olarak Batı çevre ülkeleri ile bağımlı bir ilişki geliştirerek çevreden merkeze kaynak aktarımı gerçekleştirmiştir. Batı'nın ihtiyaç duyduğu hammaddeleri çevreden merkeze aktarmıştır. Daha sonra ürettiği bu mamul ürünler için çevreyi tüketici pazara dönüştürmüştür. Bu durum sonucunda Batı emperyalizmi etkisindeki çevrenin yöneticileri halkın taleplerine karşı daha baskıcı ve otokratik bir yönetim sergilemiştir. Böylece işçi sınıfı gelişmemiş, demokrasi güdük kalmış ve çevre ile merkez arasında eşitsizlik büyümüştür. Sonuç olarak çevre ülke yönetimlerinde halkın hoşnutsuzluğu isyanlara yol açmış, yönetim krizi doğmuştur. Böylece hoşnutsuz kitleler sürekli isyan halindedir. Sonuçta bu durum, muhalif örgütlerin doğmasına ve büyümesine kaynaklık etmiştir. Bu isyanlar sırasında ortaya çıkan MKH'nin de en büyük kuruluş nedeni emperyalizmin varlığından dolayıdır. Ama bunun yanında başka dış dinamikler de söz konusudur:

- 1-Halifeliğin kaldırılması
- 2-Ortadoğu'da seküler yönetimlerin iktidara gelmesi
- 3-Soğuk Savaşın başlaması
- 4-Nasır döneminde MKH'nin yasaklanması
- 4-Doğu blokunun çökmesi
- 5-Arap Baharı

MKH'nin gelişim sürecinde Nasır dönemi hem bir iç dinamik hem de bir dış dinamik olarak etki etmiştir. Bu dönemde MKH yer altına çekilmiş, radikalleşmiş ve kendi içinde Kutupçu³⁸ şiddet yanlıları-ılımlılar olarak iç çatışmalar yaşamıştır. Daha sonra Sedat döneminde yasal olan MKH, Sedat'ın ölümünden sorumlu tutulunca tekrar yer altına çekilmiş ve yasaklanmıştır. Mübarek döneminde yasallaşmasına rağmen sürekli baskı altında kalmıştır. Soğuk Savaşın bitmesi ve ABD/Batı tarafından yeni düşmanın İslam

³⁸ Seyit Kutup MKH bünyesinde çok üst düzey görevlerde yer almaması ve kısa süre kalmasına rağmen, işkencelerdeki direnci ve yazdıkları ile şiddet yanlıları için her zaman ruhani bir lider olarak kalmıştır. MKH'nde bir döneme damga vurmuştur ve hala da etkisi devam etmektedir.

olarak belirlenmesinden sonra MKH'nin Batı ile uyumlu olma çabasından dolayı post-İslamcı bir politika izlemesi bir dış dinamik etkisi yapmıştır. Arap Baharı bu dönemde hem iç hem de dış dinamik etkisi yapmıştır. Arap Baharı MKH için bulunmaz bir fırsat olmuş ve Mısır yönetimine talip olmasına yol açmıştır.

İç dinamik olarak neyi öne çıkaracağımıza gelince, MKH'nin oluşumuna ve gelişimine etki eden olayları ele alıyoruz. İngilizlerin Mısır'da sömürgeci olarak bulunması ve yöneticilerin kukla olarak itaat etmesi, toplumsal dengeleri alt-üst etmiştir. Bu yüzden MKH kurtuluşu önce emperyalizmin ülkeden çıkarılmasında daha sonrada Asr-ı Saadet dönemine geri dönülmesinde bulmuştur.

Bu iç-dış dinamikler tartışmasında kimileri iç dinamikleri öne çıkarmış kimileri ise dış dinamikleri yani emperyalizmi merkeze almıştır. Herhangi birisini öne çıkarmak Mısır'ı anlamamızda bizi hataya düşürecektir; fakat burada iç ve dış dinamikler karşılıklı olarak birbirini etkilemiştir. Bu yüzden emperyalizmin neden olduğu doğrudan ve dolaylı sorunlar iç dinamiklere etki etmiştir. Sonuç olarak Merkez-çevre gerilimi Ortadoğu'da her zaman taşları yerinden oynatan birincil kuvvet olarak etki etmiş ve birçok iç ve dış dinamikleri harekete geçirmiştir.

MKH'nin Arap Baharındaki rolü:

Arap Baharı baskıcı ve otokratik rejimlere karşı alt ve orta gelir gruplarının, kentli kesimin başlattığı bir halk hareketidir. Arap Baharı sürecinde daha çok gençler ön planda olmuş; ama sosyal medyada büyük rol oynamıştır. Ama en önemli etki ise neo-liberal dönemin yarattığı kaos ve işsizliktir. Samir Amin'e göre sokağa çıkan kitleler (sol güçler, liberaller ve MKH gibi İslamcı güçler) kısaca üç önemli talepte bulunmuşlardır. Demokratik bir yönetim talebi, bağımsız bir dış politika ve üretimden yeteri kadar pay talep edilmiştir.

Özkan'a göre (2011), bir toplumda isyan, devrim oluşabilmesi için olumsuz ekonomik koşullar önemlidir ama bu yetersiz koşuldur. Bunun yanında, yöneticilerin olumsuz demokrasi algısı, muhalefetin gücü ve dış güçlerin etkisine bakmak gerekmektedir. Mısır halk hareketinde bu koşulların biri hariç hepsi mevcuttur. Dış güçler örneğin Libya'da yönetimin düşebilmesi için topa tüfeğe sarılırken, Mısır'da sessiz kalmayı tercih etmişler, hatta Mübarek için endişe duymuştur. Keza Tunus ve Suriye'de ise dış güçlerin tutumları farklı farklı olmuştur.

MKH, Arap Baharının ilk günlerinde pragmatik bir tutum almış yani sessiz kalmıştır. Daha sonra Ordu ve ABD'nin Mübarek'ten desteğini çekmesi ile birlikte sürece aktif olarak katılmıştır. MKH, Mübarek'in yıkılmasından sonra partileşti, ABD'ye heyetler göndererek iktidarın en büyük adayı olarak seçimleri kazandı. Fakat MKH'nin demokrasi anlayışının sığılığı ve devlet içinde kadrolaşmaya öncelik vermesi, halkın beklentilerini ikinci plana itmesine yol açmıştır. Sonrasında ABD'nin kadim ortağı Ordu darbe ile yönetime el koymuştur.

Samir Amin bu noktada önemli bir soruna parmak basıyor. Arap Baharı bir toplumsal hareket ve bir değişim talep ediyor ise acaba Batılı tarzda bir demokrasi inşa edebilir mi? Cevap olarak şu denilebilir, Göle'nin önerisiyle, Ortadoğu toplumları kültürü, tarihsel geçmişi ve toplumsal yapısı gereği Batı toplumlarından ayrıştığı için, Batı dışı bir örgütlenme ve demokrasi inşa edilebilir. Ancak Erkilet'in çok önceden gördüğü gibi MKH toplum modeli ekonomi-politik alanda başarısızdır. Ya da ortaya koyduğu model muğlaktır. Batı'ya veya geleneksel yönetimlere alternatif oluşturabilecek kanıtlardan yoksundur. Hele ki, 1990 sonrasında 'ılımlaşma' sürecine girmesiyle, Batıyla onun neo-liberalizmiyle iyi geçinen 'millileştirme' veya 'ahlak zabıtalığı' gibi geleneksel söylemi

unutan bir yapıya bürünmüştür. Bu durumda kendileri de eski iktidarların devamı niteliğinde bir pozisyon almışlardır.

Amin, Arap Baharındaki eylemleri, Batı'daki çatışmalar, topraksızlar ve Wall Street işgali gibi hareketlere benzetmektedir. Bu hareketlerin Latin Amerika'nın harekete geçmesinin devamı olarak görmektedir. Bu durumda Batı ile Doğu'daki işçi sınıfları birleşip yeni bir demokrasi dalgası yaratabilir mi? Sorusunu sormaktadır. Fakat Arap Baharındaki gelinen süreç (özellikle MKH'nin politikaları³⁹) bu umutları söndürmektedir. Amin daha sonra başka bir ihtimalin ortaya çıkabileceği konusunda kaygılanmakta ve uyarıda bulunmaktadır. Ulus devletlerin Ortadoğu'da krize girmesi sonucunda, demokrasi yerine mezhepçi ittifaklar ve cemaat tipi oluşumların öne çıkması sonucunda Ortadoğu'da barbarlık yeniden nüksedebilir

MKH'nin dayandığı toplum kesimleri

Mısır, MKH'nin ortaya çıktığı yıllarda emperyalizmin sömürgesi altında halk yoksullaşmıştır. İngiliz sömürgesi altındaki yöneticiler halktan uzaklaşmıştır. Mısır ekonomisinin önemli bir kısmını İngiliz ve diğer yabancı şirketler yönetmekteydi. Bu şartlarda kurulan MKH işçi ve memur temelli bir örgütlenme gerçekleştirmiş; daha sonra da köylere açılmıştır. Hedefinde emperyalizmin ülkeden atılması ve peşinden Asr-ı Saadet dönemini yeniden canlandırma olan MKH, Benna'nın ölümüne kadar bu dinsel temelden gelişim göstermiştir. MKH Benna zamanında el-Ezher'den hocalarla ve saraydakilerle bağlantılar kursa da daha çok kentli-orta sınıflar arasında yayılmıştır. Fakat 1980'ler sonrasında post-İslamcı siyasete yönelen MKH içinde alt ve orta gelir gruplarının yönetimdeki temsilieri azalmış, eğitilmiş ve elit kesimler yönetimde söz sahibi olmuştur. Erkilet'in de dediği gibi MKH şirketleşerek başkalaşım geçirmiştir. Küreselleşme

³⁹ MKH kısa yönetim deneyiminde, şeriatı referans almışlar, Batılı değerleri hala içselleştirememiş, seçimler, demokrasi konusunda ikircikli olmuş ve sekülerleşmeye şiddetle karşı çıkmıştır.

sürecinde ise sermayenin uluslararasılaşması sonucu İslami sermaye de dünya çapında yatırımlarla güçlenmiştir. MKH farklı sermaye gurupları ile iç içe geçmiştir; hatta ilk cumhurbaşkanı adayları Mısırlı trilyoner iş adamı Hayrat el Şatr olmuştur. Benna'nın torunu Tarık Aziz, MKH'nin artık homojen bir kimliği kalmadığını ve heterojenik bir yapıya büründüğünü söylemektedir. Yönetimde yaşlılar ve gençler arasındaki çatışmalar olduğu gibi, sınıfsal bir çatışmanın da olduğunu söylemiştir. MKH iktidara yeniden gelecek olsa bile sermayeyle olan organik bağlarından dolayı kendi içinde çatışma yaşayacaktır.

MKH'nin önerdiği toplum modeli

Tezin belki de en önemli bulgusu MKH'nin önerdiği toplum modelidir. Tezdeki ortaya koyduğumuz veriler itibari ile MKH'nin önerdiği toplum modelinin üç tane bağımsız değişkeni vardır. Bunlardan birincisi, siyasal İslam, ikincisi anti-emperyalizm ve ümmetçilikle ters düşmeyecek Arap milliyetçiliğidir. Bu üç değişkenden bahsetmemizin nedeni; bu hareket herhangi bir toplumda değil sömürge ülkesinde ortaya çıkmıştır; dolayısıyla iç-dış dinamikler de buna göre şekillenmektedir. Bu durumun gözden kaçırılmaması gerekir. Çünkü nasıl bir toplum modeli önerdiğine cevap vermeden önce nasıl bir ülkede ve dönemde ortaya çıktı sorusunun cevap bulması gerekmektedir. Dolayısıyla sömürge toplumu olmasından dolayı toplumsal kurumlar çözülmüş ve çürüme her yerde etkisini sürdürmüştür. MKH katı Hambeli mezhebinden referans almasından ve halkın gelenekçi, muhafazakâr yapısından dolayı Asr-ı Saadet dönemini kurtuluş çaresi olarak işaret etmiştir. MKH sosyal adaleti savunarak kendi hayır kurumlarını kurmuş ve gelir adaletsizliğine sürekli vurgu yapmıştır. Ülkedeki kalkınmanın toplumun tüm kesimlerine yansması gerektiğini vurgulamıştır. Devletçilik modelini öne sürmüş ve yabancıların ellerindeki mallara el konulması gerektiğini belirtmiş, çorak toprakların

ekilmesini önermiştir ve topyekûn kalkınmadan bahsetmiştir. O dönemde, bu kalkınma anlayışı ‘İslami motif’ dışında Kemalistlerin uygulamaya başladığı devletçi modeli yani karma ekonomi modelini andırmaktadır. Buna göre özgünlüğü görelidir. Aslında ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal anlamda ortaya konulan ilkeler ‘idealist’ görüşlerdir. Üstelik demokrasinin gelişim sürecinde pek çok ilke insan haklarıyla karşıtlık halindedir. Bireyin toplumsal hayatta sıkı kontrolü esas alınmıştır ki tekrar dönüş öngörülen Asr-ı Saadet döneminde dahi yaşanmamış olan bir toplum yaşantısı önerilmektedir.

MKH’nin önerdiği toplum modeli sadece Mısır için değil Marksizme benzer biçimde evrensel düşünülmüştür.

Birinci aşamada, Mısır’da emperyalizmin ülkeden atılması ve gerçek bir İslam devletinin kurulması; İkinci aşamada, Ortadoğu ve tüm İslam toplumlarının kurtarılması ve İslami devlet yapılarının yaygınlaştırılması; Üçüncü aşamada, Tüm İslam devletlerinin birleşerek bağımsız İslami ümmet devletleri topluluğunun kurulması düşünülmüştür. Birleşmiş Milletleri modelleyen bu birliğin başında bir imam bulunacaktır. Erkiyet Benna’nın birleşik İslam projesini, birleşik sosyalist devletler hayaline benzetmiştir. Bu toplum önerisine günümüzde radikal İslamcı proje denilmektedir. Bu din devleti kurma anlayışı Batılı ve seküler çevrelerde rahatsızlık uyandırmıştır.

MKH’nin ortaya çıkmasında ve büyümesinde olduğu gibi toplum projelerinde de el-Benna’nın belirleyiciliği hâkimdir. Tezde ayrıntıları ile belirtildiği üzere Benna’nın aile yapısı, etkilendiği kişiler, otoriter kimliği, aldığı eğitim, İsmailiye ve Kahire’de uzun yıllar yaşamasından dolayı toplumun her kesimini iyice tanınmasının verdiği tecrübelerle MKH programının oluşmasında önemli etkisi olmuştur. Benna seçimlerin ve demokrasinin gerekliliğine inanmamaktadır. Hatta kendisi bizzat “*şimdiye kadar seçim yoluyla hak eden bir kişinin yönetime geldiğini görmedim*” demiştir.

Benna'nın ölümünden sonra MKH'de karizmatik kişiliği ile hareketi bir arada tutacak başka bir liderin olmamasından dolayı hareket kendi içinde çatışmalar yaşamıştır. 1980'lerden sonra MKH, kendi içinde radikal grupları bertaraf ederek post-İslamcı bir sürece adım atmıştır.

1990'lar sonrasında Doğu Bloku'nun çözülmesinin etkisiyle 'demokrasi' dünyada yükselen değer haline geldiği için, MKH de bu sürecin dışında kalamayacağı gibi bir izlenim vermektedir. Dolayısıyla başlangıçtaki radikal din devleti söylemleri geri plana itilirken daha demokratik, uzlaşmacı söylem geliştirilmektedir. Zaten 1950'li yıllardan beri ABD ile yapılan görüşmelerde hareketin bugün alacağı yön, o zamandan belli olmuştu ve bu nedenle MKH, el-Benna'dan sonra keskin bir şekilde, kuruluştaki radikal hedeflerinden sapmıştır.

MKH'ndeki ılımlı-İslamcı değişimin bir diğer göstergesi 'yeni gençlik' profilidir. Son 20 yılda Batı'da eğitim gören ve dış dünyayı tanıyan gençlik insan hakları, demokrasi, bireycilik ve refah talep ederek içerisinde buldukları örgütleri de etkilemiştir. Bunun en önemli örneğini Arap Baharı sırasında MKH'nin uzak durmasına rağmen, MKH'nin gençleri sokakları doldurmuştur.

MKH'nin süreç içerisindeki değişimine karşın İslam'dan kopuş, vazgeçiş yoktur ve İslam onlar için toplumsal ve kültürel yaşamda hep merkezdedir. Önerdiği toplum modeli hem ekonomik olarak hem de siyasi olarak sıkıntılıdır. Dolayısıyla MKH'nin yeniden iktidara gelse bile ne yapacağı belli değildir. Küresel bir hareket olarak ABD, Sermaye ve diğer alanlarda girdikleri grift ilişkiler sonucunda bugün hareketin ne olduğunu ve nereye evrileceğini kestirmek zordur. Ne yapacakları biraz da Ortadoğu ve Dünyanın geleceği duruma göre önceden olduğu gibi değişebilir. MKH her ne kadar

şiddetten uzak olsa da⁴⁰, her zaman şiddet olayları ile anılmıştır ve içerisinde şiddet yanlısı unsurlar vardır. Benna'dan sonra harekete liderlik edecek bir karizmatik kişilik çıkmamıştır. MKH post-İslamlaşma sürecinde şirketleşme ve yatırımlara da hız vermiştir.

Son söz: MKH yüzyıla yakın bir hareket olmakla birlikte Arap Baharı sırasında dünyanın gündemine oturmuştur. Bu hareketi diyalektik yaklaşımla açıklayan Samir Amin'e göre MKH hala bir değişim geçirmektedir, bu değişim sonuçlanmamıştır. Amin'e göre, bu hareketin daha da ılımlaşacağını zannedenler yanılabilirler. MKH gibi dini ya da etnik temelden hareketler; seküler, demokratik, eşitlikçi ve pozitif hukukçu düzenden yana değişirse bu dünyanın yararına olur. Ancak Mısır'da yüzyıldan fazladır iktidarın en önemli ağırlığını oluşturan ordu, Mısır devriminin tamamlanmasında ve demokratik bir yönetim tesis edilmesinde en önemli engeldir. MKH/Mursi iktidarı Arap Baharında sokağa çıkan insanların sorunları çözmek yerine kadrolaşma yoluna gitmesi, hem muhalefeti hem de ABD'nin Mısır'da ki garantörü Ordu'yu endişelendirmiştir. Mursi'nin zaten tartışmalı bir seçimle iktidara gelen zayıf meşruiyeti, "İkinci Devrim" diye adlandırılan eylemlerle sarsılmasını fırsat bilen Ordu yönetime el koydu. Çünkü "İkinci Devrim" diyerek sokağa çıkanlar, Ordu ve ABD'nin Mübarek'i feda ederek kurtardıkları iktidarı sarsılabileceğinden korkmuştur. Selefilere ve sol/liberal cephe ise MKH iktidarından kurtulmak için Ordu yönetimine sessiz kalmıştır. Fakat bu yasaklanma ve tutuklanmalar MKH için yeni değildir. MKH tarihi aynı zamanda işkenceler ve yasaklanmalar tarihi olmuştur. Bu yüzden MKH ortadan yok olmayacaktır ve yeni bir fırsat kollamak için

⁴⁰ El Benna MKH'ni kurduğunda her ne kadar şiddetten uzak dursa da, bu hareketin siyasi programından kaynaklanmaktadır (Bozraslan, 2010: 86). MKH şiddeti hiçbir zaman tam olarak reddetmemiştir. Benna kendisine şiddetle devrim gerçekleştirmeyi düşünüyor musunuz sorularına; Kuran'dan alıntılar yaparak birlikteliğin kuvvetin önemli olduğunu belirtmiştir. Ancak şimdiye kadar yapılan devrimlerin hiçbir sorunu çözmediğini söylemiştir. Önemli olan kuvvet sahibi olduğunda onu her zaman kullanmak değil, kuvveti kullanma metodudur der. Kuvvet her zaman son çaredir der. Benna, şiddet yerine halkın gönlünde taht kurarak zihinlerin inşasının önemli olduğunu düşünmektedir. Bu bir nevi "sessiz devrimdir" (Verdani, 2011: 54).

tetikte bekleyecektir. Sisi'nin yönetimi krize girdiğinde, İslamcı kamuoyu MKH'nin yeniden yasallaşması için baskı yapacaktır. MKH yeniden iktidarın en büyük adayı olacak ve geçmiş hatalarından ders alarak daha liberal ve akılcı bir politika izleme olasılığı yüksektir. Çünkü MKH'nin tarihsel olarak, Batı ve demokratik değerlerle çatışmak istemeyen bir İslam devleti tesis etme politikaları vardır. Fakat Ortadoğu'da gelişen durumlar ve MKH tabanının gelişmelere vereceği cevap MKH'nin politikalarını etkileyecektir. Ortadoğu'daki siyasi boşluk ve İŞİD gibi örgütlerin yaratacağı kaos Mısır'da ki İslamcılara da yansıması, MKH'nin radikalleşmesine yol açabilir.

KAYNAKÇA

- Abascal, E. G. (2013). *Ortadoğu'da İmparatorluğun Sonbaharı*, (Çev. S. Altunoğlu-B. Yıldırım). Ankara: Notabena Yayınları.
- Abdulcelil, T. (2012). *Mısır: Devrimin Ayak Sesleri*, İstanbul: Yarn Yayınları.
- Aboul-Enein, Y. H. (2013, 02 Auguste). *Al-Ikhwan Al Muslimeen: The Muslim Brotherhood*. Kindle Edition. Penny Hill Press Inc.
- Abouzahir, M. (2009). *Egyptian Social Services*, 17.08.2013 tarihinde <http://commons.emich.edu> adresinden alınmıştır.
- Açıkalm, S. (2009). *1952-2008 Yılları Arasında Müslüman Kardeşler Örgütü Ve Mısır Hükümetleri Arasındaki Uzlaşmacı ve Çatışmacı İlişki*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Açma, B. (1996). *Kentleşme ve Çevre Sorunları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi: Açık Öğretim Fakültesi Yayını.
- Ahsen, A. (1995). *Milliyetçilik ve Ümmet Kimliği*. (Çev. İ. Kalın). *Köprü Dergisi*, Güz 95. 52. 91-97.
- Aktaş, M. (2012). *Arap Baharı- Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Akpınar, A. (2011). *Yeni Toplumsal Hareketler*, No: 2345, 1342, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Ali, T. (2012). *Suriye Meselesi Kilitlenmiş Durumda*, 12.10.2013 tarihinde <http://www.ozgurgundem.com> adresinden alınmıştır.

- Aliefendioğlu, Y. (2012). *Siyasal Partiler ve Sivil Toplum Örgütleri*, 12.03. 2013 tarihinde <http://www.politikadergisi.com> adresinden alınmıştır.
- Althusser, L. (2002). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Y. Alp-M. Işık). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Altun, F. (2002). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Amin, S. (1999). *Kapitalizmin Hayaleti-Günümüz Entelektüel Modaların Bir Eleştirisi*, (Çev. C. Algan), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Amin, S. (2005). Modern-Küresel Sistem. (Çev. M. K. Atalar), *Küreselleşmecilik mi yoksa Küresel Ölçekte Apartheid mi?* İstanbul: Pınar Yayınları.
- Amin, S. (2006). *Modernite Demokrasi ve Din - Kültüralizmlerin Eleştirisi*, (Çev. İ. Erdoğan), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Amin, S. (2010). *Kapitalizmden Uygarlığa Sosyalist Perspektifi Yeniden İnşa Etmek*, (Çev. Y. Dönmez ve N. Atabağsoy), Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı.
- Amin, S. (2011). *An Arab Springtime?*, Monthly Review, 2011, Volume 63, 01.01.2014 tarihinde <http://monthlyreview.org> adresinden alınmıştır.
- Amin, S. (2013). *Siyasal İslam Emperyalizmin Baş İşbirlikçisidir*, (Der. & Çev. U. Hüküm). 26.05.2014 tarihinde <http://www.gercekedebiyat.com> adresinden alınmıştır.
- Amin, S. , Chomsky, N. & Frank, A. G., (1995) *Düşük Yoğunluklu Demokrasi*, (Çev. A. Fethi). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Arap Baharı'nın Bir Yılı, (2011). *Arap Baharı'nın Bir Yılı*, 26.05.2014 tarihinde <http://www.dw.de> adresinden alınmıştır.
- Arap Baharı işte böyle başladı, (2013). *Arap Baharı işte böyle başladı*, 26.05.2014 tarihinde <http://turkish.ruvr.ru> adresinden alınmıştır.

- Arighi, G. , Hopkins, T. H., Wallerstein, İ. (1995). *Sistem Karşıtı Hareketler*, (Çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen), İstanbul: Metis Yayınları.
- Arighi, G. (2000). *Uzun Yirminci yüzyıl - Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri*, (Çev. R. Boztemur), Ankara: İmge Yayınları.
- Arsel, İ. (1999). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Arslanoğlu, İ. (1988). *Modernizmin Tanımı Sınırları Erken 20. yüzyıl Mimarlığında Farklı Tavrılar. ODTÜ MFD 1988, 8:1, 59-66.*
- Arslantaş, S. (2013). Müslüman Kardeşler ve AKP geleneğinin siyasi analizi: Türkiye modeli Mısır'da neden başarısızlığa uğradı? Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). *Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2: 2, 93-108.*
- Atacan, F. (2013). *Müslüman Kardeşler Hareketi Hakkında Yapılan Mülakat*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi (29 Mart 2013). (Röportaj: H. Gürbüz).
- Atay, T. (2011). *Müslüman Kardeşler Nedir, Ne Değildir?* 01.03.2014 tarihinde <https://t24.com.tr> adresinden alınmıştır.
- Atvur, S. (2014). *21. Yüzyılda Değişen Toplumsal Hareketler*, Praksis- Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi, -34-2014-1, 13-39.
- Avşar, E.(2008). *Mısır'daki Müslüman Kardesler'in Siyasi İdeolojisinin Dönüşümü Ve Demokrasi Söylemi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Ayhan, V. (2011). *Mısır Devriminin Ayak Sesleri, Ortadoğu Analiz, Şubat 2011, Cilt 3, 26, 15-26.*
- Ayhan, V., Algan, N. A. (2011). *Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu*, Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi, Rapor no:6.

- Baban, İ.T. (2006). *Müslüman Kardeşler Örgütünün Çağdaş İslamcı Akımlar Üzerindeki Etkileri*, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Baker, R. (1978). *Egypt's Uncertain Revolution Under Nasser and Sadat*, Cambridge: Harvard University Press.
- Batur, S. (2007). *Siyasal İslam Sineması Örneğinde İran Sineması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme*, (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınlanmamış.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. (T.C. Dışişleri Bakanlığı) *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*: 32, 2008, 25-34.
- Bayat, A. (2006). *Ortadoğu'da Maduniyet, Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, (Çev. Ö. Gökmen-S. Duran), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumu - Başka Bir Modernliğe Doğru*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Benna, H. (1969). *Müslüman Kardeşler Hareketi Teşkilatı*. (Çev. A. Nur), İstanbul: Dava.
- Benna, H. (1980). *Şehit Hasan el-Benna'nın Hayatı ve Risaleleri*. (Çev. R. Nazlı). İstanbul: Arslan Yayınları.
- Benna, H. (1981). *Risaleler, 1. Cilt*. (Çev. H. Karakaya-M.N. Nizamoğlu). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Benna, H. (1987). *Dava ve Davetçinin Hatıraları*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Benna, H. (2007). *Hatıralarım*. (Çev. M. B. Eryarsoy-O. Arpaçukuru), İstanbul: Beka Yayınları.
- Berger, P. L. (1967). *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*. Garden City: Doubleday.
- Berman, M. (2000). *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*, (Çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Binder, L. (1978). *In a Momentum of Enthusiasm: Political Power and the Second Stratum in Egypt*. Chicago: University of Chicago Press.
- Birer, B. A. (2013). *Mısır'da Ordu ve Ekonomi*, 15.05.2014 tarihinde <http://www.amargidergi.com> adresinden alınmıştır.
- Bora, A. (2008) *Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler*, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 39, 55-69
- Boyer, R. ve Drache, D. (1996). *States Against Markets: The Limits of Globalization*. London: Routledge.
- Bozarslan, H. (2010). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonundan El Kaide'ye*. (Çev. A. Berktay), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. (2012). *Ortadoğu'nun Siyasal Sosyolojisi*. (Çev. M. Işıkdurmaz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölme, S. M., Küçükkeleş M., Ulutaş U., Özhan T., Yılmaz N., Ensaroğlu Y., (2011). 25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya: Mısır'da Dönüşümün Anatomisi, 12.12.2011 tarihinde www.setav.org adresinden alınmıştır.
- Brecher, J. , Costello, T., Smith, B. (2002). *Aşağıdan Küreselleşme*, (Çev. B. Kurt- Z. Kutluata-Ş. Özgün-A. Yıldırım). İstanbul: Aram Yayımcılık.
- Can, Ö. (2011). *Müslüman Kardeşler'in Mısır'ın Geleceğindeki Yeri*, 01.02.2012 tarihinde <http://www.sosyalizm.eu> adresinden alınmıştır.
- Canbegi, İ.(2013). *Mısır'da Müslüman Kardeşler örgütü: Dünü, bugünü ve ideolojisi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Castells, M. (2011). *Enformasyon Çağı Ekonomi Toplum ve Kültür*, (E. Kılıç). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

- Castells, M. (2013). *İsyan ve Umut Ağları- İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, (Çev. E. Kılıç), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Cento, (2013). *Cento*, 01.06.2014 tarihinde <http://tr.wikipedia.org/> adresinden alınmıştır.
- Cevizci, A. (2002). *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Clark, J. A. (2004). *Islam, Charity, and Activism: Middle Class Networks And Social Welfare in Egypt, Jordan, and Yemen*. Indianapolis: Indiana University Press.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*, (Çev. M. Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı
- Chomsky, N. (2002). *11 Eylül ve Sonrası Dünya Nereye Gidiyor?* (Çev. N. Ersoy). İstanbul: Aram Yayınları.
- Coşkun, M. K. (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Ankara: DipnotYayınları.
- Çağlayan, S. (2011). *Müslüman Kardeşler Hareketinden Yeni Osmanlılara İslamcılık*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Çakmak, C. (2007). *Müslüman Kardeşler Hareketi Bir Sivil Toplum Hareketi midir?* Akademik Ortadoğu. 2/1, 70-98
- Çelik, B. (2009). *Osmanlıdan Cumhuriyete Geçişte Siyasal İslam*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Çiğdem, A. (2005). *İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar*, *İslamcılık: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-6*, (Edit: T. Bora, M. Gülteginil), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetinkaya, H. (2011). *İrtica'nın Kara Yüzü (El Kaide'den MKH'ne Taliban'dan Hizbullah'a)*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

- Çolak, K. (2008). *Mısır'ın Fransızlar Tarafından İşgali Ve Tahliyesi*, SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, 2008-II, 141-183
- Çubukçu, M. (2013). *Yıkılsın Bu Düzen*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dağ, A. E. (2011). *Hasan el-Benna*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Dağ, A. E. (2012). Hareket Adamı Olarak Hasan el-Benna ve Mücadelesi. *Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu (501-512), Tebliğler Kitabı*, Ankara: Medeniyet Derneği ve Genç Birikim Derneği Yayını.
- Dalar, M. (2010). *Mısır'da MKH Hareketinin Demokrasi Anlayışı ve Sisteme Etkisi, Alternatif Politika, 1*, 48–73
- Delibaş, K. (2006). *Din ve Siyaset*. (Ed. A. Cevizci). *Felsefe Ansiklopedisi*,(Cilt 4. 494-503). Ankara: Babil Yayınları.
- Dil Sıralaması. (2013). *Dil Sıralaması*, 25.05.2014 tarihinde <http://tr.wikipedia.org/> adresinden alınmıştır.
- Dirlik, A. (2006). *Global Modernite ve Sosyalizm Üçüncü Dünya Hayaleti, Globalite ve Çin Halk Cumhuriyeti*. (Derleyen: V. Batmaz). İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Dirlik, A. (2008). *Kriz, Kimlik ve Siyaset Küreselleşme Yazıları*. (Çev. S. Oğuz), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Diriöz, A. O. (2012). *Mübarek Öncesi Mısır: Jeopolitik Konum, İç ve Dış Politika, Ortadoğu Analiz, Cilt: 4,:* 37, 83-88.
- Duverger, M. (1973). *Sosyal Bilimlere Giriş: Metodoloji Açısından*. (Çev. Ü. Oskay). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Ehrenfeld, R. (2011). *American Foreign Policy Interests*, 33: 69–85, New York.
- Eisenstadt, S. N (1966), *Modernization of Traditional Societies Series: The Hebrew University, Jerusalem, London*.

- Eldeniz, S. (2012). *1952-1970 Yılları Arasında Müslüman Kardeşler Örgütü Ve Mısır Devleti Arasındaki İlişki*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara,
- Ercan, F. (2001). *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, İstanbul: BağlamYayınları.
- Erdem, T. (2001). *Nilüfer Göle, Sosyoloji ve Türkiye, Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi, 2001/2, 141-158*
- Erdoğan, M. (2014). *Milliyetçilik İdeolojisine Dair*, 15.05.2014 tarihinde <http://www.ozgurtoplumundegerleri.com> adresinden alınmıştır.
- Erjem, Y. ve Kızılcılık, S. (1996). *Sosyoloji Sözlüğü*, İzmir: Saray Kitabevi.
- Erkilet, A. (2004). *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*. Ankara: Hece.
- Esposito, J. L. (2002). *İslam Tehdidi Efsanesi*, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Eşbağ, A. (2006). *Modernizm Post Modernizm Ayrımında Kadın ve Siyaset*, 10.02.2012 tarihinde <http://kutuphane.ksu.edu.tr/> adresinden alınmıştır.
- Featherstone, M. (2005). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (1998). *Hapishanenin Doğuşu*, (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge.
- Frank, A. G., Gills, B. K. (2003). *Dünya Sistemi Beş yüzyıllık mı, Beş Binyıllık mı?* (Çev. E. Soğancılar). Ankara: İmge Kitabevi.
- Furkan, M. (2013). *Dosya: Uluslararası Hasan el-Benna Sempozyumu Yapıldı*, 01.05.2014 tarihinde <http://www.gencdoku.com> adresinden alınmıştır.
- Ganim, İ. B. (2012). *Hasan el-Benna'nın Siyasi Düşüncesi*. İstanbul: Ekin Yayıncılık.
- Gershoni, İ., Jankowski, J. (1997). *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, New York: Columbia University Press.
- Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*. (Çev. C. Güzel) İstanbul: Kırmızı Yayınları.

- Giddens, A. (2010). *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. E. Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gökmen, Ö. (2011). Arap Dünyasında Başkaldırı ve Değişim Asaf Bayat İle Söyleşi: “Devrimimiz Medenidir”, *Birikim*, 268-269, 95-102.
- Göle, N. (2004). *Batı Dışı Modernlik: Kavram Üzerine*. (iç.) *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt: 3 Modernleşme ve Batıcılık* (Editör: U. Kocabaşoğlu), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göle, N. (2012). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gramsci, A. (2008). *Hapishane Defterleri*, (Çev. K. Somer). Ankara: Aşına Yayınları.
- Guirguis, D. (2009). *Egypt's NGO Bill Imperils Civil Society Funding*, 01.06.2014 tarihinde <http://carnegieendowment.org> adresinden alınmıştır.
- Gül, S. (2012). *Arap Ulusal Kimliğini Oluşturmada İslami Söylem*, *Akademik Orta Doğu*, Cilt 6, 2, 115-134
- Güldiken, N. ve Çağlayandereli, M. (1997). *Orta Kent Esnafı Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayını.
- Güler, Z. (2004). Süveyş’in Batısında Arap Milliyetçiliği Mısır ve Nasırcılık, Ankara: Yeni Hayat Kütüphanesi.
- Haber: Tahrir’de Sisi’nin Zafer Kutlaması, (2014). Haber: Tahrir’de Sisi’nin Zafer Kutlaması, 05.06.2014 tarihinde <http://tr.euronews.com> adresinden alınmıştır.
- Habermas, J. (1996). “Modernity: An Unfinished Project”, *Habermas and the Unfinished Project of Modernity: Critical Essays on The Philosophical Discourse of Modernity*, (Der. Maurizio Passerin d'Entreves-Seyla Benhabib). Cambridge: Polity Press.
- Hacısalıhoğlu, Y. (2000). *Küreselleşme Mekânsal Etkileri ve İstanbul*. İstanbul: Akademik Düzey Yayınları.

Halife Haftar, Libya'nın Sisi'si olmaya çalışıyor, (2014). Halife Haftar, Libya'nın Sisi'si olmaya çalışıyor, 26.05.2014 tarihinde www.on5yirmi5.com adresinden alınmıştır.

Hardt, M. ve Negri, A. (2003). İmparatorluk, (Çev. A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Harman, C. (2002). *A People's History of the World*, Bookmarks Publication.

Harman, C. (2010). Halkların Dünya Tarihi, (Çev. U. Kocabaşoğlu). İstanbul: Yordam Yayıncılık.

Harris, C. P. (1964). *Nationalism and Revolution in Egypt: The Role of the Muslim Brotherhood*. The Hague (Netherlands): Mouton and Co.

Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler*, (Çev. A. D. Temiz), İstanbul: Metis Yayınları.

Haspolat, E. (2006). Siyasal İslam ve İslamcı Kadının Kamusal Alana Katılımı. *Eğitim Bilim Toplum*, 17, Kış 2006-2007, 4-21.

Havva, S. (1980). *50. yılında Müslüman Kardeşler Hareketi*, (Çev. M. S. Şimşek), Konya: Uysal Kitabevi.

Hinnebusch, R. A. (1985). *Egyptian Politics Sadat: post-populist Development of an authoritarian-modernizing state*, Cambridge: University Press.

Hobsbawm, E.J. ve Ranger, T. (2006). *Geleneğin İcadı*. (Çev. M. M. Şahin) İstanbul: Agora

Hopwood, D. (1993). *Egypt: Politics and Society, 1945-1990*, London: Routledge and Kegan Paul

Hourani, A. (1991). *Arap Halkları Tarihi*, (Çev. Y. Alogan), İstanbul: İletişim Yayınları.

Hourani, A. (1995). *Arabic Thought in the Liberal Age 1798-1939*, Cambridge University

Huntington, S. P. (1997). *Medeniyetler Çatışması*, (Çev. M. Yılmaz), İstanbul: Vadi Yayıncılık.

- Hür, A. (2011). *Müslüman Kardeşler Kimdir*, 13.05.2014 tarihinde <http://www.taraf.com.tr> adresinden alınmıştır.
- Hüseyin, A. (1990). *Ortadoğu'da Devlet ve Terör*. (Çev. T. Cevdet), İstanbul: Pınar Yayınları.
- Işık, V. (2012). İhvanı Doğuran Siyasi ve Fikri Zemin “Değişen Dünya Değişen Müslümanlar ve Yeni Bir Çıkış Arayışı: İhvan-ı Müslim’in Doğuşu”. *Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu (357-368). Tebliğler Kitabı*, Ankara: Medeniyet Derneği ve Genç Birikim Derneği Yayını.
- İbradin, S. E. (1980). “Anatomy of Egypt’s Militant İslamic Groups: Medhodological Note and Preliminary Findings”,” *International Journal of Middle Studies*.
- Johnson, İ. (2011) Müslüman Kardeşler ile Washington'ın Gizli Tarihi, 5 Şubat 2011 tarihinde <http://www.nybooks.com> adresinden alınmıştır.
- Kaçar, A. (2012). Hasan el-Benna Döneminde İhvan. *Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu Tebliğler Kitabı*, Ankara: Medeniyet Derneği ve Genç Birikim Derneği Yayını.
- Kamrava, M. (2005). *The Modern Middle East: A Political History Since First The World War*, London, England: University of California Press, Ltd.
- Karabıçak, M. (2002). Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:7, 1*, 113-116.
- Karadavi, A. M. (2012). Hareket Adamı Olarak Hasan el-Benna ve Mücadelesi. *Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu (245-271), Tebliğler Kitabı*, Ankara: Medeniyet Derneği ve Genç Birikim Derneği Yayını.

- Karaman, H. (2012). Hasan El-Benna'nın Medeniyet ve Tecdid Projesinin Esasları. *Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu (245-271). Tebliğler Kitabı*, Ankara: Medeniyet Derneği ve Genç Birikim Derneği Yayını.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2002). Bağımlılık Teorisi, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları, *Toplum ve Bilim*, 91, 81-99.
- Kavalalı Mehmet Ali Paşa, (2010). Kavalalı Mehmet Ali Paşa, tarihinde 27.05.2014 tarihinde <http://tr.wikipedia.org> adresinden alınmıştır.
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar. Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, (Çev. T. Yöney). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kepel, G. (1986). *Muslim Extremism in Egypt*, Berkeley: University of California Press
- Kılavuz, M. T., Mercan, M. H., Güder, S. (2012). *Ortadoğu'da İslamcı Siyaset 'Değişim sürecinde MKH ve Nahda'*, İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Kılıç, E. (2012). *Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya, Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları*. Yakın Doğu Araştırmalar Merkezi, TUIÇ-YADAM, Rapor No:1,12-25.
- Kılıçbay, M. A. (2002). Kültür Çoğunluğu Sona Eerken, *Doğu Batı Dergisi*, 5/18. 55-65.
- Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt 5, No 1, 2013, 219-230.
- Kızılcılık, S. (1996). *Postmodernizm Dedikleri*, Konya: Saray Kitabevi.
- Kızılcılık, S. (2000). *Baykan Sezer'in Sosyoloji Anlayışı*. Ankara: Anı Yayıncılık.

- Kızılçelik, S. (2004). *Zalimler ve Mazlumlar-Küreselleşmenin İnsani Olmayan Doğası Üzerine*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2007). *Burjuva Sosyolojisi-Batı Sosyolojisini Yeniden Düşünmek, Cilt-2*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kongar, E. (1999). *Devrim Tarihi Açısından ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2003). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi.
- Kongar, E. (2012). *ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kozanoğlu, H. (2002). Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı, *Doğu Batı Dergisi*, 5/18. 55-65.
- Kumar, K. (2004). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (Çev. M. Küçük). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Küçük, M. (Der.) (1994). *Modernite Versus Postmodernite*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Latouche, S. (1993). *Dünyanın Batılılaşması*, (Çev. T. Keşoğlu), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Leblebici, D. N. (2008). Örgüt Teorisinin Temelleri. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 9, 1,2008*, 111-129
- Lecomte, J.P. (2005). *Sociologie Politique*, Paris: Gualino
- Lerner, Daniel (1962), *The Passing of Traditional Society: Modernizm The Middle East*, The Free Press of Glencoe, U.S.A.
- Lewis, B. (2006). *Ortadoğu*, (Çev. S. Y. Kölay). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lewis, B. (2008). *Babil'den Dragomanlara*,(Çev. E. Kılıç). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Lia, B. (2012). *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*. (Çev. İ. Toker) İstanbul: Yöneliş Yayınları.

- Magd, Z. A. (2013) *The Army and the Economy in Egypt*, 20 Mayıs 2014 tarihinde <http://www.jadaliyya.com> adresinden alınmıştır.
- Mahir, A. (2013) *Mursi'nin Birinci Yılında Mısır Kutuplaşıyor*, 30.06.2013 tarihinde <http://www.bbc.co.uk> adresinden alınmıştır.
- Mahmud, A. A. (1990). *Müslüman Kardeşler Hareketi'nde Eğitim ve Teşkilatlanma*. (Çev. M. E. Akın), Ankara: Server İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). *Din ve İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- McLuhan, M. (1992). *Global Village Transformations in world Life and Media in the 21st Century*, New York: Oxford University Press
- Marsot, A. L. A. S. (2007). *Mısır Tarihi Araplar Fethinden Bugüne*, (Çev. G. Ç. Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Merley, S. G. (2008). *The Muslim Brotherhood in Belgium, The NEFA Foundation*, 08.03.2012 tarihinde www.nefafoundation.org adresinden alınmıştır.
- Merley, S. G. (2011). *Turkey, the Global Muslim Brotherhood, and the Gaza Flotilla, Jerusalem Center for public affairs, Jerusalem:Israel*, 01.11.2011 tarihinde www.jcpa.org adresinden alınmıştır.
- Metin, C. (2011). *Emperyalist Çağda Modernleşme Türk Modernleşmesi ve İran (1800-1941)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mısır'ın Ekonomisi, (2014). Mısır'ın Ekonomisi, 18.06.2014 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- Mısır Genel Bilgileri, (2013). Mısır Genel Bilgileri, T.C Ekonomi Bakanlığı, 05.06.2014 tarihinde www.ekonomi.gov.tr adresinden alınmıştır.

Mısır'da Mursi'ye darbe, (2013). Mısır'da Mursi'ye darbe, 26.05.2014 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr> adresinden alınmıştır.

Mısır Krallığı, (2013). Mısır Krallığı, 28.05.2014 tarihinde <http://tr.wikipedia.org> adresinden alınmıştır.

Mitchell, R. P. (1969) *The Society of the Muslim Brothers*, Londra: Oxford University.

Mitchell, T. (2001). *Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi*, (Çev. Z. Altok) İstanbul: İletişim Yayınları.

Morley, D. ve Robins, K. (1997). *Kimlik Mekânları; Küresel Medya, Elektronik Ortamlar ve Kültürel Sınırlar*. (Çev. E. Zeybekoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Neveu, E. (2005). *Sociologie des Mouvements Sociaux*, Paris: La Decouverte

Oğuş, U. P. (2010). *Yeni Sağ ve Siyasal İslam: AKP Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.

Ortaylı, İ. (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örmeci, O. (2008). *İttihat ve Terakki'den AKP'ye Türk Siyasal Tarihi*. İstanbul: Güncel.

Örmeci, O. (2011). *Mısır: Siyasal Tarihi ve Bugünü*. 01.05.2014 tarihinde <http://www.politikadergisi.com> adresinden alınmıştır.

Özdemir, Y.(2013). *Hasan el-Benna'dan Muhammed Mursi'ye; Mısır'daki Müslüman Kardeşlerin siyaset tecrübesi*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara

Özkan, G. (2011, Mart). *Şimdi Devrim Zamanı: 'Renkli Devrimlerden' Arap Devrimlerine*, 01.05.2014 tarihinde <http://www.usakanalist.com> adresinden alınmıştır.

Öztürk, T. E. (2012). *Dünden Bugüne Pan-Arapçılık ve Arap Baharı: Yeni Bir Pan-Arap Uyanış mı? Akademik Orta Doğu, Cilt 7, 1, 123-132*.

Pappe, I. (2008). *The Modern Middle East*, (Çev. G. Atmaca). İstanbul: NTV Yayınları.

- Parlar, S. (1997). *Ortadoğu; Vaat Edilmiş Topraklar*, İstanbul: Bibliotek Yayınları.
- Pehlivan, A.(2013). *Siyasal islamın yükselişine yol açan faktörler: Mısır'daki Müslüman Kardeşler*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ankara.
- Petras, J. (2012). *Arap İsyanları Karşısında Washington: Devleti Korumak için 119,77-79*
- Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak-Anthony Giddens'le Söyleşiler*, (Çev. S. Uyrukulak-M. Sağlam). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Ramazan, T. (2011). *Türkiye İhvan için Örnek*. (The Huffington Post'dan aktarılan Radikal Gazetesi'nde yayınlanan 'Yorum'). 12.12.2013 tarihinde <http://www.radikal.com.tr> adresinden alınmıştır.
- Ritzer, G. (2010). *Küresel Dünya*, (Çev. M. Pekdemir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Roy, O. (1995). *Siyasal İslam'ın İflası*. (Çev. C. Akalın). İstanbul: Metis Yayınları.
- Roy, O. (2003). *Küreselleşen İslam*. (Çev. H. Bayrı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Rummel, F. (1964) *An Introduction to Research Procedures in Education*, New York: Harper and Row.
- Rustamov, R. (2004). *İran'da İslam, Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Sağır, M. (2010). *Uluslararası Politikada Ortadoğu: Kadim Toprakların Trajedisi*, 12.12.2013 tarihinde <http://www.usakgundem.com> adresinden alınmıştır.
- Said, E. (2003). *Oryantalizm*. (Çev. B. Ülner). İstanbul: Metis Yayınları.
- Said, H. A. (2012). *Hareket Adamı Olarak Hasan el-Benna ve Mücadelesi. Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu (245-272). Tebliğler Kitabı*, Ankara: Medeniyet Derneği ve Genç Birikim Derneği Yayını.

- Sakin, S. ve Deveci, C. (2011). Ortadoğu Kavramı ve Sınırları Üzerine Bir Değerlendirme, History Studies-ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 11.04.2013 tarihinde www.historystudies.net adresinden alınmıştır.
- Sandıklı, A., Emekliler, B. (2014). *Güvenlik Yaklaşımında Değişim ve Dönüşüm*, 04.07.2014 tarihinde <http://www.bilgesam.org> adresinden alınmıştır.
- Sarıkaya, F. (2012). Mısır Arap Cumhuriyeti Ülke Raporu, Nazilli Ticaret Odası Ar-Ge Bölümü, 21.03.2013 tarihinde www.naztic.org.tr adresinden alınmıştır.
- Schifferes, S. (2007). Globalisation shakes the World, 22.11.2013 tarihinde <http://news.bbc.co.uk> adresinden alınmıştır.
- Sezer, B. (1997). *Batı Dünya Egemenliği ve Endüstri Devrimi*, İstanbul: İ.Ü. Yayını.
- Sinoue, G. (2004). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa: Son Firavun*, (Çev. A. C. Akkoyunlu). İstanbul: Doğan Kitap.
- Smelser, N. (1964). Toward a Theory of Modernization, in Amitai and Eva Etzioni (ed.). *Social Change*, New York: Basic Books.
- Solak, K. (2012). Çerkez Memlükler Çerkez mi? *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 31, : 52, 201-208.
- Solmaz, B. (2011). Modernlik ve Modernleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 32, , s. 35-58.
- Soy, H. B. (2004). Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e Kadar. *Bilig*, 30, 173-202.
- Şanghay İşbirliği Örgütü, (2014). *Şanghay İşbirliği Örgütü*, 05.05.2014 tarihinde <http://tr.wikipedia.org> adresinden alınmıştır.
- Şerif, A. H. (2012). Hareket Adamı Olarak Hasan el-Benna ve Mücadelesi. *Hasan el-Benna ve Müslüman Kardeşler Uluslararası Sempozyumu (569-609)*, *Tebliğler Kitabı*, Ankara: Medeniyet Derneği ve Genç Birikim Derneği Yayını.

- Şimşek, U., Ilgaz, S. (2007). Küreselleşme ve Ulusal Kimlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 9, 1*,189-199.
- Talas, M., Kaya, Y. (2007). Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 22, 149-162.
- Talu, N. (2010). Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey. *METU JFA*, 2010/1 (27/2), 141-171, 22.03.2013 tarihinde <http://jfa.arch.metu.edu.tr/> adresinden alınmıştır.
- Taşkın, Y. (2013). *Müslüman Kardeşler Hareketi Hakkında Yapılan Mülakat*, İstanbul: Marmara Üniversitesi (28 Mart 2013), (Röportaj: H. Gürbüz)
- Tatar, T. (2013). Yeni Toplumsal Hareketler ve Küresel Projeler, *Ortadoğu Analiz, Eylül 2013, Cilt 5, 57*, s.11-19.
- Telci, İ. N. (2012). *Mısır'da Devrim Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ortadoğu-Analiz,cilt-5-49,79-88, 05.05.2014 tarihinde <http://www.orsam.org.tr/tr> adresinden alınmıştır.
- Tezcan, M. (1991). *Sosyal ve Kültürel Değişme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.
- Terzioğlu, B. (2010). Haşimi Rejimi Ve Ürdün'deki Müslüman Kardeşler Hareketi Arasındaki İlişkinin Gelişiminin Bir Analizi, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Tıgılı, İ. (2011). Mısır'da Toplumsal hareketler ve Müslüman Kardeşler. İstanbul: Dünya Bülteni Araştırma Masası.
- Tibi, B. (1998). *Arap Milliyetçiliği*,(Çev. T. Temiz), İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Tiftikçi, O. (2013). *Mısır'da Olan Biteni Anlayabilmek İçin Müslüman Kardeşler Hakkında Özet Bilgi*, 05.06.2014 tarihinde <http://www.ozguruniversite.org> adresinden alınmıştır.
- Tilly, C.(2004). *Toplumsal Hareketler*, (Çev. O. Tür), Erzurum: Babil Yayınları.

Topakkaya, A. (2007). *İdeoloji Kavramının Tarihsel Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış*.
Erzincan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 6, 1-2, 163-180.

Topses, M. D. (2005). *Baykan Sezer'in Modernleşme Kuramlarına Yaklaşımı ve Max Weber Eleştirisi*, 12.03.2013 tarihinde <http://www.sdergi.hacettepe.edu.tr> adresinden alınmıştır.

Tunus'ta Umutsuzluk Artıyor: Devrimin Başladığı Ülke Huzursuz, (2011). Tunus'ta Umutsuzluk Artıyor: Devrimin Başladığı Ülke Huzursuz, 26.05.2014 tarihinde <http://www.sabah.com.tr> adresinden alınmıştır.

Tülü, M. (2012). *Nilüfer Gölü'nden Uyumlu İslam'a Akademik Katkı*, 01.01.2014 tarihinde <http://haber.sol.org.tr> adresinden alınmıştır.

Tür, Ö. (2009). *Mısır'da Ekonomik Kalkınma Çabaları. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi No:41, 183-194.*

Uysal, A. (2011). *Ortadoğu'da Türkiye Algısı: Mısır Örneği*. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE), 03.10.2012 tarihinde <http://www.sde.org.tr> adresinden alınmıştır.

Ülke profili: Mısır, (2014). Ülke profili: Mısır, 30.05.2014 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr> adresinden alınmıştır.

Verdani, el-S. (1998). *Mısır'da İslami Akımlar*. (Çev. H. Acar ve Ş. Duman). İstanbul: Fecr Yayınları.

Verdem, B. V. (2011). *AKP'nin Arap Modeli: Nahda Partisi. Ürdün Düstur Gazetesi*. (Çeviri: Radikal), 29.02.2012 tarihinde <http://www.radikal.com.tr> adresinden alınmıştır.

Wagner, P. (2005). *Modernliğin Sosyolojisi*, (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Wallerstein, İ. (1998). *Jeopolitik ve Jeokültür*. (Çev. M. Özel), İstanbul: İz Yayıncılık.

- Wallerstein, İ. (1999). *Sosyal Bilimleri Düşünmemek-19. yy Paradigmasının Sınırları*, (Çev. T. Birkan) İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, İ. (2000). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*, (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, İ. (2003). *Amerikan Gücünün Gerileyişi*, (Çev. T. Birkan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Wallerstein, İ. (2004). *21. Yüzyılda Siyaset*, (Çev. T. Doğan-E. Abadoğlu) İstanbul: Aram Yayınları.
- Walsh, J. (2003). Egypt's Muslim Brotherhood. Perspectives on the United States, World Review, Cambridge: *Harward International Review*, Vol. 24, 20.12.2013 tarihinde <http://www.worldreview.info/> adresinden alınmıştır.
- Wickham, C. R. (2011). The Muslim Brotherhood and Democratic Transition in Egypt, *Middle East Law and Governance Journal* 3, 204–223.
- Yakış, Y. (2012). Ortadoğu'daki Değişimde Siyasal İslam'ın Rolü ve Geleceğe Yönelik Beklentiler, *Ortadoğu Analiz*, Mart 2012, 4/39, 63-66
- Yalçın, S. (2010. 13 Haziran). *Tarih Kitapları Mustafa Kamil'i Niye Yazmıyor*, 01.06.2014 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr> adresinden alınmıştır.
- Yaylacı, İ. (2011). *Post-İslamcılık Tartışmaları Bağlamında Müslümanlık* (söyleşi). 29.02.2012 tarihinde <http://www.youtube.com> adresinden alınmıştır.
- Yeşilbağ, M. (2012). *Söyleşi: James Petras'la 'Arap İsyanı ve Emperyalist Karşı Saldırı' Üzerine*, 18 Mayıs 2012 tarihinde <http://haber.sol.org.tr> adresinden alınmıştır.
- Yıldırım, D. (2011). *Asef Bayat ile söyleşi: Asef Bayat'la Ortadoğu'nun Yeni İsyanı, Yeni Proletaryası ve Siyasal İslam Üzerine*, 13.02.2011 tarihinde <http://www.sendika.org> adresinden alınmıştır.

- Yılmaz, A. (2003). *Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Yorulmaz, S. (2013). Mısır'da Son Dönemde Önde Gelen Laik-Liberal-Solcu Hareketler, Orsam Rapor No: 167, 09.09. 2014 tarihinde www.orsam.org.tr adresinden alınmıştır.
- Yücedağ, İ. (2010). Nilüfer Gölü'nde Batı-Dışı Modernliği Anlamak, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*.: 3, Nisan 2010, 69-82.
- Zengingönül, O. (2005). Nedir Bu Küreselleşme? Kaçabilir miyiz? Kullanabilir miyiz? *Siyasa, Yıl:1, 1, Bahar 2005*. 85-106.
20. yüzyıl Siyasi Tarihi, (2014). 20. yüzyıl Siyasi Tarihi (1/3). 28.05.2014 tarihinde <http://www.textara.com> adresinden alınmıştır.